

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

**TÜRK SİYASAL DÜŞÜNCE HAYATINDA
ATTILÂ İLHAN**

Hakan REYHAN

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı İçin Öngördüğü
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır

ANKARA 2010

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Türk Siyasal Düşünce Hayatında Attilâ İlhan” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenler olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

23/03/2010

Hakan Reyhan

H.Ü.
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Mustafa YILMAZ-----

Üye : Doç. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU(Danışman)-----

Üye : Yrd. Doç. Dr. Serdar SAĞLAM-----

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../.....

Prof. Dr. Mustafa Yılmaz
Enstitü Müdür

ÖZET

Attilâ İlhan, Türk edebiyat tarihinin en etkili isimlerinden birisi olmakla kalmayıp Türk siyasal düşünce tarihinde de kalıcı izler bırakmıştır. Bu tez çalışmamız; Attilâ İlhan'ın siyasal düşüncesini -edebiyat eserlerindeki siyasal yaklaşımlarını da içerecek şekilde- bütünüyle incelemeye odaklanmıştır. Çalışmamız; giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde; çalışmamızın bir “yakın dönem siyasi düşünce tarihi” araştırması olması nedeniyle, yakın dönem tarihi ile ilgili genel metodolojik yaklaşımlar tartışılmış, yakın dönem tarihinin Tarih disiplini içerisindeki özgünlüğü belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, Attilâ İlhan'ın siyasi düşüncesinin Türk siyasal düşünce tarihi içerisindeki yerini değerlendirmek üzere gerçekleştirmiş olduğumuz bu çalışmadaki metodolojik bakış açımız da ortaya konmuştur.

Birinci bölümde; Attilâ İlhan'ın siyasal düşüncesini etkileyen faktörleri belirlemek üzere hayat hikayesi irdelenmiştir. Attilâ İlhan'ın, çocukluğundan ölümüne kadar, içinde bulunduğu toplumsal siyasal ortam incelenmiş, farklı tarihsel dönemler içerisinde farklı siyasal olaylara karşı nasıl bir siyasal tavır içerisinde olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, onun edebiyat ve siyaset çalışmalarını nasıl bir atmosferde gerçekleştirdiği de ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde; Attilâ İlhan'ın genellikle tarihsel dönemlere ve tarihsel olaylara dayandığı, kendi tarih yorumunu da içinde barındıran romanları, tezimizin inceleme alanı olan “siyasal düşünce” çerçevesinde ele alınmıştır. Ayrıca onun, kendine has bir şekilde geliştirdiği “toplumsal gerçekçi” edebiyat anlayışının, siyasal düşüncesi ile nasıl paralellikler taşıdığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde; Attilâ İlhan'ın, Türk siyasal düşünce tarihi içerisinde özgün bir yere sahip olan ve genellikle güncel siyasal yaklaşımlardan farklı olan siyasal çözümlenmeleri, siyasal düşünceleri ele alınmıştır. Attilâ İlhan'ın hayatının son dönemlerinde iyice olgunlaştırdığı ve Türk siyasi hayatı içerisinde de tartışma yaratmış olan siyasi düşünceleri; “Kemalizm”, “Demokrasi”, “Sosyalizm” ve “Ulusalçılık” ana başlıkları altında incelenmiştir. Ayrıca Attilâ İlhan'ın, kendine has ulusalcılığının bir dış politika argümanı olarak tartışmaya açtığı “Avrasya Stratejileri” de farklı “Avrasyacı” tezlerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

Attilâ İlhan is one of the effective persons in the Turkish literature; he left permanent traces in the Turkish political thought history. In this thesis, it will be focused to study the entire political approaches of Attilâ İlhan from the perspective of his literatures, as well as his political ideas. Our study consists of an introduction and three other main parts.

In the introduction, since our study is a research about “the history of political thought in the close period”, it will be discussed the methodological approaches in the history of close period, and it also will be tried to assign the originality of history of close period into a historical discipline. In this context, our methodological viewpoint which we improved in order to assign the place of Attilâ İlhan’s political idea into the history of Turkish political thought will be manifested.

In the first part of our study, the life story of Attilâ İlhan will be examined in order to assign the factors which affect his political thought. The social environment from his childhood to his dead will be studied, and it will be indicated which political attitude Attilâ İlhan exhibited to the different political facts in different historical periods. However, it will be tried to point out the atmosphere that Attilâ İlhan materialized his literary and political studies.

In the second part, the novels of which Attilâ İlhan based upon the historical events and the historical periods in general, and that include the historical interpretations of Attilâ İlhan will be treated in the context of “political idea”. And it also will be pointed out how his literary understanding as “social realist” view that he improved distinctively is paralleled with his political views.

Lastly, it will be dealt with the political solutions and thoughts of Attilâ İlhan which differ from the current political approaches in general, and have an authentic place in Turkish political thought history. The political thoughts of Attilâ İlhan, which he matured in the last period of his life, and that created discussion in Turkish political life; “Kemalism”, “Democracy”, “Socialism” and “Nationalism” (Ulusalçılık) will be examined under the headlines. However, “European Strategies” which Attilâ İlhan started distinctive nationalism as an argument of foreign policy will be discussed comparatively with “Eurasian” thesis.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
ÖNSÖZ.....	vi
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ATTİLÂ İLHAN'IN HAYAT HİKAYESİ

1.Ailesi ve Çocukluk Yılları.....	17
2.İlk Gençlik Yılları: Edebiyatla ve Sol Fikirlerle İlk Tanışma.....	20
3.Birinci Paris.....	36
4.İkinci Paris.....	47
5.Üçüncü Paris.....	52
6.İzmir Yılları.....	56
7.Ankara Yılları.....	60
8.İstanbul Yılları.....	64
9.Ölümünden Sonra Tartışılan Attilâ İlhan.....	71
10.Bütün Eserleri.....	77

İKİNCİ BÖLÜM

ATTİLÂ İLHAN'IN ROMANLARINDA SİYASAL DÜŞÜNCE

1.Toplumsal Gerçekçi Edebiyat Metodolojisi.....	80
2.Edebi Çalışmalarının Genel Siyasal-Toplumsal Karakteristiği.....	85
3-Roman Karakterlerinde Siyasal Düşünce.....	91
3.1.Batıcılık ve Liberalizm.....	93
3.2.Türkçülük ve Turancılık.....	96
3.3.Sosyalizm.....	100
3.4.Kemalizm.....	102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ATTİLÂ İLHAN'IN SİYASAL DÜŞÜNCESİ

1.Türk İnkılabı'nın Siyasal Düşüncesi Olarak Kemalizm.....	108
1.1.Kemalizm ve Demokrasi.....	121
1.2.Kemalizm, Sol ve Sosyalizm.....	131
1.3.Kemalizm ve Laiklik.....	137
2.Dikta Rejimlerine Karşı Demokrasi.....	143
2.1.Genel Olarak Demokrasi Algılaması.....	143
2.2.Türkiye'de Demokrasi Geleneği.....	149
2.3.Darbeci Geleneğe Karşı "Halk Egemenliği".....	157
2.4.Globalleşmeci Demokrasi Eleştirisi.....	170
3.Milli ve Özgürlükçü Sosyalizm.....	173
3.1.Türk Siyasal Düşünce Geleneğinde İki Farklı Sosyalist Çizgi.....	173
3.2.Sovyet Sosyalizminin Eleştirisi ve Özgürlükçü Sol.....	178
3.3.Milli, Özgürlükçü ve Demokratik Bir Sol Düşünce Olarak "Ulusal Sol".....	185

4. Attilâ İlhan'ın Fikirlerinin Ortak Paydası: Ulusalçılık.....	195
4.1. Türkiye'de Ulusalçılık Fikrinin Gelişimi.....	195
4.2. Ulusalçılığın Kültürel Temeli: Ulusal Sentez.....	199
4.3. Ulusalçılığın Siyasal Temeli: Yurt Milliyetçiliği.....	206
4.4. Anti-Emperyalist Birleşme Düşüncesi Olarak Ulusalçılık.....	209
4.5. Küresel Emperyalist Sistem Eleştirisi ve Avrasyacılık.....	217
SONUÇ.....	228
KAYNAKÇA.....	235

ÖNSÖZ

Türk düşünce ve edebiyat tarihinin en önemli simalarından birisi olan Attilâ İlhan, az sayıdaki akademik çalışmada genel olarak edebi kişiliği veya daha dolaylı olarak, güncel, entelektüel, siyasi polemikleri çerçevesinde ele alınmış, irdelenmiştir. Oysa İlhan'ın genel olarak sosyal bilimler, daha özel olarak da kuramsal inkılap tarihi ve siyaset bilimi çerçevesinde hiç de yabana atılmayacak, toplumsal düzeyde de etkisini göstermiş olan özgün çalışmaları, bilimsel değerlendirmeleri ve teorik çözümlenmeleri vardır. İlhan'ın özellikle yaşamının son yıllarında iyice olgunlaştırdığı siyasi düşünceleri (Kemalizm, ulusal sol, Avrasyacılık vs.) hem güncel entelektüel tartışmalar içerisinde özgün bir yer edinmiş hem de son yıllarda yeni bir “siyasal akım” olarak hararetle güncel polemiklerin konusu olan ulusalcılık fikrinin de temel koordinatlarının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Gerçekten de son zamanlarda çeşitli polemiklerin ve çatışmaların konusu olmuş, ancak ne olduğu, nasıl geliştiği konusunda çok farklı görüşlerin bulunduğu, hala içeriği tam olarak tanımlanamayan ulusalcılık fikri, ancak İlhan'ın, ölmeden önce iyice geliştirdiği özgün siyasi düşüncesi incelendiğinde sağlıklı olarak anlaşılabilir. Yine İlhan'ın Kemalizm, demokrasi, sosyalizm, ulusal sol, Avrasyacılık, Galiyevcilik başlıklarında güncel veya teorik çerçevedeki siyasal düşünce tartışmalarında önemli katkıları, özgün değerlendirmeleri vardır. Kısacası Türkiye'nin en önemli edebiyatçılarından birisi olarak nitelendirilebilecek olan İlhan'ın siyasal düşüncelerinin de göz ardı edilemeyecek, incelenmeye değer bir etki yarattığını, ciddi bir özgünlük taşıdığını rahatlıkla söylemek mümkündür. Hatta şunu da söylemek gerekir: İlhan'ın eserlerinde edebiyat ve siyaset iç içedir. Yani o, edebi eserlerinde de siyasi düşünce ve tarihsel çözümlenmelere fazlasıyla yer vermiş, siyasi yazılarını da belli bir edebi estetik bütünlük içerisinde yazmıştır.

Attilâ İlhan'ın oldukça renkli sayılabilecek yaşam serüveni içerisindeki fikri gelişim merhalelerini, siyasi faaliyetlerini ve onun farklı dönemlerde, farklı vesilelerle ve araçlarla açıklıkla ortaya koyduğu siyasi düşüncelerinin Türk siyasal düşüncesi çerçevesindeki özgünlüğünü, öncülüğünü ve önemini aktarmak bu

çalışmamızın temel amacını oluşturmuştur. İlhan'ın hem eserlerinden ve hem de sohbetlerinden yola çıkarak onun diyalektik yöntemle geliştirdiği temel siyasi düşünce yaklaşımlarını şöyle özetlemek mümkündür: (1)Global kapitalist sömürü düzenine karşı İnsaniyet temelinde özgürlükçü ve milli bir sosyalizm. (2)Her türden emperyalist tasalluta karşı mazlumluk bilinci ve kültür temelinde bir devrimci milliyetçilik. (3)Her türden gericiliğe, dogmatizme karşı kuvvetli bir aydınlanmacılık ve inkılapçılık. (4)Avrupa Birliği ve ABD'nin stratejik hegemonyasına karşı Kemalist perspektifli bir alternatif stratejik birlik tasarımı olarak Avrasya Birlikteliği. (5)Globalleşmeye karşı ulusal devlet, ulusal sanayi, ulusal kültür mücadelesi. (6)Askeri bağımlılığa karşı ulusal savunma bilinci ve ulusal savunma sanayinin geliştirilmesi. (7)Piyasa tahakkümüne ve özelleştirmeciliğe karşı kalkınmacılık, devletçilik, planlamacılık. (8)Her türden faşizme ve darbeciliğe karşı demokrasi ve hukuk devleti bilinci ve (9)Kendisinin de sıkça dile getirdiği gibi, bütün bu düşünceleri özetleyen “Kuvayi Milliye ve Müdafaa-i Hukuk doktrini”.

Bu araştırmamızda Attilâ İlhan'ın Türk siyasal düşüncesine olan katkıları ortaya konmuş, Türk İnkılabı, milliyetçilik, sosyalist hareketler, Sultan Galiyev, globalleşme, Avrasya tartışmaları gibi teorik-siyasi konular çerçevesinde yaşamı boyunca geliştirdiği kendine has düşünceler (Kemalizm, demokrasi, sosyalizm, ulusalcılık, Avrasyacılık vs. başlıklar altında) belli bir sistematik çerçevesinde irdelenmiştir. Özellikle de, oluşma sürecinde İlhan'ın siyasi düşüncesinin son derece etkili olduğunu ve onun bütün fikirlerinin ortak paydası olduğunu düşündüğümüz ulusalcılık düşüncesi içerisindeki yeri ve bu çerçevedeki özgünlüğü, farklılığı da bu araştırmada netleştirilmeye çalışılmıştır. Çünkü, son yıllarda ulusalcılık fikri, başta İlhan olmak üzere belli başlı fikir insanlarının -eleştirenler de dahil- belirleyici olduğu “teorik” düzlemde daha çok politikacıların, gazetecilerin, sivil toplum temsilcilerinin belirleyici olduğu “güncel politika” düzleminde-genellikle kısır siyasi saiklerle- tartışılmakta ve konuyla ilgili İlhan'ın ortaya koyduğu ciddi bir tarihsel teorik birikim görmezlikten gelinmektedir. Bu çalışma ile, İlhan'ın siyasi düşüncelerinden yola çıkılarak ulusalcılık düşüncesiyle ilgili olarak özgün, gerçek bir referans kaynağının ortaya çıkarılması da hedeflenmektedir. Sonuç olarak bu çalışma, İlhan'ın “akademik inceleme” açısından eksik kalmış bir yönünü; siyasal

düşünce yönünü aydınlığa kavuşturmayı ve sosyal bilim/siyasal düşünce tarihi literatürüne de bu anlamda bir katkı yapmayı hedeflemektedir. Amaç; İlhan'ın, çok geniş bir çerçevede düşünce ürettiği ve -edebiyatçı kimliği (şiirleri, romanları, denemeleri) daha fazla öne çıkarıldığı için henüz sistematize edilmemiş olan- siyasal düşüncesinin teorik önermelerini irdelemektir.

Araştırmada daha çok konu çerçevemizle ilgili olarak Attilâ İlhan'ın kitaplarından, gazete-dergi yazılarından, söyleşilerinden ve ölümünden önce farklı zamanlarda onunla yapmış olduğumuz birebir görüşmelerden, mülakatlardan faydalanılmış, bu kaynaklardan elde edilen bulgular karşılaştırmalı bir sistematik içerisinde değerlendirilerek teorik bir çalışma ortaya konmaya çalışılmıştır. Esas itibarıyla bir “siyasi düşünce tarihi” çalışması olan araştırmamızda, İlhan'ın yakın zamanda vefat etmiş olmasından (2005) ve Türk siyasal yaşamında hala etkisini hissettiren ve fikirleriyle hala polemik konusu olan, çok yönlü ve orijinal bir düşünür olmasından kaynaklanan sosyal bilim anlamında bazı güçlükler de söz konusu olmuştur. Bu güçlükleri ve/veya sınırlılıkları şu şekilde özetleyerek sınıflandırmak mümkündür: (1) İlhan'ın çok kapsamlı siyasi düşünce çalışmaları, çözümlemeleri olmasına rağmen onun genel olarak edebiyatçı kişiliğinin daha fazla ön plana çıkarılması sonucunda siyasi düşüncesiyle ilgili çok az sayıda çalışma yapılması. (2) İlhan'ın edebiyat çalışmalarında da siyasi düşüncelerine sıkça yer vermesi dolayısıyla konu doğrultusunda edebi eserlerinin de incelenmesinin gerekliliği. (3) İlhan'ın aynı zamanda Türk siyasi yaşamındaki polemiklerde bir siyasal anlayışın temsilcisi olarak kabul edilmiş olması ve herhangi bir partisel bağı olmamasına rağmen açıkça onun izinden giden sempatizanları olması nedeniyle onun, içinde bulunduğu “siyasi şablon” dışında kendine has düşüncelerinin nesnel olarak tespit edilebilmesinin ve incelenbilmesinin güçlüğü. (4) İlhan'ı fikir babası olarak kabul ettiğimiz ulusalcılık konusuyla ilgili hemen hiç “akademik” çalışma yapılmazken çok fazla “güncel” değerlendirme yapılmış olması; ulusalcılık fikrinin özellikle son zamanlarda teorik özünden büyük ölçüde koparılarak aktüel siyasetin malzemelerinden birisi haline getirilmesi. Elbette bütün bu özellikler araştırmanın güçlüklerini oluşturduğu gibi, araştırmanın gerekliliğini ve önemini de gözler önüne sermektedir. Çalışma süresince bu güçlüklerin ortaya çıkardığı sıkıntılar en aza

indirilerek, her ayrıntıyı dikkate alan, karşılaştırmalı kapsamlı bir araştırma yapılmış, amacımıza uygun bir şekilde olabildiğince nesnel bir araştırma-inceleme ortaya konulmuştur. Bu vesileyle, Attilâ İlhan ile ölümünden önceki tarihlerde yapmış olduğumuz (bir kısmı “mülakat” olarak yayınlanmış olan) söyleşilerden bahsetmek de uygun olacaktır. Zira, bu tezi hazırlama fikri, ilk olarak kendisiyle -onun müdavimi olduğu- İstanbul’daki Divan Pastanesi’nde ve The Marmara Oteli Kafeteryası’nda yapmış olduğumuz uzun sohbetlerden sonra oluşmuştur. İlhan, bu sohbetler sırasında üniversitelerin İnkılap Tarihi Enstitüleri’nden hep önemle bahseder, bu Enstitülerin Türk İnkılabı’nı nesnel olarak çözümleyen büyük çalışmalar ortaya koymasının; daha da önemlisi sürekli olarak yanlış aktüel/siyasal zeminlerde tartışmaya açılmasından rahatsızlık duyduğu Mustafa Kemal Atatürk’ü ve Türk inkılap tarihini anlaşılır bir şekilde halka anlatma misyonuyla hareket etmelerinin gerekliliğini vurgulardı. Bu çerçevede Türkiye’de üzerinde en çok tartışılan konu olan ve sürekli olarak farklı mecralara çekilmeye çalışılan Kemalizm/Atatürkçülük düşüncesinin de bilimsel bir ansiklopedi (“Kemalizm Ansiklopedisi”) çalışması konusu olmasını hep öncelikle bu enstitülerden beklemiş, hatta bir kaç kez de bu konuda çağrı yapmış, bütün ilgili araştırma kurumlarının, üniversitelerin, enstitülerin bu konudaki “tarihsel” ihmali eleştirmişti. Kısacası, İnkılap Tarihi Enstitüleri, belki de bütün edebiyatçılar arasında sadece onun gündeminde yer edinebilmişti. Böyle bir duyarlılık içerisinde bulunan İlhan’ın siyasi düşüncelerinin, bu çalışma çerçevesinde Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü’nde tez konusu olması bu açıdan da anlamlı sayılabilir.

Burada bu çalışmamı, ilk defa tez önerisi olarak sunduğum günden çalışma bitinceye kadar, adım adım takip eden, çalışmanın her satırını noktasına virgülüne kadar okuyarak yapıcı önerilerde bulunan tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU’na; çalışmalarımı her zaman teşvik eden, verdiği bilimsel öğütlerle “akademik disiplin” içerisinde “nesnel” bir çalışma yürütmemde büyük katkıları olan Enstitü Müdürü Sayın Prof. Dr. Mustafa YILMAZ’a; Yüksek Lisans programının ders döneminde, bu tez çalışmamı yaparken ufkumu açacak, “tarihsel” ve “metodolojik” bilgiler aldığım bütün Enstitü hocalarıma; ayrıca tez yazım süresince desteklerini benden esirgemeyen “eş-dost” a teşekkürü bir borç biliyorum.

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.s.	: adı geçen söyleşi
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
Bkz.	: Bakınız
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
DP	: Demokrat Parti
DSP	: Demokratik Sol Parti
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
ÖDP	: Özgürlük ve Dayanışma Partisi
RP	: Refah Partisi
s.	: sayfa
TİP	: Türkiye İşçi Partisi

TKP	: Türkiye Komünist Partisi
TRT	: Türkiye Radyo ve Televizyonu
y.a.g.e.	:yukarıda adı geçen eser
y.a.g.s.	:yukarıda adı geçen söyleşi
YDH	:Yeni Demokrasi Hareketi

GİRİŞ

Türkiye’de edebi eserleriyle geniş halk kitleleri üzerinde etkili olmuş olan edebiyatçılar genellikle Türk siyasi hayatında da önemli bir “siyasi figür” olarak dikkat çekmişlerdir. Edebiyatçıların siyasi düşünceleriyle de gündeme gelmeye başladıkları dönemin başlangıcını Osmanlı’nın son dönemine –bütün münevverlerin ülkeyi kurtarma çarelerini aradığı Tanzimat, Birinci ve İkinci Meşrutiyet dönemlerine- kadar götürmek mümkündür. Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Ahmet Mithad, Tevfik Fikret, Mehmet Akif Ersoy, Mehmet Emin Yurdakul, Halide Edip Adıvar gibi edebiyatçılar, o dönemin koşulları çerçevesinde aktif olarak siyasete katılmışlar ve çeşitli siyasi değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Ülkenin içinde bulunduğu işgal ortamından kurtulup çağdaşlaşma idealinde bağımsız bir cumhuriyet kurulduktan sonra Cumhuriyet’e devrimci veya muhafazakar yeni bir ideolojik/siyasal biçim verme duyarlılığının toplumun değişik aydın kesimlerince benimsendiği Cumhuriyet tarihinde de edebiyatçıların siyasetle uğraşma geleneği devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde bu tür edebiyatçıların en göze çarpanları Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yahya Kemal Beyatlı, Peyami Safa, Nazım Hikmet, Necip Fazıl Kısakürek, Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşar Kemal, Kemal Tahir ve Attilâ İlhan’dır. Bu isimlerden bazıları bizzat aktif olarak siyasete katılmışlar, parti çalışmalarında yer almışlar, milletvekili olmuşlar, bazıları ise partisel siyaset içindeki çalışmalarından çok bireysel siyasi polemikleri veya siyasi çözümlenmeleri ile siyasi gündemde yer edinmişlerdir. Bu isimler arasında Attilâ İlhan’ın özel bir farklılığı vardır. Zira edebiyatçılar arasında siyasi değerlendirme yapanlara, siyasi nutuklarda bulunanlara, siyasi görüşlerini makale, deneme veya yazı şeklinde açıkça beyan edenlere sıkça rastlandığı halde İlhan gibi, siyasi olayları/olguları tarihsel süreç içerisinde, belli bir sosyal bilim metodolojisiyle sistematik olarak inceleyen, entelektüel özelliği ağır basan fikirler beyan eden ve adeta bir sosyal bilimci gibi çözümlenme yapan hatta belli bir tarih ve siyaset kuramı oluşturmaya çalışan edebiyatçı hemen hemen yok gibidir. Tarih araştırmaları yapan ve bir ölçüde bir tarih kuramı da oluşturmaya çaba sarf eden iki edebiyatçı olarak Peyami Safa ve Kemal Tahir’i de saymak mümkün olabilir belki ama, o isimler de düşüncelerini ortaya

koyarken İlhan'ın yaptığı gibi açık bir şekilde sosyal bilim argümanlarına dayanmamışlar, net bir şekilde bir siyasi düşünce savunusunu tarihsel sosyolojik ve metodolojik bir çerçeveye oturtmamışlardır. Edebiyatçı olmasına karşın, adeta bir sosyal bilimci titizliğiyle, bilimsel araştırma yöntemlerini dışlamadan siyaset ve tarih çözümleneleri yapan İlhan'ın, bu çözümlenelere dayanarak hararetle savunduğu özgün siyasi düşüncelerini toplumsal tabanı olan yeni bir siyasi harekete dönüştürmeye çalışması açısından da edebiyatçı siyasi düşünürler arasında çok özel bir yeri olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye'nin akademi dışı literatüründe edebiyatçıların siyasi kimliklerinin/siyasi düşüncelerinin çok fazla nesnel inceleme konusu olduğu söylenemez. Siyasi kişiliği ile de ön plana çıkan edebiyatçılar genellikle –soğuk savaş döneminin de etkisiyle-bir fikri misyonun sahiplendiği veya karşı fikri misyonun dışladığı isimler olduğu için edebiyatçıların siyasi düşünceleriyle ilgili az sayıdaki çalışma da büyük ölçüde “sahiplenme”, “savunma”, “yüceltme” ya da “karalama”, “küçültme”, “saldırma” çerçevesinde olmuş, genellikle duyguların ve ideolojik ön yargıların ön plana çıktığı bu yapıtların bilimselliği oldukça zayıf kalmıştır. Akademik literatürde ise edebiyatçıların siyasi düşüncelerini inceleyen bilimsel çalışmalara neredeyse hiç rastlanılmaz. Siyasi düşünceleriyle de ilgi çeken edebiyatçılar akademide genellikle tarih veya sosyal bilim/siyaset bilimi bölümlerinden ziyade; edebiyat bölümlerinde -edebi yönleriyle- tez konusu olmuş ve bu çalışmalarda edebiyatçıların siyasi düşünceleri çok dolaylı olarak dile getirilmiştir.¹ Attilâ İlhan ile ilgili akademik çalışmalar da bu doğrultuda olmuştur.

---

¹Bu konuda Nazım Hikmet'i ayrıca değerlendirmek gerekir. Zira, Hikmet, edebiyatçılığının ötesinde Türkiye Komünist Partisi'nin de öncülerinden biri ve Türk sosyalist hareketinin çok önemli bir figürü olduğu için onu siyasi yönüyle inceleyen, en azından siyasi yönüyle Nazım Hikmet konusuna gönderme yapan çok sayıda akademik çalışma da bulunmaktadır. Ancak, bu çalışmalar da Hikmet'i başlı başına bir siyasal düşünür olarak incelemek yerine siyasal olaylar içinde Hikmet'i değerlendirmişlerdir. Zaten Hikmet'in, Attilâ İlhan'dan farklı olarak, başlı başına bir siyasi düşünür olabilecek sosyal bilimsel metodolojik yönü, sistematik olarak ortaya koyduğu siyasi düşünce çözümleneleri yoktur. Sadece devrimci-sosyalist kişiliğiyle siyasete hararetle katılan, şiirleri güçlü siyasi vurgular içeren bir şairdir. Bu yüzden Hikmet ile ilgili az sayıdaki akademik tez çalışması genellikle onun edebi yönüyle ilgilidir. Doğrudan Nazım Hikmet'in siyasi düşüncesiyle ilgili tek bir akademik tez çalışması için bkz. Serap Ateş, **Nazım Hikmet'in Fikirleri, Yapıtları ve Türk Toplumsal Yapısına Katkıları(Kamu Yönetimi Açısından Bir Araştırma)**, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya, 2007. İslamcı-muhafazakar edebiyatçı Necip Fazıl Kısakürek için de benzer bir değerlendirme yapmak mümkündür. Zira, Kısakürek de edebiyatçılığının dışında önemli bir

Yüksek Öğretim Kurumu(YÖK)'nun 2010 Ocak ayı verilerine göre doğrudan doğruya İlhan ve eserleriyle ilgili olarak on beş adet tez çalışması yapılmış olup bunlardan sadece iki tanesi siyaset bilimi ve sosyoloji alanında geri kalanı edebiyat alanında gerçekleştirilmiştir. Edebiyat alanındaki “Attilâ İlhan” çalışmaları tamamen onun romanları, roman temaları, roman kahramanları ve edebi dili çerçevesinde yazılmıştır. Siyaset Bilimi ve sosyoloji alanındaki iki yüksek lisans tezinde de doğrudan doğruya bütün yönleriyle (topyekün) “Attilâ İlhan'ın siyasi düşüncesi”ne değil, İlhan'ın eserlerinde yer alan belirli (münferit) konulara odaklanılmıştır.² Tarih bölümlerinde ise (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi anabilim dallarında, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitülerinde) Attilâ İlhan ile ilgili hiçbir akademik çalışma yapılmamıştır. Bizim çalışmamız, esas olarak edebiyatçı olarak inceleme konusu olan ve olması gerektiği gibi bir siyasal düşünür olarak, Türk siyasal düşüncesi içerisindeki özgünlüğü açısından araştırılması genellikle es geçilmiş olan Attilâ İlhan'ı bu yönüyle ele alarak akademideki böyle bir eksikliği bir ölçüde gidermeyi hedeflemektedir.

Attilâ İlhan'ın Türk siyasal düşüncesinde özgün bir yeri vardır. Bu özgünlüğün nedenlerini özet olarak şöyle sıralamak mümkündür: 1.Esas olarak içinde bulunduğu/benimsediği sosyalizm ideolojisinin dünyadaki uygulanış biçimlerine ve Türkiye'deki algılanış biçimlerine eleştiri getirmiş ve milli, özgürlükçü, demokratik bir sosyalizmi benimsemiştir. 2. Mustafa Kemal Atatürk

---

siyasi figür olarak da dikkat çekmiş, hatta radikal bir siyasi hareketin(Büyük Doğu) fikri öncülüğünü yapmıştır. Ancak, Kısakürek de tıpkı Hikmet gibi belli bir sistematik içerisinde, sosyal bilim metodolojisi çerçevesinde siyasal çözümler ortaya koymamıştır. Bu yüzden siyasal kimliği çok belirgin olsa da ve siyasi düşüncelerini çok açık bir şekilde dile getiren, savunan ve benimsetmeye çalışan bir edebiyatçı olsa da fikirlerini belli bir bilimsel metodolojik disiplin içerisinde açıklayan bir “siyasal düşünür” olarak inceleme konusu olmamıştır. Kısakürek ile ilgili çok az sayıdaki siyasal bilim araştırmalardan birisi için bkz. Burhanettin Duran, **Transformation of Islamist Political Thought in Turkey From The Empire To The Early Republic (1908-1960): Necip Fazıl Kısakürek's Political Ideas**, Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2001. Edebiyatçılar arasında; Necip Fazıl veya Nazım Hikmet gibi siyasi hareketler/siyasi düşünceler içerisinde önemli bir siyasi figür olmaktan öte metodolojik siyasal çözümler/tarihsel-kuramsal analizler yapan ve bizzat kendine has bir siyasi düşünce oluşturan tek kişinin Attilâ İlhan olduğunu söylemek abartılı olmaz. Ne yazık ki, onun bu yönü yeterince araştırma konusu olmamıştır.

²Her ikisi de Attilâ İlhan'ın bütünüyle siyasi düşüncesine değil, onun eserlerindeki belli bir konuya odaklanan iki “sosyal bilim” tez çalışması için bkz. Suat Soydemir, **Erol Güngör ve Attilâ İlhan'da Aydın Sorunu(Sosyolojik Bir Karşılaştırma)**, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 2007. ve Cemal Salman, **Attilâ İlhan'da Doğu-Batı Sorunu ve Ulusal Kültür Bileşimi**, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2007.

hayranı bir Kemalist olmakla birlikte, “Batıcı” ve “anti-demokrat” olarak nitelendirdiği kimi Atatürkçüleri cesurca eleştirmiş, Türk halk değerlerine ve halk inisiyatifine aykırı hareket içinde olmakla eleştirdiği bu tür Atatürkçülerin (“İnönü Atatürkçülüğü” adını koymuştur) aslında Mustafa Kemal Atatürk’ün de yanlış değerlendirilmesine yol açtıklarını vurgulamıştır. Atatürk’ün Batıcı değil çağdaşlaşmacı ve ülkenin o dönemdeki koşulları gereği otoriter olmakla birlikte totaliter değil, nihayetinde demokrasiyi amaçlayan bir lider olduğunu sürekli olarak vurgulamış ve yakın dönem tarihiyle ilgili geliştirdiği eleştirel çözümlerleriyle özgün bir Kemalist portresi çizmiştir. 3.Türkiye’nin gündemine taşıdığı “sosyalist Turan”, Avrasya alternatifleri ve Sultan Galiyev tartışmaları ile milliyetçileri ve sosyalistleri emperyalizme karşı birleştirmeye çalışmıştır. 4.Her türlü anti-demokratik eyleme –bu eylemler sosyalist, Kemalist amaçlarla bile olsa- şiddetle karşı çıkmış, halkla birlikte gelişen demokratik bir süreç olarak algıladığı “devrimcilikle” halka rağmeni “darbeciliği” tarihsel referanslar ortaya koyarak incelleme ayırmıştır. 5.Demokrasi, sosyalizm, milliyetçilik gibi Türk siyasi hayatında genellikle bir arada bulunmaları zor olan düşünce biçimlerini, tarihsel dayanaklarını ortaya koyarak, kendi içerisinde tutarlı sistematik argümanlarla birbirlerini tamamlayan siyasal düşünceler olarak sentezleme yoluna gitmiştir. 6.Osmanlıcı-muhafazakar Türk-İslam sentezi görüşüne karşı Osmanlı geçmişini de dışlamayan ancak onu aşan “ulusal kültür sentezi” kuramını ortaya atmış ve bu kültür temelinden hareket eden ve yukarıda bahsettiğimiz siyasi düşüncelerinin de ortak bileşeni olan ulusalcılık fikrinin öncülerinden olmuştur. Son dönemlerde adı sıkça geçen ulusalcı siyasal düşüncenin gerçek anlamda “entelektüel fikir babası”³ Attilâ İlhan’dır. Ancak onun anladığı ulusalcılık, güncel tartışmalarda yanlış biçimde aktarıldığı gibi başlı

³Türk siyasal yaşamında “Ulusalcılık” terimini ilk defa kullanan ve ulusalcı siyasi düşüncüyü 1990’lı yıllardan parti siyasetinin temelinde oturtan ve -temel argümanlarını ayrıntısıyla ortaya koymasa da özellikle 1999’daki DSP-MHP-ANAP koalisyon iktidarına kadar- siyasal söylem olarak bu düşüncenin sürekli olarak altını çizen DSP lideri Bülent Ecevit’i de burada ayrıca zikretmek gerekir. Ecevit, solcuların milliyetçilikten uzak durmasını açık bir şekilde eleştirmiştir. Ecevit, kendi milliyetçilik anlayışının ırkçı ve yayılcı milliyetçilikten ayrı olduğunu, ancak bunun “milliyetçilik” olgusuna tamamen uzak olunması anlamına gelmeyeceğini, ayrıca solculuğun da Türk halk değerleriyle çelişmediğini özellikle vurgulamıştır. Kendi siyasal görüşünü ifade ederken Türk toplumsal gerçekliğiyle, yerli değerlerle uyumlu bir iç politika ve “ulusal çıkarlar”ı belirleyici olarak alan bir dış politika anlayışı sergilediği için Ecevit, “ulusal sol” /“ulusalcı” tanımlamalarını kullanmış ve onun lideri olduğu siyaset çevresi bu tabirlerle adlandırılmışlardır. Bkz. Bülent Ecevit, “Ulussevmez Yurtseverler”, **Ulusal Dergisi**, Sayı 1, Yaz, 1996. Ayrıca bkz. Bülent Ecevit, **Değişen Dünya ve Türkiye**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990.

başına bir ideoloji değil, her bağımsızlıkçı/anti-emperyalist siyasi düşüncenin benimseyebileceği/benimsemesi gerektiği bir “birleştirme düşüncesi”dir. İlhan’ın Türk siyasi düşüncesine katkılarında en önemlilerinden birisi bu orijinal ulusalcı fikirleri olmuştur.

Attilâ İlhan, Türk siyasal düşüncesinin hemen bütün argümanlarıyla ilgili “siyasal sosyolojik” çözümler yapmıştır. İlhan, özellikle denemelerinde ve gazete söyleşilerinde Türk siyasal hayatıyla ilgili epeyce tartışma yaratan fikirler öne sürmüş, bu çerçevede hem sağ hem de sol siyasal düşüncenin farklı unsurlarını eleştirel bir çerçevede değerlendiren bir entelektüel olarak önem kazanmıştır. Elbette İlhan, bütün bu değerlendirme yazılarında kendi siyasal düşünce yaklaşımlarını da açıklıkla dile getirmiştir. İlhan’ın, sadece deneme ve söyleşilerinde değil, romanlarında da siyasal düşünce tartışmaları yoğun bir şekilde yer almakta, hatta aşk şiirlerinin bile büyük çoğunluğunda siyasal temalara rastlanılmaktadır. Genel olarak sol, sosyalist siyasal düşünce içerisinde değerlendirilebilecek olan İlhan’ın düşüncelerinde solun temel evrensel ilkeleri muhafaza edilmekle birlikte solun bilinen ideolojik kalıplarından ziyade kendine has biçimde oluşturduğu bir düşünce sentezi ağır basmaktadır. İlhan’ın özellikle hayatının son dönemlerinde yoğun biçimde tartışmaya açtığı, Türk siyasal hayatıyla ilgili entelektüel gündemde ağırlıklı olarak yer alan Kemalizm, sosyalizm, demokrasi, Avrasyacılık ve her birinin ortak paydası olarak kabul edilebilecek ulusalcılık onun siyasal düşüncesinin koordinatlarını belirleyen temel düşünce biçimleri olmuştur. İlhan, hem kuramsal/tarihsel hem de güncel/politik tartışmalar içerisinde bu düşünceleri karşılaştırmalı ve eleştirel olarak incelemiştir.

Attilâ İlhan, ciddi bir sosyal bilimci gibi, bir sosyal bilimci titizliğiyle tarihsel-siyasal çözümler yapmakla ve bu çerçevede kendine has bilimsel-akademik bir bakış açısı ve çalışma tarzı da ortaya koymakla birlikte her şeyden önce bir edebiyatçıdır. Sosyal bilim dahilindeki kuramsal çözümlerine, belli bir tarihsel gerçeğe ve metodolojiye oturtmak istediği toplumsal gerçekçi edebiyat çalışmaları vesile olmuş, gazetecilik deneyimi sürecinde ise hem bu kuramsal-tarihsel çalışmalarını pekiştirme fırsatı bulabilmiş hem de böyle bir araştırma

zemininde oluşturduğu yeni, özgün siyasi düşünce yaklaşımlarını savunabilmiştir.

İlhan, sosyal bilim araştırmacılığının ve “fikir adamlığı” kökenini şöyle izah eder

“...ben ne tarihçiyim, ne sosyolog, ne de politikacı; bilen bilir, 'kendisi için hiçbir şey istemeyen' toplumcu/gerçekçi bir edebiyatçıyım; yıllardan beri kendimi, Osmanlı'nın batışını, İstiklâl Harbi'ni ve sonrasını anlatan; -Frenklerin nehir/roman (roman/fleuve) dedikleri türden, bir roman/dizisi için hazırladım; toplumcu/gerçekçi bir roman yazmak, tarifi gereği, konuyla ilgili, ne kadar araştırma, irdeme, hatıra, eleştiri ya da övgü varsa, okumuş olmayı gerektirir; ben de bunu yapmış, bir sürü not almışımdır: bazılarını; -sırası düşükçe- TV 'de 'zaman içindeki yolculuklar' da; bazılarını da; yıllardır yazdığım, çeşitli dergi ve gazetelerde, aktarmaya çalışıyorum. 'Mesele' aslında, bundan ibâret!”⁴

Attilâ İlhan, kendine has bir biçimde anlamlandırıldığı ve birbirlerinin tamamlayıcısı olarak değerlendirdiği temel siyasal düşüncelerin her birini kendi siyasal düşüncesinin temel bir parçası olarak benimsemiş ve teorik olarak birbiriyle zıt olarak bilinen siyasal düşünceleri –mesela sosyalizm ve milliyetçiliği- özellikle Türkiye ve benzeri ülkelerin koşullarında birbirinin zıddı değil, tamamlayıcısı olarak kabul etmiştir. Yine, İlhan, özellikle hayatının son dönemlerinde daha çok üzerinde durduğu siyasal bir akım olarak ulusalcılığı da diğer bütün siyasal yaklaşımlarını(sosyalizm, Kemalizm, Avrasyacılık, demokrasi) kapsayan, bu düşüncelerin ortak noktası olan birleştirici bir siyasal düşünce olarak ele almıştır. İlhan'ın siyasal düşüncelerinin oluşum ve gelişim sürecini irdelerken önemle üzerinde durulması gereken bir diğer özelliği ise neredeyse elli yılı geçen bir sürede oldukça iddialı ve tartışmalı fikirler öne süren bir mütefekkin fikirlerindeki tutarlılıklardır.⁵ Öyle ki, örneğin İlhan'ın 1960'larda yazdığı yazılarla vefat ettiği tarih olan 2005 yılındaki yazıları karşılaştırıldığında, her iki dönem yazıları arasında-konu ve içerik bakımından farklar olsa da- temel siyasi düşünce açısından önemli bir değişiklik bulmak güçtür. Üstelik, İlhan'ın özellikle -Sovyet sistemi ve Türkiye'deki demokrasi süreciyle ilgili olan-siyasal öngörülerini de büyük ölçüde doğrulanmıştır. İlhan'ın toplumsal siyasal çözümlerindeki isabet ve fikirlerindeki tutarlılık her

⁴Attilâ İlhan, “...Bir Parantez Açabilir miyiz?...” , **Cumhuriyet Gazetesi**, 25.04.2005.

⁵Attilâ İlhan'a edebiyat eserlerinde, bilimsel çalışmalarda tutarlılığın önemini ve kendi duruşunu şöyle dile getirmiştir: “Bir sanatçıyı, daha doğrusu bir aydını, tarih karşısında temize çıkaracak olan onun tutarlılığıdır, eğer tutarlı değilse zaten hiçbir halt olamaz. Kendimi hayatım boyunca tutarlı bir insan olarak gördüm, kırk beş sene önce yazdığım mektubu yayımlasalar arkasında dururum, çünkü biliyorum ki o fikirlerimin hiçbirinden vazgeçmiş değilim.” Nena Çalidis, “Attilâ İlhan İle Söyleşi”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 18.02.2001.

halde onun bir edebiyatçı olmasına rağmen yazılarını bir sosyal bilimci titizliğinde yazmasından ve bütün çalışmalarında bilimin temeli olan yöntem⁶ (metodoloji) konusunu ciddiyetle ele almasından kaynaklanmaktaydı.

Attilâ İlhan'ın siyasal çözümlerini ve siyasi düşüncelerini ortaya koyarken uyguladığı araştırma yöntemi kendisinin de sürekli olarak altını çizdiği gibi diyalektiktir ve İlhan Atatürkçülüğün de diyalektik bir düşünce tarzı olduğunu düşünmüştür⁷ İlhan, sadece siyasal çözümlerinde değil, kendi tanımlamasıyla “toplumsal gerçekçi” bir çerçeveye oturduğu edebiyat eserlerinde de diyalektik metodu kullanmıştır. Diyalektik yöneme olan ilgisini “Diyalektik Gazel” şiirinde şu şekilde ifade etmiştir: “Karşıtıyla yüklüdür her şey/mutlak çözümlerden vazgeç/tartışılmaz mükemmellikler/ne gizli kusurlarla gelir.”⁸ Ancak İlhan'ın diyalektiği klasik veya Sovyet Marksistlerinin katı bir determinizme kapı aralayan diyalektik anlayışından farklıydı. Çünkü o diyalektiğin yalnız, toplumsal ve sınıfsal olarak işlemediğini, bireysel bir diyalektiğin de olduğunu düşünmektedir. Bu yüzden “bireysel özgürlük” kavramını önemsemiş ve bu doğrultuda eserler vermiş olan Marksizm'le psikolojiyi (Psikanalizm'i) birleştiren Frankfurt Filozofları'na (Marcuse, Reich, Adorno vs.) ilgi duymuştu. Frankfurt Okulu'nda geliştirilmiş olan (bireyselliği, toplumsallığı, tarihselliği bütünleştiren) Marksist metodolojiyi Türkiye'nin ulusal koşulları çerçevesinde değerlendirdiğini söyleyen İlhan, kendi metodolojisini “toplumsal gerçekçilik” olarak tanımlamıştır.⁹ İlhan, hem edebiyatta hem siyasette bütün toplumsal boyutta, dogmatikliği de geleneksizliği de yadsıyan bu metodolojiyi kendine has bir zihni süreç içerisinde (Marksist sosyalist gerçekçi metodolojiden de) ayırıştırarak geliştirmiştir. Özellikle edebiyat alanında ciddi

⁶ Attilâ İlhan'ın yöntem (metodoloji) konusuna özellikle eğilmesi, siyasal çözümlerini belli bir yöntem çerçevesinde gerçekleştirmesi onun siyasi düşüncelerinin nesnel, bilimsel bir temele oturmasına öncelikle gayret etmesinin, olan biteni olduğu gibi aktarmak yerine olgu ve olayları açıklayarak bu açıklamalardan beslenen güçlü siyasal önermeler ortaya koymasının nedeni olarak değerlendirilebilir. Zira, bilim yöntemi konusunda önemli çalışmaları olan Doğan Ergun'un söylediği gibi bilimin temeli olan yöntem, bilimsel yöntem her şeyden önce bütünlük kavramına dayanır ve betimleyici-tasvirici değil, açıklayıcıdır ve bu açıklamaların içerisinden illa ki bir sonucun da çıkarılması gerekmektedir. Doğan Ergun, **Yöntemi Bulmak**, İmge Yayınları, Ankara, 2006, s.41.

⁷ Attilâ İlhan, “...Devrimci Dediğin...”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 14.02.2005.

⁸ Attilâ İlhan, **Korkunun Krallığı**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s.63.

⁹ Ahmet Yıldız, “Attilâ İlhan'la “Parola:Vatan” Üzerine Söyleşi”, **Edebiyat ve Eleştiri Dergisi**, Sayı:81, Mayıs-Haziran 2005/3, Ankara, s.15.

polemiklere yol açan bu metodolojisinin etkisi İlhan'ın hem edebiyat hem de sosyal/siyasal çözümleme yazılarında görülmüştür.

Türk siyasi düşünce hayatı çerçevesinde Attilâ İlhan'ın siyasi düşüncelerinin önemini, orijinalliğini, etkisini sosyal bilim ve tarih bilimi perspektifinde ortaya koymak bu araştırmamızın temel çıkış noktasını oluşturmuştur. Edebiyatçı olmasına, Türk kamuoyunda öncelikle şiirleri ve romanları ile tanınmış olmasına rağmen hayatının her döneminde tartışma yaratan siyasi düşünceler ortaya atan, ciddi bir siyasi düşünür olarak kabul edilen, hatta bazı dönemlerde bazı siyasi hareketlerin de etkilendiği bir siyasi figür olan İlhan'ın siyasi düşüncesi ile ilgili bir araştırma, İlhan'ı tarihsel bir bütünlük içerisinde, tarihsel bir süreç içerisinde ele almakla mümkündür. Bu çalışmaya yön veren tarihçilik de elbette her şeyden önce tümdengelim yöntemini¹⁰ gerektiren, yani tarihsel bütün içinde(“Türk siyasi düşünce hayatı”) ona bağlı tarihsel bir olguya/kişiliğe(“Attilâ İlhan'ın siyasi düşüncesi”) bir inceleme alanı olarak odaklanılan yakın dönem tarihçiliği olacaktır. Dolayısıyla yakın dönem tarihine ve yakın dönem tarihçiliğine burada özellikle değinmek gerekmektedir.

Tarih bilimi akademik anlamda, genel olarak eskiçağ tarihi, ortaçağ tarihi, yeniçağ tarihi, yakın çağ tarihi ve günümüz tarihi olarak sınıflandırılmaktadır. Dönemsel açıdan gerçekleştirilen bu sınıflandırmada “yakınçağ” ve “günümüz” tarihleri yakın dönem tarihi çerçevesinde değerlendirilebilir. Ancak, genellikle tarihçiler, bu kadar fazla gruplara ayrılmadan önce “uzak dönem tarihçisi” ve “yakın dönem tarihçisi” olarak iki genel kategoriye ayrılmıştır. Çünkü, örneğin ortaçağ tarihçisi ile yeniçağ tarihçisi arasında sadece incelenecek dönem farkı vardır, uygulanacak yöntem ve araştırma teknikleri açısından, yine tarihçinin araştırmasıyla

¹⁰Çalışmamızda takip edeceğimiz tümdengelimci yaklaşım bütünü ve bütün içinde parçayı inceleyen diyalektik yöntemin zorunlu gereğidir. “Çünkü diyalektik yöntem, bütünlük kavramına ya da genel kavramlara doğrudan doğruya bağlanmış olarak ve sonuç çıkarmayı öngören bir akıl yürütme olarak/bir çıkarım yöntemi’ olarak ve tümdengelimden kaynaklanarak açıklayıcı/çözümleyici bir yöntemdir. Çünkü tümdengelim, çıkarım olarak sonuç çıkarmayı öngörür.” Ergun, **a.g.e.**, s.39. Buradan da anlaşıldığı gibi bizim çalışmamızda Attilâ İlhan'ın siyasi düşüncesini incelerken uyguladığımız yöntem (diyalektik-bütüncü-tümdengelimci) İlhan'ın siyasal çözümlemelerinde ve siyasi düşünce metinlerinde uyguladığı yöntem ile uyumaktadır.

ilgili subjektiflik değeri açısından pek bir fark görülmez. Ancak, “yakın dönem tarihçisi” ve “uzak dönem tarihçisi” ayırımında sadece incelenecek dönem değil, uygulanacak yöntem, edinilen bilimsel donanım ve tarihçinin nesnelliği, bilimsel yaklaşımı da farklılaşır. Yani yakın dönem, bu dönemi inceleyen tarihçinin de aşağı yukarı içinde bulunduğu, tarihsel olaylardan etkilendiği, tarihsel olayların canlı tanığı olabildiği ve bu dönemi anlatan kaynakların da çeşitlendiği (örneğin filmler, süreli yayınlar, tanık mülakatları, internet taramaları vs.) bir dönem olduğu için yakın dönem tarihçiliği –araştırma teknikleri ve tarihçinin objektif olabilme gücü açısından- diğer dönem tarihçiliğinden ciddi farklılıklar taşımaktadır. Bu yüzden yakın dönem tarihi araştırmalarının, dönemin bu farklılıkları (süresi, kaynakları, tarihçinin objektifliği vs.) değerlendirilerek irdelenmesi gerekmektedir.

En genel tanımlamayla “yakın dönem”, yaşamakta olduğumuz döneme en yakın zaman dilimini ihtiva etmekteyse de tarihçiler arasında “yakın dönem” tarihinin başlangıcı ve sonu konusunda tam bir netlik söz konusu değildir. Genel kabul, bu dönemin 1789 Fransız Devrimi’nin siyasal sonuçlarının doğmaya ve sanayi devrimiyle yeni toplumsal sınıfların belirginleşmeye başladığı 19.Yüzyıl’a girerken başladığı yönünde olmuştur. Aynı şekilde, yenileşme hareketlerinin başlangıcına tekabül ettiği için, yakın dönem tarihinin başlangıç dönemini Türkiye açısından da 19.Yüzyıl olarak belirlemek mümkündür. Yakın dönem Türk siyasal tarihi profesörü Sina Akşin de Türkiye açısından yakın dönem tarihini daha da yakınlaştırmış ve 1908 ile başlatmıştır. Akşin, yakın dönem tarihinin bir başlangıç döneminin olduğu gibi bir sonunun da olması gerektiğini belirtmiş ve bu sınırı 1980’ler olarak belirlemiştir.¹¹ Yakın dönem tarihinin başlangıcını 20 Yüzyıl’ın ilk çeyreği olarak kabul eden Fatma Acun ise metodolojik açıdan bakıldığında yakın dönem tarihinin ilgilendiği zaman diliminin günümüze kadar, yaşadığımız ana kadar getirmenin bir sakıncası olmadığını belirtmektedir. Acun’a göre yakın dönemin ilgilendiği zaman dilimine dahil edilen olaylar oluşum halindedir ve/veya oluşumunu henüz tamamlamamış, orta ve uzun vadedeki neticeleri henüz ortaya çıkmamıştır. Bu

¹¹Sina Akşin, **Çağdaş Türkiye Tarihi**, Cilt 4, Cem Yayınları, Ankara, 2007, s.13. Türkiye’nin yakın dönem tarihiyle ilgili olarak hem tarihsel süreç hem tarihsel coğrafi mekan temeline oturtulmuş bir tarih metodolojisi ve tarih araştırma teknikleri çalışması için bkz. Semih Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları**, Berikan Yayınları, Ankara, 2007.

sebeple, yakın dönemin günümüze en yakın kısmı da tarih araştırmalarına dahil edilebilir.¹² Bizim inceleme alanımız olan Attilâ İlhan'ın siyasi düşüncesini de yukarıda bahsettiğimiz yakın dönem tarihinin dönemsel sınırları çerçevesinde düşünmek gerekmektedir. Yine çalışmamızda siyasal düşüncelerini incelediğimiz İlhan da yakın dönem tarihiyle ilgili çözümlmelerini, belli bir tarihsel bütünlük içerisinde, genellikle yakın dönem tarihinin başlangıç dönemi olarak kabul edilen 19.Yüzyıl'daki gelişmelerden yola çıkarak başlatmış ve günümüzün siyasal olaylarını/olgularını açıklamak için de özellikle Tanzimat-Meşrutiyet dönemini sık sık referans olarak kullanmıştır. Aynı şekilde İlhan'ın belli bir tarihsel temele oturttuğu siyasi düşüncelerini değerlendirebilmek için 1800'lü yılların sonundan günümüze kadar uzanan bir zaman dilimine yayılmış olan yakın dönem tarihini de irdelemek gerekmektedir. Zira, uzun yaşamının büyük bir bölümünde etkili olan ve çok yakın bir zamanda (1925-2005) vefat etmiş olan İlhan, uzun bir tarihsel dönemi kapsayan ve günümüze yakın bir zamana kadar gelen yaşamı süresince entelektüel/siyasal etkisini göstermiş ve hala etkili olabilen siyasal düşünceleri güncel siyasal polemik konusu olabilmektedir.

Yakın dönem tarihçilerini diğer tarihçilerden ayıran önemli bir özellik de araştırma döneminin nesnel yapısından dolayı olması gereken “disiplinler arası iletişim”dir. Yakın dönem tarihçisi genel olarak, günümüze kadar getirerek, modern dönemlerin araştırmasını yaptığı için ve diğer bütün bilimlerin aşağı yukarı modern zamanlarda esas olarak “bilimsel sıfatı” kazanma durumuna gelmeleri nedeniyle, yakın dönem tarihçisinde ister istemez diğer bilimlere yönelik bir yatkınlık, diğer bilimlerden de yakın dönem tarihine yönelik bir ilgi olması beklenmektedir. Öncelikle yakın dönemin ilgilendiği zaman dilimini günümüze kadar getirdiğimize

---

¹² Fatma Acun, **Yakın Dönem Tarihi Metodolojisi**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2008, s.23-24. İşte, yakın dönem tarihi araştırmaları için diğer sosyal bilimlerin bulgularını ve araştırma tekniklerini dikkate almanın elzem olması bu araştırma alanının öncelikle bu özelliğinin, hala güncel olma halinin, bir gereğidir. Araştırmalarda kısa dönemlerin mi yoksa daha uzun dönemlerin mi ele alınması gerektiği de tarihçiler tarafından tartışılmıştır. Tarih, bir bakıma bugünün açıklaması olduğuna göre, bu açıklamanın mükemmel olabilmesini sağlama açısından kısa dönem çerçevesinde düşünülmemesi, uzun dönemin incelenmesiyle, kısa dönemde ortaya konamayacak bazı gerçeklerin aydınlığa kavuşturulabileceği görüşünde olanlar vardır. Bu görüşe sahip olan Braudel, tarihçinin, uzun dönemde çalışması halinde daha başka kaynaklarla da tanışacağını; böylece, olayların derinliklerine inme veya neticelere varma imkanının artacağını belirtmek istemiştir. Mübahat Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usul**, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990, s.9.

göre, aslında durağan olmayan sürekli değişen bir “inceleme alanı” ile karşı karşıyayız demektir.¹³ Bu yüzden buna uygun statik değil dinamik bir gözlem-inceleme modeli de belirlemek gerekecektir. Bu sosyal hareketlilik sadece klasik tarih bilgisine bağlı kalarak anlaşılamayacağından yakın dönem tarihçisinin bilgisel donanımı da değişik olacaktır. Bu yüzden yakın dönem tarihçisinden, diğer tarihçilerden farklı olarak özellikle siyaset, iktisat, yönetim, uluslararası ilişkiler vs. gibi diğer sosyal bilim alanlarına da müracaat edebilmeleri ve bu bilim dallarına da, en azından kendi çalışma alanında faydalanabilecek düzeyde vakıf olmaları beklenmektedir.¹⁴ Disiplinlerarası bilgilerin tarih araştırmalarında kullanılmasında en az sakınca doğuran alan yakın dönem tarihidir. Zira, örneğin bir ortaçağ tarihçisi, incelemesinde yoğun olarak “modern siyaset bilimi” terimleri kullanıyor olsa ciddi biçimde “anakronizm”¹⁵ kusuru işleme tehlikesi ile karşı karşıya kalabilir. Ancak yakın dönem tarihçisi için böyle bir risk hemen hemen yoktur. Çünkü, yakın dönem tarihçisinin inceleyeceği alan zaten ‘modern zamanlar’ olacağı için modern sosyal bilim terimlerini, yaklaşımlarını kullanmak onun için abes kaçmayacaktır. Bilakis, yakın dönem tarihçisinin modern zamanların çok çetrefilli toplumsal/tarihsel ilişki biçimini ve tarihsel değişim sürecini iyi bir şekilde okuyabilmesi, tahlil edebilmesi için sosyal bilimlere ciddi biçimde müracaat etmesi beklenecektir.

Özellikle 19. Yüzyıl’dan itibaren yapı taşları oluşturulan çağdaş tarihçilerin bilimselliğinin en önemli göstergesi nesnellikleri olmuştur. Bu açıdan, tarihçilerin tarihe verdikleri anlam, tarih araştırmalarına biçilen misyon çok önemli olmaktadır. Tarih teriminin iki temel anlamı vardır: (1)Tarihçinin incelediği geçmiş anlamında tarih, (2)Tarihçinin yeniden kurduğu, yani ilmi bir disiplin olarak tarih. Tarihi, kısaca

¹³Acun, a.g.e., s.20.

¹⁴Modern sosyal bilim araştırmalarının(ve elbette tarih araştırmalarının da) “disiplinler arası” olması gerekliliği üzerinde özellikle duran bilim insanlarının ortak görüşünü yansıtan, sadece sosyal bilim çevrelerinde değil, diğer(fen, teknik) bilim çevrelerinde de tartışma yaratmış bir akademik rapor/kitap çalışması için bkz. Gulbenkian Komisyonu, **Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor**, (Çev.Şirin Tekeli), Metis Yayınları, İstanbul, 1996.

¹⁵Amiyane tabirle “tarih manyaklığı” ya da “kronolojik yanlış” olarak da adlandırılan anakronizm, bir devri o devre ait olmayan özelliklerle, açıklama biçimleriyle incelemek ve değerlendirmek anlamına gelmektedir. İhsan Sezal, **Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991, s.20. Örneğin katı bir skolastikliğin hakim olduğu Ortaçağ Avrupa’sında “laiklik karşıtı” hareketlerden bahsetmek veya Osmanlı padişahı 4.Murad’ı faşist olarak nitelendirmek, “laiklik” ve “faşizm” modern çağların kavramları olduğu için bir anakronizmdir.

geçmiş ile bugün ve gelecek arasında sürekli bir diyalog olarak tanımlayan Edward Carr, ikinci anlamdaki tarihi tanımlarken de tarihçi ile olguları arasındaki kesintisiz diyalogdan bahsetmiştir.¹⁶ Gerçekten de bizim tarih olarak yeniden inşa ettiğimiz şeyin, akademik tarih disiplininin kurucusu sayılan Ranke'nin ifadesiyle geçmişin "geçmişte olduğu gibi" yazımı olduğu, fazlaca iyimser bir yaklaşımdır. Tarihçilerin, bir takım ön yargılardan, ideolojik etkilerden, içinde yaşadıkları rejimlerden, kültürlerden, kullandıkları belgelerin niteliğine kadar uzatılabilecek bir dizi sebepten dolayı mutlak manada objektif ve tarafsız olmayacakları açıktır. Hepsinin ötesinde tarihçi yaşadığı dönemin insanıdır.¹⁷ Lucien Febvre'nin ifadesiyle "geçmiş ve bugünün incelenmesi" bir bakıma bugünün açıklanmasıdır¹⁸ ve Carr'ın dediği gibi; "geçmiş ancak günümüz açısından inceleyebilir, geçmiş anlayışımızı bugünün gözleriyle oluşturabiliriz. Tarihçi çağının insanıdır ve çağına insan varoluşunun koşullarıyla bağlıdır."¹⁹

Yakın dönem tarihçisi ise hem yaşadığı dönemin hem de büyük ölçüde incelediği dönemin insanıdır. Bu açıdan objektiflik sorunu ile çok daha çarpıcı bir şekilde karşı karşıya gelebilmektedir. Yakın dönem tarihçisi için, uzak dönem tarihçisiyle karşılaştırıldığında zaafı olduğu söylenen en temel iki unsur vardır: (1) Uzak dönem tarihçisi incelediği olaylardan tecrit edilmiştir, bu açıdan daha bağımsızdır. Yakın dönem tarihçisi ise halen incelediği konunun içinde veya o konunun tesiri altında bulunduğu için objektifliği sınırlıdır. (2) Eğer tarihçi kendinin şahit olduğu olayları yazıyorsa, kaçınılmaz olarak kendisi şahittir. Bunun aksine uzak dönem tarihçisi tamamıyla başkalarının şahitliğine muhtaçtır. Bu durum yakın dönem tarihçisi açısından hem avantaj hem de dezavantajdır. Avantajdır, çünkü, halkın duygu ve düşüncelerini doğru olarak yansıtabilir. Dezavantajlıdır, çünkü, kendi hatıralarından bağımsız bir değerlendirme yapamaz. Sonuç olarak yakın dönem tarihçisinin olaylardan tecrit olmama konusu kendi başına objektifliğe engel

¹⁶Edward Hallet Carr, **Tarih Nedir?**, (Çev.Misket Gizem Gürtürk), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.34-35.

¹⁷Mehmet Öz, "Cumhuriyet Döneminde Tarih Araştırmaları", **Cumhuriyet Türkiyesinde Bilimsel Gelişmeler Sempozyumu Kitabı** (Ed. Bahaeddin Yediyıldız), Ankara, 2001, s.17.

¹⁸Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 2.

¹⁹Carr, **a.g.e.**, s.29.

değildir. Objektifliğe engel olan önyargılardır.²⁰ Ancak, bu önyargılarını kırdığı ölçüde, yaşadığı kültürel ve siyasi iklimin farkına vardığı sürece subjektifliğini en aza indirmesi mümkündür. Elbette, bu durumun olabilmesi de ancak demokratik toplumlarda söz konusudur. Zira, dogmatik olan ideolojik ve dini öğretiler tarihinin özgürce düşünmesini engeller. Totaliter, otoriter, ideolojik devletlerde özellikle yakın dönem tarihçisinin bir tür “rejim propagandisti” işlevi görmesi tehlikesi her zaman mevcuttur.²¹

Burada şu gerçeğin altını tekrar çizmek icap eder ki; her nerede yaşıyor, hangi dönemde, hangi ülkede bulunuyor olursa olsun tarihçiden mutlak bir nesnellik beklemek de safdillik olur. Carr’ın son derece isabetli bir şekilde yazdığı gibi;

“Hiçbir belge bize o belgeyi yazanın kendisinin ne düşündüğünden-neyin olmuş olduğunu düşündüğünden, neyin olmuş olması gerektiği ya da olabileceğini düşündüğünden, yahut belki yalnızca başkalarının onun neyi düşündüğünü sanmalarını istediğinden ya da hatta kendisinin ne düşündüğünü sandığından fazla bir şey söylemez. Bunların hiçbiri tarihçi onlar üzerinde çalışmaya ve onları çözmeye girişmedikçe bir anlam taşımaz. Belgeler içinde bulunsun ya da bulunmasınlar, olgular, tarihçi onlardan herhangi bir biçimde yararlanmadan önce tarihçi tarafından yine de işlenmek zorundadır. Tarihinin onlarla yaptığı şey bir işleme sürecidir.”²²

Bazı dönemlerde tarihe olan ilgi çoğunlukla ilmi endişelerin dışında gelişebilmektedir. Toplumlar, özellikle bunalım ve atılım dönemlerinde halka yeni bir ruh, enerji, maneviyat aşlamak üzere, bu şekilde toplumu harekete geçirmek saikiyle sık sık tarihe/tarihlerine müracaat etmektedirler. Bu dönemlerde tarihçilere büyük misyonlar yüklenmektedir. Yaşadığı dönemin tarihine, toplumların o sıradaki hareketliliğine daha fazla vakıf olan yakın dönem tarihçileri için bu “misyon” çok daha barizdir. Örneğin 19. Yüzyıl’da Batı dünyasında akademik tarihçiliğin temel işlevlerinden birisi ve belki de birincisi ulus-devlet inşası sürecindeki rolü olmuştu. Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş döneminde de gözlemlenebilen bir olgudur.²³ Yusuf Akçura’nın, Ziya Gökalp’ın çoğu tarihsel incelemeleri hatta Mustafa Kemal Atatürk’ün bizzat üzerinde çalıştığı “tarih tezi”²⁴ bu açıdan iyi örneklerdir.

²⁰Acun, **a.g.e.**, s.29.

²¹**Y.a.g.e.**, 25.

²²Carr, **a.g.e.**, s.20.

²³Öz, **a.g.e.**, s.18.

²⁴Mustafa Kemal Atatürk’ün çerçevesini çizdiği, Atatürk döneminde ders kitabı olarak da belirlenen ve “Türk Tarih Tezi”ni ana hatlarıyla, temel yaklaşımlarıyla, “milli bir tarih” yaratma işleviyle birlikte

Tarihçinin görevi geçmişi sevmek ya da kendisini geçmişten kurtarmak değil, bugünü anlamının anahtarı olarak onun üstünde çalışmak ve düşünmektir. Yine bir tarih eserini ele alınca, ilk ilgileneceğimiz içindeki olgular değil, onu yazan tarihçi olmalıdır.²⁵ Tarihten önce tarihçiyi incelemek de yetmez. Tarihçiyi incelemenden önce de, onun tarihi ve toplumsal çevresini incelemek gerekir.²⁶ Tarihçinin bakış açısı belirli toplumsal ve sınıfsal birikimlerle biçimlenmekte, toplumsal değişme ile bu bakış açısı da değişmektedir. Aslında bu ilişki iki yönlüdür. Geçmiş bugünün bakış açısıyla yorumluyoruz. Öte yandan geçmişe ilişkin olarak yaptığımız açıklamalar, getirdiğimiz yorumlar da bugüne ışık tutmaktadır. Geçmiş anladığımız ölçüde bugünü de anlayabiliyoruz. Böylece tarih ve tarihçilik bugünün toplumu ve onun bakış açılarıyla dünün toplumu arasındaki karşılıklı etkileşim süreci içerisinde geliyor, değişiyor.²⁷

Tarihçi, nihayetinde yaşadığı kültürün insanı olduğu için ve değerleri bulunduğu için zorunlu olarak subjektif olsa da incelemede kullandığı yöntem ve araştırma tekniği bilimsel/nesnel olmalıdır. Tarihçinin objektifliğinin en temel göstergesi budur. Ayrıca sonuçta yine de, tarihçi, neden-sonuç ilişkilerini deterministik yaklaşımla ele almasa bile en azından tarihteki eğilimleri görebilmeli, tespit edebilmeli ve bir kuram oluşturabilmelidir.²⁸ Burada Zeki Velidi Togan'ın, tarihsel araştırmalarını, yazış tarzlarına göre sınıflandırması tarihçinin niteliği açısından açıklayıcı olabilecektir. Togan'a göre yazılış şekillerine göre tarihi araştırmalarını dört şekilde toplamak mümkündür: (1) Tarihsel olayları çözümlenemeyip ve sistematik bir düzen içinde incelemeyip sadece hikayeleştiren ve doğrudan doğruya aktaran rivayetçi tarih. (2) Olaylardan bir ders çıkarmayı hedefleyen, "kıssadan hisse" tarzında bir sorunun çözümünü, anlaşılmasını tarihte arayıp bulmak ve insanları uyarmak üzere yazılan, özellikle de tarihsel şahsiyetlerin

---

anlamamızı sağlayan ilk elden bir kaynak için bkz. **Türk Tarihinin Ana Hatları: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941 yılları arasında liselerde okutulan temel eser)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996. Ayrıca Türk Tarih Tezi'nin ulus inşa etme sürecine temel olma işlevini eleştirel açıdan inceleyen başka bir çalışma için de bkz. Büşra Ersanlı Behar, **İktidar ve Tarih: Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu**, Afa Yayınları, İstanbul, 2000.

²⁵Carr, a.g.e., s. 26.

²⁶Y.a.g.e., s. 52.

²⁷Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi**, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1988, s.13.

²⁸Oral Sander, **Siyasi Tarih**, İmge Yayınları, Ankara, 1989, s.3.

hayatı üzerinde duran öğretici(didaktik) maslahatçı tarih. (3) Tarihsel olayları belli bir metodolojiyle, tarihsel gelişim süreci içerisinde bütün bağlantı noktalarıyla araştıran neden ve sonuçlarıyla açıklamaya yönelik “neden nasılcı tarih”. (4) Tarihi olayların arkasındaki tarihsel kanunları aramaya çalışan ve bir ölçüde öğretici(didaktik) tarih yazıcılığına da benzeyen sosyal(Marksist) tarih. Togan, bütün bu tarih yazış tarzları içerisinde kendisine en yakın olarak “neden nasılcı tarih”i göstermiştir.²⁹

Attilâ İlhan’ı yakın dönem tarihi ile ilgili çözümlenmeleri ve tarihsel ilgi alanları çerçevesinde bir nevi “yakın dönem tarihçisi” olarak da kabul etmek mümkün müdür? Eğer akademiden olmamasına rağmen, tarihsel çözümlenmeleri çerçevesinde İlhan’ı bir yakın dönem tarihçisi olarak da nitelendirmek mümkünse, hiç şüphe yok ki, Togan’ın sınıflandırması çerçevesinde, onun da Togan gibi, “neden nasılcı” bir tarih yazım tarzını benimsemiş olduğunu söyleyebiliriz. Zira, İlhan, tarihsel olayları belli bir bilimsel/metodolojik disiplin içerisinde, inceleme alanıyla ilgili kaynakları da inceleyip çözümlenmiş, tarihsel olayları neden ve sonuçlarıyla irdelemiş ve belli bir nesnel sonuç çıkarmaya çalışmıştır. Ancak İlhan’ın tarihsel araştırmalarını büyük ölçüde bir “düşünce savunması” için, siyasi düşüncelerini temellendirmek üzere yapmış olması, dolayısıyla subjektifliğinin makul seviyenin üstünde olması ve ayrıca akademi dışında tarihsel çalışmalar ortaya koyması onu akademik tarih disiplini çerçevesinde “yakın dönem tarihçisi” olarak nitelendirmeyi zorlaştırmaktadır. Zaten bizim çalışmamız, İlhan’ın tarihsel araştırmaları değil, tarihe bakışını da belirleyen/etkileyen siyasi düşünceleri ve bu siyasi düşüncelerinin Türk siyasal düşünce hayatındaki özgünlükleri olacaktır.

Tarihçi John Tosh, tarihsel incelemeleri ana temalarına göre –elbette her birinin diğerleriyle bağlantısı olduğunu da kabul ederek- genel olarak beş ana kategoride sınıflandırmıştır. Bunlar; siyaset tarihi, düşünce tarihi, iktisat tarihi, sosyal tarih ve son zamanlarda eklenen kolektif zihniyet tarihi incelemeleridir. Tosh, düşünce tarihini de siyasal düşünce, ilahiyat düşüncesi, bilimsel düşünce, iktisadi ve

---

²⁹Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usul**, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1969, s.3-4.

sosyal düşünce şeklinde alt kademelere ayırmış ve siyasal olarak etkili karakterlerin hayat hikayesini inceleyen biyografi türüne de özel bir önem vermiştir.³⁰ Bu sınıflandırma çerçevesinde, Attilâ İlhan'ın siyasal düşüncesini ele alan bizim çalışmamız elbette öncelikle “düşünce tarihi”nin “siyasal düşünce tarihi” alt başlığı altında değerlendirilecektir. Ancak, çalışmamız bir siyasal süreç çerçevesinde gerçekleştiğinden, inceleme konumuzun öznesi olan İlhan da genellikle Türk siyasal tarihi ile ilgili çözümler yapmış olduğundan, ayrıca “Attilâ İlhan kişiliğinin” de siyasal açıdan da etkin bir kişilik olmasından dolayı incelememizde doğal olarak “siyaset tarihi” ve “biyografi” bakışı da kendisini hissettirecektir.

---

³⁰John Tosh, **Tarihin Peşinde**, (Çev.Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s.76, 80, 83.

BİRİNCİ BÖLÜM

ATTİLÂ İLHAN'IN HAYAT HİKÂYESİ

1.Ailesi ve Çocukluk Yılları

Atillâ İlhan, 15 Haziran 1925 yılında İzmir Menemen'de doğdu. Baba tarafından aile efradı Sivas'ın Gürün ilçesinden göçerek İzmir'e yerleşmişlerdir. İzmir Karşıyakalı bir aileye mensup olan annesinin adı Emine Memnune, babasının adı ise 'Kadızade' Bedri Bey'dir. Cengiz ve Çolpan isimli iki kardeşi daha vardır. Dedesi kadı, dedesinin babası müftü, onun babası da müderris olarak bilinmektedir. Aile ulema sınıfından olduğu için İlhan'ın babası da aynı gelenek devam etsin diye Hukuk mektebine gönderilmişti. Babası İstanbul'da Hukuk mektebine devam ederken Tefeyyüz İdadisi'nde müdür muavinliği yaptığı için İstanbul'da önemli bir çevre edinmiştir. Bedri Bey'in -o çevre içerisinde tanınacak kadar- Nejat müstear ismiyle yazdığı şiirleri de vardır.¹ Üstelik aruz vezni ile gayet ciddi şiirler de yazmıştır. İlhan'ın anlattıklarına göre babası;

“Bir yandan bohem çevrelerde içli dışlı, içki alemleri, sohbetler. İçki alemlerinde saraya mensup bazı şehzadelerle dostluklar oluyor ve bu, netice itibarı ile, babamın diğer iki kardeşinden biraz farklı, biraz aristokrat bir tavır almasına sebep oluyor. Hayatı boyunca böyleydi; kırsallıktan hoşlanmaz, şehir hayatını severdi.”²

Attilâ İlhan'ın çocukluğunda Emine ninesinin epeyce emeği vardır. Kendi deyişi ile babası o dönemde diğerlerinden farklı bir yol izleyerek, yabancı bir dadı yerine köylü Emine Nine'yi dadı olarak getirmiştir. İlhan, çocukluğu Karşıyaka'da geçse de, yazları mutlaka Menemen'deki ailelerinin başına giderdi. Aile olarak Karşıyaka'da Batılı/kentli değerlerin hakim olduğu bir ortamda yaşamış olsalar da³

¹Selim İleri, **Nam- Diğer Kaptan: Attilâ İlhanı Dinledim(söyleşi)**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s.19.

²A.g.e., aynı yer

³Attilâ İlhan yaşadığı ortamı şöyle anlatır: “İzmir-Karşıyaka özellikle-daha çok levantenlerin oturduğu bir yerd. Gayrimüslim insanlar, İtalyan kökenli birçoğu. Biz orada tenor Tito Çippa'yı, onun şarkılarını duyardık... Mandolin çalan İtalyan kızları, gitarcular Tino Rossi sokaklarda söylenirdi... Bu ortam içerisinde büyüdüm ben. Sefa Kaplan, “Attilâ İlhan'la Cafe Bulvar'da(söyleşi)”, **Attilâ İlhan: 'Söyletme Kötüyü!..' Röportajlar-2(1983-1987)**, (Der: Belgin Sarmaşık), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s.49.

çocukluğundaki o kırsal yaşantısının üzerinde başka bir etkisinin olduğunu söylemiştir:

“Emine Nine, Menemen’in Emiralem köyünden gelen bir köylüydü. Babamın o zaman için mucizevi bir çözümüdür bu. O zaman Türkiye’de çocukları büyütmek için Karşıyaka’daki yalı sahipleri Avusturya’dan madamlar, Fraulein’lar getiriyorlar; Babam Menemen’den köylü bir kadını tercih etmiş ve biz onunla çok güzel büyüdük, çok eğlendik, kendisi de çok hoş bir kadındı. O ninem ve bağ olmasa Menemen olmasa, toprağı, toprak insanlarını, çalışan insanı, hakiki Türk’ü belki de tanıyamayacaktık.”⁴

Yazları ayrıca İstanbul’da yaşayan Hayrettin amcasının yanına giderlerdi.

Ancak Attilâ İlhan, çocukluğunda İstanbul’u sevmediğini belirtir:

“İstanbul’u hiç sevmezdik, ben de sevmezdim, annem de kardeşim Cengiz de. İstanbul’a geldik, vapurdan iner inmez, karanlık, iç karartıcı, pis bir şehir! İzmir’in bir özelliğı var sanıyorum, Akdeniz şehri olmasından mı bilmiyorum, İzmir hep aydınlık bir şehirdi; çok temiz bir şehirdi. İstanbul hep dağınık.”⁵

İstanbul’a yönelik bu gerçekçi tavrı, daha sonraki yaşantısında da İstanbul’u değerlendirme açısından onu İstanbul’da yaşamış, o kente hayranlık duyan olan diğer ‘romantik’ şairlerden ayırmıştır. İlhan, İstanbul’a zengin kültürel geçmişi açısından hayranlık beslese de onun günümüzdeki yoz, bozulmuş gerçek yüzünü görmekten de çekinmemiştir. Bu açıdan Yahya Kemal Beyatlı’nın fetişleştirilmiş İstanbul yaklaşımını da gerçekçi bulmamış, şiirlerinde İstanbul’un “öteki” yüzünü de sergilemiştir. Bu yaklaşımlarından dolayı İlhan, Yahya Kemal’in “Aziz İstanbul”unu “İstanbul Ağrısı” şiirinde “Ulan İstanbul” yaptı diye eleştirilecektir.⁶

⁴İleri, a.g.e, s.21.

⁵Y.a.g.e., s.11.

⁶ “...Tophane İskelesinde diesel kamyonları sarhoş
direksiyonlarının koynuna girmiş bıçkın şoförler
uykusuz dalgalanıyor
ulan İstanbul sen misin
senin ellerin mi bu eller
ulan bu gemiler senin gemilerin mi
minarelerini kürdan gibi dişlerinin arasında
liman liman götüren
ulan bu mazut tüküren bu dövmeli gemiler senin mi
akşamlar yassıldıkça neden böyle devleşiyorlar
neden durmaksızın imdat kıvılcımları fişkırıyor
antenlerinden
neden... ulan bunu sen de bilirsin istanbul
kaç kere yazdım kimbilir
kaç kere kirpiklerimiz kasaturalara dönmüş diken diken
1949 eylül’ünde birader mirc ve ben
sokaklarında mohikanlar gibi ateş yaktık
sana taptık ulan

unuttun mu/sana taptık.” <http://www.antoloji.com>. (Erişim Tarihi: 10.05.2009). Görüldüğü gibi, Attilâ İlhan’ın İstanbul tasviri çocukluğundan beri gözlediğı gerçek İstanbul ile gençliğinde acısıyla ve güzel

Attilâ İlhan'ın çocukluk döneminin o dönemlerdeki memur sınıfının iktisadi-sosyal özelliklerinden dolayı biraz lüks denebilecek hayat şartlarında geçtiği söylenebilir. Ayrıca, Cumhuriyet kültürü müfredatının yoğun bir şekilde verildiği bir ilk eğitim dönemi geçirmiştir. Soyadı kanunundan önce okula başladığı için, *Attilâ Bedri* olarak kayıtlı olan İlhan, cumhuriyetçi, vatanperver öğretmenlerin, o dönem kuşağının üzerinde çok derin izler bıraktığını söylemektedir. Özellikle ilkokuldaki Fatma hocası tam anlamı ile bu nitelikteki bir hocadır:

“Fatma hoca bizlere sık sık cumhuriyetin anlamını anlatırdı. Biz neden İstiklal Marşı'na sahibiz, daha önce neden istiklal marşımız yokmuş, bunları anlatırdı. Zaten şöyle bir usulü vardı: Milli bayramlar yaklaştığı zamanlarda bayrama 2-3 gün kala dersler kesilirdi, Fatma hoca hanım bizi alır yandaki futbol sahasına götürür; çimenlere yayılırdık. Orada öğretmenimiz inkılap tarihini anlatırdı. Savaş nasıl oldu, İzmir nasıl işgal edildi, memleket nasıl kurtuldu... Ama bunlar benim yabancıym değilim: Menemen'e gittiğim zaman büyük dedem Hasan Fehmi'nin hikayesi anlatılıyor; büyük dedem silahla Yunan'a nasıl karşı koymuş sabaha kadar... Menemen'e giderken de çıkarken de o evin önünden geçiyoruz, kurşun izleri orada, ev perişan, delik deşik, hep anlatılıyor, evi görüyorum.”⁷

Gerçekten de dedesi Hasan Fehmi Bey, Yunan işgalcilerle sıcak savaş içerisinde bulunmuş, bölgesindeki ciddi bir direnişin öncülerinden olmuştur. Anlaşılan o ki; dedesinin Kuvayi Milliyeciliği hakkında işittikleri İlhan'ın düşünce yapısı üzerinde önemli bir etki bırakmıştır.

Attilâ İlhan'ın babası kaymakam olduktan sonra, çocukluğunun geçtiği İzmir Karşıyaka'dan ayrılmak zorunda kalmış, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yaşamıştır. Babasının ilk kaymakamlık tayini Konya'nın Ilgın kazasına çıkmıştır. Bu, İlhan'ın Anadolu'ya ilk seyahati ve hayatının en etkili olaylarından biri olacaktır. İlhan, bu olay için; “eğer babamın tayini ile birlikte Anadolu'ya intikalimiz olmasaydı ben ben olmazdım” demiştir. İlhan'ın Konya Ilgın'da Anadolu ile ilgili ilk gözlemi, “elle tutulur bir yoksulluk” ve “sefalet kokusu! Çok acı bir koku...” olduğu şeklindedir. Okulda kendilerine öğretilen ve ezberletilen “sen ne güzel bulursun gezsen

---

anlarıyla bağlandığı İstanbul arasında gidip gelmektedir. İlhan bu karşılaştırmayı şöyle yapar: “Bu gerçek İstanbul...Yahya Kemal'in yazdığı İstanbul ise geçmiş İstanbul...O İstanbul artık yok. Şimdi yaşadığımız, gerçekçi gündelik İstanbul... Bu İstanbul'u anlatıyorum ben. Bu İstanbul içinde ulan İstanbul da var, fahişelerin birbirinden adam çalması da var, büyük holdinglerin kaşla göz arasında milyonlar vurması da var. Yahya Bey bunları yazamazdı, çünkü Yahya Bey Selçuklu-Osmanlı sentezinin son büyük şairiydi. Ve elbette ki o İstanbul'u yazacaktı. Ondan başkasını beklemek nasıl yanlışsa, benden de başkasını beklemek de yanlıştır. Çünkü ben bu İstanbul'un içindeyim, son derece gerçekçiyim ve üstelik sosyalistim... Ancak özellikle romanlarımda İstanbul'un çok güzel taraflarını da yazdım” Kaplan, *a.g.s.*, s.59.

⁷İleri, *a.g.e.*, s.22.

Anadolu'yu" şarkısı ile pek bağdaşmayan bir Anadolu tablosu ile karşılaşmıştı: "Anadolu güzel müzel değildi, çok zor durumdaydı, işler kötüydü, yoksulluk diz boyu, toprak evlerdeki hayatlar çok çetindi."⁸

2.İlk Gençlik Yılları: Edebiyatla ve Sol Fikirlerle İlk Tanışma

Attilâ İlhan, üç yıl kaldığı Ilgın'da ortaokul olmadığı için okuma imkânı bulamamıştır. Ilgın'da kaldıkları ilk sene hiçbir okula gidememiş ancak ikinci sene babasının başka çare görememesi üzerine, ailesinden ayrılarak Karşıyaka'da bir okula kaydedilmiştir. Ancak okulunun bulunduğu ilçede değil, Menemen'deki Emine ninesinde kalmakta oradan okula gitmektedir. Menemen'de de ortaokul bulunmadığı için Menemen'li çocuklarla birlikte sabahları erken kalkıp banliyo treni ile Karşıyaka'ya geliyorlar, akşamları yine trenle Menemen'e dönüyorlardı.⁹ Bu şekilde, meşakkatli yolculuklarla sürdürdüğü ve mezun olduğu Ortaokul'dan sonra İzmir'de Atatürk Lisesi'ne yazıldı.¹⁰ Bu sırada, İlhan'ın da sonradan şekillenecek düşünce dünyasında, edebiyat eserlerinin ana temaları üzerinde önemli etkileri olacak olan İkinci Dünya Savaşı, Türkiye'nin de savaşa dahil olacağı tedirginliği içerisinde, devam etmekte ve iki kutuplu dünyanın yapı taşları örülmeye, soğuk savaş rüzgârları esmeye başlamaktadır.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na(1939-1945) katılmasa da jeopolitik konumu itibariyle savaş çemberi içerisinde bulunduğu ve bu yüzden sürekli olarak teyakkuz halinde olduğu için savaşın etkisini çok yakından hissediyordu. İtalya'daki Faşist ve Almanya'daki Nazi iktidarının, ülkelerinin gelişen sanayilerine yeni hammadde kaynakları arayışları içerisinde emperyal yayılma politikalarını fiiliyata geçirmeleriyle başlayan savaşın ilk yıllarında farklı ittifak blokları oluşmuştu. Örneğin, daha savaşın başlangıcında İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği Batı Bloku'na karşı SSCB ile Nazi Almanyası ittifak antlaşması(24 Ağustos 1939) bile

---

⁸Y.a.g.e., s.31.

⁹Y.a.g.e., s.32.

¹⁰Y.a.g.e., s.39.

yapmışlardı. Ancak, kısa bir süre içerisinde Almanya'nın savaş rotasını Doğu'ya doğru çevirmesiyle bu ittifak dağıldı ve savaştaki taraflar netleşti. Batı'nın liberal devletleri ve Sovyetler Birliği, “demokrasi cephesi” adı altında Almanya, İtalya ve Japonya öncülüğündeki faşist-nazist ittifaka karşı birleştiler. Savaşın bu ilk dönemlerinde Türkiye taraf ülkelerin yanlarına çekmek istedikleri stratejik bir ülke olarak önem kazandı, ancak denge oyununu başarıyla yürüten Türk dış politikası, düşman kazanmadan bu savaşa girmemeyi başardı.¹¹ Gerçekten de savaşın başından sonuna kadar özellikle müttefik ülkeleri Türkiye'nin savaşa girmesi için olağanüstü bir baskı yapmışlar ancak dönemin devlet adamları savaş yorgunluğundan yeni çıkmış olan memleketi yeni bir yıkım altına sokmak istemedikleri için bu baskılara direnmişler ve bunu da başarmışlardı.¹² Fahir Armaoğlu'na göre, “Türkiye'nin 2.Dünya savaşındaki durumu stratejik mevkiin önemi dolayısıyla, gerek Müttefiklerin gerekse Mihverin Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için harcadıkları çabaların ve Türkiye üzerinde yaptıkları baskıların hikayesidir.”¹³

Savaşın taraflarının Türkiye'deki siyasal hareketleri de etkilediği açıktı. Özellikle Almanya'nın ve Sovyetler'in Türkiye'nin politik yaklaşımlarının belirlenmesinde ciddi etkileri söz konusuydu. Buna bağlı olarak savaşın gidişatına göre Hükümetin de iç politikadaki yaklaşımları farklı özellikler taşıyabiliyordu. Örneğin ilk zamanlar Almanya'nın Türkiye'nin iç politikalarına olan etkisi kendisini hissettirebiliyordu.¹⁴ Daha sonra Türk dış politikası müttefiklere doğru kayınca ve

¹¹Bkz. Selim Deringil, **Denge Oyunu: 2.Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.Bu dönemin dış politika yaklaşımlarını değişik boyutlarıyla inceleyen kolektif bir çalışma için ayrıca bkz. Mehmet Gönübol-Ahmet Şükrü Esmer(vd.), **Olaylarla Türk Dış Politikası(1919-1965)**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.

¹²Hamza Eroğlu, **Türk Devrim Tarihi**, Emel Yayınları, Ankara, 1974, s.253. Yusuf Sarımay, “Dış Politika(1938-1995)”, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Ed.Derviş Kılınçkaya), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2008, s.431.

¹³Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarihi**, SBF Yayınları, Ankara, 1973, s.736. Ancak, savaş “demokrasi cephesi” olarak adlandırılan müttefik ülkelerin zaferiyle sonuçlandıktan sonra ve bu çerçevede yeni bir ‘dünya düzeni’ tesis edilme çalışmaları başlayınca, demokrasi cephesi içerisinde olmak isteyen Türkiye, San Fransisco’da toplanacak olan Birleşmiş Milletler(BM) Kurucular Toplantısı’na katılabilmek için 23 Şubat 1945’te, Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etmiştir ve fiili olarak savaşa katılmasa da sonuç itibarıyla tarafsız olmadığını da beyan etmiştir. Nevin Yurdsever Ateş, “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ve Hükümet Programları”, **21.Yüzyıl Türk Dış Politikası**, (Ed. İdris Bal), AGAM Yayınları, Ankara, 2006, s.35.

¹⁴Aslında “Nazi Almanyası”nın Türkiye'deki propaganda faaliyetleri genel olarak sanılanın aksine İkinci Dünya Savaşı döneminde başlamamıştı, 1930’lu yıllara kadar uzanıyordu. Türkiye’deki Nazi

savaşta Almanya gerilemeye başlayınca bu doğrultuda düşünce üretenler tamamen gözden düştü. Bu süreçte “ırkçı-Turancı” olarak adlandırılan Türkiye’deki Almanya yanlısı siyaset çevreleri, yaşama koşulları oldukça ağır hücrelerden oluşan tutukevlerine kapatıldılar. Sovyet yanlısı komünistlerin akıbeti zaten genelde hep aynıydı, yani İkinci Dünya Savaşı sürecinde ilk kez “komünistler” bu hücrelerde tutulmuşlardı. Sovyetler Birliği ve Almanya arasındaki sıcak çekişme bu ülkelerin Türkiye’deki taraftarlarının propaganda çalışmalarıyla oldukça ciddi bir soğuk savaş şeklinde tezahür etmişti. Bu iki kesim kendi aralarında ciddi siyasi kavgalar, hatta yer yer özellikle üniversitelerde fiili çatışmalar içerisine girmişlerdi.¹⁵ Kendisi de “faşist cephe”ye karşı, demokrasiden, hürriyetten yana tavır alan İlhan, bu dönemi şiirlerine ve romanlarına yansıtmıştır.¹⁶

İkinci dünya savaşı başlamak üzereyken Attilâ İlhan da sürekli olarak şiirlerini okuduğu ve çok etkilendiği Nazım Hikmet’ten dolayı sol düşünceye ilgi duymaktaydı. Bu sırada mektuplaştığı kız arkadaşı Vacide’ye Nazım Hikmet şiirini de ekleyince ve o mektuplar bir şekilde ele geçince İlhan komünist propagandası ve örgüt üyeliği suçlamasıyla gözaltına alındı. Suç isnatları, komünist propagandayı

---

faaliyetlerinin Atatürk döneminden başlayarak savaş yıllarına kadar devam eden etkisini o dönemin Emniyet raporlarına dayanarak ortaya koyan bir çalışma için bkz. Mustafa Yılmaz, “Atatürk Dönemi Emniyet Genel Müdürlüğü Raporlarında Nazi Propagandası”(Tebliğ), **VI.Uluslararası Atatürk Kongresi**, Atatürk Araştırma Merkezi(ATAM), Ankara, 12-16 Kasım 2007.

¹⁵İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye’nin siyasal yaşamında egemen olan “soğuk savaş”ın romanlaştırılarak sunulduğu ayrıntılı bir çözümlemesi için bkz. Attilâ İlhan, **O Karanlıkta Biz**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998. Ayrıca bu dönemde Türkiye’de “komünistler” ve “Turancılar” karşıtlığında hissedilen ideolojik çatışmalar ve gerilimler için bkz. Aclan Sayılğan, **Türkiye’de Sol Hareketler**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2009. Yine bu dönemdeki ideolojik kutuplaşmayı, “Turancı” fikirleriyle bu mücadelenin aktif olarak içerisinde yer alan Necdet Sancar’ın diliyle aktaran bir “savunma” ve “saldırı” kitabı için bkz. Necdet Sancar, **İsmet İnönü ile Hesaplaşma**, Afşın Yayınları, Ankara, 1973. Sancar bu kitabında, 3 Mayıs 1944’te İnönü Hükümeti’nin, Sancar’ın da içerisinde bulunduğu dönemin Türkçülerine yönelik başlatmış olduğu tutuklamalar ile ilgili olarak İnönü’ye yönelik çok şiddetli eleştirilerde bulunmuş, İnönü’nün komünistleri himaye ettiğini iddia etmiştir. Oysa Attilâ İlhan’ın “O Karanlıkta Biz” romanında aktardığı gibi, o dönemdeki komünistler de İnönü karşıtıydılar ve çok daha evvelden İnönü’nün hismine uğramışlardır. Aslında gerçek olan şu ki; dönemin konjonktürü gereğince Batı sistemine dahil olmak istediği için İnönü Hükümeti; hem Almanya yanlısı olduğunu düşündüğü “Türkçüleri” hem de Sovyet yanlısı olduğunu düşündüğü “komünistleri” tasfiye etmeye çalışmıştır.

¹⁶Attilâ İlhan’ın “hürriyet”, “demokrasi” temalarıyla İkinci Dünya Savaşı’nı anlattığı çok sayıda şiiri vardır. Bunlardan birisi ilk şiir kitabı Duvar’da(1948) yer alan ve daha sonra bestesi de yapılmış olan *Lili Marlen* şiiridir: “...biz dünyalılar yemin içtik/imanımız var/hürriyet için hürriyet aşkına/savulacak döne’ m savulacak düşman/dehrin cefasını çektik/sefasını süreceğiz... duadır/güneşbaht olası civan oğlum/hürriyet için dipçik tutan el dert görmesin.” Attilâ İlhan, **Duvar**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s.46-47.

yasaklayan meşhur 141. ve 142. maddelere¹⁷ dayanıyordu.¹⁸ İlhan ile birlikte yakın arkadaşları da gözaltına alınmışlardı. Üstelik mektup yazdığı kız arkadaşı da gözaltına alınmıştı. Uzun sorgulamadan sonra İlhan ve en yakın arkadaşı Cemşit tutuklandı, diğerleri serbest bırakıldı. İlhan gerçekten böyle bir örgütlenme içerisinde miydi? İlhan durumu şöyle anlatır:

“Örgütle ilgili... Hayır. Ama komünistlik lafları var, aramızda bunları konuşuyoruz, konuşuyorduk. Nazım hayranlığı, Nazım'ın şiirlerini okuma, savaşta Sovyetlerden yana olma...Ama örgüt asla.”¹⁹

Sorgulamadan ve tutuklama kararından sonra Attilâ İlhan İzmir Cezaevi'ne yerleştirildi. Cezaevinde geçen yirmi gün sonunda, cezaevinde görevli(meydancı) Ömer adlı bir şahıs kendisinin Türkiye Komünist Partisi üyesi olduğunu söyleyerek, İlhan ve arkadaşı Cemşit'le diyalog içine girdi. İlhan'ın ifade ettiğine göre davranışları üzerinde oldukça etkili olan kişilerden birisi olan Ömer;

“şiir meraklısı, Nazım Hikmet hayranı iki çocuğu Türkiye Komünist Partisi ile tanıştırdı. Cezaevinden çıkıncaya kadarki süre içinde Ömer bizimle çok meşgul oldu. Şunu rahatlıkla söyleyebilirim ki, hayatımın sonraki safhasında, davranışlarım üzerinde en etkili olan adamlardan biridir: Bir mücadele adamı nasıl olmalıdır? Solcu bir aydın ne demektir? Tutarlılık nasıl sürdürülür? Bir militanın nasıl davranması gerekmektedir? . . Bu konularda basit fakat çok etkileyici şeyler anlatmıştır”²⁰

Türkiye Komünist Partisi tarafından eğitim için Sovyetlere gönderilmiş olan ve orada eğitim alan Ömer²¹; Sovyet tipi Marksizm'inin örgütlenme biçimi ve stratejileri konusunda Attilâ İlhan'a bilgiler vermiştir. İlhan, bir aya yakın bir süre cezaevinde kaldıktan sonra avukatları tahliyesini sağlamak için Mahkeme'ye onun hasta olduğunu, psikolojik bunalım yaşadığını bildirdiler. Sonuçta ilk duruşmada tutuksuz olarak yargılanmak üzere arkadaşı Cemşit ile birlikte serbest bırakıldı. Kısa

¹⁷1936 yılında faşist rejimi tatbik eden İtalya'nın ceza hukukundan alınma bir düzenlemeyle Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. maddelerinde yapılan değişiklikle komünist, anarşist örgütlerin kurulması ve komünizm propagandası yapılması yasaklanmıştır. Fiili suç ile düşünce özgürlüğü arasındaki ayırım noktasında sıkıntılara yol açtığı düşünülen bu maddeler, 1991 yılında daha somut suç tasnifi yapan Terörle Mücadele Kanunu da kabul edildikten sonra, şeriat propagandasını suç sayan 163. madde ile birlikte Türk Ceza Kanunu'ndan çıkarıldı. 141. ve 142. Maddelerin ayrıntılı olarak incelendiği bir makale için bkz. Uğur Alacakaptan, Demokratik Anayasa ve Ceza Kanunu'nun 141 ve 142'inci Maddeleri, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 22-23, Sayı: 1, Ankara, 1966.

¹⁸Zeynep Aliye, *Mavi Adam Attilâ İlhan'la Söyleşiler*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 19.

¹⁹İleri, *a.g.e.*, s. 46.

²⁰*Y.a.g.e.*, s. 48.

²¹Attilâ İlhan'ın anlattığına göre; aslında Nazilli'de fabrikada çalışan bir işçi olan Ömer, aynı zamanda Nazilli Belediye bandosunda şefi. Müzik eğitimini de TKP'nin öğrenci kontenjanı içerisinde gittiği Rusya'daki eğitimi sırasında gittiği bir okuldan almıştı. *Y.a.g.e.*, s.49.

bir süre sonra ise savcılıktan Manisa Akıl Hastanesi'ne yatmasına dair bir tebliğ geldi. Çünkü daha önce avukatları İlhan'ın tahliyesi için şeklen böyle bir müracaatta bulunmuşlardı. İzmir'de uzman doktor olmadığı için mecburen Manisa Akıl Hastanesi'ne gönderildi. Akıl Hastanesi'nde de bir süre 'zoraki' olarak kaldı. Bu onun yaşamındaki en sıkıntılı günlerdi. Oradan çıktıktan yaklaşık bir yıl sonra mahkeme günü geldi, arkadaşı Cemşit beraat etti. Ancak o mahkûm oldu. Mahkûmiyetinin uygulanması yaşının küçüklüğünden ve akıl hastanesindeki doktorun verdiği rapordan dolayı ertelendi. Hapishanede yattığı süre de dikkate alınarak tekrar cezaevine gönderilmedi ancak nihayetinde mahkûm olmuş oldu.²² Yani komünistliği resmen tescillenmiş oldu. Tabii bu durum onun tekrar okula dönmesini riske soktu. İlhan'a Türkiye'nin hiçbir yerinde okuyamayacağına dair bir kağıt verilerek eğitim hayatına son verildi. Eğitim hakkını ancak üç yıl sonra Danıştay kararıyla tekrar kazandı ve İstanbul Işık Lisesi'ne yazıldı.²³

Elbette bu arada yine de, Danıştay kararına ve Işık Lisesi'ne yazılıncaya kadar değişik liselere kayıt olma isteği ve girişimleri de oldu. Örneğin, belki özel durumu dikkate alınmaz diye, İstanbul'daki amcasının girişimiyle özel Boğaziçi Lisesi'ne gitti. Ancak burada da iki ay kalabildi. İzmir Cumhuriyet Lisesi'nden Boğaziçi Lisesi'ne gelen Attilâ İlhan dosyasından sonra okul müdürü burada da öğrenime devam etmesinin sakıncalı olduğunu bildirerek İlhan'ın kaydını sildi. İlhan'ın iki buçuk ay devam edebildiği Boğaziçi Lisesi deneyiminde kendisi için ilginç bir gelişme de, o zamanlar Türkçülüğün fikri önderi olarak kabul edilen Nihal Atsız'ın da o lise de hoca olması ve İlhan'ın kısa bir süreliğine de olsa Atsız'ın öğrencisi olmasıdır. O dönemde komünizme sempati duyan bir genç olarak İlhan, o yıllarda fikirlerinin tam karşı kutbunda yer aldığını bildiği ve "anti-komünizm" ve "Turancılık" ile şöhret olmuş Nihal Atsız ile ilgili ilginç bir anısını şöyle anlatır:

"...Edebiyat öğretmenimiz Nihal Atsız'mış, Turancı! Dergiler çıkarıyor, kıyametler koparıyor. Eee, biz de solcuyuz; Atsız bunu fark ederse, çaktırır. Derken Nihal Bey derse geldi. Öyle zannedildiği kadar korkunç bir adam olmadığını gördüm. Çocuklara gerçi hakaret ediyordu, haklıydı, çünkü öğrencilerin çoğu tembeldi. Bir şart koşmuş: Derse kalkan herkes İstiklal Marşı'nı ezbere okuyacak, baştan sona. O iki kubleyi değil, tamamını istiyor. Kimse de beceremiyor; beceremeyene hakaret edip oturuyor. Ben en arka sıraya oturmuşum. Zaten hep arkalarda otururdum. Pencereden denizi seyrediyordum. Beni yakaladı, 'Sen, arkada deniz

²²Aliye, a.g.e., s. 20.

²³İleri, a.g.e., s.70.

seyranı yapan beyefendi, gel bakalım', dedi, 'oku şiiri!' Başından sonuna kadar okudum. Fena da okumadım. Herhalde hoşuna gitti; 'Sen kimsin?' dedi. Ben şuyum buyum... 'Ooo! İsmi de güzel, Attilâ ha...' dedi...'²⁴

Attilâ İlhan, Boğaziçi Lisesi'nden de ayrılmak zorunda kalıp yeniden ailesinin yanına doğru hareket ederken artık kesinlikle okuyamayacağına inanmıştır, bu yüzden kendisini zaten ortaokuldan bu yana ilgi duyduğu, edebiyat çalışmalarına vermeye karar verir. Kafasında bir sürü edebi proje vardır, artık tamamen roman ve şiir yazmakla uğraşacaktır. Babası o sırada Adana'nın Bahçe kazasında kaymakamlık yapmaktadır. İlhan da artık Bahçe'de yaşamakta, babasıyla birlikte Bahçe'nin en ücra yerlerine kadar giderek hem halk yaşantısıyla ilgili yaptığı gözlemleri hem de halkın anlattığı hikayeleri dikkatle dimağına yerleştirmektedir. İlhan'ın, Bahçe'de kaldığı dönem İkinci Dünya Savaşı'nın en şiddetli dönemidir. Zaman 1943'ü göstermektedir ve İlhan dünyaya açılan penceresi olarak nitelendirdiği babasının hediyesi olan radyodan sürekli olarak Moskova Radyosu'nun Türkçe yayınlarını dinlemekte, Sovyetler'in "faşistlere" karşı mücadelesi onu heyecanlandırmaktadır. Bu sırada elinden düşürmediği Nazım Hikmet şiirlerinin de üzerinde çok büyük etkisi vardır. Hatta yazdığı ilk şiirler Nazım Hikmet şiirlerinin kopyası gibidirler. Onu şair arkadaşı Ömer Faruk Toprak da bu konuda uyarmış, Nazım Hikmet'in etkisinden kurtulması, kendi özgün yolunu bulması gerektiğini söylemiştir.²⁵ Bahçe'deki yaşantısı sırasında bu uyarıları da dikkate alarak, konu olarak Kurtuluş Savaşı'nda geçen kahramanlıkları işleyebileceği halk edebiyatı-destan tarzında bir çalışma yapmanın arayışı içerisine girmiştir. Bu arayışında incelediği halk şairlerinden birisi, babasının da çok sevdiği Bayburtlu Zihni olmuştur.²⁶

²⁴İleri, a.g.e., s.65.

²⁵Belgin Sarmaşık(der), **Edebiyat Dünyasından Attilâ İlhan'a Mektuplar**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2001, s.11. ve İleri, a.g.e., s.69.

²⁶**Y.a.g.e.**, s.70. Önemli halk şairlerinden olan *Bayburtlu Zihni(1798-1859)*, Bayburt'ta doğmuş, eğitimini Erzurum ve Trabzon'da yaptıktan sonra İstanbul'da Divan-ı Humayun kaleminde memuriyet görevine başlamış ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde görev yapmıştır. Bulduğu her görevde zamanın bürokratlarına ve genel olarak çarpık düzene yönelik taşlama ve hicivleriyle dikkat çeken Zihni, bu yüzden uzun süre bir yerde barınamamıştır. Sert taşlamalarıyla tanınan şair, son olarak görev yaptığı Trabzon'dan memleketi Bayburt'a dönerken yolda ölmüştür. En önemli eserleri şiirlerinin yer aldığı *Bayburtlu Zihni Divanı* ve başından geçen olayları anlattığı *Sergüzeşt-Name'*dir. Bkz. <http://www.biyografi.net> (Erişim Tarihi: 09.08.2009)

Attilâ İlhan, özellikle Gavur Dağları'nda köylülerle, yörüklerle yaptığı konuşmalardan, onlardan dinlediği Kurtuluş Savaşı'yla ilgili kahramanlık hikayelerinden çok etkilenmiş ve dinlediklerinden yola çıkarak bir destan yazmaya girişmiştir. Gavur Dağları'ndan Rivayet başlığı altında beş tane şiir yazmıştır. Bu şiirlerden bir tanesinin adı “cebbar oğlu mehemed”dir. Bu şiir, daha sonra, henüz lise öğrencisiyken Attilâ İlhan'ın haberi olmadan amcasının marifetiyle dönemin en önemli şairlerinin, edebiyatçılarının (Ahmet Hamdi Tanpınar, Nurullah Ataç, Behçet Kemal Çağlar, Ahmet Kutsi Tecer vs.) jüri üyesi olduğu ve önemli şairlerin de yarışmacı olarak katıldığı CHP Şiir Yarışması'na(1946) sunulacak ve İlhan, bu yarışmada ikinci olacaktır. Yarışmanın Birincisi Cahit Sıtkı Tarancı (*Yaş Otuz Beş şiiriyle*), üçüncüsü de Fazıl Hüznü Dağlarca' (*Çakır'ın Destanı şiiriyle*) dır.²⁷ İlhan'ın daha önce yazdığı şiirleri de olmakla birlikte kendisini edebiyat camiasına tanıttak ilk şiiri budur, bu şiir aynı zamanda İlhan'ın Kuvayi Milliye fikrini ve Mustafa Kemal figürünü şiirine yansıttığı ilk şiir olacak ve İlhan bu geleneği daha da yetkinleştirerek devam ettirecektir. Şiir şöyledir:

“cebbar oğlu mehemed

kaman civarına bahar gelince yıkılır ovidan apdal çadırları
 yücesinde pare pare duman tutmuş
 düdüldağ'ın yaylasında mekan kururur
 hoş gelmişsin evvel bahar
 nisan ayı içinde donanır dağlar
 donanır yeşilinden alından
 istasyon deresi kabarmıştır
 hacıdağ'ın selinden
 dağlar sıra sıradır eylim eylim
 dağlar uzanır bir uçtan bir uca
 dağlar bir birinden yüce
 yamaçlarında kireç yakılır
 bir ömür boyunca kahrı çekilir

²⁷Yakup Çelik, **Şubat Yolcusu/Attilâ İlhan'ın Şiiri**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, s.17. Attilâ İlhan, CHP'nin düzenlediği bu şiir yarışmasına kesinlikle katılmak istemediğini, amcasının ondan habersiz olarak “cebbar oğlu mehemed” şiirini yarışmaya göndermesi üzerine dahil olduğu yarışmada kazandığı ikincilik ödülüne de aslında pek sevinemediğini, daha doğrusu buruk bir sevinç yaşadığını belirtmiştir. İlhan, bunun nedenini şöyle açıklar: “...CHP beni lise birinci sınıfında tutuklayan, mahkemeye veren, okuldan kovan faşist diktanın partisiydi, ben ona ancak karşı olabiliydim...(dereceye giren) şiirim Ulus'ta, Ülkü'de, o zamanki diktanın belli başlı yayın organlarında çıktığını görmek, adımlı radyodan duymak beni buruk bir heyecana boğuyor...” Attilâ İlhan, **Duvar-Şiir**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s.173.

kimse anlamamış sırrını hikmetini
 bu bereket nereden gelir
 başınızdanduman eksilmesin gavurdağları
 siz hikayet eylediniz bana
 bahçe kazasının kaman köyünden
 cebbar oğlu mehemmed'in hikayesini

yılların yücesinden şöyle bir seyran edelim
 bir avuç toprağıma çöreklenmek için
 yürümüş selamsız sabahsız
 destursuz girmiş memleketime
 yedi çeşit frenk askeri
 uğursuz bir hava çökmüş
 üstüne memleketimin
 uğursuz ve karanlık
 çocuklar gülmemiş artık
 sessiz sessiz ağlamış analar
 oduna giderken vurulmuş
 ve yahut harman yerinde
 avuçları buğday kokan delikanlılar

ve nice gavurdağı kızlarının
 birer birer ırzına geçilmiş
 yalvarmış ihtiyarlar allah'a
 - rivayet şöyledir kim -
 dumanlı bir güz akşamı
 şu mor dağlar efendim
 destur demiş de yürümüş
 silkinip kalkmış ayağa

gel haberi öteden verelim
 çıkmış dağlara kendiliğinden
 cebbar oğlu mehemmed
 fransız'a silah çekmiş
 hür yaşamak uğruna
 ırz uğruna namus uğruna
 ana için baba ve kardeş için

şu mübarek topraklar
 şu mübarek vatan için
 derken efendim
 bir gün kaman'dan öte
 uğrun uğrun haber ulaşmış
 urfa'nın antep'in köylerine
 gözü kanlı maraş beylerine

cebbar oğlu mehemmed

burcu burcu çam kokan bir yaz akşamı
 omuz vermiş bir ağaç gölgesine
 usul usul türkü söylüyor

- hasret kuşun kanadında
 deli kuşlar uçun gayrı
 yazımız böyle yazılmış
 bu diyardan göçün gayrı -

kirveleri durdu ve süleyman
 on sekiz adım gerisinde
 şahin gibi tünemişler kayaların üstüne
 avuçları sıcak bakışları ok gibi
 deliyor her dokunduğu yeri
 biri doğuya bakıyor diğeri batıya

iptida durdu görüyor geleni
 yel midir toz mudur anlamıyor
 lakin bıyıkları terlemeden
 çeteci olan garip ökkeş
 çok geçmeden getiriyor haberi
 tabur tabur üstümüze varıyor
 düşman yola çıktı savranlı'dan

hemen mevzie sokuldu mehmed
 yanibaşında durdu ve gerisinde süleyman
 çeteler yer tutup pusu kurdular
 kanlı geçit boyuna
 düşman yanaşırken kaman köyüne
 bekletmeden yaylım ateşi açıldı
 mermi kurşun yağmur gibi saçıldı
 ilk seferinde on beş kişi vurdular
 ve bir hayli düşman kırdılar
 yamaçlarda koptu kızılca kıyamet
 cesaretlerine söz yoktu ama
 neyleyip nitsinler düşman daha çoktu
 düştü birer birer bütün yiğitler
 gürültüler boğazda sustu nihayet

demek diz üstü düşmüş mehmed
 kirvesi durdu'nun yanibaşına
 kanlar akar yarasından
 al al olmuş çevresinden
 köpük köpük gözlerini doldurur
 bir başına mehmed yedi düşman öldürür
 mavzerinin namlusu hala sıcak
 tutulmaz
 ölümün derdi büyük yiğenim
 çare bulunmaz

aynı akşam doğurmuş karısı döne
mavi gözlü bir çocuk sarışın
bir avuç toprak sarmışlar altına
ve kemal koymuşlar adını”²⁸

Attilâ İlhan’ın çok genç yaşta yazdığı şiiriyle böylesine bir paye alması hem şaşkınlık yaratmış, kendisiyle ilgili merak uyandırmış, Nurullah Ataç gibi ciddi kalemlerden övgüler almış, hem de ona göre “bütün sanatçı takımının” daha başlangıçta ona düşman kesilmesine yol açmıştı. İlhan’a göre daha lise son sınıfta okuyan bir yeni yetmenin şöhretli şairler Cahit Sıtkı ile Fazıl Hüsnü arasında bir yere girmesi, o dönemdeki çoğu edebiyatçının kolay kolay hazmedebilecekleri bir durum değildi.²⁹ Hatta İlhan, ödül kazandığı bu şiiriyle birlikte sadece o dönemin edebiyatçılarının değil, o dönemi de aşan bir “ozan kuşağı”nın kendisine düşman kesildiğini iddia etmiş, ilk kez şöhret olmasını sağlayan bu şiirin hayatındaki olumsuz etkisini de sürekli olarak vurgulamak gereğini hissetmiştir.³⁰

Attilâ İlhan, okuma hakkının elinden alınması kararının Danıştay kararıyla bozulup tekrar liseye gidebilme imkanına kavuşunca İstanbul Işık Lisesi’ne kaydını yaptırarak eğitim hayatına kaldığı yerden devam etti. O dönemde ülkedeki “anti-komünizm” siyaseti çerçevesinde hep şüpheliler listesinde bulunduğu için bu dönemde de birkaç kez gözaltına alındı, ancak her seferinde salıverildi. Bunun dışında ilk defa, düzgün, düzenli bir öğrencilik hayatı geçirdi, oldukça da başarılıydı.

²⁸İlhan, **Duvar**, s.19. Ödül alan bu şiir, Attilâ İlhan’ın, 1943’de daha 18 yaşında yazmaya koyulduğu “gâvurdağları’ndan rivayet” destanında yer alan bir bölümdür. “Döşeme”, “cebbar oğlu mehemed”, “sığırtmaç”, “ümmühan”, “göçmenler”, “deli süleyman”, “ökkeş” şiirlerinden oluşan bu destanı İlhan, şöyle değerlendirir: “Bu destan, 19-20 yaşlarında, toplumsallığa hayatını koyarak girmiş bir delikanlının, ilk ciddi denemesi sayılmalı. Bilgimin kıtlığına, kökten şehir çocuğu olmama aldırmanın, gözlemlerime ve sezgilerime dayanarak, gâvurdağı insanını biraz tarihi, biraz yoksulluğu, biraz toplumsal çelişmesiyle vermek istiyordum.” **Y.a.g.e.**, s.172. Elbette, Destan’ın en anlamlı ve etkili bölümü, yukarıda aynen aktardığımız, ödüllü “cebbar oğlu mehemed” şiiri olmuştur. Bu şiirde İlhan, işgal altındaki Anadolu topraklarında düşmana karşı kurtuluş mücadelesi veren ve vatani için şehid düşen bir Kuvayi Milliye kahramanını anlatır. İlhan, adı sanı bilinmeyen bu kahramanların şanlı direnişi ile Atatürk’ün ve ulusal kurtuluş savaşının önünü açtıklarını vurgulamak istemiştir. “Şair, Atatürk’te ifadesini bulan milli Mücadele’nin Anadolu topraklarında tabii olarak başladığını sezdirir. Milli Mücadele’yi bu mekanda beslenen kültüre bağlar. Atatürk, bu mücadelenin sembolü olarak söz konusu mekanın her bölgesinde doğar. Cebbaroğlu’nun ölümünden hemen sonra ‘mavi gözlü bir çocuk’ ile ‘kemal’ adının ortaya çıkması...”Çelik, **a.g.e.**, s.40.

²⁹Aliye, **a.g.e.**, s.21.

³⁰İlhan, **Duvar**, s.173.

İşık Lisesi'nden başarıyla mezun oldu. Ancak eğitime çok ara vermiş olduğundan dolayı, Lise'yi bitirdiğinde 22 yaşına girmişti. Diplomasını alınca, kendisi astronomi/uzay bilimlerini istese de, babasının telkiniyle İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girdi.³¹

Bu arada ödüllü şiirinin de yer aldığı ilk şiir kitabı *Duvar* kendi olanaklarıyla yayımlandı. Duvar'dan önce çeşitli edebiyat dergilerinde eserleri yer almıştı ve genellikle *A.İ.Beteroğlu* mahlas ismini kullanmıştı. Kendi ismi ilk defa CHP şiir yarışmasında kazandığı ikincilikle gündeme gelmiş ve edebiyat çevrelerinde epeyce de tanınmaya başlamıştı. En çok iletişim kurduğu dergi, solcu olarak bilinen *Gün* dergisiydi. Dönemin önemli, özgün sosyalistlerinden Esat Adil'in³² ve arkadaşlarının çıkardığı *Gün*'de düzenli olarak yazmıştır. Bu dergiyle temas ettiği sırada üzerinde önemli etkisi olan ve daha sonra yazacağı birçok tarihsel metinde ismi zikredilen Hasan Tanrıkut ile tanıştı. Tanrıkut, felsefe profesörü Hilmi Ziya Ülken'in³³

³¹İleri, a.g.e., s.82.

³²Esat Adil Müstecaplıoğlu(1904-1958), 14 Mayıs 1946'da kurulan Türkiye Sosyalist Partisi'nin ilk genel başkanıdır. Parti, aynı yılın sonlarına doğru komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle kapatılmıştır. 1950 yılında yeniden faaliyete geçmiş, 1951'de İstanbul'daki seçimlere katılmış ve yalnızca 220 oy alabilmiştir. Buna rağmen partinin yayın organı olan, Attilâ İlhan'ın da yazdığı Gerçek gazetesi ilgi çeken, takip edilen bir gazete olarak tanınmıştır. Parti, 1952 yılında yeniden kapatılmış ve siyasi faaliyeti sona ermiştir. Türkiye Sosyalist Partisi, siyasi düşünce olarak kendisini demokratik, milliyetçi, sosyalist, enternasyonalist ve laik olarak tanımlamaktadır. J.M.Landau, (Çev.Erdinç Baykal), **Türkiye'de Sağ ve Sol Akımlar**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1979, s168-169. Esat Adil'in özgün sosyalist düşüncelerini yansıtan bu ilkeler, çoğu düşünce yazısında Esat Adil'i referans olarak gösteren İlhan'ın temel siyasi yaklaşımlarıyla da uyum taşımaktadır. Esat Adil'in siyasal yaşamının ve biyografisinin anlatıldığı detaylı bir çalışma için bkz. Emin Karaca, **Unutulmuş Sosyalist: Esat Adil**, Belge Yayınları, İstanbul, 2008.

³³Hilmi Ziya Ülken(1901-1971), İstanbul Üniversitesi'nde felsefe ve sosyoloji profesörü olarak görev yapmıştır. Ortaya koyduğu yüzlerce eserinde zaman zaman birbiriyle çelişkili fikrileri de savunduğu için eleştirilen ancak genel anlamda kendine has bir diyalektik metodolojiye ve milli bir sol perspektife sahip olan Ülken, yazdığı çok sayıda eser ile Türk düşünce hayatına önemli katkılarda bulunmuştur. Özellikle Türk Tefekkürü ve İslam felsefesi ile ilgili çalışmaları bu konularda önemli bir eksiklik olan Türk düşünce tarihinde epeyce etki yaratmıştır. İçerisinde Remzi Oğuz Arık, Nurettin Topçu gibi tefekkürlerin yer aldığı "Anadoluculuk" akımının da öncülerinden birisi olarak kabul edilen Ülken'in en önemli yapıtları şu şekildedir: Türk Tefekkür Tarihi(iki cilt, 1932-33), İnsani Vatanseverlik(1933), Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları(1940), Ziya Gökalp(1942), İslam Düşüncesi(1946), Ahlak(1946), İslam Düşüncesine Giriş(1954), Sosyolojinin Problemleri(1955), İslam Felsefesi Tarihi(1957), Siyasi Partiler ve Sosyalizm(1963), Sosyoloji Sözlüğü(1969). Bkz. Orhan Hançerlioğlu, **Felsefe Ansiklopedisi**, Cilt 2, Remzi Kitabevi, Ankara, 2000, s.357. Türk siyasi düşünce tarihi içerisinde Türk kültürünün yetkinleşmesinde, Türk milletinin sosyal psikolojik ve kültürel yapı taşlarının oluşmasında Türklerin Anadolu'daki varlığını ve ortaya koydukları maddi-manevi eserleri temel olarak kabul eden, aydınların Anadolu gerçeğini önemsemeleri gerektiğini ifade eden ve bu çerçevede siyasi-sosyal-felsefi yaklaşımlar ortaya koyan Anadolu akımının bir temsilcisi olarak kabul edilen Ülken'in "Anadoluculuk" çerçevesindeki görüşleri için de ayrıca bkz. Köksal

asistanıdır. Attilâ İlhan'ın edebi eserlerine siyasal sosyolojik bir çerçeve çizmesinde onun, dolayısıyla Ülkenci felsefe ekolünün de önemli etkileri olmuştur. Tanrıcut sosyalisttir. Ancak, tarihsel olaylara bakışı “diyalektik materyalist” olsa da –Esat Adil’in sosyalist çevresinde yer almasından anlaşıldığı gibi- Sovyet ekolüyle de pek uyuşmamaktadır.³⁴ İlhan, Hukuk Fakültesi’ne devam etmekle birlikte, hayatı hukuki meselelerle geçtiği için okuldan pek keyif almamaktadır. Edebiyattan sonra en çok uğraştığı meşgale ise sinemadır. Sürekli sinemaya gitmekte, sinema eleştirileri de yapmaktadır. Bu ilgisi daha sonra onu sinema konusunda ciddi çalışmalara kadar götürecektir.

Okula devam ederken hayatını değiştiren en önemli olay; İkinci Dünya Savaşı’nın sona erdiği, Batı sistemine dahil olmak isteyen Türkiye’nin de demokratik açılımlar yaptığı o dönemde(1946-1947) sınıf esasına dayalı partilerin kurulmasına izin verilmesiyle ortaya çıkan iki büyük partiden birisi olan Türkiye Sosyalist Partisi ve bu parti ile bağlantılı Gün gazetesi (ardından onun devamı olan Gerçek gazetesi) ile olan münasebetleriydi. Zaten komünizme meyilli olan, ama bu meylin daha çok Nazım Hikmet hayranlığı çerçevesinde kaldığı, daha romantik bir şekilde tezahür ettiği Attilâ İlhan, “örgütlü sol” ile yani Parti’yle, Türkiye Sosyalist Partisi’yle tanışma sürecini o zamanki konjonktürel değişime bağlar. Savaş sonrasında Avrupa’da demokrasi rüzgarları esmektedir. Faşizm yenilmiştir, faşist rejimler de birer birer ortadan kalkmaktadır. Türkiye de uluslararası camiadan dışlanmamak için daha demokratik görünmeyi ve çok partili demokratik siyasal sisteme geçmeyi amaçlamaktadır.³⁵ Bu amaç doğrultusunda sınıf esasına dayalı parti, örgüt kurma

---

Alver, *Anadoluculuk Akımı ve Hilmi Ziya Ülken*, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt III, sayı 1, Haziran, 2001, s.133-138.

³⁴İleri, **a.g.e.**, s.86.

³⁵Bu dönemde(1945) San Farnasisco’daki Birleşmiş Milletler’in Kuruluş Toplantısı’na Türk Heyeti de katılmış ve Heyet daha ülkeye dönmemişken, Heyet üyeleri Türkiye’de demokrasinin kurulacağını açıklamışlardır. Akabinde 19 Mayıs 1945’de İsmet İnönü yapmış olduğu konuşmasıyla demokrasiye geçileceğini en yetkili ağızdan duyurmuş oldu. Temuçin Faik Ertan, “Atatürk Sonrası Türkiye”, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s.410. Ayrıca bu geçiş döneminin etkili bir tanığının kaleminden ortaya konulmuş bir çalışma için bkz. Rıfki Salim Burçak, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş(1945-1950)**, Olgaç Yayınları, Ankara, 1979. Yine, dönemi İsmet İnönü hükümetinin siyasal yaklaşımlarındaki evrim süreciyle birlikte irdeleyen kapsamlı bir çalışma için bkz. Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi(1938-1945)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1966.

yasağı kaldırılmış (1946) akabinde birer birer sendikalar, sosyalist partiler de kurulmaya başlamıştır.³⁶

Bu arada ülkenin siyasal sistemi çok partili rejime doğru evrilirken CHP içerisinde muhalif bir grup olarak faaliyet yürüten Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan, 7 Haziran 1945'te CHP Meclis Grup Başkanlığı'na yönelik olarak partide ve ülkede liberalleşme taleplerini içeren "Dörtlü Takrir" adı verilen bir bildiri yayınladı. Zamanla CHP içerisindeki tartışmalar iyice yoğunlaştı ve nihayetinde dörtlü takrire imza atanlar başta olmak üzere partiden istifalar başladı. Bu istifaların ardından 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti kuruldu ve ilk genel başkanı Celal Bayar oldu. Aslında Demokrat Parti'nin kurulması, demokratik uluslararası sistem içerisine dahil olmak isteyen CHP hükümetinin de işini kolaylaştırmıştı.³⁷ Çok partili döneme geçiş sürecinde CHP dışında kurulan ilk parti Demokrat Parti değildi, ondan önce, Genel Başkanlığı dönemin işadamlarından Nuri Demirağ'ın olduğu Milli Kalkınma Partisi kurulmuştu.³⁸ Çok partili dönemde yapılan ilk seçimler 1945 yılında gerçekleştirilen Milletvekili ara seçimleri ve belediye seçimleriydi.³⁹ DP bu seçimlerin her ikisine de seçim sürecinde usulsüzlük yapıldığını iddia ederek

³⁶Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Yayınları, Ankara, 2003, s.101.

³⁷Cemil Koçak, "Siyasal Tarih(1923-1950)", **Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye(1908-1980)**(Ed. Sina Akşin), Cem Yayınları, İstanbul, 2005, s.179-181.

³⁸Milli Kalkınma Partisi(MKP), Türkiye Cumhuriyeti'nin çok partili rejimdeki ilk muhalefet partisidir. Temmuz 1945'te gerekli başvuruyu yapan ve çalışmalarına resmen 5 Eylül'de başlayan MKP'nin kurucuları arasında Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (1920-23) muhalefet grubu olan İkinci grubun önderi Hüseyin Avni Ulaş, Cevat Rifat Atılğan gibi kişiler yer alıyordu. Liberalizm yanlısı, devletçilik karşıtı olmakla birlikte sanayileşme yanlısı da olan MKP 1946'da belediye seçimlerine, gene 1946 ve 1950'deki genel seçimlere katıldıysa da bir varlık gösteremedi. Başkan Nuri Demirağ 1954 genel seçimlerine Demokrat Parti listesinden bağımsız aday olarak katıldı ve Sivas'tan milletvekili seçildi. Demirağ'ın 1957'de şeker hastalığının neden olduğu ölümünden sonra belirgin bir siyasal etkinlikte bulunmayan MKP, son genel kurulunu toplamadığı için 28 Mayıs 1958'de kendiliğinden fesholdü. Bkz. Ercan Haytoğlu, **Milli Kalkınma Partisi ve Siyasi Hayatı**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990.

³⁹Çok partili dönemin Türkiye sathında yapılan ilk seçimleri yerel seçimler olmuşsa da bu seçimlere de yine tek parti katılmıştır. Bu dönemdeki yerel seçimlerin gerçekleşme süreci ve sonuçlarıyla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için Bkz. Ali Şeref Turan, **Türkiye'de Yerel Seçimler**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.81.

katılmaktan vazgeçmiş, Milli Kalkınma Partisi ise Milletvekilliği Ara Seçimi'ne katılarak çok partili dönemde seçimlere CHP dışında katılan ilk parti olmuştur.⁴⁰

Bu dönemde faaliyete geçen ilk sosyalist parti Esat Adil'in başkanlığında 1946'da kurulan Türkiye Sosyalist Partisi'dir. Aynı yıl(1946) kurulan diğer parti ise Şefik Hüsnü önderliğindeki Sovyetlerin enternasyonal politikalarına daha yakın duran Türkiye Sosyalist Köylü ve Emekçi Partisi'dir.⁴¹ Bu partinin de "Yığın" adlı bir dergisi vardı. Attilâ İlhan'ın daha millici olarak nitelendirdiği Esat Adil önderliğindeki Türkiye Sosyalist Partisi ile olan münasebeti, onun ileride sol üzerine yazdığı yazılarda etkili olacağı gibi, Türkiye'deki komünist hareketin içerisindeki tartışmaları da ilk elden bilgilerle öğrenmesini sağlamış, TKP ve Sovyet yanlısı sosyalizmle ilgili olarak ilk soru işaretleri de bu dönemde dimağına girmeye başlamıştır. İlhan'a göre Esat Adil çevresi Mustafa Suphi⁴² ekolünden geldiği için,

⁴⁰Attilâ İlhan, CHP'nin İnönü dönemindeki baskıcı siyaset anlayışını protesto etmek için, görüşlerini paylaşmasa dahi bu ara seçimlerde Milli Kalkınma Partisi'ne oy verdiğini belirtmiştir. Bu ara seçimler, İlhan'ın oy kullandığı ilk seçimdir. İlhan, Televizyon Konuşmaları, **Kanal Biz**, 4 Mart 2009.

⁴¹19-20 Haziran 1946 yılında kurulan ve daha bir yılını doldurmadan 16 Aralık 1946'da komünistlik propagandası yaptığı gerekçesiyle kapatılan Türkiye Sosyalist Köylü ve Emek Partisi'nin (TSKEP)kurucu başkanı Şefik Hüsnü(1887-1959) Türk komünist hareketinin önderlerinden birisiydi. Daha önce, illegal Türkiye Komünist Partisi'nin siyasal önderiydi. İlk kez TSKEP'nin başında yasal sınırlar içerisinde, legal olarak sosyalist bir hareketin önderliğini yürütmeye başlamıştı. Ancak, bu deneyim de kısa sürdü. Şefik Hüsnü'nün hayat hikayesi ve siyasal çalışmaları için bkz. **Şefik Hüsnü Yaşamı-Yazıları-Yoldaşları**(Haz. Hasan Basri Gürses), Sosyalist Yayınları, İstanbul, 1994.

⁴²Attilâ İlhan'ın eserlerinde sıkça ismi geçen Türkiye Komünist Partisi'nin kurucusu Mustafa Suphi(1882-1921), Türk Ocağı içerisinde milliyetçi bir siyasal düşünce geleneğinden gelmesiyle Türk sosyalizm tarihinde özgün bir yere sahip olan şahsiyet olarak önem kazanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında, iktidardaki İttihat ve Terakki iktidarına muhalif olduğu için tutsak olduğu Sinop Cezaevi'nden kaçarak Rusya'ya geçen Suphi, Rusya'da Çarlık rejimi tarafından yakalanmış ve Sibirya'ya sürgüne gönderilmiştir. Suphi, bu sırada Bolşevik hareket ile tanışmış ve Rusya'da bulunan esir Türk askerlerini örgütlemiştir. 1918 yılında Moskova'ya geçen Mustafa Suphi, burada Müslüman Komiserliği'ne gitmiş, Müslüman Komiseri Mollanur Vahidov ile tanışmış ve ondan görev istemiştir. Vahidov, onu Türkiye'ye yönelik Dış Propaganda Bürosu'nun başına getirmiştir. Mustafa Suphi, bu amaçla Rusya'da kalmış olan "esir" Türklere ve Türkiye'deki devrimcilere yönelik olarak Osmanlı Türkçesiyle yayın yapan "Yeni Dünya" isimli bir haftalık yayın gazete çıkarmaya başlamıştır. Suphi, 1918 Temmuzunda Moskova'da Türk Komünistleri Konferansı'nı toplamış ve Türk savaş esirlerinden bir Türk Kızıl Alayı oluşturmuştur. Türkiye Komünist Partisi(TKP) de bu süreçte doğmuştur. Mustafa Suphi, önce Mollanur Vahidov'un, o öldürüldükten sonra da Sultan Galiyev'in yardımcılığını(sağ kolu da diyebiliriz) yapmıştır. Rusya'daki Türk komünistlerinin örgütlenmesi Galiyevci hareket içerisinde olmuştur. Yani TKP'nin harcında Mollanur Vahidov ve Sultan Galiyev'in de etkinliği vardır. Mustafa Suphi ve TKP ile ilgili olarak ayrıntıların yer aldığı bir çalışma için bkz. Yavuz Aslan, **Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997. Ayrıca Bkz. Mustafa Yılmaz, "Mustafa Suphi Olayı", **Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.1, Sayı: 2, 1987, s.299-311.

Şefik Hüsnü ekolünün Sovyet yanlısı bağımlı komünizm anlayışından farklı bir çizgiyi savunmuştur:

“Mustafa Suphi ve arkadaşları Türkcüdür. O kadar Türkcüdürler ki, (*Mustafa Suphi'nin yoldaşı olan*) Galiyef'in Sovyetlere katılacak Müslüman Türk Cumhuriyetinin adı, Turan Sosyalist Cumhuriyeti'dir. Oysa Şefik Hüsnü ve etrafındakiler, sosyalizmi daha ziyade Avrupa'da öğrenmiş kişiler, çoğu Alman sosyalizmine eğilimli. Arada kültür farkı var, anlayış, inanç farkı. Şimdi bunu öğrenince, benim ilk bilmek istediğim şu oldu: Nazım hangi tarafta? Çünkü Nazım'a kesin inanıyorum. Sonra öğrendim ki, Nazım öteki taraflıymış...”⁴³

İsmet İnönü döneminin bu görece demokratik açılımı çok uzun sürmedi, Aralık 1946'da çıkarılan bir sıkıyönetim kararıyla daha kuruluşunda bir yılı doldurmamış olan sosyalist partiler, sendikalar kapatıldı⁴⁴. Gün ve Yığın gibi bütün önemli sol dergilerin de yayın hayatına son verildi. Attilâ İlhan'ın deyimiyle nefes almaya müsaade etmeyen “İnönü Diktatörlüğü”, “Kırk Karanlığı”; ufak bir demokrasi parıltısının ardından yeniden başlamış oldu. İçine katıldığı parti deneyimi, daha önce son derece romantik/idealist heyecanlarla dahil olduğu komünist hareketi, bu hareket içinde yer alanları ve genel olarak o dönem düşünce dünyasında etkili olan aydınları daha nesnel olarak gözlemlemesine vesile olmuştu. Bu gözlemelerinin kendi düşünce yapısındaki etkileri ise daha sonra ortaya çıkacaktı. İlhan, İstanbul'da gözlemlediği ve daha sonra iki farklı aydın tipi olarak değerlendireceği bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

“...çok sonradan fark edeceğim ki, o zamanki İstanbul'da aydınlar, hatta komünist aydınlar, büyük ekseriyetle, komprador kültürüyle yetişmiş çocuklar, diyebilirim ki, komprador komünistleri. Çoğu Batı'daki hareketlere heves ederek komünist olmuş; memleketteki sefalet veya işçi sınıfından meydana gelen bir olay değil. Halbuki Nazım Hikmet gibi kişiler başka. Mesela TKP buradan Rusya'ya işçi gönderiyor, o işçiler orada eğitim görüyorlar, memlekete hem işçi olarak, hem de belli bir bilinçle dönüyorlar.”⁴⁵

Bu arada Attilâ İlhan, Hukuk fakültesinin birinci sınıfını bitirdi. Ancak zaten hiç haz etmediği hukuk öğrenimini yarıda bıraktı ve Nazım Hikmet'i kurtarma hareketine⁴⁶ katılmak üzere Paris'e gitti. Paris, “40 Karanlığı” olarak adlandırdığı,

⁴³İleri, a.g.e., s.89.

⁴⁴Timur, a.g.e., s.102.

⁴⁵İleri, a.g.e., s.99.

⁴⁶Nazım Hikmet, 1938 yılında Harp Okulu öğrencilerini darbe yapmaya teşvik ettiği gerekçesiyle tutuklanmış ve 15 yıla mahkum edilmişti. Nazım Hikmet'e yönelik devrin iktidar çevrelerinde bir komplo kurulduğu, Nazım Hikmet'in böyle bir darbe kışkırtıcılığının olmadığı Attilâ İlhan'ın da dahil olduğu dönemin sol çevrelerde çok yaygın bir kanaattir. O dönemde Nazım Hikmet ile birlikte tutuklanan harp okulu öğrencilerinden birisinin olayla ilgili tanıklıkları için bkz. A.Kadir, **1938 Harp Okulu Olayı ve Nazım Hikmet**, Hilal Matbaacılık, İstanbul, 1977.

epeyce sıkıntı çektiği bir dönemden de kurtuluş, özgürleşme yoluydu aslında İlhan için. Bu yüzden bir özgürleşme sembolüydü Paris. Çok sevdiği, yolunda gittiği Nazım Hikmet'i de ezen/esaret altına koyan bu "40 Karanlığı" ile onu kurtarmak için çalışarak hesaplaşmak ve bu yüzden Paris'teki harekete katılmak da sembolik bir haz veriyordu İlhan'a. Paris'teki Nazım Hikmet'i kurtarma hareketi şöyle başlamıştı: Türkiye Komünist Partisi'nin Paris kolunu oluşturan Türk öğrenciler, gençler "İleri Jöntürkler Birliği" adı altında örgütlenmişlerdi. 1949 baharında kurulan örgütün üyeleri Sovyet edebiyatçı İlya Ehrenburg, Fransız komünist şairlerinden Louis Aragon ve Tristian Tsara ile işbirliği içerisinde Nazım Hikmet'in özgürlüğüne kavuşması için kamuoyu oluşturmaya çalışıyorlardı.⁴⁷ Hatta Nazım Hikmet'in bir şiirini Fransız filozof Sartre'ın yönettiği meşhur "Modern Zamanlar" dergisinde de yayınlattılar. İşte zaten TKP eğilimli olan, o harekete sempati besleyen İlhan'da Paris'e gitme fikrini kuvvetlendiren gelişme o dönemde hem siyasi hem de edebi önderi olarak kabul ettiği Nazım Hikmet'i kurtarma faaliyetine katılma isteğiydi. İlhan'a göre "Nazım Hikmet cezaevinde haksız yere yatıyor, onu mutlaka kurtarmak lazım, bu da uluslararası bir hareketle olur"du.⁴⁸ İlhan, eğitim hayatına da Fransa'da devam etmek istiyordu. Bu konuda bir araştırma yapmış, Sorborne Üniversitesi'nde hukuk eğitiminin üç yıl olduğunu öğrenmişti. Böylece bir yıl daha erken mezun olma imkanına kavuşacaktı, ailesini de bu şekilde ikna ederek 1949 yılının Ekim ayında Paris'e doğru ilk yolculuğuna başladı. Kendisinin "Abbas Yolcu" olarak anılmasına neden olan Paris seferleri de bu şekilde başlamış oldu. Hayatının, bu "Birinci Paris" macerasından sonra "İkinci Paris" ve "Üçüncü Paris" olarak adlandırdığı ve her birinde ayrı bir fikri donanım kazandığı yaşam dönemeçleri de olacaktır.

⁴⁷Aclan Sayılğan, **Türkiye'de Sol Hareketler**, Otağ Yayınları, İstanbul, 1973, s. 318. O dönemde TKP içerisindeki iç çekişmeler İleri Jöntürk Birliği örgütüne yansiyordu. Attilâ İlhan da bu tartışmalar içerisinde yer aldı, hareketi sorgulamasında komünistlere yönelik 1951 Tevkifatı ile iyice açığa çıkan bu çekişmelerin etkisi büyüktür. Çekişme konularının ve çekişen tarafların daha çok isitihbarati verilere dayanılarak ortaya konulduğu bir çalışma için bkz. Aclan Sayılğan, **Soldaki Çatlaklar**, Uygur Yayınları, Ankara, 1966.

⁴⁸İleri, **a.g.e.**, s.101.

3.Birinci Paris

Attilâ İlhan ilk kez gittiği Paris'te önce tam bir hayal kırıklığı yaşadı. Tahayyül ettiği Paris'ten eser yoktu gördüğü şehirde: “Çok gri, çok kapalı, karanlık, kötü bir hava... berbat bir yer, yani öyle bir his içerisindeyiz”⁴⁹ diyen İlhan'ın yanında bulunan kardeşi Cengiz ve en yakın arkadaşı Cahit de aynı duygu içerisindeydiler. İlk günler ciddi sıkıntı yaşadılar, kalacak yer bulamadılar, epeyce sefalet çektiler. İkametgahları olmadığı için üniversiteye de kabul edilmediler. Yani bütün planları altüst oldu. Cengiz İlhan bir süre sonra geri döndü. İlhan ve Cahit ise esas amaçlarının Nazım Hikmet'i kurtarma komitesine katılmak olduğunu bu yüzden pes etmemeleri gerektiğini düşünerek, onların içinde bulunan arkadaşları vasıtasıyla İleri Jöntürkler Birliği ile temasa geçtiler ve hareketin içerisine dahil oldular. Berbat koşullarda da olsa Paris'te kalmaya karar verdiler. İlhan, Paris'te geçirdiği ilk zamanları şöyle anlatır:

“Böylelikle Paris macerası parasız ve ikamet belgesiz başladı. Fakülte, Sorbonne hayal oldu. Kaldığım otel berbat, kaloriferi yok, odada bir gaz sobası var iyice uyduruk. Tuvalet dışarıda, koridorun sonunda. Otele kimin geldiği, kimin gittiği belli değil. Otelin altında Le Tango diye bir bar var. Birden, Carné'nin⁵⁰ filmleriyle sosyalizm mücadelesi arasında bir yerlerde kalmışım...”⁵¹

Bu arada Attilâ İlhan gayet idealist bir şekilde İleri Jöntürkler Hareketi içinde çalışmaya devam ediyordu. İlk önce TKP organlarının Nazım Hikmet'in kurtarılması meselesi ile çok yakından ilgilenmediğini gözlemledi. Bunun nedeninin, Nazım Hikmet'in Troçkist⁵² olarak bilinmesinden, TKP'nin kendi içerisindeki ideolojik

⁴⁹Y.a.g.e., s.105.

⁵⁰Attilâ İlhan'ın da sinemacılığı üzerinde, (özellikle Ali Kaptanoğlu takma adıyla yazdığı “Yalnızlar Rıhtımı”/1959 filminin senaryosunda görüldüğü gibi), etkili olan yönetmen Marcel Carné(1906-1996), Fransız sinemasında, ekonomik olarak düşük düzeydeki kentli alt sınıflara mensup bireylerin melankolik yaşamlarını gerçekçi bir anlayışla ama şiirsel üslupla yansıtan “şiirsel gerçekçilik” akımının öncülerindedir. Bkz. Esra Biryıldız, **Sinemada Akımlar**, Beta Yayınları, İstanbul, 2000. İlhan'ın özellikle, “Ali Kaptanoğlu” takma adıyla kaleme aldığı ve yönetmen Ömer Lütfi Akad'ın senaryosunda bazı değişiklikler yaparak filme aldığı(1959) “Yalnızlar Rıhtımı” senaryosunun Carné'nin “Sisler Rıhtımı” filiminin kahramanlarından ve genel havasından esinlendiği dile getirilerek filimin gösterime girdiği yıllarda bazı eleştirilerde bulunmuş ve o dönemde Carné filmleri üzerinden bir polemik yaşanmıştır. Ömer Lütfi Akad, **İşıkla Karanlık Arasında(Anı)**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s.282.

⁵¹İleri, a.g.e., s.109.

⁵²Rusya Bolşevik devriminin en önemli önderlerinden birisi olan, o dönemde Kızıl Ordu'nun başında bulunan İç savaş sürecindeki komutasıyla Bolşeviklerin eski düzeni savunan Beyazlara karşı kesin zafer kazanmasında ve Sovyetlerin kurulmasında en büyük katkılardan birisini sağlayan Lev

ayrılıklardan kaynaklandığını birçok kişiden işitmişti. Temasta buldukları Fransız Komünist Partisi de çok ilgi göstermiyordu. Ancak öğrenciler Nazım Hikmet için çok samimi bir çaba sarf ediyorlar, her türlü girişimde bulunuyorlardı. İlhan'a göre Nazım Hikmet'in Modern Zamanlar dergisinde şiirinin çıkması işlerini kolaylaştırdı. Bu moral gücüyle birlikte İlerici Jöntürkler Birliği içerisinde bir Nazım Hikmet'i Kurtarma Komitesi kurdular. İlk kuruluşunda 11 kişiden oluşan bu komitenin aktif bir üyesi de İlhan'dı. İlhan, bir yandan Nazım Hikmet'i kurtarmak için çaba sarf ederken, Türkiye'ye gönderilmek üzere bildiriler, yazılı dokümanlar hazırlarken diğer taraftan solcu arkadaşlarından farklı olarak Paris'in başka yüzlerini de keşfetme imkanı bulmuş, başka bir toplumsal, ideolojik bilgi edinme sürecine de girmişti. Böyle bir açılıma girmesini sağlayan kişi ise İlhan'ın daha sonra kaleme alacağı birçok edebi-sosyolojik çalışmada⁵³ ilham kaynağı olacak olan Margot⁵⁴ adında “feminist” bir kişilikle tanışması oldu.

Attilâ İlhan; Margot'tan çok şey öğrendiğini, onun sayesinde adeta ufkunun açıldığını, hatta Fransızca'yı bile onun teşviki ve olanaklarıyla iyice söktüğünü, daha da önemlisi ön yargılarının esiri olmaktan kurtulduğunu hep söylemiştir. O zamana kadar sadece kitaplarda veya uzaktan gördüğü, “aşırı marjinal”, hatta “sapıklık”

Troçki(1879-1940), Lenin sonrasında Sovyetlerin Stalinist bürokratlaşmasına karşı çıkmış, Stalin ile yollarını ayırmış ve sürgüne gönderilmiştir. 1938'de Stalin'in hakim olduğu 3.Enternasyonal'e karşı 4.Enternasyonal'i kuran Troçki, 1940'da iki yıldır yaşamakta olduğu Meksika'da Stalin'in ajanları tarafından öldürülmüştür. Troçki'nin hayat hikayesini ve temel düşüncelerini içeren bir çalışma için bkz. Ernest Mandel, **Alternatif Olarak Troçki**, (Çev. Ayşe Köleli), Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1992.

⁵³Attilâ İlhan'ın ağırlıklı olarak “cinsellik” temaları taşıyan “Fena Halde Leman”(1980) ve “Hacı Hanım Vay”(1984) romanları ile “Hangi Seks”(1976) ve “Kadınlar Savaşı”(1992) adlı deneme kitaplarında bu etkilenmeyi gözlemlemek mümkündür.

⁵⁴Attilâ İlhan, Paris'in zor yaşam koşullarında tesadüfen karşılaştığı ve kendisine her konuda yardım eden, etkili, dominant bir karakter olarak gözlemlediği Margot ile iyi bir dostluk kurmuştur. Daha önce de, İzmir Karşıyaka'da Margot'a benzeyen hemen sigarayı yakan, kesik saçlı “erkek” yaradılışlı tuhaf kadınlar tanıdığını, yani kısmen de olsa bu tip karakterlere aşına olduğunu söyleyen İlhan'a göre; “..ama Margot, bunlarla oranlanamayacak bir kadındı. Deyim yerindeyse Margot'ta bu iş en somut bir hale gelmişti. Batı geleneğinin kuralları içinde oluşmuştu. Bu gelenek aslında İngiltere'de başlamış, erkek gibi giyinmek, erkek gibi saç traş olmak, pipo içmek, vs. Fransa'da, Almanya'da çok yaygın bir şey bu. Margot da onun bir parçası... Eğilimini büyük bir rahatlıkla dışa vuran, hiç kompleksi olmayan, bundan rahatsızlık duymayan bir kadın. Tabii, asil olmasaydı, o kadar parası olmasaydı, bu kadar kaygısız olabilir miydi, bilmiyorum. Margot'un ortaya çıkmasının hem düşünce sistemimde, hem sanat duygumda, hem de dünyaya bakış tarzımda epey büyük etkisi olmuştur... Ben o zamana kadar Stalinci bir komünisttim. Türkiye'de ne öğrendiysek oydu. Ayrıca, sanat tarihi hakkında hemen hemen hiçbir bilgim yoktu, resim tarihini bilmezdim, müziği de yarım yamalak biliyordum. Halbuki (solcu olmayan) Margot'un bu konularda inanılmaz bilgisi vardı.” İleri, **a.g.e.**, s.116.

olarak değerlendirdiği bir hayat tarzının Paris'teki olağanlığını gözleme imkanı bulabilmiştir.⁵⁵ Bu şahsiyetin bu doğallığı ile kendisine hiçbir karşılık beklemeden yardım etmesi İlhan'ı etkilemiştir. Ancak daha sonraki Paris yaşantısında bu “etkililik” onu rahatsız edecek, onun etkisi altında kalmamak için bir daha Margot ile görüşmeyecektir. Üstelik zamanla, özellikle sosyalist literatürü iyice okuduktan sonra Margot'un anlattıklarından farklı düşünmeye başlamıştır. Margot karakteri biraz daha yerleştirilip, marjinalikten uzaklaştırılıp ve daha dışlaştırılıp İlhan romanlarında ve dizi filmlerinde yer edinecektir.⁵⁶ Ayrıca, o dönemlerde Türkiye'de tabu olan cinsellik konusuna ve kadınların sosyolojisine ilk eğilen düşün adamlarından birisi olarak bir çok deneme, kitap yazan İlhan, bu öncü cesaretinin altında Margot'u gözlememesinin etkisinin de olduğunu hep söylemiştir.

Attilâ İlhan, Paris'teki siyasi çalışmaları sırasında, daha sonra daha geniş bir şekilde çözümlemesini yapacağı, Türkiye'deki sol düşünce geleneği ile ilgili bazı gözlemler yapma imkanı bulmuştur. Yine özellikle Fransızca'yı söküp iyi kötü teorik kitaplar okumaya başladıktan sonra sosyalist hareketin Batı'daki algılanış biçimi ve gelişim süreciyle Türkiye'deki ve Doğu'daki algılanış biçimi ve gelişim süreci arasında farklar olduğunu tespit etmeye başlamıştır. İlk tespiti, sosyalizmin iki kolu olduğuydu. Birinci kol, Avrupa'dan/Avrupa'daki sol hareketlerden geliyordu. İkinci kol ise Sovyetler merkezli olarak gelişen sosyalist hareketlerdi. Bu iki anlayışın birbirlerinden farklı olduğunu düşünmeye başladı:

“İki ayrı kol. Yani Rusların bu meseleyi idrak edişleri ve anlayışları farklı. Onlar Asyalı. Asya tipi. Halbuki berikiler Avrupalı. Bunların meseleyi tasarlayışları da, uygulama tarzları da kendi gelenek ve göreneklerine uygun. Oysa Rusya'dan gelenler çok farklı, çok değişik. Ne var ki, (o zamanlar) ben bu değişikliği isimlendiremiyorum. Çok sonra Plehanov'u⁵⁷

⁵⁵Bkz. Serhat Işık, **Attilâ İlhan ve Batı**, Ege Üniversitesi-Sos.Bil.Enst, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006.

⁵⁶Attilâ İlhan'ın romanlarında ve senaryolarında sıklıkla görülen; sigara yakan, kısa saçlı, özgür karakterli gazeteci Ümit karakteri Margot karakterinin yerleştirilmiş hali olarak epeyce tartışılmıştır. İlhan, özellikle 1980'li yılların başında ciddi tartışmalara yol açan, senaryosunu yazdığı “Sekiz Sütuna Manşet” adlı TV filmindeki gazeteci Ümit ile ilgili dönemin ünlü magazin dergisi SES'in sorduğu soruya şöyle cevap vermiştir: “Benim üzerinde durduğum kadın tipleri çağdaş toplumun yarattığı tiplerdir. Örnek tipler... Toplumumuzu ele alacak olursak, son 20 yılda çalışan kadınıımız çok değişti. Özellikle büyük kentlerde çalışan, bağımsız, hareketlerinde özgür bir genç kız tipi ortaya çıkıyor. Erkeklerde kendi aralarında tam bir eşitlik isteyen... Ve işte gazeteci Ümit bunlardan biri...” (Ses dergisi, 27 Mart 1982), **Açtırma Kutuyu-1**, s.286.

⁵⁷Rusya Marksizmi'nin babası olarak nitelendirilen ve başta Lenin olmak üzere Bolşevik önderler üzerinde önemli etkisi olan(daha sonra Bolşeviklerle ayrılmış olmakla birlikte) Georgi Valentinoviç Plehanov(1856-1918), bir Marksist siyasal kuram oluşturmaya çalışan öncü radikal devrimcilerden

okuyunca anlayacağım. Devrim anlayışları farklı. Şimdi o devrim anlayışının Fransa'dakiyle yahut Almanya'dakiyle çok ilgisi yok. Okudukça bunları kavramaya başlıyorsunuz.”⁵⁸

Paris'te hem Nazım Hikmet'i kurtarma komitesinde çalışan, hem Margot vasıtasıyla en geniş tabirle “hayat bilgisi” genişleyen, bir yandan Fransızca öğrenirken öte yandan dilinin yettiği kadar teorik kitap okuyan İlhan, aynı zamanda Fransız Komünist Partisi'ne bağlı İşçi Üniversitesi'ne devam etmekteydi. Bütün bu öğrendikleri ve gözlemedikleri onu adım adım “Ortodoks Marksizm”den uzaklaştırıyordu. Bir gün İşçi Üniversitesi'nde Ortodoksluktan taviz vermeyen Renault fabrikası işçisi, teoriye ve pratiğe hakim militan bir Fransız komünistine şöyle bir öğüt vermişti:

“Siz kendi kültürünüz içerisinde, Fransa'da bir sosyalizm uygulaması ve sosyalist yaşam biçimi oluşturabilirsiniz. Bunda daha şanslısınız, çünkü siz burjuvaziye zaten çok iyi yaşadınız. Ondan sonra proletaryanız gelişti. Şimdi normal olarak iktidara oynuyorsunuz. Bunun için Ruslardan ders almaya ihtiyacımız yok. Çünkü Ruslar daha burjuvaziye doğru dürüst yaşamadılar.”⁵⁹

Attilâ İlhan'ın bu düşünceleri onun deyimiyle “Sovyet ipoteği” altından kurtulmayı akıllarının ucundan bile geçirmeyen Fransız komünistlerince hiç hoş karşılanmadığı gibi kendi arkadaşları arasında da pek itibar görmedi. Hatta bazı arkadaşları İlhan'a sert tepki gösterdiler. İlhan'ın bazı arkadaşlarıyla bu yüzden zamanla arası açıldı, hatta koptular. Ancak İlhan'ın daha o zamanlar hissettiği, Asyalı bir toplumda oluşacak sosyalizmle Avrupalı bir toplumda oluşacak sosyalizmin aynı olamayacağıydı.⁶⁰ Daha sonra çok daha sağlam argümanlarla

---

biri olarak kabul edilmiştir. Karl Marks'ın felsefesini ilk defa olarak O, “diyalektik materyalizm” olarak nitelendirmiş ve bu felsefeyle inşa etmeye çalıştığı sosyalist devrimciliği Rusya koşullarında uygulamaya geçirmeye de çalışmıştır. Ayrıca Marksist sanat ve estetik kuramının da öncülerinden kabul edilen Plehanov, sanatın ve edebiyatın belli bir estetik bütünlük içerisinde toplumsal misyonu olduğu görüşünü ısrarla savunmuş ve bu doğrultuda sistematik düşünce üretmiş, kendine has, özgün çalışmalar da yapmıştır. Tom Bottomore (Yayın Yönetmen), **Marksist Düşünce Sözlüğü**, (Çev. Mete Tunçay), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.463. Bu yönüyle Plehanov'un -özellikle gençlik döneminde Marksist edebiyat kuramı üzerine eğilen ve kendine has bir edebiyat metodolojisi oluşturmaya çalışan- Attilâ İlhan üzerinde de etkili olduğunu söylemek mümkündür. Zira, İlhan'ın -yukarıdaki alıntıdan da anlaşıldığı gibi Fransa'da- Plehanov'u okumaya ve anlamaya başladığı yıllar, onun aynı zamanda Plehanov'un da önemli katkısının olduğu sosyalist literatüre o dönemlerde (1950'li yılların başları) hakim olan “sosyalist gerçekçi”(Ortodoks/Stalinci Marksist anlayıştan beslenen) edebiyat akımını sorgulamaya ve kendine has bir “toplumsal gerçekçi” edebiyat inşa etmeye başladığı yıllara denk gelmektedir.

⁵⁸İleri, **a.g.e.**, s.120.

⁵⁹**Y.a.g.e.**, aynı yer.

⁶⁰**Y.a.g.e.**, s.121.

savunacağı, kendisini “ulusal sol” düşünceye kadar götürecektir olan bu görüşleri ilk defa olarak Birinci Paris’inde -henüz naif bir şekilde de olsa- şekillenmeye başlamıştı.

Attilâ İlhan, Birinci Paris macerasında onu derinden etkileyen, fikri yapısının oluşmasında çok önemli bir etki yaratan, onun daha önce tam olarak fikirleri üzerine düşünmediğini söylediği Mustafa Kemal ile gerçek anlamda tanışmasını ve bu çerçevede sosyalist düşüncesinin de özgünleşmesini sağlayan bir anısını şu şekilde anlatır:

“Nazım dolayısıyla, Fransız komünistleriyle bir ilişkimiz oldu. Fransız komünistleriyle tanıştık. Çok geçmeden içlerinden bir arkadaş dedi ki: ‘Sizin devrimci bir lideriniz var. Adı Kemal miydi, neydi? Onun ideolojisi nedir?’ Ben birdenbire çok fena bozuldum. Çünkü, ‘yurtta sulh cihanda sulh’tan başka doğru dürüst hiçbir şey bilmiyoruz. İdeolojik açıdan üstünde bile durmamışız. Çok şaşırdım; ‘Biraz zaman ver, ben sana bunu anlatacağım,’ dedim. Ondan sonra yine Fikret Uray’a (İstanbul’daki arkadaşı) yazdım, Mustafa Kemal Paşa’nın Söylev ve Demeçleri’ni, Nutuk’u toparla, yolla dedim. O da eksik olmasın, hemen gönderdi. Geceleri oturdum, Gazi’yi okuyorum, orada başladım Gazi’yi okumaya. Yani sonradan geldiğim sentezlerin başlangıcı o çok ince, hassas sorudur. Birdenbire çok daha netleşti: Asya’daki kurtuluş savaşlarının özelliğiyle Avrupa’daki Marksizm’in kendine mahsus özelliği; yani Avrupa, onlar klasik şemaya göre geliştireyorlar, halbuki Asya klasik şemaya uygun değil, başka türlü...”⁶¹

Attilâ İlhan’ın, “Birinci Paris” macerası ikamet izninin sona ermesi, yeniden bir tezkere alamaması üzerine son erdi. Paris yolculuğunun ve burada edindiği bilgilerin, gözlemlerin düşünce yapısında ciddi değişikliklere yol açmıştı. Sosyalizm düşüncesi çok daha netleşmiş ve sağlam temellere oturmaya başlamıştı, ancak sosyalizmi tatbik eden sosyalistler ile ilgili de kafasında bazı soru işaretleri oluşmuştu. Özellikle Rusya’dan kaçan mültecilerden, Troçkistlerden dinledikleri, Troçki’nin bütün eserlerini okuması ve Sovyet yanlısı komünistlerle ilgili gözlemleri Sovyet rejimi ile ilgili düşüncelerinde ciddi sarsılmalara, hayal kırıklığına neden oldu. Başka bir hayal kırıklığı da Batılılar ile ilgili algılama biçimiyle ilgiliydi. Türkiye’de egemen olan “Batıcı” anlayışın etkisiyle Batılı kültürünü son derece hümanist, insan sever bir kültürün temsilcisi olarak kabul ediyordu. Oysa Paris’te gördü ki, durum hiç de anlatıldığı, sanıldığı gibi değildi. Batılılar hiç de hümanist insanlar değillerdi. Tam tersine, dünyayı sömüren, sömürgeciliği sistemleştiren ve

⁶¹Y.a.g.e, s.122.

meşrulaştırılan bir kültür dünyasıydı söz konusu olan. Sonuç olarak İlhan, Birinci Paris yaşıntısını sona erdirip yurda dönerken edindiği izlenimleri net olarak şu şekilde ifade etmişti:

“Sosyalizme ben tamamen duygusal, Nazım’ın şiirleriyle ‘inanç’ düzeyinde katılmak isteyen birisiydim. Fakat, öğrendiğim kadarıyla bile, diyalektik materyalizm de, sosyalizm de beşeriyetin tabiata bir ‘katkı’sı sayılabilir. O kadar gerçekçi ve doğru bir şey. Çünkü tabiat faşist. Tabiat faşist olduğu için mutlaka düzeltilmesi lazım. Onu düzeltebilmenin tek yolu da ancak beşeri katkı olabilir. O katkı da liberalizmde yok. Çünkü liberalizm de faşist. Hayatı ancak sosyalizm düzeltebilir; bunu görmüş olmak beni çok rahatlatı. Ama öteki taraftan, sosyalizmin bu mahiyetini ve metodunu uygulamaya kalkışına karşı, öteki solcu insanlarda aynı ‘totaliter’ eğilimleri görmek beni çok üzdü. Yani bir defa, Rusya’dakinin hayal ettiğimiz gibi olmadığını fark ettim...Kazancım şu oldu: sosyalizm düşüncesinin çok daha beşeri ve gerçekçi, bambaşka olduğu...”⁶²

Bu arada elbette daha önce aynı görüşte olduğu çoğu arkadaşıyla -o zamanki sıcak örgütsel çalışmalarında ve Nazım Hikmet’i kurtarma misyonu içerisinde çok fazla yüzeye çıkarmasa da- fikri platformda ciddi görüş ayrılıkları da oluşmaya başladığını fark etti. İncelediği Marksizm ile uygulamadaki Marksist yaklaşımlar arasında farklar olduğunu gördü. Henüz çok ayrıntılı çözümlenmeler yapmamış olmakla birlikte Marksist uygulamalarda totaliter bir mantığın olduğunu düşünmeye başladı. Oysa ona göre “sosyalizm ya özgürlükçü olacaktır ya özgürlükçü olacaktır!”⁶³

Attilâ İlhan, Paris’ten dönerken Nazım Hikmeti Kurtarma Komitesi’nin ona verdiği bir görev vardı. İleri Jöntürkler Birliği’nin başlattığı uluslararası kampanyanın kısa sürede meyvesini vereceği ve Nazım Hikmet’in özgürlüğüne kavuşacağı düşünülüyordu. Fransa’daki TKP’li gençler, Nazım Hikmet’in, uluslararası şöhretini de dikkate alarak, TKP’nin başına geçmesini arzu ediyorlardı. TKP’nin kendi içerisinde yaşadığı iç çatışmadan ve huzursuzluktan ancak bu şekilde kurtulabileceğini ve TKP’nin de zamanla yeraltından çıkarak en azından uluslararası sosyalist hareket içerisinde saygın bir örgüt olarak değer kazanabileceğini düşünmüşlerdi. Bu tekliflerini Nazım Hikmet’e söyleme görevini İlhan’a verdiler ve O böyle bir misyonla ülkesine döndü. Döndükten bir süre sonra Nazım Hikmet’in serbest bırakıldığını öğrenince onunla temas kurmanın yollarını aradı. Nazım Hikmet’in yakın dostu olan Kemal Tahir ile temas kurdu, onun aracılığıyla görüşmek

⁶²Y.a.g.e , s. 128.

⁶³Aliye, a.g.e., s. 22.

istediğini, Fransa'daki genç komünistlerin bazı talepleri olduğunu Nazım Hikmet'e ilettili. Nazım Hikmet'ten aldığı yanıt ise "böyle bir görüşmenin Türkiye'de olamayacağı, bunun sakıncalı olacağı, Paris'e gitsinler, görüşmeyi orada yapalım, benden haber beklesinler" şeklindeydi. Bu, haber İlhan'ın ikinci kez Paris'e gitmesinin nedeni olsa da, Nazım Hikmet, Paris'e değil, Moskova'ya gitmiştir ve görüşme olmamıştır.⁶⁴

Attilâ İlhan birinci Paris yolculuğundan döndükten sonra Paris maceralarını kaleme almayı düşündü ve "Abbas Yolcu" kitabını yazmaya başladı. İlhan, kendisi için önemli bir deneyim olarak kabul ettiği ve derslerle dolu olduğunu düşündüğü bu macerasını paylaşmak istiyordu. Bu Paris yazıları, ilk okuyan için bir maceraperestin heyecanlı anıları gibi algılanmış olsa da İlhan, bu deneyimini basit bir macera olarak görmemiştir: "Oysa bu yazılar benim için bir sis bombasıydı. Sisin gerisinde başka bir şey yapmaya çalışıyordum. Kendi yolumda gitmeye, dünya görüşüme hazırlanıyordum."⁶⁵ Bu hazırlık çalışmalarından birisi de aynı sırada yazmaya başladığı "Kendi Kendine Sanat Konuşmaları" idi. İlhan burada da Fransa'da edindiği teorik bilgiler ile o sıralarda keşfettiği Atatürkçülük fikrini sentezlemeye, içinde politik bir öz olan yeni bir edebi akımın düşünce koordinatlarını oluşturmaya çalışıyordu. Daha sonra İlhan'a özgü "sosyal gerçekçilik" olarak adlandırılacak olan bu deneme çalışması aslında sadece edebi bir çözümleme uğraşısı değil, İlhan'ın ileride yetkinleştireceği siyasi düşüncesinin de ilk metodolojik çerçevesiydi. O dönemlerde İlhan ile aynı edebi akım içerisinde yer alan Ahmet Oktay'a göre, hiç yayınlanmamış olan ve bir nevi kendine mahsus bir kılavuz niteliği taşıyan "Kendi Kendine Sanat Konuşmaları" İlhan'ın daha sonra şekillenecek sosyal gerçekçilik tezlerinin temeliydi. Bu çalışma, toplumsuluk ile Atatürkçülüğün sentezleme

⁶⁴İleri, **a.g.e.**,s.135. Attilâ İlhan'a göre, Nazım Hikmet, aslında Moskova'ya kaçmak zorunda kalmıştır. Çünkü, hayatının çoğu hapishanede geçtiği için askere gidemeyen Hikmet'in, hapishaneden çıktıktan sonra yaşı 50'ye gelmiş olmasına rağmen askere alınması kararlaştırılmıştı. Yılları kısıtlı olarak geçmiş olan şair, yeni bir kısıtlılığa tahammül edememiş, üstelik bu kararın kasıtlı olduğunu, askerlik sonrasında bile peşini bırakmayacaklarını düşünmüştür. Attilâ İlhan, **Hangi Edebiyat**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s.60.

⁶⁵İleri, **a.g.e.**, s. 131.

arayışydı. Son kertede İlhan bu sentezleme girişiminde, hem edebi akım olarak hem de siyasi fikir olarak başarılı oldu.⁶⁶

Attilâ İlhan, ülkeye döndüğünde Hukuk Fakültesi'ndeki kaydının da silinmediğini öğrendi, bir yandan edebi çalışmalarına devam edip, 1950 yılında, iktidara gelen Demokrat Parti'nin uygulamaya geçirdiği genel af nedeniyle cezaevinden çıkarılan Nazım Hikmet'ten haber beklerken (cevap hemen gelmeyecektir) öte yandan okuluna da kaldığı yerden devam etmeye karar verdi. Okula devam ederken politik gençlik çalışmalarına da yine aktif olarak katılıyordu. İlk önceleri bu faaliyetlerinin en önemli kısmı henüz cezaevinden çıkmadan önce Nazım Hikmet'i kurtarmak içindi. Bu çalışmaları yürüten en aktif gençlik örgütü İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği'ydi. İlhan, bu dernek faaliyetlerine aktif olarak katıldı, derneğin yayın organı olan "Hür Gençlik"de de yazılar yazdı. Bu arada, ABD'nin dünya üzerindeki atom (nükleer) üstünlüğünün ortaya çıkardığı savaş tehdidine karşı protesto girişiminde bulunmak üzere, elbette Sovyetlerin girişimiyle bütün dünyada eş zamanlı olarak, Barışseverler Hareketi başlamıştı. İlhan'a da bu harekete katılması yönünde teklifte bulunuldu. İlhan, bu teklife karşı iyice güçlü olan, etkili olan bu hareketin Nazım Hikmet'i kurtarma yönündeki çalışmalarla birleştirilmesi teklifinde bulundu. İlhan'ın kendince samimi olarak ortaya koyduğu bu teklif reddedildi ve ona iki çalışmanın farklı olduğu söylendi. Bu cevap İlhan'ın Barış Hareketi ile ilgili olumsuz bir kanıya sahip olmasına yol açtı; bu hareketin uzun süremeyeceğini, çünkü hareketi yönetenlerin akıllıca davranmadıklarını, geniş toplumsal açılım yapamadıklarını, sekte tutum sergilediklerini düşünüyordu. Nitekim, haklı çıktı, başında -çok sonraları Türkiye İşçi Partisi'nin başına geçecek olan-sosyolog Behice Boran'ın bulunduğu barış hareketinin örgütlenmesi, "komünizm propogandası" yaptığı gerekçesiyle kısa sürede dağıtıldı. Aynı dönemde, Yüksek Tahsil Gençlik Derneği de, derneğin tertip ettiği bir toplantıda çıkan arbede sonrasında kapatıldı.⁶⁷

⁶⁶Belgin Sarmaşık, **Büyük Yolların Haydutu: Attilâ İlhan**(belgesel), Kanal Türk, 2005.

⁶⁷İleri, **a.g.e.**, s.140.

Bu arada hapishaneden çıkmış olan Nazım Hikmet'in, Attilâ İlhan'dan kendisine ulaşan görüşme talebini "Paris'e gidip benden haber beklesin" mesajıyla yanıtlamasından sonra, zaten okul yaşantısına da alışamayan İlhan, tekrar Paris'e gitme yollarını araştırmaya başladı. Bu sırada, arkadaşı Hasan Tanrıkut vasıtasıyla, o sıralarda Gerçek gazetesini çıkarma çalışmaları içerisinde olan, Türkiye Sosyalist Partisi başkanı Esat Adil ile tanıştı. Gerçek gazetesinin kuruluş çalışmalarına katıldı, gazete çıktıktan sonra da gazetenin temel direklerinden birisi oldu. Gerçek gazetesindeki çalışması, gazetecilik deneyimi anlamında önemli bir merhale olmasının yanında Türkiye sosyalist hareketinin tarihi hakkında bilgisini iyice artıracığı, ayrıca ideolojik olarak daha da netleşmeye başladığı bir eğitim ocağı işlevi gördü. Denemelerinde sıkça adları geçen eski TKP'lilerden olan, Mustafa Suphi'yi Bakü'den tanıyan, sosyalist tarihin canlı tanıkları olan, kendi tabiriyle "Mustafa Suphi'nin neferi" Sarı Mustafa, Mussolini Ahmet gibi isimlerle-daha önce tanışmış olmakla birlikte- o dönemde ciddi dostluklar kuracak, onlarla çok önemli sohbetler içerisine girecek ve onlardan öğrendikleri bakış açısını şekillendirecekti:

"...Sarı Mustafa (Börklüce) bana, Mustafa Suphi'den itibaren partinin bütün tarihini, olayları anlattı. Öğrendiklerim karşısında dehşet içinde kaldım. Bunların doğru olup olmadığına emin olmadığım için, çok uzun yıllar, meselelerden ne konuştum, ne de olup biteni yazdım. Ancak sonra bir başka partili hatıralarında bunlardan söz edince, Sarı Mustafa'nın doğru söylediği ortaya çıktı. Ondan sonra bahsetmeye başladım. Sarı Mustafa'dan, parti içinde birbirlerini nasıl yediklerini öğrendim."⁶⁸

Attilâ İlhan, zaten Türkiye sosyalist/komünist hareketinin iki kolundan birisi olarak kabul edilen Esat Adil'in Türkiye Sosyalist Partisi'ne mensuptu. Türkiye Sosyalist Partisi kapatılmış, daha sonra 1950'de yeniden açılrsa da 1952 yılında bir kez daha faaliyetine son verilmişti. Ancak İlhan esas olarak Gerçek gazetesi vasıtasıyla hem Esat Adil'i hem de partinin diğer kıdemli üyelerini daha yakından tanıma ve komünistlerin kendi aralarındaki gerilimleri yakından gözleme imkanı bulunca artık kesin olarak anladı ki, TKP geleneği iki kola ayrılmaktadır. Birinci kol; tam Sovyet yanlısı, 3. Enternasyonale çok daha yakın ve daha çok "Batı Marksizmi" formasyonuna sahip olan Şefik Hüsnü ekolü diğeri ise daha "millici" olan Mustafa Suphi ekolü. İşte Esat Adil ve ekibi, bu millici ekole yakın olduğu için diğer sosyalistler ve Sovyetler tarafından pek itibar görmüyordu. Nitekim Gerçek

⁶⁸Y.a.g.e, s.136.

gazetesinde çıkan sert yazılar sadece Hükümet çevresini değil, zaman zaman Sovyetleri ve Şefik Hüsnü etrafındaki TKP'lileri de rahatsız ediyordu.

Gerçek gazetesi'nde Attilâ İlhan ile birlikte o sıralarda tanıştığı Asım Bezirci de çalışıyordu. İlhan ile Bezirci'nin o yıllarda kök salan sağlam bir dostlukları vardı. Gazete, sert muhalif tutumuyla hem siyasal iktidarı(DP) ve hem de Sovyet denetimi dışındaki çizgisi nedeniyle Sovyetçi TKP çevrelerini rahatsız ederken en sert yazılar Bezirci ve İlhan'ın kaleminden çıkıyordu. Bu süreçte; Bezirci hakkında, sert yazılarından dolayı bir iki kez soruşturma açıldı, sonunda mahkemeye çağrıldı. O dönemde Türkiye'nin, askeri pakt NATO'ya girebilmek için Kore Savaşı'na katılması tartışmaları söz konusuydu ve Bezirci'nin mahkemeye sevk edilmesinin en önemli nedeni Kore'ye asker göndermeye meyilli olan iktidarın bu yaklaşımları aleyhinde sert yazılar yazmasıydı. İlhan ise Yugoslavya tipi sosyalizmin önderi Mareşal Tito'nun bir söylevini Fransızca'dan Türkçe'ye çevirdiği için kovuşturmaya uğradı.⁶⁹ Elbette bu çevirinin yayınlanması siyasi iktidarın anlayışı çerçevesinde “komünizm propagandası” yapmaktı. Yine, Tito, kendine has “özyönetimci”, “demokratik” sosyalizm anlayışıyla Stalin'in “totaliter” yolundan farklı bir çizgi tuttuğu için, bu ve benzeri yazılar Sovyet çevrelerini de tedirgin etmekteydi. Türkiye Sosyalist Partisi'nin yayın organı olan Gerçek gazetesine yönelik çok yönlü baskılar parti çalışmalarına zarar verir düşüncesiyle sonunda gazete kapatıldı ve İlhan'ın çok şey öğrendiği ilk gazetecilik macerası da sona ermiş oldu. Zaten İlhan, en kısa sürede Paris'e gitmenin yollarını aramaktaydı. Nihayet gerekli hazırlıklarını tamamladı ve “İkinci Paris” yolculuğu başladı. Hareketinden önce “Birinci Paris” yolculuğunun anıları Varlık dergisinde “Abbas Yolcu” adıyla tefrika edilmiştir. Tefrika, gayet iyi bir etki de yaratmıştır. Ayrıca İlhan'ın değişik yayın organlarında yazıları, şiirleri yayınlanmaktadır. Üzerinde çalıştığı taslak edebiyat çalışmaları da vardır. Yani artık kısmen meşhur olmuş, epeyce de yetkinleşmiş olarak Paris'e gidecektir. Birinci Paris'in idealist, öğrenmeye açık tecrübesiz delikanlısı yoktur artık; yine öğrenmeye açıktır ama artık eskisi gibi tecrübesiz değildir.

---

⁶⁹Aliye, a.g.e., s. 222.

Bu arada, 1950 Genel Seçimleri ile açık bir zaferle iktidara gelen Demokrat Parti Hükümeti'nin ilk yıllarında Türkiye'nin dış politikasında da önemli gelişmeler olmaktadır: Sovyetler Birliği'nin yayılma politikasından öteden beri rahatsızlık duyan ve bu yüzden özellikle savaş sonrasında İnönü döneminde Batı sistemine yakınlaşma politikası güden Türkiye'nin bu dış politika yaklaşımını Demokrat Parti döneminde somutlaştırdığı ve esasen Sovyetlerin yayılmacı niyetine karşı önleyici bir unsur olabileceği de düşünüldüğü için Batı'nın askeri blokuna(NATO) dahil olmayı öncelikli bir düstur haline getirdiği gözlemlenmektedir.⁷⁰ Bu arada, yine İkinci Dünya savaşı sonrasında Türkiye'de hakim olan Batıcı anlayış doğrultusunda devletçi iktisadi modelden vazgeçilerek dünya kapitalizmiyle, özellikle de ABD'yle bütünleşme modeline doğru da bir dönüşümün olduğu çeşitli araştırmacılar tarafından kaydedilmiştir.⁷¹ Elbette bütün bu askeri, siyasal, iktisadi dönüşümün doğal sonucu olarak dünyada o dönemde hakim olan soğuk savaş konseptinin ve bu çerçevede özellikle ABD'de belirginleşen anti sol/anti komünist siyasal anlayışın, siyasal popüler deyimle McArtyciliğin, Türkiye'de etkili olması söz konusu olmuştur. Bu yeni dönemin başlangıcında Türkiye'nin NATO'ya dahil olmak için Kore Savaşı'na katılması ve akabinde NATO'ya dahil edilmesi bu “anti sol” havayı iyice belirginleştirmiş ve solcu aydınlar için hiç de olumlu olmayan bir atmosferin oluşmasına yol açmıştır. Bu süreçten, Attilâ İlhan, Mehmet Ali Aybar gibi daha önce özgürlük adına Demokrat Parti'yi destekleyen sol görüşlü aydınlar da olumsuz yönde etkilenmişler ve solcuların tutuklanmasıyla sonuçlanan 1951 Tevkifatı da, İlhan Paris'teyken, bu hava içerisinde gerçekleşmiştir.

⁷⁰Bkz. Edward Weisband, **2.Dünya Savaşı ve Türkiye**, Çev.M.Ali Kayabağ, Örgün Yayınları, İstanbul, 2004.

⁷¹Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan ve Demokrat Parti iktidarıyla iyice boyutlanan Dünya ekonomisi ile eklemlenme sürecini “ekonomi politik” bir çerçevede ele alan bir değerlendirme için bkz. Korkut Boratav, “İktisat Tarihi(1908-1980)”, **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Cem Yayınları, Ankara, 2005, 339-347. Bunun dışında, Türkiye'de çok partili hayata, demokrasiye geçişle “uluslararası ilişkiler” arasında doğrudan/dolaylı bağlantılar olduğunu söyleyen başka bir çalışma için bkz. Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, s.51-66. Yine, iktidar partisi olan Demokrat Parti'nin tarihsel gelişim öyküsünü, ideolojisini ve temel siyasal yaklaşımlarını-uluslararası siyaset çerçevesini de göz ardı etmeden- irdeleyen kapsamlı bir çalışma için bkz. Cem Eroğul, **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Yayınları, Ankara, 1998. Ayrıca, bkz. Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti(1946-1960)**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004.

4.İkinci Paris

Attilâ İlhan'ın ikinci kez Paris'e gittiğinde takvimler 1951'i gösteriyordu. Tam Paris'e ulaştığında Türkiye'de "1951 Tevkifatı" denilen, solculara yönelik geniş kapsamlı bir soruşturma başlamış ve örgütlenen, eylem içerisinde olan, propaganda yaptığı düşünülen yüzlerce sol düşünceli aydın, politikacı tutuklanmıştı. Bu durum ABD'nin "komünist blok"a karşı politikaları çerçevesinde Türkiye'ye biçtiği rolün uygulamaya geçirildiğinin ve o dönemden sonra ABD ile SSCB arasında yoğunlaşacak olan soğuk savaşın çok önemli cephelerinden birisinin Türkiye olacağını da habercisiydi denilebilir. Zira, -suçlu suçsuz-hemen bütün solcuların hedef alınması söz konusu olsa da tevkifatın asıl mecrasının İlhan'ın da yakından tanıdığı ve eleştirdiği Sovyet yanlısı sosyalistlere yönelik olduğu açıktı. İlhan, her ne kadar daha önce yoldaşı olduğu bu sosyalistlerle çok derin görüş ayrılıkları içerisine girmiş olsa da kapsamı geniş olan bu tevkifat sırasında ülkede olsaydı çok büyük ihtimalle tutuklananlar arasında olacağını düşünüyordu.⁷²

Attilâ İlhan, Paris'te daha çok edebiyat çalışmaları üzerine yoğunlaştı. Birinci Paris macerasında belirgin olan yarı bohem yarı politik yaşantısını İkinci Paris'inde epeyce azalttı. Eski Paris çevresinden, eski yoldaşlarından uzak durmaya çalıştı, zaten çoğuyla ideolojik olarak, sosyalizm algılaması bakımından epeyce ayrılmıştı. Sadece Marksist literatür değil, sosyal bilimlerin hemen her alanında teorik kitap okumalarına iyice hız verildi. Bir yandan okuyor, diğer yandan yazım çalışmalarına hızla devam ediyordu. "Sokaktaki Adam" romanını bitirmişti, "Zenciler Birbirine Benzemez" romanı ve daha çok "Kendi Kendine Sanat Konuşmaları" çalışması üzerinde durdu. Türkiye'ye döndüğünde siyasi yönü de olan bir edebi akım oluşturmaya karar vermişti. Bu arada, daha sonra ciddi ciddi ilgileneceği, hatta iş edineceği sinema konusunda da profesyonel bilgi edinmeye başlamıştı. Sorborne

---

⁷²Mihri Belli, Sevim Belli, Şefik Hüsnü, Enver Gökçe, Mübeccel Kıray, Arif Damar, Ruhi Su, İlhan Başgöz, Behice Boran, Şükran Kurdakul gibi dönemin önemli solcu aydınlarının tutuklandıkları yargılandıkları 1951 Tevkifatı ile ilgili olarak dönemin resmi yargılama belgelerinden yola çıkılarak hazırlanmış olan çalışma için bkz. **1951 TKP (Türkiye Komünist Partisi) Tevkifatı**, BDS Yayınları, İstanbul, 2000.

Üniversitesi filmoloji bölümüne “misafir öğrenci” statüsünde devam etti. Burada edindiği bilgilerin ülkeye döndüğünde epey süre yapacağı sinema eleştirmenliği ve senaryo yazarlığı çalışmalarında çok faydasını gördü.⁷³

Attilâ İlhan, Paris’te teorik okumaları yoğunlaştırdıkça sosyalizm uygulamasının teoriden nasıl farklı geliştirildiğini görüyor ve rahatsızlık duyuyordu. Bu rahatsızlığını açıkça diğer arkadaşlarına da söylemekte ve bu durumda arkadaşlarıyla arasındaki ideolojik uçurum iyice derinleşmekteydi. Oysa eski Paris arkadaşları, İlhan’ın aksine, TKP içinde daha da militanlaşmışlar, çoğu Sovyetlere gitmenin yollarını aramaya başlamışlardı. Bu dönemdeki Paris yaşantısında güncel politik aktivitelere daha mesafeli duran İlhan, ülkesinde hakim olan edebiyat akımlarının, özellikle apolitik olarak nitelendirdiği “İkinci Yeni” hareketinin hem biçimsel hem de içeriksel argümanlarının da temelden çürütecek ve kendi “sosyal gerçekçi” yaklaşımının doğruluğunu ortaya koyacak bir çözümleme içerisine de girmişti. Bütün bu çözümleme girişimleriyle ileride Türk edebiyat camiasında önemli etkilere yol açan, ciddi tartışmalara neden olan Mavi Hareketi’nin de teorik temelini oluşturmaktaydı. Bütün bu çalışmalardan sonra, Paris’ten dönme fikri oluşmaya başladı, ancak ülkede tevkifat dönemi olduğu için döndükten sonra ne ile karşılaşacağı meçhuldü. Gerçi, siyasal düşünce olarak TKP’nin Ortodoks anlayışından uzaklaşmıştı, ama yine de kendisini genel olarak hareketin içinde görüyordu, 1951 Tevkifatı’nı yapanların da öyle düşündüğünü bildiğinden tedirginlik hissediyordu. Bu arada, şiirlerine de konu olan, Maria Missakian adında Anadolu kökenli bir Ermeni kızla ciddi bir aşk yaşıyordu ve onunla evlenme niyeti olduğu için Türkiye’ye getirmenin onu yollarını arıyordu. Attilâ İlhan, ne yapacağı konusundaki bütün ikircikli, tedirgin durumuna rağmen nihayetinde her şeyi göze alarak Missakian’ı da Paris’te bırakarak- Türkiye’ye döndü. Dönerken kendi kendine aldığı kesin kararlar vardı: Öncelikle okul meselesini kesinlikle bitirecek, okula devam ederek mezun olacaktı.⁷⁴ Ayrıca, Maria Missakian ‘ı Türkiye’ye getirmenin bir

⁷³Belgin Sarmaşık, **Büyük Yolların Haydudu**(belgesel), 2005.

⁷⁴İleri, **a.g.e.**, s.157.

yolunu bulacaktı.⁷⁵ İki konu için de çaba sarf etti, ancak ikisi de olmadı. İlhan, 1950'ler boyunca kendisini tamamen ilk önce edebiyat sonra da sinema çalışmalarına verdi. Paris yıllarında ana argümanlarını oluşturduğu bir edebiyat akımının temellerini oluşturmaya başladı. Bu arada öncelikle, hızlı bir şekilde üç kitabı birden yayımlandı. Türkiye'nin ilk metropol romanı olarak kabul edilen; büyük şehir, bulvar yaşantısı içerisindeki insanın yabancılaşma durumunu, çeşitli psikolojik tahlillerle ortaya koyan "Sokaktaki Adam" yayınlanan ilk romanı oldu. Hemen ardından "Sisler Bulvarı" ve "Yağmur Kaçağı" adını taşıyan iki şiir kitabı birbirini takip eden kısa zaman süresi içerisinde yayımlandı.

İlk romanı olan "Sokaktaki Adam" üzerine çeşitli eleştiriler yapıldı. Bunlardan birisi de Ankara'da çıkmakta olan "Mavi" dergisinde Ahmet Oktay imzalı bir eleştiriydi. Attilâ İlhan bu eleştiriye bir cevap yazdı ve Mavi'ye gönderdi. İlhan'ın yazısı Mavi'de yayımlandı. Bu şekilde Ahmet Oktay, Yılmaz Gruda, Güner Sümer, Asaf Çiğiltepe, Ferit Edgü, Demir Özlü gibi genç edebiyatçıların yer aldığı Mavi dergisiyle İlhan'ın ilişkisi başladı. İlhan, Paris'te kurguladığı "sosyal(toplumsal) gerçekçilik" düşüncesini tatbik edebileceği bir dergi olarak değerlendirdi Mavi dergisini ve dergide sürekli yazmaya başladı. Mavicilerle birlikte İstanbul Baylan Pastanesi'nden edebiyat tartışmaları başlattı, bu tartışmalara edebiyatçılar yoğun ilgi gösteriyordu. İlhan en cesur yazılarını Mavi dergisinde yazmaya başladı, dergi çevresi olarak Garipçileri, İkinci Yeni hareketini⁷⁶ de şiddetli

⁷⁵Attilâ İlhan, Türkiye'ye döner dönmez zaten aile kökenleri de Türkiyeli olan Maria Missakian'ı da getirtmek için epey uğraştığını, ancak Missakian'ın da çok istemesine rağmen bürokratik engelleri aşamadıkları için bunda başarısız olduğunu söylemiştir. Türkiye'deki (Agop Arad gibi) Ermeni dostlarından yardım istemiş ancak yine başaramamanın hüznünü yaşamıştır. Attilâ İlhan, **Yağmur Kaçağı**(şiirler), İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s.84. İlhan, bu ruh hali içerisinde "maria missakian" adıyla kaleme aldığı şiirindeki şu dizeleri dikkat çekicidir: "...yine akşam oldu Attilâ ilhan/üstelik yalnızsın sonbaharın yabancısı/belki paris'te maria missakian/avuçlarında bir çarmıh acısı/gizlice bir sefalet gecesi/çocuğunu boğarmış gibi boğup paris'i/sana kaçmayı tasarlar her akşam." **Y.a.g.e.**, s.47. İlhan, yıllar sonra, Paris'den dönen bir arkadaşından Missakian'ın hayırsız bir müzisyenle evlendiğini, çoluk çocuğa karıştığını ve mutsuzluktan alkolizme doğru kaymakta olduğunu öğrenmiştir. **Y.a.g.e.**, s.85.

⁷⁶İkinci Yeni akımına 1950'li yıllarda Edip Cansever, İlhan Berk, Cemal Süreya, Turgut Uyar, Sezai Karakoç ve Ece Ayhan gibi şairler öncülük etmiş ve bu akımın isim babalığını da yazar Muzaffer İlhan Erdost yapmıştır. İkinci Yeni Akımı çerçevesinde Attilâ İlhan ile polemige giren Muzaffer İlhan Erdost'un o dönemdeki İkinci Yeni hareketiyle ve içinde yer aldığı polemiklerle ilgili olarak hazırladığı çalışma için bkz. Muzaffer İlhan Erdost, **İkinci Yeni: Yazılar**, Onur Yayınları, Ankara, 1997. Bu yazılarda ifade edilen polemik yazılarının karşıt muhatabı olan Attilâ İlhan'ın toplumsal sorunları ciddiye almayan soyutlamalarla dolu olduğu için eleştirdiği ve soğuk savaşa uygun bir

şekilde eleştirmeye başladılar. Sadece onları değil, sosyalist edebiyatçıları da eleştiriyorlar, onları dar görüşlü olarak değerlendiriyorlardı. Edebi-siyasal tutumlarını toplumculukla Atatürkçülüğün sentezi olarak tanıtmaktaydılar. Tabii, edebiyat dünyasında önemli bir etki yaratan Mavi hareketi ve onun yaymaya çalıştığı “sosyal realizm”(İlhan, bazen de “toplumsal/sosyal gerçekçilik” ifadelerini kullanır) ekolü büyük tepkiler de almaya başladı.⁷⁷ İlk tepki Peyami Safa’dan geldi. Safa, sosyal realizm Bolşeviklidir dedi. Nurullah Ataç’ın da ciddi eleştirileri oldu. Hatta İlhan’ın arkadaşı Can Yücel, Mavi dergisi çevresini “Attilâ İlhan’ın mahalle takımı” olarak nitelendirdi.⁷⁸ Ama bütün eleştirilerin en etkili olanı elbette, Mavi dergisinde komünizm propagandası yapıldığına dair yöneltilen suçlamalardı. Bu suçlamalar ve tepkiler yoğunlaştıkça Mavi dergisinin genç isimleri endişelenmeye başladılar ve nihayetinde İlhan ile yollarını ayırdılar. İlhan o gençlerin kaygılarını anlayışla karşıladı. Sosyal gerçekçi mücadelesine bireysel olarak devam etti. Çeşitli dergilerde “sosyal gerçekçi” yazılarını yazmayı sürdürdü. Bu arada İlhan, Ali Kaptanoğlu mahlas ismiyle sinema için senaryo da yazmaktaydı. Yazdığı senaryoların çoğunun çekim sırasında kırılmasından, dönüştürülmesinden şikayetçi olsa da sinema çalışmalarını sürdürdü, ayrıca Oktay Akbal’ın önerisi ve vasıtasıyla Vatan gazetesinde günlük film eleştirileri yapmaya başladı. İlhan, yakın dostu, yönetmen Metin Erksan ile birlikte Türkiye’nin ilk günlük gazete eleştirmeni olarak sinema tarihine de geçmiştir.⁷⁹ Bu çalışmalarının ardından 1956 yılında askere gitme kararı aldı ve kendisinin tabiriyle üçüncü Anadolu yolculuğuna başladı. Askerlik yapacağı yer Erzincan’dı. Erzincan’daki yaşantısının, bakış açısı üzerindeki etkisi çok olmuştur. İlhan, askerdeyken de edebiyat çalışmalarına devam ediyordu. Nitekim

---

edebiyat akımı olarak nitelendirdiği İkinci Yeni Akımı ile ilgili olarak görüşleri için de bkz. Attilâ İlhan, **İkinci Yeni Savaşı**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2000. İlhan, 1940’lı yıllarda hakim olan ve Birinci Yeni olarak da adlandırılan; içerisinde Oktay Rıfat, Orhan Veli Kanık, Melih Cevdet Anday gibi şairlerin yer aldığı Garipçileri de eleştirmiştir. Türk edebiyatında Garipçilerin düşünce yapısını ve edebi yaklaşımlarını ele alan çalışma için Bkz. Hakan Sayzek, **Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Garip Hareketi**, İş Kültür Yayınları, Ankara, 1999.

⁷⁷Toplumsal gerçekçilik(sosyal realizm), Sovyet sosyalist edebiyat akımı olarak adlandırılan “toplumcu gerçekçilik”(sosyalist gerçekçilik) ekolünün eleştirilerek Türkiye’nin ulusal-tarihsel şartlarında yeniden düzenlendiği ve Attilâ İlhan’ın bizzat üzerinde çalışarak geliştirdiği özgün bir edebiyat metodolojisidir. Toplumcu Gerçekçi akımdan farklı bir anlayış sergilemekle birlikte esas olarak Garipçileri ve İkinci Yeni edebiyat akımını karşısına alan Mavi dergisi, bu ekolün merkezini oluşturmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. **İkinci Bölüm**

⁷⁸Belgin Sarmaşık, **Belgin Sarmaşık, Attilâ İlhan: ‘Açtırma Kutuyu!..’ Röportajlar-1(1946-1983)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004, s.42.

⁷⁹Sarmaşık, **a.g.b.**(belgesel)

“Kurtlar Sofrası” romanını orada ele almaya başladı. Çok ses getirecek “Ben Sana Mecburum” şiir kitabı çalışması da devam etmekteydi. Ayrıca, Mavi hareketi çerçevesinde ortaya atmış olduğu düşüncelerinden de vazgeçmiş değildi, “Türkiye’de toplumsal bir edebiyatın Marksist-Kemalist bir buluşma içerisinde nasıl örgütlenebileceğini araştırıyor, esasların, ideolojik temellerin neler olması gerektiğini tespit etmek için uğraşılıyor”, “Atatürkçülüğe yaslanan bir sosyal realizm kurmaya girişiyordu”⁸⁰

Attılâ İlhan, askerlik sonrasında, biraz da geçim kaygısıyla sinemaya ağırlık verdi. Ali Kaptanoğlu imzasıyla ses getiren filmlerin senaryosunu yazdı. Bu filmlerin en önemlileri arasında Ömer Lütfi Akad’ın “Yalnızlar Rıhtımı”⁸¹, Metin Erksan’ın Şoför Nebahat, Aydın Arakon’un “Ver Elini İstanbul” filmleri vardı. İlhan, 1958-1962 yılları arasında ağırlıklı olarak İstanbul sinema çevresinde enerji harcadı, bu yıllar edebi çalışmaları ve politik açılımları açısından en kısır dönemdi. “İstanbul bohemi” dediği bir hayat sürmekte ve bunun rahatsızlığını hissetmekteydi. Bu yüzden, biraz da bu çevreye olan bağımlılıktan kurtulup yeniden kendisine, politikasına, çalışmalarına kaçmak için üçüncü ve son kez Fransa yolunu tuttu. Fransa’ya gitmek üzere olduğu bir dönemde Demokrat Parti iktidarına karşı 27 Mayıs 1960’ta askeri darbe oldu. Bu darbenin tartışmasız anti-demokrat niteliğine rağmen, darbe sonrasında oluşturulan “Kurucu Meclis”in hazırladığı özgürlükçü sayılabilecek bir Anayasa 1961’de referandumu sonucunda kabul edildi.⁸² 1961 Anayasası, o zamana kadar genellikle baskı altında tutulan sol düşünceye nefes alıracak haklar sunuyordu. Bu haklar çerçevesinde sol/sosyalist örgütlenmeler hızlandı. Bu arada parlamenter demokrasiye inanan legal bir sosyalist örgütlenme olarak Türkiye İşçi Partisi’nin de kuruluş çalışmalarına başlandı. Bu çalışmaların ilk

⁸⁰Aliye, **a.g.e.**, s.23.

⁸¹Attılâ İlhan, “Yalnızlar Rıhtımı” adıyla yazdığı senaryonun yönetmen Ömer Lütfi Akad tarafından sinema filmine dönüştürülmesi(1959) sırasında epeyce değiştirildiğini ve artık bu filmdeki senaryonun kendisine ait olarak kabul edilmemesi gerektiğini de söylemiştir. Akad da bu durumu kabul etmiş, İlhan’ın etkileyici senaryosunu, fazlasıyla “Fransız karakteri” taşıdığı için biraz yerlileştirmeye çalıştığını belirtmiş, zaten bu yüzden film afişinde eser sahibinin “Ali Kaptanoğlu”, senaryonun ise “Ömer Lütfi Akad” olarak yazıldığını ve filmin senaryosuyla ilgili bütün sorumluluğu üzerine aldığını özellikle vurgulamıştır. Akad, **a.g.e.**, s.282.

⁸²1961 Anayasası’nın oluşum süreci ve getirdiği yeniliklerle ilgili olarak bkz. Mümtaz Soysal, **Anayasa’nın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990.

toplantısına İlhan da davet edildi. Toplantıda Mehmet Ali Aybar, Aziz Nesin, Demir Özlü, Rifat Ilgaz gibi aydınlar da vardı. Anayasa'ya uygun faaliyet içerisinde çalışma yapan bu toplantı da, daha önceki yıllarda olduğu gibi polis tarafından basıldı. Bu durum karşısında, yeni Anayasa'nın getirdiği özgürlüklere rağmen fiili olarak değişen bir şey olmadığını görmek Attilâ İlhan'da moral bozukluğu doğurdu ve zaten gitmeyi düşündüğü Fransa'ya kati olarak gitme kararı verdi.⁸³ Bu sefer Paris'e gitmeden önce daha önce belirttiğimiz “Sokaktaki Adam”(1953) ve “Zenciler Birbirine Benzemez”(1957) adlı romanları ile “Sisler Bulvarı”(1954), “Yağmur Kaçağı”(1955), “Ben Sana Mecburum”(1960) ve “Bela Çiçeği”(1962) adlı şiir kitapları da yayınlanmıştı. Ayrıca daha önce tefrika edilmiş olan “Abbas Yolcu” adındaki gezi denemesi de kitap olarak basılmıştı(1957). Çok daha önce, kendi imkanlarıyla çıkarmış olduğu ilk şiir kitabı olan Duvar(1948) ve ayrıca çok sayıda dergiye, gazeteye verdiği yazıları, filme çekilen senaryoları da eklenirse üçüncü kez Fransa yolunu tutan İlhan'ın “şair-yazar” sıfatını edinmiş, kendi entelektüel yetkinliğine ulaşmak üzere olan bir kişilik olduğunu söylemek doğru olur. Sosyal Bilim metodolojisinin ve siyasal düşünce sisteminin tam olarak gelişmesi için ise bir Fransa yolculuğuna, bir araştırma/gözleme dönemine daha ihtiyacı vardı. İlhan bu sefer Fransa'da daha uzun kalacaktı ve döndüğü zaman tam olarak “Attilâ İlhan” olacaktı.

5.Üçüncü Paris

Attilâ İlhan “Üçüncü Fransası”nda, daha önceki tecrübelerinden dolayı, hiçbir yabancılik çekmedi, doğrudan oradaki Fransız arkadaşlarının yanına gitti. Bu sefer, tam olarak halledemediğini düşündüğü Fransızca'yı kesin olarak öğrenmeyi kafasına koyduğu için Fransızlarla daha fazla ilişki kurmayı tasarlamıştı. Ayrıca, Fransızca okumakla kalmıyor, Fransızca da yazma girişiminde bulunuyordu. Bu sayede Fransızca sorununu da büyük ölçüde halletti. Paris'te başladığı çalışmalardan birisi de Türk siyaset tarihinin belli kesitlerini yansıtmak üzere tasarladığı “Aynanın

---

⁸³İleri, a.g.e., s.196.

İçindekiler” roman dizisiydi, bir yandan da bu işle meşgul oluyordu. Serinin ilk kitabı olan “Bıçağın Ucu” romanını ilk önce Fransızca olarak yazdı. Bu şekilde ilk kez gerçekleştirdiği yabancı dille roman denemesinden sonra artık kesinlikle Fransızca sorununun kalmadığı kanaatine varmıştı. Hatta Fransızcasını o kadar ilerletmiştir ki, son günlerinde şiirlerinin bile Fransızca olarak zihnine gelmesinden büyük kaygı duymaya başlamıştır. Biraz bu kaygılarının etkisiyle, daha çok da İzmir’den babasının vefat haberini almasından sonra artık tamamen yerleşmek üzere apar topar Türkiye’ye geri dönecektir.⁸⁴

Attilâ İlhan’ın Paris’te siyasal düşüncesinin sağlam temellere oturmasında etkili olan bir gelişme M’Ba (Emba) adında tıp fakültesini bitirmek üzere olan Batı Afrikalı bir milliyetçi aynı zamanda komünist kız öğrenci ile tanışması olmuştur. İlhan, milliyetçiliklerini ve devrimci mücadelelerini vurgulamak için tamamen Afrika’nın otantik kıyafetleriyle dolaşan M’Ba vasıtasıyla, o sıralarda çoğunun ülkesinin ulusal kurtuluş savaşı içerisinde olduğu birçok Afrikalı devrimci ile tanıştı, onların üçüncü dünyacı fikirlerinin Fransız komünistleri tarafından pek hoş karşılanmadığını gözlemliyordu. Oysa o Afrikalıların bu türden milliyetçi sol yaklaşımlarına kendi ülkesinin gerçekliği ve Mustafa Kemal devrimciliği açısından büyük yakınlık duymaya başlamıştı. Onu etkileyen en önemli nedenlerden birisi hemen hemen hepisinin Mustafa Kemal’e büyük hayranlık besliyor olmalarıydı. İlhan’a göre:

“...Başta M’Ba olmak üzere, hepsi Mustafa Kemal Paşa’yı tanıyor ve çok önemsiyorlardı. Kurtuluş savaşları meselesi, üçüncü dünya meselesi... Beni ikide bir de şöyle suçluyorlar: ‘Türkiye niye şimdi orada değil? Türkiye niye şimdi emperyalizmin uşağı?... Onları, Fransız komünistleri küçümsüyorlardı. Onların bağımsızlık kavgalarına adeta eski sömürge zihniyetiyle yaklaşıyorlar, küçümsüyorlar. Olmaması gereken iğrenç bir şey. Bense, onlar vasıtasıyla üçüncü dünya ile ilgili çok şey öğrendim. Mustafa Kemal’in düşüncesiyle bu ülkeler insanların ilintisi üzerinde durmaya başladım. Gazi’yi bizden iyi tanıyorlar, onun fikirlerinden yola çıkıyorlar... Türkiye’de Gazi’nin bu tarafı tamamen unutulmuş, lafı bile edilmiyor.”⁸⁵

Bu durum, Attilâ İlhan üzerinde daha önceki Fransa yaşantısında Fransız komünistlerinin “devrimci Mustafa Kemal” ile ilgili soru sormalarına benzer bir etki yaratmıştı. Ancak bu sefer hazırlıksız değildi, Mustafa Kemal’in üçüncü dünyacı

⁸⁴İleri, a.g.e., s.210.

⁸⁵İleri, a.g.e., s.202.

devrim fikri açısından önemini kendi fikir sistematığı içerisinde algılayan İlhan, zaten iyice çerçevesini oturtmaya başladığı siyasal düşüncesini daha da zenginleştiren, olgunlaştıran bir argüman olarak zihnine yerleştirdi. Bu teorik çerçevesi sayesinde ileride, üçüncü dünyacı devrimin babası olarak nitelendirilen Sultan Galiyev'i⁸⁶ ve Galiyevci siyasal düşünceyi de daha bir kolaylıkla keşfedebilecek ve düşünce sistematığı çerçevesinde bir Mustafa Kemal-Galiyev siyasal platformunu teorik olarak geliştirebilecekti.

Attilâ İlhan'ın son Paris yaşantısında, mükemmelleşen Fransızcasıyla iyice derinliklerine daldığı bazı filozoflardan da etkilendiği söylenebilir. Bunlar genellikle, sosyalizm düşüncesini mekanik olarak algılamaktan ziyade insan faktörüyle, insan psikolojisini de içine katarak değerlendiren diyalektik düşünceyi de sadece doğa diyalektiği ile sınırlı tutan kaba materyalist anlayışı sorgulayan Marksist siyaset kuramcılarıydı. Bunların İlhan'ın düşünce yapısı üzerinde en çok etkili olanları Adorno, Reich, Marcuse ve Benjamin'di.⁸⁷ Kendine has özgürlükçü, beşeri, insani

⁸⁶Tatar devrimcisi(d.1891) Sultan Galiyev, Attilâ İlhan'ın siyasi düşünce yazılarında en fazla adı geçen tarihsel şahsiyetlerden birisidir. Sosyalist Ekim Devrimine Müslüman Bolşevik önder olarak katılmış, daha sonra devrimin gidişatı ile ciddi eleştiriler getirdikten sonra Stalin ile yolları ayrılmış ve akabinde Stalin tarafından 1940 yılında kurşuna dizilerek öldürülmüştür. Üçüncü dünyacı sosyalizmin babası olarak nitelendirilen, “mazlumlar enternasyonalı” ve “sosyalist Turan” adı altında özgün siyasi projeksiyonlarıyla birçok sosyalist ve milliyetçi devrimci öndere ilham kaynağı olan, Türk solunda da, yardımcı Mustafa Suphi vasıtasıyla etkisini hissettiren, fikirleriyle Avrasya'da Galiyevcilik olarak adlandırılan bir siyasi düşünceye de temel oluşturan Sultan Galiyev hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Alexandre Bennigsen – Chantal Quelquejay, **Sultan Galiyev Üçüncü Dünyacı Devrimcinin Babası**, (Çev. Erden Akbulut-Ahmet Şensilay), Sosyalist Yayınları, İstanbul, 1995. Halit Kakinç, **Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliği'nde Milli Komünizm**, Bulut Yayınları, İstanbul, 2002 ve Hakan Reyhan, **Doğunun Büyük Devrimcileri: Mollanur Vahidov ve Sultan Galiyev**, Alter Yayınları, Ankara, 2006. Ayrıca, Sultan Galiyev'in de içerisinde bulunduğu İdil-Ural(ağırlıklı olarak Tataristan-Kazan) merkezli “ceditçi sosyalist” akımla ilgili Tarih bölümünde kabul edilmiş bir tez çalışması için bkz. Saime Selenga Gökğöz, İdil-Ural Sahasında Ceditçi Sosyalistlerin Faaliyetleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1996. Yine, konuyla ilgili Batı'da yazılmış çok az sayıda makaleden birisi olarak bkz. Alexandre Bennigsen, “Sultan Galiyev-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Sömürge Devrimi”, (Çev. Yonca Anzerlioğlu), **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı: 71, 2002.

⁸⁷Siyasal düşünce tarihinde genellikle Frankfurt Okulu olarak nitelendirilen ve Marksist siyaset felsefesinde yeni açılımlar yapan bu filozofların düşüncelerinin analizi için bkz. Phil Slater, **Frankfurt Okulu/Kökene ve Önemi**, (Çev. Ahmet Özden), BFS Yayınları, İstanbul, 1989. Attilâ İlhan'a göre Türkiye'de Frankfurt Okulu filozoflarından ilk bahseden kendisidir. İlhan, bu filozoflarla nasıl ilgilendiğini şu şekilde izah etmektedir: “...Doğrusu ya ben önce Marcuse ve Reich'le ilgilendim, ilgi nedenim bir süredir kafamı kurcalayan bir sorundu; doğanın diyalektiğini inceleme konusu yapıyorsak, doğanın bir parçası olan insanın diyalektiğini neden inceleme konusu yapmayacaktık?” İlhan, Frankfurt filozoflarında da bu şekilde ele alınan “insan gerçekliği”ni gözlemlediğini söylemektedir. Attilâ İlhan, **Hangi Sol**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s.88-89.

bir sosyalizm algılaması geliştirmesinde bu filozofların ciddi etkisi söz konusu olmuştur. Yine, o sıralarda Paris'te egemen olan yukarıda adı geçen filozofların da içinde olduğu Frankfurt Okulu'nun Marks ile Freud'u aynı çerçeveye yerleştirme ve sentezleme girişimlerinden de etkilenmiş, kendi sosyalizm anlayışını bu teorik katkıyla değerlendirmişti.⁸⁸

Bu arada okumalarla ve yeni gözlemlerle iyice artan fikri zenginliğini yazıya dökme ihtiyacı da hissedince, Paris'e gelmeden önce kuruluşuna katıldığı, bildirisine imza attığı Yön dergisine yazılarını göndermeye başladı. Ancak, Yön'de çıkan yazılardan daha farklı konular işliyordu yazılarında, bu yüzden bazı tepkiler de aldı. Attilâ İlhan, Yön'deki teorik yazıları eksik buluyordu. Marksizm literatüründe onca yeni kitap girmiş, onca teorik tartışmalarla Marksizm zenginleşmişken Yön'ün hala 1930'ların sol/sosyalizm tartışmalarında kalması, kendisini bu harekete yakın hissettiği için, onu üzüyordu. Yine de düzenli sayılabilecek şekilde yazılarını gönderdi Yön'e. Zaten Yön dergisinin başyazarı olan Doğan Avcıoğlu ile de çok yakın olmasa da saygın bir dostlukları vardı. Siyasi düşünce olarak da (Sosyalizm, Kemalizm, üçüncü dünyacılık, anti-emperyalizm, çağdaşlık, ulusal kültür vs.) önemli benzer tarafları olan bu iki öncü aydında temel ve çok önemli fark ise Avcıoğlu'nun demokrasiye olan mesafesi ve şüphesine karşın İlhan'ın demokratik ve özgürlükçü bir sosyalizm inşa etme çabası içerisinde olmasıydı.

Sonuç olarak Attilâ İlhan'ın en uzun süreli kaldığı ve teorik olarak en donanımlı olarak ayrıldığı Paris yaşantısı bu oldu. Hem Fransızcanın zihninde baskın olmaya başlamasından rahatsızlık duyması, hem artık Fransa'dan alınacak, edinilecek yeterlice deneyimin ve bilginin alındığına inanç ve bu bilgisini çok sevdiği ülkesinin, memleketinin koşullarına uygun bir şekilde kullanmasını sağlayacak ulusal bir fikri çerçeveyi artık oluşturduğuna dair düşüncesi hem de babasının ani vefatı ile birlikte Türkiye'ye kesin olarak dönmeye ve artık düzenli bir şekilde yaşayarak edebi-teorik çalışmalarını tamamlamaya karar verdi. Attilâ İlhan'ın 1940'larda Adana Gavur Dağları'ndaki gözlemleri, dinledikleri ve şiirleriyle

---

⁸⁸İleri, a.g.e. s.203.

başlayan düşünce evrimi; yıllarca süren arayışlardan, tartışmalardan, çatışmalardan, yolculuklardan; onca insandan, fikirden, teoriden, hareketten, okumalardan ve onca üretimden sonra 1965 yılında kesin olarak yurda döndüğünde büyük ölçüde, en azından temel yaklaşım ve metodolojik olarak belirli bir olgunluğa ulaşmıştır.

6.İzmir Yılları

Attilâ İlhan, “Üçüncü Paris”ini terk ederken bu sefer İstanbul’a değil, İzmir’e döndü. İstanbul’da yeniden Yeşilçam sinema ortamına dahil olup “bohem” olarak nitelendirdiği soyutlanmış bir eğlence-magazin sosyetesini ortamında kalmaktan korkuyordu. Çünkü daha önce, askerlik sonrası, o dönemlerde meşhur bir aktris olan kardeşi Çolpan İlhan’ın da etkisiyle İstanbul’un sinema çevreleriyle fazlasıyla içli dışlı olmuş, kendini sinemaya kaptırmış ve sinema çevresinin yoğun bohem yaşantısı içerisinde yıllarca edebiyat çalışması bile yapamamıştı. Üstelik sinemada da, Yeşilçam’ın ticari bakışının ön planda olması nedeniyle, yapmak istediklerini tam olarak yerine getirememiş, kendine has bir senaryo yazamamıştı. Bir ölçüde o dönemini, sinema çevresini tam olarak tanıyabilme imkanına kavuşmuş ve İstanbul’un sosyete yaşantısı hakkında ciddi gözlemler yapabilmiş olmasına rağmen kendi edebi üretimi açısından kısır yıllar olarak anmaktadır. Oysa, şimdi uzun Fransa yaşantısında zihninde kurguladığı birçok çalışma projesi vardı. Özellikle yazmaya başladığı romanlarını bitirebilmesi için gerekli ortam İstanbul olamazdı. Bu yüzden doğrudan doğruya ilk gençlik yıllarını geçirdiği, ailesinin kenti olan İzmir’e gitti. İlhan’ın çok önceden kendi kendine vermiş olduğu bir söz vardı: Kırk yaşına kadar istediği gibi ‘özgürce’ yaşamayı, rutin bir işe ve yaşama bağlı kalmaktan uzak durmayı istiyordu. Hayatın bütün renklerini, değerlerini herhangi bir ölçüye bağlı kalmadan tanımayı, bilgi ve görgüsünü artırmayı hedeflemişti, nitekim öyle de yaşadı. Ama artık kırk yaşına gelmişti, artık bir yere yerleşip bir iş sahibi olmanın, düzenli bir hayata kavuşmanın zamanının geldiğini düşünüyordu.⁸⁹ İşte İzmir’e bu bilinçle ve kararlarla gitti.

---

⁸⁹İleri, a.g.e., s.211.

Attilâ İlhan, Fransa'dan dönmeden önce, daha önce yazılarının yayınlandığı, sahibi aile dostları olan “Demokrat İzmir” gazetesine bir mektup yazmış, İzmir’e yerleşeceğini, gazetede çalışmak istediğini belirtmişti. Teklifi kabul edildi ve ona gazetenin yazı işleri müdürlüğü görevini üstlenebileceği söylendi. İlhan ise, edebiyat çalışmalarını tamamlamak niyetinde olduğunu, bu yüzden mümkün olduğunca güncel politik konulardan uzak durmak istediğini ve daha hafif, politikadan uzak bir göreve talip olduğunu bildirdi. Gazetenin sahibi Adnan Bey, talebini makul karşıladı ve magazin veya spor servisi seçeneklerinden birisini kabul etmesini istedi. İlhan, magazini seçti ve İzmir’e geldikten sonra “Demokrat İzmir” gazetesinin magazin müdürü olarak göreve başladı.⁹⁰

Attilâ İlhan, annesi ile birlikte oturmaya başladığı İzmir’de düzenli bir yaşam içerisine girdi. Zamanının çoğunu Paris’teyken başladığı “Aynanın İçindekiler” roman dizisi için harcıyordu. Bu dizinin ilki olan *Bıçağın Ucu*’nu zaten Paris’te Fransızca olarak yazmıştı. Ancak, onu Türkçeye çevirmek yerine yeniden, bu sefer Türkçe olarak ele aldı ve bitirdi. Akabinde, serinin ikinci kitabı olan *Sırtlan Payı* üzerine çalışmaktaydı. Bu arada gazetedeği görevini de sürdürmekte ve değişik bir magazin çizgisi geliştirmekteydi. Magazine ek olarak gazeteyi mizah ve edebiyat ile beslemekteydi. Daha çok politika ağırlıklı bir gazete çizgisini benimseyen ve bu yönüyle Cumhuriyet gazetesinin İzmir versiyonu olarak bilinen Demokrat İzmir’deki bu yenilik epeyce etkili oldu. Bu çerçevede birçok genç kaleme Demokrat İzmir’in mizah ve edebiyat sayfaları açıldı, sonradan ünlü olacak birçok mizahçı, edebiyatçı ilk defa bu köşelerde tanınmaya başladı. Sonradan meşhur olacak mizahçı Muzaffer İzgü; şairlerden Veysel Çolak, Erol Çankaya, Ayşe Kilimci, Hüseyin Yurttaş bu sayfalarda kendilerini tanıttılar.⁹¹ İlhan, her ne kadar gazete çalışmalarında politikadan uzak durmaya, daha çok edebiyat çalışmalarıyla meşgul olmaya niyetlense de, 1960’ların ortalarındaki yoğun politik ortamdan çok fazla da kopamadı. Buna neden olan bir gelişme, gazetenin sahibi Adnan Bey vefat edince ısrarlı teklifleri reddedemeyerek gazetenin başyazılarını, farklı bir isimle, yazmaya

⁹⁰Y.a.g.e., aynı yer.

⁹¹Y.a.g.e., s.216.

başlamasıydı. İlhan, değişik üslubu ve yeni fikirleriyle ister istemez politik hareketlerin dikkatini çekiyordu. Önce o sıralarda Mehmet Ali Aybar'ın başında olduğu Türkiye İşçi Partisi'nden kendisine partiye katılma teklifi geldi, İlhan bu teklifi reddetse de gazete olarak Aybar'ı desteklediler. Daha sonra da, İlhan'ın Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde o dönemlerde geliştirilmeye başlanan “ortanın solu”⁹² ve “demokratik sol” siyasetle bağlantısı oldu, bu harekete destek verdi. Bülent Ecevit, İzmir'e geldiğinde gazeteye uğruyor ve İlhan ile görüşüyordu. İlhan, demokratik sol düşüncüyü kendi teorik gelişim çizgisinde benimsediği “özgürlükçü sosyalizm”e yakın bir siyasi çizgi olarak değerlendiriyor ve gazetede bu çerçevede hem TİP'e hem de CHP'deki demokratik sol harekete destek veriyordu. İlhan bu arada Doğan Avcıoğlu'nun yönetiminde çıkan Yön dergisinde de düzenli olarak yazmaktaydı. Buradaki yazılarını daha sonra “Faşizmin Ayak Sesleri” adıyla kitaba dönüştürdü. Ayrıca Varlık dergisinde de sürekli yazıyor ve çeviriler yapıyordu.⁹³

Bu arada dünyada etkisini hissettiren 1968 gençlik eylemleriyle de paralel olarak ülkede yoğunlaşan gençlik hareketi zamanla ciddi siyasal çatışmalar şeklinde kendini göstermeye, demokratik sosyalist öğrenci protesto hareketleri bir takım yönlendirmelerin etkisiyle şiddet eylemlerine dönüşmeye başladı. Bu kargaşa ortamı içerisinde darbe girişimleri gerçekleşmeye başladı; önce 9 Mart 1971'de sol bir darbe planı hazırlanırken bu darbe planını engellemek üzere mevcut terörist eylemler bahane gösterilerek “12 Mart Muhtırası” olarak adlandırılan askeri müdahale gerçekleştirildi. 12 Mart 1971'deki müdahaleden sonra Adalet Partisi Hükümeti düşürüldü, Başbakan Süleyman Demirel yerine CHP'den ayrılan Nihat Erim'in Başbakanlığında “partiler üstü” muhtıra hükümeti kuruldu. Bu dönemde Sıkıyönetim ilan edildi, özellikle solcu aydınlara ve işçi önderlerine yönelik ciddi baskılar, tutuklamalar başladı, anayasal haklar kısıtlandı.⁹⁴

⁹²Ortanın solu hareketi 1960'ların ortalarında Bülent Ecevit ve arkadaşlarının CHP içerisinde başlattıkları, geleneksel olarak “Atatürkçü” olan partiyi sol bir yörüngeye de doğru yönelten bir değişim hareketiydi. “Ortanın solu, devletten de servetten de gelebilecek diktatörlüğe karşıdır” diyen Bülent Ecevit, bu düşünceleriyle sadece Menderes döneminin değil, dolaylı da olsa, İnönü döneminin baskınlığını da eleştirmiş ve bu yönüyle Attilâ İlhan'ın siyasal düşüncesiyle uyumlu görüşler ortaya atmıştır. Bülent Ecevit, **Ortanın Solu**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1974, s.45.

⁹³İleri, **a.g.e.**, s.214-217.

⁹⁴Sina Akşin, **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1998, s.248-249.

Attilâ İlhan'ın başyazarlığında Demokrat İzmir gazetesi özellikle 12 Mart Muhtırası döneminde oldukça itibar kazanmıştı. Çünkü, 12 Mart Muhtırası'na Atatürkçü-solcu Cumhuriyet gazetesinin daha mesafeli ve daha ılımlı yaklaşımına karşın aynı çizgideki bir gazete olarak bilinen Demokrat İzmir, özellikle İlhan'ın başyazarlarıyla tam anlamıyla karşı çıkmış, o sıkı yönetim döneminin baskı altında tutulmuş basın ortamına rağmen muhtırayı açık bir şekilde eleştirebilmişti. Üstelik, Demokrat İzmir'in bu tavrından dolayı, gazete birkaç kez sıkıyönetim tarafından kapatılmıştı.⁹⁵

Attilâ İlhan, İzmir'deyken -biraz annesinin ısrarı ile biraz da düzenli bir yaşama geçme kararına uyarak- daha sonra meşhur bir yönetmen olacak olan Biket İlhan ile evlendi. Her ne kadar evlilikle birlikte derli toplu yaşam ve edebi çalışmalarına daha fazla vakit ayırabilme isteği doğrultusunda önemli bir adım atmış olsa da özellikle muhtıra(1971) sonrasındaki sıkıyönetim dönemindeki gazetecilik çalışmaları, yüklendiği gazete sorumluluğu ve uzak durmaya çalışmasına rağmen iyice politikanın içine girmesi onu İzmir'de istediği yaşam düzeninden iyice uzaklaştırmaya başlamıştı. Tam bu durumdayken Ankara'dan, Bilgi Yayınevi'nin sahibi Ahmet Küflü'den gelen genel yayın yönetmenliği teklifini kabul etti. Eşi Biket İlhan da, çocukluğu ve gençliği orada geçtiği için Ankara'ya yerleşmeye çok sıcak bakıyordu. Nihayetinde Ankara'ya yerleştiler. Böylece takvimler 1973 yılını gösterirken İlhan'ın Tunalı Hilmi Caddesi'ndeki Bilgi Yayınevi idarehanesinde başlayan Ankara yılları başlamış oldu. İlhan, İzmir yıllarında, Demokrat İzmir gazetesinde güncel politika konularında epey tartışma yaratan yazılar yazmıştı. Yine bu arada üzerinde çalıştığı Aynanın İçindekiler roman serisinden önce bu dizide ele

⁹⁵İleri, **a.g.e**, s.225. Bu tavır, İlhan'ın darbeler ve muhtıralarla ilgili genel düşüncesiyle uyum içerisindeydi. Ona göre askeri müdahalenin iyisi, kötüsü; solcusu, sağcısı olmaz. Askeri müdahale her halükarda zararlıdır. İlhan'ın bu düşüncesi, her ne kadar sonrasında olumlu/demokratik bir sürecin olduğunu kabul etse de, 27 Mayıs için de geçerliydi. 12 Eylül'de de hatta 28 Şubat sürecinde dahi geçerli olacaktı. İlhan, bu düşüncelerinin orduyu siyasetin dışında tutmayı temel düstur olarak kabul ettiğini düşündüğü Mustafa Kemal Atatürk'ün anlayışıyla da paralellik taşıdığını belirtmiştir. Attilâ İlhan, **Hangi Sol**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s.192. İlhan, 12 Mart ara rejiminde demokrasi ve hukuk dışı uygulamaları şiirlerine de yansıtmıştır. Tamamen bu temalarla yazdığı şiirlerini topladığı kitap için Bkz. Attilâ İlhan, **Tutuklunun Günlüğü**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.

alacağı tarihsel konulara temel olacak şekilde yazdığını söylediği Kurtlar Sofrası romanını da İzmir'deyken yayınlamıştı(1964). Ayrıca, politika ve roman ağırlıklı çalışma yaşamına rağmen şiir üretimini de sürdürmüş ve bu dönemde(1960'lı yıllar) yazdığı şiirlerini “Yasak Sevişmek”(1968) adlı kitapta⁹⁶ toplayarak piyasaya çıkarmış, bu şekilde edebiyat alanının her safhasında eser vermeyi sürdürmüştü.

7.Ankara Yılları

Attilâ İlhan'ın daha önce de Ankara'da kalmışlığı vardı, ama deniz kenarında, içe kapalı olmayan mekanlarda ve –babası Kaymakam olsa da- genellikle bürokrasiden uzak ortamlarda yaşamaya alışmış İlhan için Ankara, ilginç bir “kent yaşamı” özelliği ile dikkat çekiyordu. İlhan'ın Ankara ile ilgili gözlemi şöyleydi:

“Hala kurtulamadığım bir his vardır: Ankara tiyatro dekoru gibidir bende, asla yaşayan bir şehir değildir. Oraya, bozkırın ortasına dekor yapmışlar gibi... Beni en çok rahatsız eden de, Ankara'da herkesin birbirine ‘Sayın’ diye hitap etmesiydi. Müthiş rahatsız oldum... Bir de, bürokratik burada apaçık bir yaşama biçimi haline dönüşmüştü. Yani insan bürokrat olabilir ama hayatı farklı olabilir. Bunlar her yerde bürokrat, şehirde, evinde, hatta gece kulübünde... O zamana kadar serbest yaşamış bir insan için irkilticiydi.”⁹⁷

Attilâ İlhan, Bilgi Yayınevi'nin başında önemli çalışmalar yaptı. Onun yayın yönetmenliğinde Bilgi Yayınevi ciddi bir edebi-entelektüel merkez oldu. Hasan Hüseyin'den Fakir Baykurt'a; Pınar Kür'den Sevgi Soysal'a; Emre Kongar'dan Mete Tunçay'a birçok önemli yazar Bilgi yayınlarına önemli eserler kazandırdılar. Bu arada İlhan da, Paris'te ve İzmir'de başladığı Aynanın İçindekiler serisi içerisindeki romanlarını Ankara'da tamamladı ve Bilgi yayınlarından çıkardı. Sırasıyla yayınlanan “Bıçağın Ucu”(1973), “Sırtlan Payı”(1974) ve “Yaraya Tuz

⁹⁶Üçüncü Paris yolculuğundan hemen öncesinde ve sonrasında (İzmir yıllarında) yazdığı, “eski şiirin sesini ve biçimlerini çağdaş öze geliştirmek ve yenilemek çabalarını iletmiş olduğu” şiirlerini topladığı “Yasak Sevişmek” kitabıyla ilgili olarak Attilâ İlhan, –bu kitabın yayımlandığı sıradaki hayatıyla ve düşünme biçimiyle ilgili de anekdot olabilecek şekilde- şu açıklamayı yapmıştır: “Yasak Sevişmek'teki şiirler, son Paris yolculuğumla ondan öncesini ve sonrasını kapsayan bir dönemin şiirleridir; Paris'te 1962/1965 arasında kaldım, öncesinde İstanbul'daydım., Yeşilçam'da senaristlik, rejisör asistanlığı filan ediyordum; sonrasında ise, İzmir'de, Demokrat İzmir gazetesinde gazeteci olarak! Bu dönem, bir yanımla Batı üzerindeki düşüncelerimi aydınlığa kavuşturduğum, bir yanımla geçmiş şiirimizden yararlanma fikrini geliştirdiğim dönemdir, haliyle şiirlere de yansımıştır bu ikili uğraş!”. Attilâ, İlhan, **Yasak Sevişmek**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s.103.

⁹⁷İleri, **a.g.e.**, s.226.

Basmak”(1980) romanları epey ses getirdi. Bunun dışında İlhan’ın önemli politik denemeleri ve şiir kitapları da bu dönemde Bilgi Yayınevi’nden çıktı. İlhan, Ankara’da bulunduğu süre içerisinde eser verme bakımından o zamana kadarki en verimli dönemini yaşadı. Ankara’dayken “Tutuklunun Günlüğü” adlı şiir kitabıyla Türk Dil Kurumu Şiir Ödülü, “Sırtlan Payı” romanı ile de Yunus Nadi Roman ödülünü kazandı.⁹⁸

Bu arada yayına yeni başlayan TRT ile ilk ilişkisi de Ankara’da oldu. TRT programcıları, Ankara Sanatseverler Derneği’nde yaptığı etkileyici bir konuşmadan sonra İlhan’a, daha önce Türkiye’de hiçbir örneği olmayan “talkshow” yapma önerisi getirdiler. Attilâ İlhan, teklifi kabul edebileceğini ancak, söyleyeceği şeylerin TRT’nin yayın politikası açısından sıkıntı yaratabileceğini söyledi. Nihayetinde İlhan, “Çalar Saat” adıyla yayınlanan Türkiye televizyonlarının ilk “talkshow”unu hazırlamaya başladı ve bu program oldukça büyük bir etki yarattı. Ancak, o dönemin televizyonculuk koşullarında çok fazla denetim olduğu için programın içeriğine müdahale ediliyor, hatta bazıları reddediliyordu. Bu durumda İlhan, birlikte çalıştığı TRT programcılarının sıkıntıya düşmesini istemediği için beş program yaptıktan sonra “Çalar Saat” programını bıraktı. Bu arada yine TRT ona, dizi yapmak için, 1964’te yazdığı “Kurtlar Sofrası” romanını senaryo haline getirmesi teklifinde bulundu. İlhan, ciddi politik mesajlar içeren senaryoyu yazdı, ancak o dönemin Bülent Ecevit Hükümeti döneminde “sosyal demokrat” kimliği ile tanınan TRT Genel Müdürü İsmail Cem, Süleyman Demirel başbakanlığındaki “Milliyetçi Cephe” koalisyon hükümeti iş başına geldiğinde görevden ayrılınca senaryo dizi olarak çekilemedi. Daha sonra İlhan, “Paranın Kiri” adıyla başka bir senaryo yazdı. Bu senaryo, TRT’de oynatılmak üzere altı bölümlük diziye dönüştü. İlhan’ın senaryosunu yazdığı bu ilk dizisi epeyce etkili oldu.⁹⁹ İlk defa taşra-köy-şehir çelişkilerini değil de, büyük şehrin, metropollerin entrikalı ilişkilerini, burjuva yaşantısını ve sermaye çevrelerinin kendi aralarındaki iktidar kavgalarını anlatan bir film tarzını TRT’ye getirmişti. Bu tarz daha sonra İlhan’ın senaryoluğunu yazdığı birçok filmde(örneğin “Kartallar Yüksek Uçar”da/1984) kendisini hissettirecektir.

⁹⁸Sarmaşık, **Açtırma Kutuyu(1983-1987)**, s. 127.

⁹⁹İleri, **a.g.e.**, s. 234.

Ayrıca İlhan'ın TRT'nin ilk dönem kuşağının, Hüseyin Karakaş, Ünal Küpeli, Okan Uysaler, Ziya Öztan gibi genç yönetmenleri üzerinde önemli etkisi olmuştur. O dönemlerde romanlardan uyarlanan kaliteli dizilerin çekilmesinin biraz da bu yüzden olduğu söylenebilir.

Attilâ İlhan, Ankara'dayken "Demokrat İzmir" gazetesine de yazı göndermeye devam etti. Bu arada CHP etkisindeki "Ulus" gazetesinde de yazmaya başladı. Ancak kısa bir süre sonra yazıları partide rahatsızlığa yol açınca, gazeteyi bıraktı. Daha sonra yakın arkadaşı İlhami Soysal aracılığıyla İstanbul'da çıkan "Yeni Ortam" gazetesinde yazmaya başladı. Uğur Mumcu oradan ayrılıp "Cumhuriyet"e geçmişti, İlhan, Mumcu'nun yerine geçti. "Yeni Ortam"daki yazılarına da gazete yönetimi müdahale etmek isteyince oradan da ayrıldı. Ankara'da otururken yazdığı son gazete "Dünya" idi. Beyhan Cenkçi'nin yönetimindeki Dünya gazetesinde üç sene düzenli olarak yazdı. Samet Ağaoğlu ile aynı sayfayı paylaşmaktaydılar. İlhan, bu gazeteye yazmaya başlamadan önce, gazete yönetimi belirli bir formatın işler hale gelmesini istemiş ve bunu İlhan'a da bildirmişti. Formata göre gazetede Samet Ağaoğlu "liberal"(sağcı), Attilâ İlhan da "toplumcu"(solcu) olarak yazı yazacak ve bu şekilde zıt kutupların görüş açısı aynı anda gazete sütunlarında görülebilecekti. İlhan'a göre, kendisinden yayın formatının gereği olarak "solcu" sıfatıyla yazı istenmesi yazılarına politik nedenlerle müdahale edilmesini önleyici bir faktördü. Zaten bu yüzden üç yıl kesintisiz olarak Dünya gazetesinde kalabilmişti. İlhan, Gazete'nin başına Nezih Demirkent'in geçtiği ve gazetenin tamamen bir ekonomi gazetesi haline getirildiği bir dönemde buradan da ayrıldı. Gazetenin, o zamana kadar hiç olmayan ekonomi ağırlıklı bir gazete haline getirilme önerisini Nezih Demirkent'e veren de İlhan'dı.¹⁰⁰

Attilâ İlhan, Ankara'daki geçimini esas olarak Bilgi Yayınevi'ndeki yönetmenliğinden sağlıyordu. Ancak editörlük, gittikçe daha fazla zamanını almaya ve yapmaya çalıştığı işlere engel olmaya başlamıştı. Ayrıca, İlhan da yazım anlamında en verimli dönemini yaşıyordu. Birbiri ardına yayınladığı denemeleri,

---

¹⁰⁰Y.a.g.e., s.237.

romanları, şiir kitapları vardı. Bir o kadar da yazmayı planladığı, taslağını hazırladığı kitap çalışması vardı. Bu yoğun üretiminin hepsini Bilgi Yayınevi'nde basamıyordu. Bu düşüncelerle, zaten 12 Eylül darbesinin ardından, iyice boğulmaya başladığı Ankara'dan ayrılma, İstanbul'a yerleşme fikrinden önce Bilgi Yayınevi'nden ayrıldı. 1980'de bitirdiği ve "romanda cinsel devrim" özelliği ile o dönemde fazlasıyla tartışma yaratan "Fena Halde Leman" kitabını Ülkü Tamer'in başında olduğu İstanbul'daki Karacan Yayınlarından çıkardı, daha önce de İstanbul Yeni Ortam'da yazıları çıkmıştı. Yani bir ölçüde Ankara'dan ayrılmak istediği bir dönemde kendinden önce fikirleri ve kitapları İstanbul'a gitmişti.

Fena Halde Leman romanı da Attilâ İlhan'ın 1980 sonrasında yazmayı planladığı, Aynanın İçindekiler'den sonra, yeni bir serinin ilk kitabıydı. Bu kitap, çok etki yarattı, çok sattı, çok baskı yaptı, çok da eleştirildi. Özellikle cinselliğin ilk defa olarak en doğallığıyla konu edilmesi kitabın bazı "tutucu" sağ ve sol kesimlerce ciddi olarak eleştirilmesine yol açmıştı:

"Aslında yine sosyal bir roman yazıyordum, toplumcu bir roman. Fakat öbür toplumcu romancıların yapmadığı bir şeyi yapıyordum: doğa diyalektiğini de işin içine koyuyordum. Cinsel diyalektiği ilk defa gündeme getiriyordum. Büyük tepki gösterilecek bir roman yazdığının farkındaydım, nitekim gösterildi de. Fakat doğru dürüst bir laf da söylemediler."¹⁰¹

Serinin diğer kitabı "Haco Hanım Vay"dı. O da aynı etkiyi yaratmıştı. Seriden çıkarmayı planladığı son kitabın adı da "İclâl"di. Ancak İlhan, onu yazmaya fırsat bulamadı. Bu yeni roman serisinin ilk kitabının(Fena Halde Leman) yarattığı tartışma ortamı içerisinde İlhan ve eşinin İstanbul yolculuğu başladı.

Attilâ İlhan'ın Ankara'dan ayrılmayı planladığı sıralarda 12 Eylül 1980 askeri darbesi gerçekleşti. 1970'li yıllarda başlayan ve 1980'e gelindiğinde iyice genişleyen siyasal çatışmalar, siyasal cinayetler, siyasal istikrarsızlık bahane gösterilerek yapılan askeri müdahale döneminde darbe öncesinde birbirleriyle mücadele eden hemen bütün sol ve milliyetçi düşünce mensupları, siyasetçiler tasfiye edildi, partiler kapatıldı, binlerce kişi ağır işkence koşullarında gözaltına alındı, tutuklandı, idam edildi. Ayrıca, siyasal muhalefet mahkum edildi, işçi örgütlenmeleri kapatıldı ve bütün bu demokrasi dışı uygulamaları meşrulaştıracak şekilde demokratik hakların

¹⁰¹Y.a.g.e.,s. 239.

ve özgürlüklerin daraltıldığı 1982 Anayasası da bu süreçte kabul edildi.¹⁰² İlhan, 12 Eylül 1980 darbesinden başlayıp ilk seçimlerin yapıldığı 1983 yılına kadar geçen süre içerisinde ülkede hakim olan toplumsal psikolojiyi ve yaratılan korku havasını “Korkunun Krallığı” kitabında derinlemesine analiz etmiş ve 12 Eylül Darbesi’ni çok açık bir şekilde eleştirmiştir.¹⁰³ İlhan, İstanbul’a, hissettiği böylesine bir baskı ve korku ortamında, yaklaşık yirmi yıl sonra, yeniden yerleşmiştir. İlhan, bu ruh halini şu şekilde anlatır: “12 Eylül beni Ankara’dan ayrılmak üzereyken, yakalamıştı; getirdiği baskı rejiminin çarpıntı ve bunalımlarını İstanbul’da yaşadım.”¹⁰⁴

8.İstanbul Yılları

Attilâ İlhan, İstanbul’a, ölümüne kadar oturacağı Nişantaşı’ndaki eve 1981 yılında taşındı. Bu arada kitapları vasıtasıyla Bilgi Yayınevi’yle telif ilişkisi devam ediyordu. Buradan ve Karacan Yayınları’ndan elde ettiği gelir ile rahatlıkla İstanbul’a taşınabildiler ve yerleşebildiler. Ancak sadece tasarladığı onca eseri tamamlamak amacıyla olan İlhan için artık eskiden içinde bulunduğu hareketli İstanbul yaşantısı söz konusu değildi. İstanbul’daki yaşantısıyla İlhan, eserleriyle, tartışma yaratan düşünceleriyle, hatta geniş kitleleri etkileyen siyasal düşüncelerin öncüsü olma özelliğiyle hep gündemde kalsa da, özel yaşantı olarak, ölümüne kadar sükunet içerisinde, kendi halinde ve değişmeyen bir hayat sürecektir. Siyasal düşüncesinin ciddi olarak olgunluğa eriştiği ve etkisini gösterdiği dönem de bu dönem olmuştur. İlhan son İstanbul yaşantısının yirminci yılında(2001) daha önceki İstanbul’da kaldığı dönemlerle o dönem arasındaki farkı şöyle anlatır:

¹⁰²Dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren yönetiminde kuvvet komutanlarının katılımıyla hiyerarşik bir disiplin içerisinde gerçekleştirilen 12 Eylül Darbesi dönemini oluşturan nedenler ile darbe döneminde ve sonrasında yaşanan siyasi-hukuki gelişmelerle ilgili olarak somut gözlemlere dayalı bir çalışma için bkz. Uğur Mumcu, **12 Eylül Adaleti**, Tekin Yayınevi, Ankara, 1987. Ayrıca 12 Eylül sürecini bir karşı devrim süreci olarak algılayan ve 12 Eylül’ün bir süreç olarak etkisini daha sonraki yıllarda da sürdürerek adeta kurumsallaştığını iddia eden bir çalışma için bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **12 Eylül: Karşı Devrim**, Evrim Yayınları, İstanbul, 1990. Ayrıca 12 Eylül Darbesi ile ilgili olarak “sağ-muhafazakar” bakış açısından yapılan bir eleştiri kitabı olarak nitelendirilebilecek; inceleme, gözleme ve röportajlara dayalı olarak gerçekleştirilen bir çalışma için bkz. Davut Dursun, **12 Eylül Darbesi: Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler**, Şehir Yayınları, İstanbul, 2005.

¹⁰³Attilâ İlhan, **Korkunun Krallığı**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s.111.

¹⁰⁴İlhan, **aynı yer**.

“Bu kez önceki İstanbul hayatımın tam tersi bir hayat yaşıyorum. Bir bohemi yok bu hayatın; öncekinde bohem vardı, pek çok kadın vardı. Şimdiyse kendi içime kapanmış, eser üretme derdine düşmüş bir yirmi yılı arkamda bıraktığımı görüyorum.”¹⁰⁵

Attilâ İlhan’ın İstanbul’a daha yeni yerleştiği bir sırada, onun için sürpriz sayılabilecek bir gelişme oldu: İlhan’ın şiirlerinin hayranı olduğunu söyleyen Milliyet gazetesinin yeni sahibi Aydın Doğan, onunla görüşmek istedi ve İlhan’a, Milliyet gazetesinde yazmasını teklif etti ve İlhan, hiç de beklemediği bu gelişme sonucunda İstanbul’da da gazetecilik hayatını sürdürme olanağına kavuştu. Bu şekilde o dönemde, az da olsa kendisini takip eden bilinçli bir okuyucu kitlesinin var olduğunu ve bunun bir gazete patronunun dikkatinden kaçmamış olduğunu fark etti. Bu teklifi kabul ettikten ve İstanbul’da da gazetecilik hayatına başladıktan sonra İlhan, ölümüne kadar düzenli olarak bir gazetede ve dergide yazmıştır. En uzun süre olarak yazdığı ve diğerleriyle kıyaslanınca politik olarak en etkili yazılarının çıktığı “Cumhuriyet” gazetesi yazarlığına kadar “Güneş”, “Meydan” gazetelerinde; “Sanat Olayı”, “Genç Nesil”, “Fikirler”, “Milliyet Sanat”, “Yirminci Asır”, “Aile”, “Adım Adım” ve “Ataç” dergilerinde düzenli olarak yazmış¹⁰⁶, “Sanat Olayı” dergisinin ise, 12 Eylül darbesi koşullarının yaşandığı bir dönemde bizzat yöneticiliğini yapmıştır. 1990’ların başında başladığı Cumhuriyet gazetesi yazıları ise ölümüne kadar devam etmiş, bu yazılarından dolayı ilk defa olarak siyasi kişiliği edebi kişiliğinin çok önüne geçmiştir. Türk kamuoyunda çok önemli bir siyasal obje olarak değer kazanmıştır. Zira, siyasi düşünce alanında o zamana kadar söylenmemiş, dillendirilmemiş, tabu olmuş konular “Attilâ İlhan’ın Defteri”nde yer bulmuş, köşesi adeta bir fikri platformun konuşlanma merkezi olmuştur. İlhan’ın 1980 öncesinde de çeşitli gazetelerde etkili politik yazılar kaleme aldığı ve en uzun süre başyazarlığını yaptığı, politik gündem ile ilgili olarak hararetli yazılar yazdığı gazetenin İzmir’de çıkan “Demokrat İzmir” gazetesi olduğu daha önce belirtilmişti. Ancak, İlhan’ın hayatının son döneminde yazarı olduğu “Cumhuriyet”te kamuoyunda yarattığı etki ve bu gazetede kaldığı süre daha fazladır. İlhan’ın “Demokrat İzmir”deki yazıları, tarihsel-teorik referansları epeyce olmakla birlikte daha çok güncel politikaya yöneliktir. Belirli bir metodolojik kurgu ve bütünlük içerisinde olduğu gözlemlenen

¹⁰⁵Y.a.g.e., s. 240.

¹⁰⁶Aliye, a.g.e., s. 25.

“Cumhuriyet”teki yazıları ise artık olgunlaştırdığı bir siyasal düşüncenin teorik önermelerini ortaya koyması ve güncel politika konularını da daha çok bu teorik önermeleri için veri olarak köşesine taşıması açısından farklılık taşımaktadır. Ayrıca İlhan’ın Cumhuriyet’teki yazıları ulusalcı, ulusal solcu denilebilecek ciddi bir siyasal düşünce hareketinde ve bu hareketin mensuplarında karşılık bulmuş, etki göstermiştir. İlhan’ın sol, sosyalizm, ulusal sol konularında en özgün yazılarını, Sovyet Bloku’nun dağıldığı ve İlhan’ın deyimiyle sol düşüncenin Sovyetlerin ipoteğinden kurtulduğu yıllara denk gelen 1990’ların başında Cumhuriyet de yazmış olması onun, daha önceki edebiyata meyilli okurlarından farklı olarak, edebiyatla çok ilgisi olmamakla birlikte aşırı politize, duyarlı bir okur kitlesinin de oluşmasına yol açtı. Daha sonra İlhan’ın benzettiği şekliyle “dip dalgası”na¹⁰⁷ yol açan kamuoyu önderlerinden ve entelektüellerden oluştuğunu söylediği bu yeni aydınlar ve politik gruplar sürekli olarak İlhan’ın güncel politik-entelektüel yorumlarını takip etmişler ve İlhan’ın fikirlerinden etkilenmişlerdi.

Attilâ İlhan’a göre, Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan yazılarının bu kadar çok ses getirmesinde dönemin konjonktürel koşullarının etkisi büyüktür. Bu koşulların en önemlisi de daha önce de belirttiğimiz gibi Doğu Bloku’nun çözülmesi ve soğuk savaş duvarlarının yıkılmasıyla birlikte sosyalizme daha nesnel bakabilme ve bu düşüncüyü(sosyalizmi) İlhan’ın siyasi düşüncesine uygun olarak milli, insanîyetçi ve özgürlükçü bir temele oturabilme imkanının doğmuş olmasıdır. İlhan’a göre sosyalizm üzerindeki Sovyet ipoteğinin kaldırılması sonucunu doğuran bu süreç, gençlik yıllarından beri Sovyetler’de uygulanan rejimin sosyalizm olduğu konusunda şüpheleri olan ve bu şüphelerini 1990 öncesindeki yazılarında teorik-politik çözümlerle ortaya koyan İlhan tarafından sosyalizmin önünde bir olanak

¹⁰⁷“Dip Dalgası”, Rus sosyalist edebiyatçı İlya Ehrenburg’un(1891-1967), İkinci Dünya Savaşı’nın hemen sonrasında etkisini hissettirmeye başlayan soğuk savaşın ilk yıllarında kapitalist-emperyalist ABD’nin Pentagon merkezli çok yönlü saldırılarını, tertiplerini (Ehrenburg’un romanda vermek istediği mesajı göre sıcak savaşın sona ermesiyle, ortalığın dingin gibi görünmesine adlanılmamalıdır, savaş içten içe devam etmektedir, dünya kapitalizminin/ABD’nin yeni manevralarına hazır olunmalıdır) ve bu çok yönlü saldırılara karşı verilen topyekün devrimci mücadeleyi konu edindiği “Dipten Gelen Dalga” romanından bkz. İlya Ehrenburg, **Dipten Gelen Dalga**, (Çev.Mazlum Beyhan), Evrensel Yayınları, İstanbul, 2002. esinlenen Attilâ İlhan’ın, içten içe geliştiğini düşündüğü, Türkiye’deki işçi sınıfı mücadelesinin ve ulusal demokratik hareketin gelişimini tarif etmek için kullandığı tabirdir. **Bkz. Üçüncü Bölüm**

olarak değerlendirildi. Hatta, Lenin-Stalin heykellerinin törenlerle yıkıldığı birkaç yıl içerisinde herkes solun/sosyalizmin çöktüğünü düşünürken O, yıkılanın sosyalizm olmadığını sosyalizmin esas olarak şimdi başlaması gerektiğini söyledi ve “Sosyalizm Asıl Şimdi” kitabını kaleme aldı.¹⁰⁸

İstanbul’a gelmelerinden kısa bir süre sonra eşinden ayrılan Attilâ İlhan, artık yine yalnız bir insan olarak kendini tamamen edebiyat-fikir çalışmalarına verdi. Ölüncüye kadar sürekli olarak üretti; genellikle yazdı ve konuştu. İstanbul’dayken TV dizileri için senaryo yazmaya devam etti. “Sekiz Sütuna Manşet”, “Kartallar Yüksek Uçar”, “Yarın Artık Bugündür” dizileri, içerik olarak tipik “Attilâ İlhan” damgasının hissedildiği, nitelikli, etkili ve yakın zamanlara kadar da tekrarları defalarca gösterilen dizilerdi. 1990 yılından sonra özel televizyonların açılmasından sonra İlhan’a yeni dizi teklifleri de gelmiştir. “Tele Flaş”, “Yıldızlar Gece Büyür” ve “Baykuşlar Saltanatı” en son senaryosunu yazdığı dizilerdir. Bu dönemde senaryosunu yazdığı her dizinin çekiminin bir öncekinden daha kötü olması İlhan’ı epeyce rahatsız etmiş, onun zamanla senaryo yazma fikrinden vazgeçmesine neden olmuştur. Özellikle senaryosunu yazdığı en son film olan “Baykuşlar Saltanatı” dizisini, yazdığı ve önemseydiği senaryoyu darmadağın eden bir “acemilik abidesi” olarak nitelendiriyordu. İlhan, bu kötü deneyimden sonra bir daha TV filmi için senaryo yazmayacağını söyledi.¹⁰⁹ Çok sonraları çok büyük ısrarlar üzerine yazmış olduğu, Atatürk’ü anlatan “O Sarışın Kurt”un ise filmi çekilemeyince senaryo, ölümünden sonra kitap olarak basıldı.¹¹⁰ İlhan’ın TRT 2’de 15 yıl boyunca kesintisiz

¹⁰⁸1991 yılında, sıcak gelişmelerin henüz yaşandığı dönemde çıkan bu kitap, Attilâ İlhan’ın sosyalist siyasetle ilgili olarak daha önceki yıllarda kaleme aldığı öngörülerini de içeriyor. Bkz. Attilâ İlhan, **Sosyalizm Asıl Şimdi**, BDS Yayınları, İstanbul, 1991. Elbette Attilâ İlhan bu kitabında sosyalist düşünce açısından Doğu Bloku’ndaki Gorbaçov önderliğinde geliştirilen özgürleşme, açıklık ve yeniden yapılanma hareketlerinin önemine sosyalist siyasal düşünce açısından vurgu yapmakla birlikte Sovyet Bloku’nun dağılmasından sonra ABD merkezli tek kutuplu dünyanın yaratacağı tehlikeleri de gözden uzak tutmamıştır.

¹⁰⁹İleri, **a.g.e.**, s.258.

¹¹⁰Attilâ İlhan, **O Sarışın Kurt**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2008. Bu senaryo kitabını “görsel roman” olarak nitelendiren Selim İleri, İlhan’ın bu senaryoyu “siyasal düşüncesinin en büyük kahramanı Gazi Mustafa Kemal Paşa’yı yepyeni bir eserle gündeme getirmek!..” isteğiyle kaleme aldığını belirtmiş ve senaryonun yazılma süreciyle ilgili olarak –İlhan’ın hayatının son dönemlerinde devam eden Kuvayi Milliye coşkusu, Atatürk sevgisi ve bu çerçevedeki siyasal tavrı hakkında da önemli ipuçları veren- şöyle bir açıklama yapmıştır: “Kurtuluş Savaşı’nı, Atatürk’ün yaşantısını ezbere bilmesine karşın, sil baştan, okumalar kasırgasına tutuldu. Bu okumalar; Milli Mücadele’nin çok öncesine uzanıyor, Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş noktasından başlıyor, o kadar iyi bildiği

olarak devam eden “Zaman İçinde Yolculuk” söyleşi programı ise televizyonculukta bir “olay” (fenomen) olarak değerlendirilmektedir. İlhan’ın, gündelik hayattan tarihe; edebiyattan felsefeye kadar düşüncenin her boyutunu son derece sistematik ve tutarlı bir şekilde ve en çetrefilli teorik konuları halkın anlayacağı bir dille aktardığı bu 30 dakikalık program ölümünden 1 yıl öncesine kadar TRT’de daha sonra Kanal Türk Televizyonu’nda devam etti. Burada ilginç olan bir başka nokta; TRT gibi, genel müdürlerinin ve yöneticilerinin siyasi güce göre belirlendiği, yasal olarak özerk olmakla birlikte uygulamada çoğunlukla siyasetin etkisinde olan, sansürlemenin ve katı denetimin her zaman yaşandığı bir kurum içerisinde bu kadar “radikal” düşüncelerin yer aldığı programın 15 yıl gibi uzun bir süre kesintisiz olarak devam edebilmesiydi. TRT tarihinde bunun başka bir örneği olmadığını söylemek mümkündür.

Attilâ İlhan’ın TRT’deki “Zaman İçinde Yolculuk” konuşmaları ve düzenli olarak çıkan Cumhuriyet gazetesindeki yazıları büyük ölçüde edebiyat ile ilgili değildi. Burada ağırlıklı biçimde; Osmanlı’dan günümüze Türk siyasal hayatının farklı dönemeçlerini, siyasal düşüncelerin ve siyasal sistemlerin karşılaştırılmasını, siyasal düşünce ve siyaset tarihinin bilinmeyen veya göz ardı edilmiş olan bazı gerçeklerini, küreselleşme sürecinin ve tüketim toplumunun meydana getirdiği iktisadi ve kültürel tahribatı, medya ve popüler kültürün yansımalarını, sanayi toplumunun ve enformasyon toplumunun sorunlarını, gericilik-devrimcilik diyalektiğini, ulusal kültür sentezi, aydın sorumluluğu gibi konuları ve bunlara bağlantılı meseleleri ele aldı.

Mütareke dönemini yeniden kuşatıyor, Nihayet Kurtuluş Savaşı yıllarına varıyordu. Yüzlerce, binlerce kişi! Handiyse bütün kadrosuyla Kurtuluş Savaşı, sonra genç Türkiye Cumhuriyeti! Upuzun okuma, hazırlanma çabasından sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa’..O Sarışın Kurt!..’ yazılmaya başlandı. Tabii okumalar da devam ediyordu. Durmuş oturmuş Attilâ İlhan, yolun başında genç bir yazar adayı kadar coşkundu. Sadece söylediklerini, anlattıklarını ‘dinlemek’, benim için, Kurtuluş Savaşı’nı, Atatürk’ü yeniden ve bambaşka ‘okumak’ oluyordu. Attilâ Ağbi’nin aştığı heyecanla, birçok gün, yaşadığımız zaman diliminden koştukça kopar, 1920’lerde yaşamaya koyulurdum. Şimdi bana öyle geliyor ki, bir senaryo yazmıyordu. Yazarlığının en önemli eserlerinden biriyle boğuşuyordu. Üstelik, şairliğini de işin içine katarak. Gazi Mustafa Kemal Paşa’da öyle anlatımlar var ki, adeta dizelere örülmüş. 1997’nin ilkbaharında, hayli soğuk bir Pazar günü, ‘Acı bir sahneyle bitiriyorum’ dedi; ‘İzmir’de halkla Gazi’nin arasına girmeye yelteniyorlar.’ Bir hafta sonraki buluşmamızda, ‘Gazi, kendisini görmek isteyen halkına doğru yürüdü, ‘mahzun fakat mesut bir tebessümle’. Orada, onlar hep birlikte’ diyecekti. On yıl öncesinin o an’ı bugün(2007) yüreğimi burkuyor...”**Y.a.g.e.**, s.vii-viii.

Attilâ İlhan, hayatının son yıllarında, Türk siyasi düşünce hayatında derin izler bırakan, ölümünden sonra da etkili olan fikri tartışmalara öncülük etti. Attilâ İlhan'ın sayfalarına taşıdığı, ısrarla takip ettiği, insanları etkilediği, çoğu aydının bilinçlenmesine ve bilgilenmesine neden olduğu siyasi fikir tartışmalarının en önemlileri ve etkili olanlarını ana hatlarıyla şöyle sıralamak mümkündür: (1)Sovyetlerin dağılmasından sonra, daha özgürce tartışılan ve sorgulanan Sovyet devrimi tarihinde ortaya çıkan sosyalist Turancı Sultan Galiyev ve diğer Asyalı milli komünistler üzerine tartışma; (2)İlk Türkçülerin solcu (Yusuf Akçura), ilk komünistlerin de Türkçü (Mustafa Suphi) olduğunu belirtmesi; (3) Mustafa Kemal'in devriminin mazlum milletlerin önünü açtığı ve dünyadaki diğer ulusal kurtuluş hareketlerine örnek olduğunu örneklerle anlatan yazıları; (4)Avrasya kutbu ve Avrasya seçeneği üzerine tarihsel-stratejik önerileri; (5)Tarihsel-ideolojik temelleriyle Kemalizm, ulusalcılık ve ulusal sol tartışmaları; (6)Ulusal emek andı düsturuyla hareket eden işçi sınıfı/sendikal hareket ve yurt milliyetçiliği/Atatürkçülük temelinde gelişmekte olan “dip dalgası”.

Attilâ İlhan, 90'lı yılların sonuna kadar yarım asırdır üzerinde düşündüğü siyasi düşüncelerinin çok farkına varılmadığını, genellikle “aşk şairi” ve “romancı-deneme yazarı” şeklinde görülmesinin rahatsızlığını yaşadığını belirtmiştir. Oysa ona göre hemen bütün şiir kitapları, romanları bile çok ciddi bir siyasal tavır ve ideoloji içermektedir. İlhan'ın edebiyat çalışmalarında bu siyasal bakış, kaba materyalist toplumcu gerçekçilerde görüldüğü gibi -onun ifadesiyle- “kör gözüme parmak” şeklinde değil, belli bir estetik ve insanilik/beşerilik temelinde sunulmuş, okuyucular bir siyasal mesaj diktesinden kurtarılmıştır. Ama, Attilâ İlhan edebiyatı asla apolitik değil, bilhassa ciddi olarak politiktir. İlhan, yaşamı süresince önce görmezden gelinmesinin, sonra yanlış algılanmasının ve nihayetinde tam olarak farkına varılmasının merhalelerini, kendi hayat hikayesinin de özeti olacak şekilde şöyle anlatır:

“Ben 1946'dan itibaren adı ortada olan bir yazar oldum, bir sanatçı oldum. Aşağı yukarı 1980'lere kadar sürekli yok sayıldım. Aleyhimde sayısız yazı yazıldı. Ancak 1980'lerden sonra bir iltimas başladı. Yahu bu adam galiba fena değil, gibisinden bir şey oldu. 80'lerde, 90'larda benim lehime bir hareket gelişti. Fakat bu hareketin çok dikkate değer bir özelliği vardır. Bu hareket, Attilâ İlhan'ı 'aşk şairi' olarak ele alır. Aşk şairi olarak tanıtır ve başka konulara yaklaşmaz. Şiirimin toplumcu tarafını görmez, romancılığmdan, fikriyatımdan hiç

söz etmez. Bunları yok sayar. Bunları karıştırırsam, tatsız şeyler olacak gibisinden bir düşüncesi vardır. O kadar ki, benim en az satan şiir kitabım 'Tutuklunun Günlüğü'dür. İsminden dolayı, fazla politik... Bu tavır, 90'ların sonuna doğru değişmeye başladı. Çünkü o zamana kadar ciddiye alınmayan düşüncelerime, bazı insanlar sahip çıkmaya başladı."¹¹¹

Attilâ İlhan, ölünceye kadar edebiyat-siyaset-teorik çalışmalarına devam etti. Son siyasal entelektüel çabası Bilgi Yayınları'yla işbirliği içerisinde başlattığı ve "parolası: vatan; işareti: namus" sloganıyla başlayan "Bir Millet Uyanıyor" kitap dizisine öncülük etmesiydi.¹¹² Bu kitaplar, bir çöküntüye doğru gittiği düşünülen Türkiye Cumhuriyeti'ni tekrar ayağa kaldıracak çözümler üretmek üzere ortak noktalarının Atatürkçülük olduğu milliyetçi ve solcu olarak bilinen bilim adamlarının, uzmanların, politikacıların, araştırmacıların bir araya gelerek bir düşünce platformu oluşmasını sağlayacaktı. Ancak, bu kitaplar dizisinin yönetmenliğini yapan İlhan'ın ömrü vefa etmedi. İlhan, 12 Ekim 2005'te İstanbul Kanlıca'da, kardeşi Çolpan İlhan'ın evindeyken kalp krizi geçirerek 80 yaşında vefat etti. İlhan'ın ölmeden önce tamamlamak üzere olduğu son kitabı "Gazi Paşa" onun ölümünden sonra yayınlandı ve İlhan'ın bütün kitapları arasında en çok satılanı, en çok baskı yapılan o kitap oldu. Böylece İlhan'ın, 21 yaşındayken Gavur Dağları'ndaki Kuvayi Milliye direnişini anlatan "cebbar oğlu mehemmed" şiiriyle başlayan edebiyat yolculuğu bu direnişin önderi olan Mustafa Kemal Atatürk'ü konu ettiği Gazi Paşa kitabı ile son bulmuş oldu. Aradan yarım asırdan epeyce fazla bir zaman geçmiş olmasına ve ülkede oldukça radikal siyasal dönemeçlerin yaşanmış olmasına rağmen İlhan'ın 17 yaşında yazdığı şiirine yansıyan "ulusal bilinç" ile 80 yaşında yazdığı romanına yansıyan "ulusal bilinç" arasındaki tutarlılık, onun siyasal düşüncesinin de uzun yaşam çizgisinde, niteliksel olarak olgunlaşma ve gelişim gösterse de genel olarak tutarlı bir süreç takip ettiğini kanıtlayan göstergelerden birisidir olarak dikkat çekmektedir.

¹¹¹İleri, a.g.e., s. 258.

¹¹²Bkz. Attilâ İlhan(Yöneten), **Bir Millet Uyanıyor**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.

9.Ölümünden Sonra Tartışılan Attilâ İlhan

Attilâ İlhan'ın ölümü tahminlerden çok daha büyük bir yankı uyandırdı. Olağanüstü kalabalık bir cenaze töreni çoğu televizyondan naklen yayınlandı. Hayatının çok büyük kısmında yeterince değerlendirilmeyen İlhan, ölümünden sonra sağcısından solcusuna; liberalinden sosyalistine; edebiyatçısından sinemacısına kadar hemen her kesimin üzerine bir şeyler söylediği bir tarihsel değer ve siyasi figür olarak değer gördü. İlhan'ı yakından tanıyan, eski dostlarından edebiyatçı Selim İleri, İlhan'ın cenaze töreninin, siyasal olarak keskin bir biçimde bölünmeye başlayan Türk toplumunun çok geniş kesimlerini yeniden bir araya getirmesi açısından umut verici olduğunu söylemişti.¹¹³ Bu tespit, İlhan'ın cenaze törenine katılan her düşünceden, her toplumsal kesimden on binlerce vatandaşın ortak kanısıydı. Cenazesinin, bir edebiyatçı için olağanüstü kalabalık olması, üstelik bu cenaze töreninin bir nevi “ulusal birlik mitingi” halini alması, cenaze törenine katılanların büyük çoğunluğunun İlhan'ın edebi kişiliğinden çok, siyasi kişiliğinden dolayı orada bulduklarını akla getirmiştir.¹¹⁴

Çok değişik kesimlerden çeşitli gazeteci, yazar, politikacı aydınlar İlhan'ın ölümünün ardından uzun uzadıya değerlendirme yaptılar. Bu anlamlı değerlendirmelerden birisini, onun şiiriyle ilgili olarak Doğan Hızlan yaptı. Hızlan'a göre;

“Attilâ İlhan, şiirin kitlelere yayılmasını, popüler bir kimlik kazanmasını sağladı. Her kuşak onun aşk şiirlerini ezberledi. Popüler olmakla nitelikli olmak kavramlarını birleştirdi... Değişik eğilimlerde, değişik siyasal çizgilerde bulunan gazetelerde bile Attilâ İlhan üstüne yazılar yayımlandı. Sağ ve sol iyi bir şairde buluştu. Edebiyatın, Attilâ İlhan'ın gücü bu. Şairler yalnızdır, sözü tanıdığım bütün şairler için geçerlidir. Attilâ İlhan için ise bir hayat kuralı.”¹¹⁵

¹¹³Buket Aşçı, “Selim İleri ile Röportaj”, **Vatan Gazetesi**, 09.08.2009.

¹¹⁴Attilâ İlhan'ın yakın dostlarından Prof.Dr.Erol Manisalı bu çerçevede şöyle bir tespit yapmıştı: “Attilâ İlhan'ın cenazesindeki insan selini izlerken; insanlarla ayrı ayrı konuşurken bunu anlamaya çalıştım; bu büyük ilginin arkasındaki sebepler nelerdi? Bu sebep siyasiydi. Halk ona kafasında bir misyon vermişti. Attilâ İlhan'a destek de bir başkaldırıydı. Halk, Attilâ İlhan'ın söylediklerinin ve yazdıklarının arkasında biz varız: O öldü ama savunduğu düşünceleri biz yaşatacağız; biz uygulayacağız diyordu.” Erol Manisalı, “Şu Çılgın Türkler: Emperyalizmin Suratına İnen Bir Tokat...”, **Jeopolitik Dergisi**, Sayı: 23, Aralık, 2005, s.14.

¹¹⁵**Hürriyet**, 13 Ekim 2005.

Hızlan'ın bu değerlendirmesini tamamlayacak şekilde bir görüş belirten şair Ataol Behramoğlu'na göre de;

“Büyük şairler vardır bir de mucize şairler. Türk şiirinin mucize şairlerinden biriydi. Üç beş şairinden biriydi. Biçimde Türk şiirinin bütün geleneklerini çok iyi kavramış özümsemiş bir şairdi. Batı şiirinin en modern yaratılarından haberdar. Bunların son derece yerli bir sentezini yapmış olan bir şair. Biçimin büyük bir ustası aynı zamanda duygu inceliklerinin olağanüstü bir şairi imge yapmada ikinci yeni şiirine yakıştırılan bu işin asıl ustası Attilâ İlhan'dır.”¹¹⁶

Attilâ İlhan'ın edebiyatı ve özellikle de şiiri üzerine değerlendirme yapan aydınlardan birisi de onunla aynı yaşlarda olan ve benzer siyasal dönemeçlerden geçmiş olan Çetin Altan'dı. Altan'a göre;

“Attilâ, Beş Hececiler, Garip gibi şiir akımlarının dışında, kendi özgün tarzını yaratabilmiş bir şairdi. Türkiye'de koltuklarıyla değil kalemleriyle önemli olan insanların değeri hâlâ anlaşılamadı. O, kalemiyle önemli olan insanlardan biriydi. Bizim neslimiz gitgide kayboluyor Türkiye'de; Attilâ'nın ölümüyle daha bir eksildik.”¹¹⁷

Çağdaş şairlerden İlhan Berk de “İlhan benim gözümde her alanda ve Türk edebiyatında bir fenomendi. Ona her zaman şaşırarak bakmışım. Bu düşüncem hep de sürecektir kanısındayım.”¹¹⁸ diyerek görüşlerini ifade etmiştir. İlhan'ın şiiri ve edebiyatıyla ilgili bir değerlendirme de edebiyatçı-felsefeci düşünür Hilmi Yavuz'dan gelmiştir. Attilâ İlhan'ın doğrudan doğruya Nazım Hikmet ile ilişkilendirilmesi gerektiğini söyleyen Yavuz'a göre “o Nazım'ın sesidir. Nazım'ın şiirindeki müzikalite ve tabi Nazım'ın ideolojisi, bir bütün halinde Attilâ İlhan'ın şiirine intikal etmiştir.”¹¹⁹

Attilâ İlhan'ın ölümünden sonra edebiyat çevrelerinden gelen genel olarak olumlu değerlendirmelere romancı Adalet Ağaoğlu da katılmış ve Ağaoğlu; “Attilâ İlhan, büyük şairlerimizdendir. Düşünce üreten, kendine mahsus bir yazarımız. Gerçekten de kendine çok özgü; hem seçtiği temalar (izlekler), hem de kurgulama biçimleri bakımından 'entresan' bile diyebilirim.”¹²⁰ şeklinde görüş bildirmiştir. Attilâ Birkiye de benzer şekilde “Edebiyatımızdan bir yıldız daha kaydı: adı Attilâ İlhan'dı ve kuşkusuz ki en 'başka' olanıydı.”¹²¹ diyerek İlhan'ın özgünlüğünü vurgulamıştır.

¹¹⁶Hürriyet, 14 Temmuz 2005.

¹¹⁷Milliyet, 14 Ekim 2005.

¹¹⁸Milliyet, 14 Ekim 2005.

¹¹⁹Hilmi Yavuz, “Attilâ İlhan'ın Ardından”, BBC Turkish, 14 Ekim 2005.

¹²⁰Radikal, 14 Ekim 2005.

¹²¹Radikal, 14 Ekim 2005.

Yine bir başka şair Özdemir İnce de “Attilâ İlhan, Cumhuriyet yazar ve şair kuşağını 1950'lerin başından itibaren en çok etkileyen şair, sanat düşünürü ve edebiyatçıdır.”¹²² diyerek İlhan'ın Türk edebiyatı açısından tarihsel önemini vurgulamıştır. Edebiyat dünyasında, özellikle kendine bir edebiyat akımı oluşturma sürecinde döneminin edebiyatçılarıyla ilgili olarak oldukça eleştirel yaklaşım sergilemiş olan, yer yer sivri eleştirileri de olan İlhan için zamanında sert eleştirilerde bulunduğu edebiyatçıların da olumlu değerlendirmelerde bulunması dikkat çekicidir. İlhan ile araları pek iyi olmayan Fazıl Hüsni Dağlarca da bu isimlerden birisidir. Dağlarca, İlhan'ın ölümü üzerine şu cümleleri söylemiştir: “Attilâ İlhan'ı yıllar önce yurtdışında tanıdım. Görmekle, öğrenmekle sevinen biriydi. Yazın dünyamızda, düşünce dünyamızda çalışmaları sürüp gitmiştir. Kendini çok geliştirdi. Ölümü yazınımız için, toplumsal görüşlerimiz için bir yitiktir.”¹²³ Yaşar Kemal de İlhan için “Anadolu'yu çok iyi bilen, Anadolu dilini özümsemiş, dil yapısı çok sağlam bir yazardı. Türk şiirine damgasını vurmuş biridir. Aleyhimde yazılar da yazmıştı. Ama benim için her zaman çok değerli bir şairdi.”¹²⁴ ifadelerini kullanarak hakkaniyetli bir değerlendirme yapmıştır. Genç yazarlardan Ece Temelkuran ise “Bu ülkede, bu dilde, biri birine âşık olduğu her gün Attilâ İlhan, o hop eden içlerle, boşalveren dizlerle, telefon başında beklenen gecelerde, doluveren gözler ve o en gizli öpüşmelerde... Aşkla birlikte yaşayacaktır!”¹²⁵ diyerek İlhan'ın edebi etkisinin gücünün ve devamlılığının altını çizmek istemiştir. Benzer düşüncelere sahip olan sanatçı-yazar Zülfü Livaneli ise “John Berger insanın anadilinin, anayurdu olduğunu söyler. Attilâ İlhan şiiri anayurdumuzun bir parçasına dönüşmüştür. Bizi biz yapan mayaya, harca karışmıştır.”¹²⁶ sözleriyle İlhan'a “ulusal kültür” çerçevesinde büyük bir paye verdiğini göstermiştir.

Attilâ İlhan'ın öldüğünde, hemen hemen bütün siyasi parti liderleri, aydınlar, yazarlar, sivil toplum örgütü temsilcileri, sendika temsilcileri ile birlikte yönetim kademesinin başında bulunan isimler de kuru bir baş sağlığının ötesinde İlhan ile

¹²²Radikal, 14 Ekim 2005.

¹²³Radikal, 14 Ekim 2005.

¹²⁴Sabah, 14 Ekim 2005.

¹²⁵Milliyet, 15 Ekim 2005.

¹²⁶Vatan, 14 Ekim 2005.

ilgili samimi fikirlerini ve görüşlerini bildirmişlerdir. Örneğin dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer İlhan ile ilgili şunları söylemiştir: “Ulusumuzun sevgisini kazanan yazınımızın usta isimleri arasında her zaman saygıyla anılacak, geride bıraktığı yapıt yaşayacaktır. Yapıtları beğeniyle okunan Attilâ İlhan, kendisinden sonraki kuşak için yol gösterici olmayı sürdürecektir.”¹²⁷ Başbakan Tayyip Erdoğan da “Şiir, roman ve denemeleriyle büyük bir okuyucu kitlesine sahip olan Attilâ İlhan, bıraktığı eserleriyle sevenlerinin kalbinde yaşamaya devam edecektir. Edebiyat ve basın camiamıza başsağlığı dilerim.”¹²⁸ ifadesini kullanırken, dönemin Genel Kurmay Başkanı Hilmi Özkök, normalde Türk Silahlı Kuvvetleri’nin temsilcilerinin “resmi” ifadelerinde pek alışık olunmayan bir başsağlığı mesajı bildirmiş ve İlhan ile samimi düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır:

"Gençlik yıllarımızda bizim gönüllerimize tercüman olan büyük bir şairimizdi. Değerli şiirleri bizleri çok etkilemiştir. Adeta bizim söylemek isteyip de söyleyemediklerimizi veya güzel söyleyemediklerimizi o vermiştir. Kendisi şair olmanın ötesinde çok iyi bir yazardır. Tarihi çok iyi bilir. Düşünceleri zaman içinde evrim geçirmiştir. Çok entelektüel bir insandır"¹²⁹

Attilâ İlhan’ın ölümünün ardından, onun edebiyatçılığı dışında bir fikir adamı ve siyasal düşünür olarak önemini ortaya koyan, bazen de bu açıdan eleştiren çok değerlendirme yapılmıştır. İlhan’ın ölümünden sonra onun siyasal düşünür olarak öneminin yeterince vurgulanmadığını, onun sadece bir “aşk şairi” olarak nitelendirilmesinin yanlış olduğunu düşünen yazarlara sıkça rastlanmıştır. Bunlardan birisi olan Hulki Cevizoğlu bu doğrultudaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmişti:

“Genellikle "aşk şairi" olarak bilinen Attilâ İlhan, ölümünün ardından yapılan televizyon anma programlarında da daha çok bu yönüyle öne çıkarıldı. Oysa, o, özellikle son yıllarda “toplumcu bir yazar ve düşünür” kimliğiyle Türkiye'nin içinde bulunduğu sorunları anlatıyordu. Yazdıkları anlattıkları ülke çapında çok büyük ilgi ve heyecan yaratıyordu.”¹³⁰

Taha Akyol da Attilâ İlhan’ı “aşk şairliği” ötesinde siyasal düşünceleriyle değerlendiren liberal aydınlardan birisiydi. Hatta İlhan’ın siyasal, toplumsal düşüncelerini dile getirdiği “Hangi Sol” ile başlayan deneme serisinden ilham alarak

¹²⁷Sabah, 14 Ekim 2005.

¹²⁸Sabah, 14 Ekim 2005.

¹²⁹Milliyet, 14 Ekim 2005.

¹³⁰Yeni Çağ, 14 Ekim 2005.

yazdığı “Ama Hangi Atatürk”¹³¹ kitabında İlhan’ın “Hangi Atatürk” kitabını eleştirmeye çalıştığını belirtmiştir. Düşünelerinin çoğuna katılmasa da İlhan’ı bir “mütefekkir” olarak her zaman önemseydiğini bildiren Akyol, İlhan’ın ölümü üzerine şunları yazmıştır:

“Bütün edebi eserlerinde onun "ulusal kültür sentezi" fikrini görmek mümkün. Sıkı bir Kemalistti ve aynı zamanda "Selçuklu-Osmanlı kültürü"nü ve "bin yıllık tarihimizi" vurguladı, 1930'ların ve 40'ların dil ve kültür politikalarını eleştirdi, "alafrangalığı" yerden yere vurdu. Sentezin örneklerini, divan edebiyatından yararlanarak yazdığı şiirlerle ortaya koydu. "Dersaadette Ezan Sesleri" adıyla yazdığı 'ulusalci' roman da "ulusal kültür" anlayışının bir örneğidir... Büyük bir edebiyat ve fikir adamı olduğu muhakkaktır”¹³²

Yine Attilâ İlhan’ın düşüncelerinin çözümlemesini yapan Doğu Perinçek; “Düşünlüğü ve yaratıcılığı, hem insanlık tarihinden, hem de ve sonuna kadar millî tarihin içinden kuvvet alır.”¹³³ derken onun edebiyatının ve düşüncelerinin tarihsel misyonunun altını çizen yazar Bedri Baykam, İlhan’ın kaybını şöyle değerlendirmiştir:

“Attilâ İlhan'ın kaybı, 20. yüzyıl tarihimizin içinde siyaset ve edebiyatta çok büyük bir boşluk açtı. Büyük bir yara aldı Türk entelektüel hayatı. Özellikle aydınlanma devrimini anlamak, hazmetmek, gelecek kuşaklara taşımak ve sürekli olarak yeni yorumlarla onun ışığını gençlerle buluşturmak, Attilâ İlhan’ın kendisine biçtiği misyondu.”¹³⁴

Özellikle yaşamının son döneminde “Türk milliyetçiliği” fikrini benimsemiş toplumsal kesimlerde ve yazarlar arasında da dikkatle takip edilen ve büyük ölçüde sempati toplayan Attilâ İlhan için “Milliyetçi” Yeniçağ gazetesi yazarlarından İrfan Ülkü şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Attilâ İlhan, Cumhuriyet tarihimizin düşünür ve kuramcılarındandı. Atatürk'le Sultan Galiyev'i ortak platforma taşıırken, ortaya attığı "Sultan Galiyev bileşkesi" çok tartışıldı, çok eleştirildi. Hem kendi içinden, hem de dışarıdan. Ama sonunda cenazesindeki görüntüler, Sultan Galiyev bileşkesinin bir "vakıa" haline geldiğini göstermiyor mu?”¹³⁵

Aynı gazetenin etkin yazarlarından birisi olan ve İlhan ile yakın fikri diyalog içerisinde bulunduğu bilinen Türkçü-Milliyetçi Arslan Bulut da İlhan’ın ölümünden hemen sonra yazdığı bir anma yazısında onun siyasi görüşleri açısından sosyalist olmakla birlikte ilk defa sağcıyla solcuyu “Kuvayi Milliye” ve “Müdafaa-i Hukuk”

¹³¹Attilâ İlhan’ın ölümünden sonra yayımlanan(2008) kitapta Taha Akyol, İlhan’ın kendi penceresinden Atatürk’ün bir dönemini(1920-1923) baz alarak çizdiği Batı aleyhtarı Atatürk portresinden başka bir Atatürk portresi(Batıcı-liberal) de çıkabileceğini vurgulamaktadır. Bkz. Taha Akyol, **Ama Hangi Atatürk**, Doğan Yayınları, İstanbul, 2008.

¹³²**Milliyet**, 15 Ekim 2005.

¹³³**Aydınlik**, 14 Ekim 2005.

¹³⁴**Hürriyet**, 14 Temmuz, 2005.

¹³⁵**Ortadoğu**, 13 Ekim 2005.

ilkeleri etrafında birleştirebilmiş ve bu çerçevede “dip dalgası” yaratmayı başarmış bir Türk milliyetçisi olarak da anılması gerektiğini ifade etmiş ve “o dip dalgasının yükseleceği umuduyla 1997’den beri Attilâ İlhan ile aynı çizgide yürüdüklerini” belirtmiştir.¹³⁶

Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Ümit Zileli ise Attilâ İlhan’ın siyasal düşünce ayrımı yapmadan topyekün Türk halkına cumhuriyetin ve demokrasinin selameti için verdiği mesajın önemi üzerinde durmuş ve şöyle söylemiştir:

“Bu ülkenin aydınlık insanları, bir büyük şairi, bir büyük aydını, bir büyük yurtseveri, Cumhuriyetin bir büyük evladını yitirdi... Atillâ İlhan’ı çok özleyecek, çok arayacağız... Ama onun her defasında ısrarla ve inançla vurguladığı gibi, “dipten gelen dalga” mutlaka ama mutlaka tarihsel görevini bir kez daha yerine getirecek...”¹³⁷

Attilâ İlhan’ın ölümü üzerine sarf edilen bütün olumlu değerlendirmeleri özetleyecek bir görüş ise edebiyatçı Erendiz Atasü’nün aşağıdaki sözleriyle dile getirilmiştir:

“Düşüncelerine katılsanız da katılmasanız da bilirsiniz ki, düşünce üretirken, bakışı Türkiye’nin ufkuyla sınırlı değildir, o, dünyayı gözlemler; ama ayakları Türkiye’nin zeminine basmakta, memleketin gerçekliğine farklı toplumsal tarihlerin dokusundan örülmüş eldivenlerle değil, çıplak elleriyle dokunmaktadır. Türkiye büyük bir edebiyatçısını; özü sözü bir aydınlarından birini kaybetti.”¹³⁸

Görüldüğü gibi yukarıda alıntı yaptığımız aydınlara ve siyasi kişiliklere baktığımızda, Attilâ İlhan’ın ölümünden sonra, hakkında yorum yapanların bir kısmı onun şair-edebi yönünün özellikle altını çizmektedir. Böyle değerlendirenler genellikle liberal, liberal sol, muhafazakar aydınlardan oluşmaktadır. Başka bir kesim de İlhan’ın edebiyatından çok siyasi düşüncelerinin altını çizmektedirler. Böyle değerlendirenler de genellikle, ulusalcı, Kemalist ve sol çevrelere mensupturlar. Burada liberal Taha Akyol’u istisna tutabiliriz. Zira Akyol, Attilâ İlhan’ın edebiyatçılığının yanında en az edebiyatçılığı kadar ciddi bir siyasal düşünür olduğunu vurgulamış, eleştirel de olsa İlhan’ı bu çerçevede incelemiştir. İlhan’ı değerlendiren siyasiler de dünya görüşlerine göre İlhan’ın şairliğini, romancılığını veya düşünürlüğüne ön plana çıkarmışlardır. Ancak, hiçbir kesimin reddedemediği, görüşlerine katılmayanların bile hakkını teslim ettiği temel gerçek İlhan’ın büyük bir

¹³⁶ Arslan Bulut, “Dip Dalgası, Ulusalcılık ve Attilâ İlhan”, **Jeopolitik Dergisi**, Sayı: 23, Aralık 2005, s.34-43.

¹³⁷ **Cumhuriyet**, 14 Ekim 2005.

¹³⁸ **Radikal**, 15 Ekim 2005.

edebiyatçı, fikir adamı ve çok etkili bir siyasi figür olduğuydu. Nitekim, ölümünün ardından beş yıl geçmiş olmasına rağmen fikirleri hala siyasi olarak değer görebilmekte, güncelliğini koruyabilmektedir.

10.Bütün Eserleri

Attilâ İlhan edebiyatın hemen her türünde eser bırakmış, üstelik her eseri de toplumun bütün kesimlerinde farklı etkiler yaratmış, farklı izler bırakmış olan, düşünce tarihimize önemli katkıları olan yazar ve mütefekkirlerden birisidir. Eserlerinin hem siyasete/siyasal düşüncelere; ulusalcı, ulusal sol hareketlere hem de edebi akımlara (toplumsal gerçekçi edebiyat hareketi) zemin olması, başka bir düşün adamında görülmesi zor olan özelliklerinden birisi olarak değerlendirilebilir. Şiir, roman, anı-gezi, söyleşi türünde bırakmış olduğu eserlere siyasi-sosyolojik denemelerini ve dizi-film senaryolarını eklemiş, hemen her eseri büyük bir ilgi görmüş, etki yaratmış, sıcak tartışmalara neden olmuştur. İlhan'ın polemikçi, aykırı ve biraz da kışkırtıcı eserleri, fikirlerinin ölümünden sonra da tartışılmaya devam etmesini sağlamaktadır. Bu arada, İlhan'ın köşe yazıları ve söyleşilerinin sistematik olarak bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş olan inceleme-araştırma eserlerini ve siyasi sosyolojik denemelerini normal bir edebiyat eseri olarak algılamamak gerektiğini özellikle belirtmek gerekir. İlhan ile ilgili olarak böyle bir yanlış veya eksik değerlendirme olduğu için onun son derece orijinal tarihsel-sosyolojik fikirlerle ortaya koyduğu eserleri genellikle sadece edebiyatçıların inceleme konusu olarak değerlendirilmiş, siyasi düşüncesi ve tarihsel değerlendirmeleri ise sosyal bilim incelemesinden çok güncel siyaset tartışmalarında yer bulabilmiştir. Oysa İlhan'ın sadece denemelerinde, söyleşilerinde, köşe yazılarında değil, romanlarında ve şiirlerinde bile ciddi bir sosyal bilim perspektifi ve hiç de göz ardı edilmemesi gereken bir tarihçilik vardır. İlhan'ın bu açıdan da bir değerlendirilmesinin gerektiği, İlhan ile ilgili olarak böyle bir incelemenin olmamasının eksiklik olduğu açıktır.

Attilâ İlhan'ın bütün eserleri, kendi belirlediği sınıflandırmaya göre, tarihsel sırasına uygun olarak İlhan'ın yakınları tarafından 2007 yılında kurulan Attilâ İlhan Bilim Sanat ve Kültür Vakfı tarafından aşağıdaki şekilde belirtilmiştir:¹³⁹

Şiir Kitapları

Duvar(1948), Sisler Bulvarı(1954), Yağmur Kaçağı(1955), Ben Sana Mecburum(1960), Bela Çiçeği(1962),Yasak Sevişmek(1968), Tutuklunun Günlüğü (1973), Böyle Bir Sevmek(1977), Elde Var Hüzün(1982), Korkunun Krallığı(1987), Ayrılık Sevdaya Dahil(1993), Kimi Sevsem Sensin(2002)

Romanları

Sokaktaki Adam(1953), Zenciler Birbirine Benzemez(1957), Kurtlar Sofrası (1963/64), Bıçağın Ucu(1973), Sırtlan Payı(1974), Yaraya Tuz Basmak(1978), Fena Halde Leman(1980), Dersaadet'te Sabah Ezanları(1981), O Karanlıkta Biz(1988), Haco Hanım Vay(1984), Allahın Süngüleri-Reis Paşa(2002), Gâzi Paşa(2005-Ölümünden Sonra-), O Sarışın Kurt(2007-Ölümünden Sonra-)

Öykü

Yengecin Kıskaçı(1999)

Deneme-Anı-Söyleşileri

Deneme-Anı: Abbas Yolcu(1957), Yanlış Kadınlar Yanlış Erkekler(1985), (*Anılar ve Acılar*) Hangi Sol(1970), Hangi Batı(1972), Hangi Seks(1976), Hangi Sağ (1980), Hangi Atatürk(1981), Hangi Edebiyat(1993), Hangi Laiklik(1995), Hangi Küreselleşme(1997). Attilâ İlhan'ın Defteri: Faşizmin Ayak Sesleri(1975), Gerçekçilik Savaşı(1980), Batı'nın 'Deli Gömleği'(Gazete yazıları, 1981), “İkinci Yeni” Savaşı(1983), Sağım Solum Sobe(Gazete yazıları, 1985), Ulusal Kültür Savaşı (1986), Sosyalizm Asıl Şimdi(1991), Aydınlar Savaşı(1991), Kadınlar Savaşı(1992) Cumhuriyet Söyleşileri: Bir Sap Kırmızı Karanfil(1998), Ufkun Arkasını

¹³⁹ <http://www.tilahan.net>, Erişim Tarihi: 24.03.2009.

Görebilmek(1999), Sultan Galiyef(2000), Dönek Bereketi(2002), Yıldız, Hilâl ve Kalpak(2004)

Senaryoları

Film Senaryoları:Yalnızlar Rıhtımı(Yön.Ömer Lütfi Akad/1959), Ateşten Damla(Yön.Memduh Ün/1960), Şoför Nebahat(Yön.Metin Erksan/1960), Devlerin Öfkesi(Yön.Nevzat Pesen/1960), Rıfat Diye Biri(Yön.Ertem Göreç/1962), Ver Elini İstanbul(Yön.Aydın Arakon/1962). Televizyon Filmi: Paranın Kiri(1979). Televizyon Dizileri: Sekiz Sütuna Manşet(6 bölüm/1982), Kartallar Yüksek Uçar (12 bölüm/1984), Yarın Artık Bugündür(8 bölüm/1986), Yıldızlar Gece Büyür(16 Bölüm/1992), Tele-Flaş(13 bölüm/1993), Baykuşların Saltanatı(1999).

Çevirileri

Kanton'da İsyan(Malraux), Umut(Malraux), Basel'in Çanları(Aragon)

İKİNCİ BÖLÜM

ATTİLÂ İLHAN'IN ROMANLARINDA SİYASAL DÜŞÜNCE

Attilâ İlhan'ın edebiyat çalışmalarında kapsamlı toplumsal çözümlemeler, tarihi değinmeler ve siyasi kişilik analizleri bulunmasına, üstelik romanlarında büyük ölçüde belgeselliğe de yer vermiş olmasına rağmen bu eserlerle ilgili olarak doğrudan sosyal bilim çözümlemeleri yapılmış değildir. Genellikle İlhan'ın edebiyatçı kişiliği ile siyasi düşünür kişiliği ayrı tutulmuş, onun edebiyat eserlerinin bütünüyle analizini, edebiyatçılar dışında, sosyal bilim perspektifinden yapan araştırmacılara pek rastlanılmamıştır. Oysa İlhan'a göre, bütün eserleri -konuları ve araçları farklı olsa da- kendi dünya görüşünün, siyasi-toplumsal analizlerinin farklı biçimlerdeki yansımaları olarak üretilmişlerdir. İçeriğini bizzat doldurmaya çalıştığı, toplumsal gerçekçi metodolojisi ve benimsediği genel felsefi yöntem olan diyalektik de İlhan'a göre bunu gerektirmektedir. Böyle bir bakış açısı çerçevesinde “tarih bilinci” kavramını özellikle benimsemiş olan İlhan, bu bilinci yansıttığı/yansıtmak zorunda hissettiği edebiyat eserlerinde doğal olarak sosyal bilim argümanlarını da yoğunlukla kullanmaktadır. İlhan bu düşüncesini şöyle anlatmıştır:

“Tarih bilinci olmayan bir sanatçının, çağını kavrayamayacağını düşünürüm. Bu bilinci edinmenin yolu, bilimsel yöntemle tarih, iktisat ve sosyoloji araştırmaları yapmaktır. Sanatçı, içinde yaşadığı toplumun uzak ve yakın geçmişini iktisat ve sosyoloji açısından bilimsel olarak inceleyecek ki, onu geleceğe yönelten sağlam bir tarih bilincine kavuşabilin.”¹

1.Toplumsal Gerçekçi Edebiyat Metodolojisi

Attilâ İlhan, Paris'te geçirdiği yıllar içerisinde yaptığı derinlemesine araştırmalar ve gözlemler sonucunda bir yandan içinden geldiği komünist hareketin dogmatik yönünü sorgulayarak farklı bir sosyalizm anlayışını belirleme çabası içerisine girerken öte yandan temellerini oturtmaya başladığı siyasi düşüncesine paralel bir edebiyat metodolojisi üzerine çalışmalarını da yoğunlaştırmıştı. Bu

¹Belgin Sarmaşık(der), **Attilâ İlhan: “Açtırma Kutuyu!..”**, Cilt 1, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004, s.270.

çerçeve, öncelikle edebi çalışmalarında kendisinin de benimsediği toplumculuğun ve gerçekçiliğin, benzer temelleri olmakla birlikte, Sovyet merkezli olarak geliştirilmiş olan “sosyalist gerçekçilik”ten farklılığını ortaya koymaya çalıştı ve kendi ülkesinin özgün koşullarına ve sorunlarına göre belirlediği edebiyat yoluna “toplumsal gerçekçilik” adını verdi. Paris’ten döndüğünde de bu ekolünü bir ulusal akım olarak kabul ettirmek üzere 1950’li yıllarda genç şairlerin-edebiyatçıların bir arayışı olarak yayın hayatına başlayan *Mavi dergisi* çevresinde yaygınlaştırmaya koyuldu.

Attilâ İlhan, kendisinin geliştirdiği, adını koyduğu ve içeriğini belirlediği “toplumsal gerçekçi” edebiyatın, Sovyet Bloku’nda hakim olan edebiyat anlayışı “sosyalist gerçekçilik”/“toplumcu gerçekçilik” (sosyalist realizm/sosyal realizm)den farklılığını şöyle açıklamıştı:

“...önce toplumcu gerçekçilik nedir, toplumsal gerçekçilikten ne farkı vardır, onu belirtelim: Ülkemizde solcular, Sovyetler 'deki 'resmi sanat anlayışı' olan Sosyalist Gerçekçiliği , başlarına iş açmamak için 'Toplumcu Gerçekçilik' diye savunuyorlardı; oysa ben yurtdışında sorunu biraz kurcalayıp tartıştıktan sonra, aslında Andrey Jdanof 'un teorisi olan bu tutumun, sanatçıyı bir parti propagandacısı durumuna indirgediğini saptamış; ayrıca, toplumsal diyalektiğin yanı sıra insanlarda bir de bireysel diyalektiğin bulunduğunu hesaba katarak, bu türden toplumsal bir sanatın, sosyalizm'in ruhuna daha uygun olacağına hükmetmişim.²

İlhan, sosyalizm ve ulusallık düşüncesinin sanat alanındaki sentezini yansıtan kendi toplumsal gerçekçilik anlayışının aslında Mustafa Kemal devrimiyle paralellik taşıdığını da şu şekilde ifade etmişti:

“Biz Mustafa Kemal ile bir hizadaydık. Türk sanatında toplumcu ve Mustafa Kemalci bir bileşim arıyorduk. Atatürkçü bir sanat ister istemez toplumcu olmalı. Mustafa Kemal sanatçıyı, ulusunun yücelmesi için, yalnız sanatını kullanmakla görevli tutmuyor; ondan kılavuzluk etmesini, halkın yolunu aydınlatmasını, ışık tutmasını istiyor.”³

Gerçekten de Attilâ İlhan’ın siyasal düşüncesinin edebi temeli veya boyutu olarak nitelendirilebilecek olan “toplumsal gerçekçilik” Marksist edebiyatın toplumcu(sosyalist) gerçekçiliğinden farklıdır. Marksist toplumcu gerçekçilik olarak adlandırılan edebiyat akımı Sovyetler Birliği’nde devletin resmi sanat anlayışı olarak 1930’lı yıllarda Stalinist bir politika çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Bu tarz edebi eserlerde toplumsal gerçeklik bir sonraki gerçekliğe düz bir çizgi halinde giden bir

²Attilâ İlhan, “Nam-ı Diğer, ‘Halis Acarı’!..”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 29.07.2005.

³Attilâ İlhan, *Gerçekçilik Savaşı*, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s.101.

aşama olarak determinist bir çizgide tezahür eder, yani toplumun nereye gittiği ve nereden geldiği önceden bilinebilir ve müdahale edilebilir bir kesinlik arz etmektedir. Bu eserlerde olaylar da karakterler de aşırı tipiktir, nerede nasıl davranacağı sınıfsal konumuna ve politik duruşuna göre aşağı yukarı bellidir.⁴ İlhan'ın romanlarında da bir ilerleme çizgisi ve belirli bir tarihsel misyonu canlandıran karakterler mevcut olmakla birlikte kahramanlar hal ve hareketleri önceden belli olabilecek “mekanik kahramanlar” değildir; İlhan'ın roman kahramanları zaman zaman ideolojik çelişkilere de düşebilen, gel gitlere açık psikolojik davranışlar sergilemişlerdir. Üstelik, İlhan'ın edebi eserlerinde Marksist/determinist toplumcu gerçekçiliğin edebi eserlerindeki gibi doğrusal bir ideolojik rotaya göre ana çerçevesi belirlenmiş olarak sürekli ileriye doğru giden düz bir tarihsel çizgi de yoktur. Romanlarında aktarılan tarih ve toplum içerisinde karmaşık toplumsal ilişkiler, sınıfsal çelişkiler bulunmaktadır. Devrimciliğe verilen anlam ise bir parti veya sınıf çevresinde değil, bireysel özgürlüğü dışlamayan bir ulusal çerçevede, ulusal kalkınma çerçevesinde olmuştur. İlhan'ın edebi eserlerindeki bu “ulusal çerçeve” ise Türk İnkılabı ve onun doğurduğu Kemalizm/Atatürkçülük olmuştur. Bununla birlikte İlhan'a göre Atatürkçü sanat tutumu toplumsal bir tutum olacaktır. Ona göre Mustafa Kemal de Cumhuriyet sanatçısından öncelikle ulusun mutluluğu için Kuvayi Milliye hareketinin ve devrimlerin temel ilkelerini, anlam ve yöntemlerini yansıtan eserler beklemiştir. Hatta, İlhan'ın aktardığına göre Atatürk, ölümüne yakın bir zamanda(1937), herhalde bu beklentisinin tam olarak karşılanmadığından dolayı, “Ben Bir İnkılap Çocuğuyum” adında kendisinin özel tarihini ve Türk devrimine bakışını anlatan bir senaryo yazdırmış, hatta düzeltmesini bizzat kendisi yapmıştır.⁵

⁴Berna Moran, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991, s.49-50.

⁵İlhan, **Gerçekçilik Savaşı**, s.104. Aslında “Ben Bir İnkılap Çocuğuyum” adlı senaryoyu Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'nin ilk sinemacılarından olan Münir Hayri Egeli ile birlikte 1937 yılında bizzat yazdığını söylemek daha doğru olur. Zira araştırmacı-yazar Prof.Dr.İlknur Güntürkün Kalıpçı'nın yakın zamanlarda Milli Kütüphane'de bulunduğu Atatürk'ün el yazısıyla yazdığı bilgi notunda şu ifadeler yer almaktadır: “Münir Hayri, filmi çevirme işiyle bizzat meşgul olacaktır. Hemen Almanya'ya gidecek, senaryomuzu işleyecektir. Hasan Rıza gereken masrafları benden karşılayacaktır /İmza: K (Kemal)” Atatürk'ün Türk inkılabı süreciyle şekillenen hayat hikayesini bizzat kendi kalemle anlattığı bu senaryo Atatürk'ün hastalığının ilerlemesi nedeniyle tamamen rafa kaldırılmış ve bugüne kadar hiçbir şekilde gündeme getirilmemiş olsa da Kalıpçı'nın Milli Kütüphane'de tesadüfen bulunduğu notla birlikte tekrar gündeme gelen 137 sayfalık senaryo, 2009 yılında yönetmen Biray Dalkıran tarafından filme çekilmeye başlamıştır. www.egitimhane.com., Erişim Tarihi: 06.11.2009. Atatürk ve sinemacı Egeli'nin birlikte yazdığı “Ben Bir İnkılap Çocuğuyum”

Attilâ İlhan, toplumcu bir sanatçının toplumsal sorumluluğu olan bir sanatçı olduğunu ifade etmiş, ancak kendi dönemindeki toplumcu sanatçıların köy gerçekliğini bütün çıplaklığıyla ortaya koyan “gerçekçi” eserlerini yeterli saymamış ve kendi “gerçekçilik” anlayışını onlarınkinden de ayırmıştır. Ona göre, kendisinin dışındaki toplumcu roman yazarları mevcut köy gerçekliğini sanki değişmez, yazgısal bir anlayışla betimlemişler, yeni bir siyasal biçimleniş(cumhuriyet) ve devrim süreciyle hızlanan toplumsal ilerlemenin getirdiği yeni ilişki biçimlerini, özellikle kentlerdeki yeni sınıfsal hareketliliği, karmaşık toplumsal ilişkileri görmezden gelmişler veya yeterince önem vermemişlerdir. Bu anlamda İlhan; Orhan Kemal, Fakir Baykurt gibi dönemin toplumcu romancılarını “eleştirel gerçekçi”, “toplumcu gerçekçi” olarak nitelendirerek onların edebi yaklaşımını kendi “toplumsal gerçekçi” anlayışından ayrı tutmuştur. Ona göre, toplumsal gerçekçi sanatçı sadece toplumsal yapıdaki ‘perişan’ durumu ortaya koymaz, bu duruma çözüm de getirir. Toplumsal gerçekçi sanatçının, Mustafa Kemal’in de belirttiği gibi bir ulusal, toplumsal misyonu ve yurttaşlık sorumluluğu da olmalıdır.⁶

Attilâ İlhan, kendine has biçimde geliştirmiş olduğu, ulusalcı ve özgürlükçü bir çerçeveye oturttuğunu söylediği “toplumsal gerçekçi” edebiyat metodolojisi Mustafa Kemal’in sanat tutumuna ne kadar uygun düşüyorsa ona göre aynı şekilde İnönü dönemindeki hakim kılınmaya çalışılan Garip Hareketine⁷ ve sonrasında Demokrat Parti döneminde gelişen onun isimlendirmesiyle “anlamı dışlayan”,

---

senaryosunun yazılma hikayesini ve senaryonun ayrıntılarını anlatan anı kitabı için ayrıca bkz. Münir Hayri Egeli, **Atatürk’ten Bilinmeyen Hatıralar**, Ahmet Halit Kitapçılık, İstanbul, 1959.

⁶Zeynep Aliye, **Mavi Adam Attilâ İlhan İle Söyleşiler**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001, s.43-44.

⁷Orhan Veli Kanık, Melih Cevdet Anday, Oktay Rıfat gibi şairlerin içerisinde bulunduğu ve kafiyesiz, biçime önem vermeyen(serbest vezinci), toplumsal yaşamdan çok bireysel yaşamı aktaran bir şiir anlayışını yansıtan ve daha sonra bu “serbest” anlayışın daha da radikalleştiği İkinci Yeni şiir akımının da habercisi olan(Melih Cevdet ve Oktay Rıfat bu akım içinde de yer bulmuştur) Garip Akımını(1937-1950) inceleyen bir çalışma için bkz. Hakan Sayzek, **Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Garip Hareketi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006. Attilâ İlhan, Garip Hareketi’nin Türk devrimiyle birlikte “toplumsal gerçekçi” bir karakterde gelişen Atatürkçü yeni sanat anlayışına zıt bir hareket olduğunu düşünmekte ve bunu şöyle açıklamaktadır: “Yeni Türk sanatı Atatürkçü anlamıyla ‘milli mücadeleci’; sebep ve kök arayan, devrimci, tek kelimeyle özcü bir sanat olacaktır. Bu da bizi muhakkak ki toplumsal ve gerçekçi bir sanata götürür. Oysa Garipçiler daha ilk adımda ayaklarını yerden kesmiş; şiire, çünkü soyut adam yerine, bugünkü toplumsal çevresinden makaslanmış bir soyut adam, bir Süleyman Efendi(*Orhan Veli’nin şiir kahramanı, ‘...yazık oldu Süleyman Efendi’ye...*) uydurarak ‘söz sanatı’ şiiri kurmaya yönelmişlerdir. Böyle bir şiir tutumunda insan, toplum, insanın toplumla ilgili ve bütün bunların toplumsal ve tarihsel anlamları mevcut değildir.” İlhan, **Gerçekçilik Savaşı**, s.177.

“soyut”, “tarihsel ve toplumsal süreçten kopuk” “İkinci Yeni” hareketine de o kadar uzak düşmektedir. İlhan’a göre CHP alafrangalığı ulusalcı ve bağımsız gerçekçiliği (Sabahaddin Ali, Nazım Hikmet vs.) devre dışı bırakmak için Garip hareketini desteklemiş, DP’nin “soğuk savaş iktidarı” da İlhan’ın bizzat kendisinin öncülük yaptığı toplumsal gerçekçiliğin ulusal bir mahiyet almasını önlemek için İkinci Yeni hareketini besleyip büyütmiştir.⁸

Sonuç olarak Attilâ İlhan’ın benimsemiş olduğu ve toplumsal gerçekçilik adını verdiği sanat yolu, onun düşüncesine göre; “memleketimizin” ve “milletimizin” meselelerini sosyal ve tarihi bir metodla ele alan en yeni ve en uygun sanat yoludur. Batı estetiğini de dikkate alan milli, milliyetçi, sosyal bir sanat yoludur.⁹ Ona göre Türkiye koşullarında toplumsal gerçekçi metodoloji ve sanat yolu; Kurtuluş Savaşını, Kuvayi Milliye ruhunu ve Atatürkçülüğü hareket noktası sayan devrimci, ulusal bir o kadar da Batılı bir metodolojidir.¹⁰ Attilâ İlhan özellikle Kurtlar Sofrası ile başlayan ve Aynanın İçindekiler serisi ile devam eden (Bıçağın Ucu, Sırtlan Payı, Yaraya Tuz Basmak, Dersaadet’te Sabah Ezanları, O Karanlıkta Biz, Reis Paşa, Gazi Paşa, O Sarışın Kurt) tarihsel-siyasal romanlarını böyle bir metodolojiyle, bu bilinçle yazmış ve bu eserlerindeki karakter ve olay çözümlenmeleri onun siyasi düşüncesinin de ipuçlarını vermiştir.

⁸**Cumhuriyet**, 29.07.2005. Temel özelliği şiirde ölçü, yapı, gelenek tanımamak olan, toplumsal yaşamın bütün veçheleri içinde bireyin yaşamının bütün sıradan hallerini de kapsayacak şekilde dile getiren, felsefi anlamda nihilist(hiççilik), egzistanyalist(varoluşçu) bir düşünce tarzından da beslenen; İlhan Berk, Cemal Süreyya, Edip Cansever, Turgut Uyar, Ahmet Oktay, Özdemir İnce, Oktray Rifat, Ece Ayhan, Sezai Karakoç, Ülkü Tamer; Muzaffer İlhan Erdost gibi şairleri kapsayan İkinci Yeni hareketinin(1954-1964) isim babası Muzaffer İlhan Erdost’tur. Erdost’un İkinci Yeni Hareketi’nin tarihi ve temel özellikleriyle ilgili düşüncelerini aktardığı ve bu harekete yönelik özellikle Attilâ İlhan’dan gelen eleştirilere de yanıt verdiği çalışması için bkz. Muzaffer İlhan Erdost, **İkinci Yeni Yazıları**, Onur Yayınları, Ankara, 1997. Ayrıca, İkinci Yeni Hareketi’ni soğuk savaşın getirdiği baskı ortamında toplumsal gerçekçi edebiyatın ortadan kaldırılmasıyla meydana gelen boşluğu doldurmaya yeltenen, anlamı dışlayan, sanatın toplumsal işlevini dışlayan, derinliği ve tarihselliği olmayan suni bir edebiyat hareketi olarak gören Attilâ İlhan’ın bu konudaki eleştirel yazıları için bkz. Attilâ İlhan, **İkinci Yeni Savaşı**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.

⁹Sarmaşık, **a.g.e.**, s.35.

¹⁰**Y.a.g.e.**, s.90.

2.Edebi Çalışmalarının Genel Siyasal-Toplumsal Karakteristiği

Attilâ İlhan'ın edebi eserlerinde genellikle “tarihsel politik” vurgu çok yoğun olarak yer almıştır. Eserlerinde, bazen bir tarihsel süreç diyalektik gelişim çerçevesinde, bir kavga içerisinde yansıtılmakta; bu şekilde, bir tarih felsefesi de ortaya konmakta; bazen, siyasal sistemin ekonomi politiği irdelenmekte; bazen de bireysel siyasal düşünüş biçimleri kendi aralarındaki ideolojik çatışmalar, farklılıklar ele alınarak ortaya konulmaktadır. Ayrıca bazı çalışmalarında da tarihsel yanlışların, politik yalpalanmanın ve siyasi-iktisadi krizlerin bireylerin psikolojisi üzerindeki etkileri çözümlenmeye çalışılmaktadır. Bütün bunlar yapılırken İlhan'ın fikir dünyasını, tarih ve sosyoloji yorumunu da çözümlenmek mümkün olabilmektedir. İlhan, bazen kendi düşüncelerini bir roman kahramanının diliyle aktarmış, bazen de düşüncelerini doğrudan kendisi dillendirmiş, ama her halükarda kendi zihinsel dünyasında yaşadığı felsefi tartışmalar, tarihsel hesaplaşmalar, siyasal öngörüler onun eserlerine çok açık bir şekilde yansıtılmıştır.

Attilâ İlhan'ın edebi eserlerindeki tarihsel politik vurgu, esas olarak romanlarında çok belirgin bir biçimde doğrudan doğruya görülebilmektedir. Bu vurgu, simgesel ifadeleri estetik bir kurguyla ifade ettiği şiirlerinde ise daha dolaylı bir şekilde, daha yoğun bireysellik, bireysel ruh dünyası içerisinde sunulmaktadır. Buna rağmen, İlhan'ın şiirlerinde de kendi algılama biçimiyle oluşturduğu tarih ve siyaset yorumları yoğunlukla yer almıştır. Örneğin, ilk şiir kitabı Duvar'da yer alan “Şafak Vakti Dünya” şiirlerinde(destanında) İkinci Dünya Savaşı'nı irdelemiş, bu savaş sürecinde faşizm ve nazizm eleştirisi yapmış ve bu dönemde emperyalizme karşı dünyada başlayan milli, özgürlükçü, demokratik ve sosyalist direnişi ele almıştır. Örneğin İlhan'ın İkinci Dünya Savaşı sırasındaki anti-faşist ve anti-emperyalist direnişi anlattığı Lili Marlen Türküsü adlı şiiri bariz bir şekilde bu duygularla yazılmıştır.

“akşam olur/ mektuplar hasretlik söyler/zagrep radyosu'nda lili marlen türküsü/siperden sipere ateş tokuşturanlar/karanlıkta dem çeken/ishak kuşu.../biz dünyalılar yemin içtik/imanımız var/hürriyet için hürriyet aşkına/savulacak döne'm savulacak düşman/ dehrin cefasını çektik /sefasını süreceğiz /biz sudanlılar /kibleye karşı namaza duranlar /aragon'dan bıçak gibi çekilmiş yedi mısra /sydney'den muhalif rüzgar/akşam olur/mektuplar hasretlik söyler/zagrep radyosu'nda lili marlen türküsü/dost ağlar karanfilim dost ağlar/marş

söylemeden ölmek bize yakışmaz/ve biz yıldızlara bakarız/ve yine yıldızlar bize bakar/duadır/güneşbaht olasin civan oğlum/hürriyet için dipçik tutan el dert görmesin”¹¹

Şiirlerine yansıttığı özgürlük, hürriyet, anti-emperyalizm gibi kavramlar, İlhan’ın sosyalist siyasi düşüncesinin de temel argümanlarını oluşturmaktadır. Yine onun “Türkiye emperyalist/kapitalist ‘sistem’e iyice koşulduktan sonra, Kurtuluş Savaşı’nın anti-emperyalist karakterini belirtmek, ‘müdafaa-i hukuk doktrinini’ savunmak başlıca işlerimden olmuştur. Burada o işi şiirle yapıyorum” dediği Sisler Bulvarı kitabındaki Hayır şiiri de tarihsel politik mesajı dolaylı-sembolik olarak veriş biçimiyle ilgi çekicidir.¹² İlhan’ın şiir kitaplarında romantik-nostaljik temalı aşk ve kültür şiirleriyle politik temalı şiirler hep iç içe geçmiş, hatta hemen bütün politik mesajlı şiirlerinde bireysel aşk, yalnızlık, kültürel öğeler ve tarihsel anılar da yer almıştır.¹³ Bazen de açıkça tarihsel olaylara, kişiliklere atıf vardır. Bu tarihsel atıflar, genellikle günümüzün olumsuz toplumsal koşullarında içinde bulunulan sıkıntıyı dışa vuran bir özlem ve hayıflanma içerisinde aktarılmıştır. Örneğin Elde Var Hüzün kitabında yer alan “kim kaldı” şiiri bu duyguyla yazılmış bir şiirdir:

“silah atılmıyor/ güvercin şakırtısıdır /şafakta yaldızlanan /şadırvanda su /hılamurlarda ezan /görkemli bir namaz uğultusu /heyhat /hamzabey cami-i şerifi’nden kim kaldı /kim kaldı eski selanik’ten /laternalar sustu /sürahiler تنها /tek kibrit çakılmıyor /kim kaldı ittihat terakki’den...kim kaldı müdafaa-i hukuk cemiyeti’nden /avcı ceketi /körüklü çizme /astragan kalpak /bazen ‘ittihatçı’ /hafif ‘iştirakiyun’ /öfkeli kaşları salkım saçak /kumral bıyıkları mahzun...”¹⁴

Tarihsel-politik sürece fazlasıyla göndermelerde bulunduğu bu şiirlerinde Attilâ İlhan, kendi fikri dünyası ve önemseddiği değerlerle birlikte Türkiye’nin geçirdiği olağanüstü koşulları da açıkça ortaya koymuştur. Bu açıdan, 12 Eylül darbe dönemini ve bu dönemin sıkıyönetim koşullarını eleştirdiği şiirlerinden oluşan “Korkunun Krallığı” kitabı İlhan’ın siyasal düşüncesinin en temel unsurlarından olan

¹¹ Attilâ İlhan, **Duvar**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 1998, s.146-147.

¹² Attilâ İlhan’ın *hayır* şiirinin sonlarına doğru geçen şu mısra anlamlıdır: “...kabıma kacağıma toprağıma bu benim diyebiliyorsam/ali osman dayımın yoksul yüreği bunun bedeli...” Attilâ İlhan, **Sisler Bulvarı**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s.140. Kitapta *hayır* şiirinden hemen sonra gelen ve ilk kurşun kahramanı olarak nitelendirilen Hasan Tahsin’i ele aldığı *dokuz eylül* şiirinde politik vurgu daha açık bir dille ortaya konmuştur: “İzmir kapısını açar açmaz/ şakağına bir mermi çivilediler/bozköy’lü hasan’ın/düşmedi/öylece ayakta durur/ay ışığında baksan/görürsün” **A.g.e**, s. 141.

¹³ Attilâ İlhan’ın bütün şiirlerinin ve şiir kitaplarının ayrıntılı tematik incelemesini siyasal-sosyal bilim değil, ama edebiyat bilimi açısından inceleyen kapsamlı bir araştırma için bkz. Yakup Çelik, **Şubat Yolcusu-Attilâ İlhan Şiiri**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.

¹⁴ Attilâ İlhan, **Elde Var Hüzün**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s.69-70.

demokratik ve özgürlükçü düşüncelerini, darbe karşıtlığını vurgulaması ve baskıcı siyaseti eleştirmesi açısından önem taşımaktadır. İlhan, kendisinin de defalarca eziyetini çektiğini söylediği “korkunun krallığı”ndan(darbe dönemlerinden), aynı adı taşıyan şiirin açıklamasını yaparken şöyle bahseder:

“Askeri darbeler, onları izleyen boğucu takibat havası, yaratılan terör atmosferi, hemen herkeste ruhsal bir tahribata neden olmaz mı? Terör hele iki taraflı olursa, tabii neticesi budur: korku, güncellikten gündeliğe kayar, en ufak belirtiler ciddi paronaya nöbetlerine dönüşür, vs. Yapısı ne kadar sert, morali ne kadar katı olursa olsun, bu serüvenin serüvecisi bu dehşet ortamından mutlaka geçmiştir; aksini söylemek, ya propagandadır, ya yalan.”¹⁵

Darbe dönemlerinin korku iklimini, korku psikolojisini tasvir eden Attilâ İlhan’ın bu şiirindeki şu dizeler bu korku havasının yarattığı psikolojik durumu okuyucusuna yansıtmaktadır:

“geceleri bir ıslık/penceremin altında birileri/beni çağırıyorlar/(yoksa yanılıyor muyum)/koşup bakıyorum kimseler yok/sarayburnu’nda sis düdüklere/mektuplarım kayboluyor posta kutusundan/birileri çalıyor ama kim/geçen akşam yağmuru değiştirdiler/yumuşak başlamıştı tatlı ve ılık/nasıl olduysa kestiremedim/az sonra sülfirik asitti gökten yağın/(cam iplikleri halinde yağıyor/değdiği yeri eriterek/duman duman)/bir yerlere gidecek oluyorum/ardımda birileri/hayal meyal varla yok arası/cıgaralarını avuçlarında saklamış/gözlerine aynalı güneş gözlükleri/hayal meyal varla yok arası/(bilmem yanılıyor muyum)/daha dün gece yarısı/telefonda birileri/fakat konuşmuyorlar/bir bubi tuzağı sessizliği hüküm sürüyor/türlü olasılıklar yüklü/olağanüstü iri bir o kadar da tehditkar/(bilmem yanılıyor muyum)/beni dehşete düşürmek istiyorlar... korkuyorum/korktuğumun bilincindeyim/birileri/şalteri indirdi indirecek/işim bitik”¹⁶

Attilâ İlhan, siyasal düşüncesinin temel sembolik kavramlarını ve kahramanlarını dile getirdiği son şiirini, yayınlanan en son şiir kitabı olan “Kimi Sevsem Sensin”de okuyucusuna sundu. İlhan’ın, siyasal deneme yazılarında ve teorik tartışmalarında sık sık gündeme getirdiği ve içini doldurmaya çalıştığı “devrim”, “özgürlük”, “bağımsızlık”, “mazlumlar”, “Avrasya”, “kuvayi milliye” kavramlarına bu kitapta epeyce bir atıf yapılmıştır. Mazlumlar coğrafyasının iki öncüsü olarak değerlendirdiği “Sultan Galiyev” ve “Mustafa Kemal Atatürk” şahsiyetlerini ilk defa aynı şiir içerisinde bir araya getirdiği ve bu kitapta yayınladığı şiirinin adı “bana bir şimşek çak” olmuş ve bu şiirinde İlhan, emperyalizme karşı milliyetçi-ulusalcı bir başkaldırıyı dile getirirken, siyasal deneme yazılarında genellikle vurgu yaptığı “Sultan Galiyev” sembolünü kullanmıştır. Attilâ İlhan’ın bu en son şiirinin son kısmı şöyledir:

“...galiyef ‘yoldaş’ ne olacak/avrasya’da hala ‘mazlumlar’ın uğultusu/kısa bozkır atlarının nallarından/gizli kıvılcımlar ki etrafa saçılıyor/ ‘azadlık’ mermileridir/çekirdekleri çelik/cehennem gibi sıcak/bana bir şimşek çak/sala veriliyor görünmez minarelerden/izmir’de

¹⁵Attilâ İlhan, **Korkunun Krallığı**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s.117.

¹⁶Y.a.g.e., s.42.

“İstirdat”ı yaşamaktayım/bir yangın soluğu sokak içlerinden/kordonboyu’nda muzaffer atlılar/Fahrettin paşa’nın süvarisi/bana bir şimşek çak/yolumu aydınlatacak/gazi’nin gözlerinden/mavi bir şimşek/kuva-yı millîye mavisi/aynı emaneti taşımaktayım/’hürriyet ve istiklal benim karakterimdir’/çünkü hain sinsi ve korkak/aynı düşmana karşı/savaşmaktayım.”¹⁷

Attilâ İlhan’ın romanlarında, şiirlerindeki gibi yoğun sembolik, imgesel anlatım olmadığı ve romanlarını “sosyal bilimsel” bir bakış açısıyla, ciddi bir tarihsel alt yapı araştırması yaparak gerçeğe yakın bir şekilde kurguladığı için eserlerde geçen siyasal tarih ve siyasal düşünce yorumlarını daha net biçimde anlamak mümkün olabilmektedir. Ancak, bu tarihsel politik değerlendirmeler İlhan’ın romanlarının tamamında aynı yoğunlukta gözlemlenmez. Örneğin ilk romanları olan Sokaktaki Adam ve Zenciler Birbirlerine Benzemez tarih ve siyaset analizlerinin en düşük olduğu romanlardır. Bu romanlarında, diğer romanlarından farklı olarak olayların geçtiği dönem ve mekan, tarihsel/toplumsal sürekliliğinden ve diyalektik geçişlerden büyük ölçüde kopuk olarak ortaya konmuş, sadece bir kesit içerisinde sunulmuş, üstelik siyasal analizler hemen hemen hiç yapılmazken psikolojik tahlil sosyolojik tahlilinin önüne geçmiştir. İlhan bu durumu, toplumsal gerçekçi metodolojisini bu ilk eserlerinde henüz uygulamamasına ve o eserleri yazdığı dönemin Osmanlı geçmişini yok sayan entelektüel ikliminden etkilenmesine bağlamaktadır. İlhan, daha sonraki romanlarında fazlasıyla giderilecek olan bu ilk iki romanındaki tarihsel eksikliği, o dönemin sanat anlayışını da bu yönde eleştirerek şu şekilde ifade etmiştir:

“Benim romanları okumaya heves etmiş olanlar, yayınlanmış ilk iki romanımdaki tiplerde şu özelliği hiç kuşkusuz saptamışlardır: Hiçbirisinin Kurtuluş Savaşı’na değin uzanan bir geçmişi yoktur, varsa da söz edilmez. Sanki bu adamlar, o geçmiştenden gelmiyorlar, sanki anaları, babaları Osmanlı toplumunda doğmamış, bir imparatorluğun çöküşünü yaşamamıştır. Sanki Cumhuriyet ile birlikte gökten düşmüşlerdir. *Sokaktaki Adam*’da, *Zenciler Birbirine Benzemez*’de, aksi gibi, Cumhuriyet kuşaklarının yanlış Batılılaşmasının, topluma yabancılaşmasının tartışması yapılmaktadır. Fakat, o romanlarda benim düştüğüm yanlış, gerçekte bireysel bir yanlış sayılabilir mi? Hiç sanmıyorum, genel bir yanılgıdır bu, okuyun ‘yeni’ Cumhuriyet sanatının bütün ‘genç’ yazarlarını, aynı durumu göreceksiniz: Kahramanları, Osmanlı toplumuyla hiçbir ilişkisi olmayan insanlardır hep, bir an bu yazarların analarının babalarının Osmanlı toplumunun ürünleri olduğunu düşünürseniz, hele bazılarının doğumlarının 1919, 1918... daha önce, vb. olduğunu göz önünde tutarsanız, ne davalakça bir yanlış düşüldüğünü hemen fark edersiniz. Türk toplumunun ‘halkevi devrimcisi’ yazarları Osmanlı toplumunu ‘yok sayıyor’, kahramanlarını ondan da, Kurtuluş Savaşı gerçeklerinden de soyutlayarak, henüz gerçekleşmemiş ‘Batılı’ bir toplumun

¹⁷Attilâ İlhan, **Kimi Sevsem Sensin**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s.98-99.

kahramanları gibi ortaya atıyordu. Bu büyük yanlış, bu romancıların, bu hikayeci ve şairlerin, tarih bilincinden ne denli uzak olduklarını gösterir...”¹⁸

Attilâ İlhan’ın romanlarında genel olarak, Türk siyasal hayatının gelişim sürecinin ve Türkiye’nin toplumsal örgütleniş biçiminin “eski”, “mevcut” ve “yeni”; “gerici”, “statükocu” ve “devrimci/ilerici” şeklinde şablonlaştırılan diyalektik dönemeçleri “toplumsal gerçekçi bir metodolojiyle aktarılmaktadır. Her bir dönemin genel karakteristiğini görüş ve davranışlarına aksettiren karakterler tasvir edilen tarihi adeta ete kemiğe büründürmektedirler. Ancak, bu genel şablonik tasvirin ötesinde İlhan’ın romanlarında herhangi bir kalıba sığmayan çok daha “ileri” ya da “başka” toplumsal yapıların, dünya görüşlerinin ya da şahsiyetlerin de yansıtıldığı gözlemlenmektedir. Bu çerçevede herhangi bir romanda bir dönemi veya siyasi fikri temsil eden özgün karakterler, başka bir romanda İlhan’ın deyimiyle bireysel diyalektik gelişim süreci içerisinde yetkinleşmiş, başka bir fikre ulaşmış karakterler de olabilmektedirler. İlhan’ın romanlarında tematik bağlantı, geçişkenlik, bütünsellik ve ayrıca dinamik karakterler vardır. Örneğin, İlhan’ın fikrine yakın olduğu anlaşılan “sosyalist” Ahmet Ziya karakteri, Kemalist gazeteci Mahmud karakteri ve özgürlükçü, cesur kadın gazeteci Ümit karakteri birden fazla romanın belirgin karakterlerinden olmuşlar ve her romanda fikri devinim geçirmişlerdir. Yine bu romanlarda, çoğu tarihi romanlarda görüldüğü gibi kişilikler romanda belirtilen tarihin içinde edilgen bir unsur olarak sunulmamış, daha çok tarihsel dönemeçler roman karakterlerinin kişiliklerinin ve davranışlarının oluşmasında belirleyici bir unsur olarak yansıtılmıştır.¹⁹ Romandaki kişilikler, tarihsel kimliği ve sınıfsal bilinci/konumu önemli ölçüde hissettiren, toplumsal/politik ideolojilerin etkili olduğu kişiliklerdir. Örneğin Aynanın İçindekiler serisinde yayınlanan romanlar (Bıçağın Ucu, Yaraya Tuz Basmak, Sırtlan Payı vs.) içerisinde Osmanlı’nın klasik şemaya uygun bir ulusallaşma-burjuvalaşma dönemini yaşamayıp kendi içerisinde Batı etkisinde kalan bir komprador burjuva sınıfının oluşmasına yol açan genel bir tarihsel gelişim süreci şablon olarak kabul edilmiş ve buna uygun karakterler romanların değişmez kahramanlarını oluşturmuştur. Romandaki genel olay-eylem kurgusu da bu

¹⁸Attilâ İlhan, **Hangi Edebiyat**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s.222.

¹⁹Türkiye’deki tarihi romanlar içerisinde Attilâ İlhan romanlarının farklılığını inceleyen yayınlanmamış doktora tez çalışması için bkz. İlknur Tatar Kırılmış, **Türk Edebiyatında Tarihi Romanlar**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007.

tarihsel konuma uygun olarak; sınıfsal çıkarlarına sahip, düşünce biçimi de bu çıkarlara göre belirlenmiş toplumsal gruplar, bireysel kişilikler ile bu genel şablona aykırı olarak beliren ‘isyankar’, ‘sorgulayıcı’ ya da ‘gelenekselci pasif’ toplumsal gruplar, bireysel kişilikler arasındaki gerilimlerin belirleyici olduğu bir biçimde oluşturulmuştur. İlhan’ın romanlarında; yarı sömürge haline getirilmiş Osmanlı’nın son zamanlarında iyice belirleyici olan yabancılarla işbirliği halindeki gayrimüslim tüccarlar sınıfının(Levanten) ve aynı “yabancılaşmışlık” doğrultusunda büyümeye çalışan İstanbul tüccarlarının Cumhuriyete bıraktığı olumsuz gelenek içerisinde devamlılık kazanan komprador yaşama biçimi, komprador aydın, Batı özenticiliği vurgulamaları yoğun bir şekilde yer almıştır.²⁰ Bu kültürel biçimlerin karşısında ulusal kurtuluş hareketinden ve Cumhuriyet’ten beslenmeye çalışan, ancak nesnel koşullar oluşmadığı için -bürokrasi egemenliği, endüstrileşmenin ve işçi sınıfının yokluğu vs.- bir türlü olması gerektiği gibi belirleyici hale gelemeyen ulusal burjuvazi ve işçi sınıfı da idealize edilen iki toplumsal sınıf olmuş ve bu sınıfın aydınları da İlhan’ın romanlarında yer bulmuştur.

Attilâ İlhan’a göre roman sadece bir eğlencelik uğraşı değil; ciddi, sosyal ve ulusal ereği de olması gereken toplumsal bir sanattır. İlhan, tarihsel roman yazmalarına karşın bu tür tarihsel bütünlükten yoksun olan yazarları şöyle eleştirmiştir:

“Hem büyük romancı ayaklarına yatacağın, hem Türk toplumunun ‘toplumsal coğrafyası’ nı veriyorum diyeceğın, hem de imparatorluğun dağılışından başlayıp Kurtuluş Savaşı’ndan geçerek demokrasi dönemine gelen ulusal demokratikleşme sürecinin ve bunun yarattığı çeşitli toplumsal ve bireysel çelişikliklerin dökümünü yapmayacağın, olur mu böyle şey? Her ciddi Türk yazarı, Türk sanatçısı ister istemez, temelleri Kurtuluş Savaşı’na değin uzanan, içinde imparatorluk toplumundan gelen adamların da yaşadığı bir gelişme sürecinde tasarlayacaktı...”²¹

Attilâ İlhan, romanlarının çoğunun konusunun genellikle Kurtuluş Savaşı ve Atatürk devrimi ile ilgili olmasının gerekçesini Mustafa Kemal’in Türk sanatçısına biçmiş olduğu “ulusal misyon” ile de bağlantılandırmıştır. Ona göre, Mustafa Kemal, Türk sanatçısının özellikle ulusal kurtuluş savaşımını iş edinmesini, işlemesini istemiş üstelik bunu yaparken sadece gerçekliğin görünen kısmını yansıtmakla

²⁰Gönülden E.Söker, **Attilâ İlhan’da Kültür Sorunsalı**, Bilgi Yayınları, Ankara, 2002, s.43-49.

²¹İlhan, **Hangi Edebiyat**, s.222.

yetinilmemesini salık vererek Türk devriminin “hakiki sebeplerini de terennüm etmeleri”ni özellikle gerekli görmüştür. İlhan, herhangi bir gerçekliği açıklamada sebep sonuç ilişkilerinin önemini kavrayan Mustafa Kemal’in bu yaklaşımının kendisinin benimsediği toplumsal gerçekçilik düsturu ile bire bir örtüştüğünü ifade etmiş ve bu yüzden kendi romanlarını da bir bilimsellik içerisinde yazmak gayreti içerisinde olduğundan Kurtuluş savaşı, devrim tarihi ve siyasal tarih konularını işlediği romanlarını yazarken tarih, sosyoloji ve iktisat biliminin çözümleme metodlarından yararlandığını belirtmiştir.²² Metin Celal’e göre İlhan’a, romanlarında bu bilimsel bakış açısını veren toplumsal gerçekçi edebiyat metodolojisini, Marksist edebiyat kuramı olan “toplumcu gerçekçilik(sosyalist gerçekçiliği)” akımını kendi kendine, hem şiirinde hem de romanında, estetik duyarlılığı ön plana çıkaran ulusalcı, özgürlükçü bir sosyalist anlayışla yeniden teorileştirerek elde etmiştir.²³

3. Roman Karakterlerinde Siyasal Düşünce

Attilâ İlhan romanlarında genellikle toplumsal-tarihsel değerlendirmelerin, tarih felsefesinin ve siyasal çözümlerlerin yoğun bir şekilde yer aldığı ve bu çözümlerlerin de daha çok siyasal düşüncesi belirginleşmiş olan roman kahramanları tarafından yapıldığı, üstelik farklı siyasal düşünceye mensup

²²Attilâ İlhan, **Gerçekçilik Savaşı**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s.102. Sanata bakış açısının Mustafa Kemal’in sanata bakış açısıyla aynı çerçevede olduğunu söyleyen İlhan’a göre Mustafa Kemal de Türk sanatçısının (romancısının, şairinin, ressamının vs.) başlıca görevlerinden birisinin Kurtuluş Savaşı’nı ve Türk İnkılabı’nı, neden ve sonuçlarıyla açıklayarak ortaya koymak olduğunu düşünmektedir. İlhan’a göre Mustafa Kemal Türk sanatçısına toplumsal-ulusal görevler yüklemiştir. Ancak, bu görevin de öncelikle Türk tarihinin asla bilimsel nesnellik ölçütlerinden ayrılmadan çözümlenmesi olduğunu belirtmiştir. Mustafa Kemal’in istediği sanatçı:“...toplumsal olayların bilimsel açıklamalarını yapmakla, bunları açık olarak eserlerinde işlemekle yetinmeyecek; ulusal kalkınma ve mutluluk uğrunda didinmeler sırasında, bir hız verici işi görüp yine toplumcu bir tutum tutacak.”tır. **Ya.g.e.** s.103. Ona göre; “sanatçının ulusal mutluluk uğraşısında ışık tutan bir kılavuz, bir kalkınma öncüsü olmasını istemekle Atatürk, toplumcu sanat görüşünün doruğuna çıkmaktadır.” **Ya.g.e.**, s.104. Gerçekten de Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 yılında Adana Türk Ocağı’nda sarf ettiği şu sözler onun sanata ve sanatçıya nasıl -İlhan’ın altını çizdiği- bir toplumsal ve ulusal bir misyon yüklediğini çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır: “...Bir ulusu yaşatmak için birtakım temel işlere gereksinim vardır ve bilirsiniz ki bu temel işlerin en önemlilerinden biri sanattır. Bir ulus sanattan ve sanatkardan yoksunsa tam bir yaşamı yok demektir. Böyle bir ulus bir ayağı topal, bir kolu çolak, sakat, aksayan biri gibidir. Hatta söylediklerim söylemek istediklerimi belirtmeye yeterli bile değildir. Sanatsız kalan bir ulusun yaşam damarlarından biri kopmuş olur...”Seyfettin Turhan, **Atatürk’te Konular Ansiklopedisi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s.455.

²³ Metin Celal, “Attilâ İlhan Şiirinde Bileşimler”, Attilâ İlhan, **Kimi Sevsem Sensin**, (ekler), s.109.

karakterlerin, romanın olay-hikaye örgüsü çerçevesinde ciddi bilimsel-felsefi tartışmalara girdikleri görülmektedir. Özellikle “Kurtlar Sofrası”(1963), “Bıçağın Ucu” (1973), “Sırtlan Payı” (1974), “Yaraya Tuz Basmak” (1978), “Dersaadet'te Sabah Ezanları”(1981), “O Karanlıkta Biz” (1988), “Allahın Süngüleri-Reis Paşa” (2002), “Gâzi Paşa” (2005), “O Sarışın Kurt” (2007) gibi Osmanlı'dan günümüze Türk siyasal yaşamının gelişim dönemeçlerinde geçen, ancak bir dönemle sınırlı kalmayıp roman kahramanlarının hatıraları ile birlikte sürekli olarak güncelden geriye doğru tarihsel bir perspektif ortaya koyan tarihsel politik romanlarda bu siyasal düşünce tartışmaları çok açık bir şekilde hissedilmektedir. Buradaki siyasal düşünce tartışmalarını, bir ölçüde İkinci Meşrutiyet döneminde başlayan fikir akımlarının “devleti kurtarma” reçeteleri sunma isteği çerçevesinde kendi aralarında yaptıkları ateşli fikri tartışmalara benzetmek mümkündür. Ancak bu romanların karakterlerinde beliren siyasal düşünceler daha keskin, sınıfsaldır ve ulusalcı özellikleri daha belirginlik kazanmıştır. İlhan'ın deyimiyle roman karakterlerindeki “komprador” ve “milli” çizgiler genel bir ayırım noktası olarak görülmektedirler. Belli bir siyasi düşünceyi benimsediğini söyleyen karakterler bile bu keskin ayırım içerisinde konumlandırılmışlardır. Örneğin bu romanlarda sosyalistin de millicisi ve kompradoru, daha az görülmekle birlikte liberalin de millicisi ve kompradoru vardır. Bu “millici” ve “komprador” aydınlar hangi siyasi düşünce içerisinde olurlarsa olsunlar çoğu toplumsal değerlendirmede birleşebilmektedirler.

Bu romanlarda öne çıkan, roman karakterlerine yansıyan Batıcılık, liberalizm, Türkçülük, Sosyalizm, Kemalizm gibi temel siyasal düşünce argümanlarını ortaya koymak Attilâ İlhan'ı anlamak açısından önemli olacaktır. İlhan'ın roman kahramanlarında yukarıda bahsedilen siyasal düşünceleri samimiyetle benimseyen karakterler mevcuttur. Her bir düşünce belli başlı karakterlerle özdeşleştirilmiştir. Örneğin, Ahmed Ziya sosyalizm, gazeteci Mahmud, Kemalizm misyoneri gibi davranırlar. İkinci Meşrutiyet'te beliren Osmanlıcılık ve İslamcılık da bu romanlarda anlatılmaktadır. Ancak, bu iki düşünce romanlarda daha çok diğer düşüncelere eklenerek yansıtılmıştır. Bu iki düşüncenin doğrudan misyonerliğini yapan roman kahramanları genellikle yoktur, ya da çok etkili değillerdir. Roman karakterleri arasında İslamcı veya Osmanlıcı(daha az) fikirler genellikle Türkçü,

Liberal ve daha az olmakla birlikte sosyalist karakterlerin görüşlerinde dile getirilmiştir. Romanlarda, pek fazla entelektüel savunucuları olmasa da en çok irdelenen düşünce Batıcılık, dolayısıyla liberalizm; en çok teorik-entelektüel savunusu(bir o kadar da eleştirisi) yapılan düşünce ise Kemalizm'dir.

3.1.Batıcılık ve Liberalizm

Attilâ İlhan romanlarında, kendisini “liberal” ve “Batıcı” olarak nitelendiren veya İlhan'ın o şekilde tanımladığı karakterler romanların olay örgüsü içerisinde pek belirleyici değillerdir, bu düşünce sahibi kahramanlara pek rastlanmaz. Romanlarda Batıcılık veya bu düşünceden beslenen liberalizm; Batı'yı, modernleşmeyi yanlış yorumlayan bir aydın kuşağının kendi toplumsal gerçekliğine yabancılaşmış halinde tasvir edilir. Batıcı karakterlerde Batı değerlerini, Batı kurumlarını fetişleştirecek ölçüde yüceltme eğilimi görülebildiği gibi ulusal kültürden, İslami kültürden vazgeçmeyi önerecek kadar radikal karakterlere de rastlanılabilmektedir. İlhan'ın en fazla eleştirdiği bu tür radikal Batıcı karakterlerde “medenileşme” ile “Batılılaşma” arasında özdeşlik kurulurken “medenilik” ile “Müslümanlık” arasında tezatlık eğilimi belirgindir. Örneğin Bıçağın Ucu romanında Doğan Bey şöyle söyler: “...medeni ülke olmaya azmettiysek, kültürümüzün temellerini değiştirmek zorundayız. Daha bir yüzyıl Müslüman skolastiği içinde bocalarsak, bu iş biter...”²⁴ Yine Bıçağın Sırtı'nda Yüzbaşı Cevdet karakterinin sözleri Türkiye'nin yanlış bir Batılılaşma yolunu seçtiğini, çağdaşlaşma kavramının da bir türlü anlaşılmadığı anlatmakta ayrıca İlhan'ın görüşlerine de uygun bir şekilde İnönü döneminin yabancılaştırıcı-baskıcı Batılılaşma politikaları da eleştirilmektedir:

“...bak kurban, biz enayi bir nesiliz, bildiğin enayi: Mustafa Kemal'in temennilerini hakikat bellemişiz: adam ulaşın demiş, biz muasır medeniyet seviyesine ulaştığımızı sanır, dünyayı hor görürüz. Şu Japon'un harpten çıkmış perişan haline bak, bizden kaç gömlek yukarda, ondan paha biç! Toplu iğneyi bile ithal edip, radyonda alafranga çalmakla mı bunlardan baskın olacaktın sen, yoksa ahalinin yarısı bittin kırılırken, muhalif gazete kapatıp, ağzını açanı mapusane mapusane süründürerek mi?...”²⁵

²⁴Pei-Lin Li, **Attilâ İlhan'ın Romanlarında Doğu-Batı Meselesi**, Ankara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007, s.17.

²⁵Attilâ İlhan, **Yaraya Tuz Basmak**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1982, s.144.

Kendi siyasal düşüncesine de uygun olarak Attilâ İlhan'ın romanlarında Osmanlı'daki Batıcılık hareketlerinin genellikle emperyalist bir etkiyle, Batı'nın müdahalesiyle gerçekleştiği dillendirilmiştir. Örneğin Sırtlan Payı'nda bu doğrultuda sözler söyleyen Ahmet Ziya sömürgecilikle paralel olarak gerçekleştirilen Osmanlı Batılılaşma hareketlerinin sonucunda genellikle Türkiye'nin/devletin ulusal çıkarlarına aykırı bir sonuç ortaya çıktığını şöyle ifade etmiştir:

“...emperyalizm için, (daha o zamandan) önemli olan petrol, petrolü ele geçirmek ise Arap ülkelerini Osmanlı'nın hakimiyetinden kurtarmakla mümkün! İnkiraz halinde filan ama, asrın başında Osmanlı taa Yemen içlerine kadar hükmünü sürdürüyor. Şimdi bakın, bu hükmün azalışı, yani bu toprakların elimizden çıkıp emperyalistlerin eline geçişiyle, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki inkılap hareketlerinin inkişafı ters orantılıdır: muvaffak olan her inkılap hamlesi, aşağı yukarı, bize bir eyalete mal olur. O kadar ki, Abdülhamid'in sukutu bir despotluğun sonu olmuştur ama, sonraki on yıl içinde imparatorluk diye bir şey kalmamıştır.”²⁶

Attilâ İlhan'ın romanlarındaki karakterler genel olarak Batıcılığı eleştirmişlerdir. Romanlarda -İlhan'ın düşüncelerini de yansıtacak şekilde- liberal, komprador özellik taşımayan karakterler Batı'yı genellikle mekansal olarak Doğu'nun, İslam-Türk dünyasının ve daha çok Türkiye/Anadolu coğrafyasının; ideolojik olarak ulusal kurtuluşçuluğun, Kemalizm'in, Türkçülüğün ve sosyalizmin karşısında yer alan “emperyal” bir siyasi, coğrafi, kültürel, zihni medeniyet dairesinin karşısında olarak ele almışlardır. Batı'nın fiili olarak üstünlüğü genel bir kabul görmüş olmakla birlikte bu üstünlüğün emperyalist ve sömürgeci bir siyaset üzerine kurulduğu da kabul edilmektedir. Buna mukabil, bilimsel-teknik-metodolojik anlamda Batı değerleri genel olarak öykünülen değerler de olmuştur. İlhan, romanlarında “emperyal Batı” ile “bilimsel batı” genel olarak ayırt edilebilmiş, ilkinin ikincisiyle bir tezat oluşturduğu, Batı'nın emperyalizmle birlikte kendi bilimsel medeniyetini de hasara uğrattığını, Mehmet Akif Ersoy'un “tek dişi kalmış canavar” misali bir çöküş içerisine girdiğini söyleyen karakterlere çokça rastlanmıştır. Yine Batı'nın bu emperyalist, sömürgeci yönü eleştirilirken Batı'yı Batı yapan maddi değerlerin Doğu halkları üzerine kurulan tahakkümden kaynaklandığı şeklinde bir “Doğuculuk” fikri de ortaya konulmuştur. Örneğin Allahın Süngüleri'nde Hakkı Behiç'in Kurtuluş Savaşı sıcaklığında söylediği şu sözler anlamlıdır:

²⁶Attilâ İlhan, **Sırtlan Payı**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s.251.

“Garp medeniyeti çökmüştür!...medeniyet midir, yoksa bir vahşet-i asri mi, orası bile kabil-i münakaşa:bir ihtişam ki, malum Şark’ın, escad-ı metrukesi üzerine inşa edilmiş!...”²⁷

Diğer taraftan ise, roman karakterlerinin algılama biçiminde Batıcılık hem liberalizm hem Atatürkçülük hem de sosyalizm içerisinde kabul gören bir paradigma olarak görülmektedir. Yani, sadece liberaller Batıcı değildir; Batıcılık Tanzimat’tan bu yana her siyasal düşünceden aydınları genel olarak etkilemiştir. Sosyalist karakter Ahmet Ziya’nın O Karanlıkta Biz’de ifade ettiği şu sözler de bu anlamda manidardır:

“...Meşrutiyet münevverinin de Cumhuriyet münevverinin de, temel tercihi ‘Garplı olmak’; zira bunu ‘müterakki olmak’ zannediyor! Sosyalistliğe itibar da ‘Garplılığın’ bir çeşidi olmasından mütevellit; memleketin, iktisadi ve içtimai zaruretlerinden doğmuyor; bilakis bu zaruretler, münevverle ahalinin arasını açmakta, münevveri ecnebinin safında yer almaya sevk etmektedir.”²⁸

Attilâ İlhan’ın romanlarında Türk siyasal hayatının gelişim sürecinde bir siyasi fikir olarak liberalizmin tam olarak gerçekleşmediği de karakterlerin sözlerine yansımıştır. İkinci Dünya savaşı sonrasında oluşan dış konjonktürlerin Türkiye’de liberalizmin önünü açtığı ancak liberal olduğunu söyleyen Demokrat Parti’nin, arkasında İnönü diktasından kurtulmak isteyen büyük bir destekçi kitle olmasına rağmen, liberalizm yerine diktatörlük yolunu seçtiği sık sık ifade edilmiştir. Kurtlar Sofrası bu türden serzeniş diyaloglarının sıkça görüldüğü bir roman olmuştur. Bu romandaki Kemalist karakterlerden olan gazeteci Mahmud, Kemalist devrimin demokrasiyle çelişmediğini bizihi demokrasinin bu devrimin doğal sonucu olduğunu, bu yüzden İnönü diktasıyla mücadele ettiklerini, ancak DP’nin de demokrasi getirmediğini belirttikten sonra şöyle söylemiştir:

“ 1945-1946 yıllarını hatırlar mısın? Matbuatın yayılım ateşini! Bazı siyasi partilerin, hatta sendikaların diktaya başkaldırısını?...46’daki mücadelenin özelliği ne? Millet yine, tıpkı Kuvayi Milliye zamanında olduğu gibi, cephe halinde harekete geçiyor. Oysa diktanın

²⁷Milli Mücadele döneminin sosyalistlerinden Hakkı Behiç Bey, yine aynı roman içerisinde çözümü, mazlum milletleri oyuncak gibi kullanan Avrupa’nın emperyal dairesinden kurtulup Doğu’ya açılmakta, Bolşeviklerle işbirliği yapmakta ve sosyalizmde göstermektedir. Attilâ İlhan, **Allahın Süngüleri**, İş Kültür Yayınları, Ankara, 2002, s.260.

²⁸Pei-Lin Li, **a.g.e**, s.29. Li’nin de aktardığına göre Attilâ İlhan’ın romanlarında, Türk aydını ile Türk halkı arasında bir ikilik yaratacak bir “Batılılaşma oyunu”nun olduğunu düşünen karakterlere sıkça rastlanmaktadır. Sırtlan Payı romanındaki şu ifadeler bu düşüncüyü özetlemektedir: “...bu ihaneti yutturmak için dedi, Batılılaşmak numarası keşfetmişler. Müthiş bir numara bu, zannedildiğinden çok daha müthiş. Türk münevveri, (şimdi aydın diyoruz öyle mi?) inkılapçı olmak için önce Batılı olması icap ettiğini sanıyor, o dakikadaysa halkı iki asırdır istismar eden Batı’nın, onun içerdeki uşağı olan kompradorun yanı başında yer alıyor!” s.29.

devrilmesinden sonra, iktidara sözümler ona liberaller geçiyorlar; aslında ölçsüz kazanç imkanı arayan, tüccar ve sanayici çevrelerle; ‘Toprak Kanunu’nu’ o yumuşak haliyle bile sevmeyen toprak ağaları bunlar. Bilmem paralelliği gösterebiliyor muyum? İnkılabı, ilk hamlede bürokratlar ve ağalar soysuzlaştırmışlardı. Bu defa söze artık kendilerini güçlü hisseden, ticaret ve sanayi çevreleri karışıyor. Ağalarla birlikte iktidara yerleşince devlet düzeni onların çıkarına işlemeye başlıyor artık. İnkılap bir daha ihanete uğruyor. Bir daha soysuzlaşıyor.”²⁹

3.2. Türkçülük ve Turancılık

Attilâ İlhan’ın romanlarında Türkçülük ve Turancılık fikrine de değinilmekte ve romanlarda çok sık olmasa da Türkçü karakterlere de rastlanılmaktadır. Özellikle İkinci Meşrutiyet yıllarını, o dönemdeki fikir hayatını konu edindiği “Dersaadet’te Sabah Ezanları” romanında ve İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanyası ile işbirliğini savunan “ırkçı-Turancı” karakterlerin siyasi hareketlerinden bahsedilen “O Karanlıkta Biz” romanlarında konuyla ilgili diyaloglar bulunmaktadır. Ancak İlhan’ın romanlarında, İkinci Meşrutiyet ve Milli Mücadele dönemlerinde gelişen aslında Yusuf Akçura’nın siyasi düşüncesinin temelini oluşturan “anti-emperyalist, demokratik Türkçülük”³⁰ ile İkinci Dünya savaşı sırasında Nihal Atsız öncülüğünde geliştiğini düşündüğü “emperyal Türkçülük” farklı şekillerde değerlendirilmiş, demokratik Türkçülük ile Kemalizm ve sosyalizm arasında; emperyal Türkçülük ile de faşizm ve kapitalizm(sermaye taraftarı Demokrat Parti’ye katılan Turancılar olduğunu söyleyerek) arasında bir bağ kurulmaya çalışılmıştır. Bu açıdan “Dersaadet’te Sabah Ezanları”nda “ırkçı-Turancı” hareket içerisinden gelip DP milletvekili seçilen Osman Naci Hacıbeyoğlu karakterinin üzerinde özellikle durulmuştur. Romanda, liberalizmden tamamen uzaklaşan ve kendine muhalif olan her düşünce adamını “komünist” olarak suçlayarak baskı altına alma politikası gütmeye başlayan DP’nin, en gerici kesimlerden ittifak arama gayretleri sonucunda Hacıbeyoğlu gibi faşizan düşüncelere sahip kişilerin partiye doldurulduğundan söz edilmektedir. Hacıbeyoğlu’nun şu sözleri onun DP öncesi dönemdeki(Kemalist-

²⁹Attilâ İlhan, **Kurtlar Sofrası**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 308-309.

³⁰Türkçülüğü “demokratik” ve “emperyalist” olarak ikiye ayırıp kendi Türkçülük anlayışını demokratik olarak nitelendiren Yusuf Akçura’nın bu görüşlerini ayrıntılı bir şekilde tahlil eden bir çalışma için bkz. François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998. Ayrıca bkz. **Üçüncü Bölüm**

Atatürkçü) iktidarları “ırkçı-Turancı” bakış açısıyla karaladığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

“...iktidarları boyunca ne yaptılar? Mazimizin İslam ve Türk olan bütün kıymetlerini, sistemli olarak tahribe tevessül etmediler mi? Millete cengaver ruhunu, dinini, örf ve adetlerini unutturmaya kalkışmadılar mı? Enver Paşa gibi güzide bir kahramanın hatırasını çığnemediler mi? Hani neredeyse Türklüklerinden, Müslümanlıklarından utanıyorlar diyecek insan! Vallahi böyle! Daima gavurlardan yana çıktılar: En mühim meşgaleleri onlara benzemeye çalışmak...”³¹

Romanda Hacıbeyoğlu karakterinin DP’ye katılmadan önce, 1940’lardaki ırkçı-Turancı düşünce ve eylemleri hakkında da bilgi verilmekte böylece DP’ye katılmasının, DP’nin en “anti-komünist” dönemine(1950’lerin ikinci yarısı) denk gelmesinin konjonktürel açıklaması yapılmak istenmektedir:

“Eski Turancılardandır, Osman Naci Hacıbeyoğlu’na Rus deme de, ne dersene de. Rus söziünü işitti mi, tüyleri diken diken oluyor. İçindeki Turancı ölmedi henüz. Dışından ne kadar Demokrat Partili gözüürse gözüürsün, gençlik yıllarının Turancı coşkunuğu, içinden dürtüp duruyor: Turan, büyük doğu: Sarışın Tuna’nın yeşil kıyılarından, buzlu ve sert Türkistan içlerine kadar, bütün Türkleri tek bayrak altında toplayacak, o büyük imparatorluk! Osman Naci’nin Hukuk’ta okuduğu sıralar, Turancılık yarı gizli bir hareket olarak gelişmekteydi. Genç Turancılar-nedense çoğu karamaça beyi gibi esmer, doğulu eşraf çocukları-, fakültelerde kuş uçurmuyorlardı. Gizli saklı bir yerlerde toplanırlar, yalan yanlış bazı kitapları okur, çoğu birbiriyle dalaşan kavgacı dergiler çıkarırlardı. Hepsinin üzerinde aynı bozkurt olurdu. Hepsinde aynı slogan: -Her ırkın üstünde Türk ırkı! O çılgınlık yılları, unutulur mu? Fakülte koridorlarında, anfilerde komünist kovalanı; birisi bir yerde kısırdı mı, ağzı burnu dağıtırdı. Sonra çete halinde Yenikapı meyhanelerini basar, şarkı, cıgara dumanı ve it-köpek arasında yaptıklarını ıslatırlardı. Rakı su gibi akar, gece dolu bir kovan gibi uğuldardı. Bu Kamil Bey, şimdi nasıl ürkek, hôt desen kaçmaya hazır bir herifse, o zaman da öyle yüreksiz bir herifti ama, Osman Naci öylemi ya? Elebaşydı bir kere, hele kendi yazdığı Turan şiirlerini gürül gürül okumaya koyuldu mu, sanki ateş püskürür, iliklerine kadar Türk kesilirdi: Kartal bakışları, dürist bıyıklarıyla tarihin karanlıklarından beri sürüp gelen, o güçlü, eli kırbaçlı, yalnız ve yenilmez Türk! Soylu uygarlığına, baş eğmez yüceliğine rağmen, Rusu, Bulgarı, Rumu, Yahudisi, onu hiçe saymaya mı yelteniyor? Varsın yeltensinler! Ergenekon’un Bozkurt’u nerdeymişsin yetişecek, kılavuzluk ederek, onu yeniden zafere ulaştıracaktır. Bir hesap yanlışlığı yaptılar, ne oldu, birden uyanan dikta polisi, faşistlerin ve nazilerin desteğiyle komitacılığa heveslenen yeni Turancıları, yakaladığı gibi içeri tıktı. Bereket versin, Osman Naci ortalarda değildi o sıra, fakülteyi bitirmiş, İzmir’de avukatlık stajına başlamıştı. Tutuklanmaktan böylece kurtuldu. Demokrat Parti kurulur kurulmaz, rejimden bütün hoşnutsuzlar gibi, kapağı oraya attı.”³²

Bu süreçte Türkçü siyasi hareketin Yusuf Akçura’nın demokratik Türkçülük/Kemalist Türkçülük fikrinden daha çok Enver Paşa’nın romantik

³¹ Attilâ İlhan, **Bıçağın Ucu**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s.239.

³² İlhan, **Bıçağın Ucu**, s.239. Attilâ İlhan’ın bizzat gözlemediği 1940’lı yıllardaki soğuk siyasal atmosferde ırkçı-Turancıların komitacı tedhiş hareketlerinden İlhan, “O Karanlıkta Biz” romanında da sık sık değinmiştir: “İrkçi/Turancılar, gece sokak arasında kısırdır, ‘Gözlüklü’ İrfan’ın(‘komünist’) ağzını burnunu dağıtmışlar. Işıklı bir hınçla öfkelerini döküp saçmayı, ihmal etmiyorlar: ‘...ulan vatan haini, alçak komünist, Moskof dölü! Rus uşağı...’” Attilâ İlhan, **O Karanlıkta Biz**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988, s. 175.

Turancılığını sahiplendiği ve daha da önemlisi çok partili siyasal sistemden sonra 1940'lardaki Türkçülerin aksine dinsel referansları kullanmaya da başladığı anlatılmak istenmiştir. Nitekim İlhan, roman kahramanlarının siyasal düşünceleriyle aksettirdiği bu düşüncelerini siyasal deneme yazılarında daha açık bir ifadeyle ortaya koymuş ve bu analizlerinde İlhan, Türkçülüğün daha sonraki evrimleşme sürecinde(Alparslan Türkeş'in önderliğindeki MHP hareketi) bu "dinsel Türkçülük" doğrultusunun daha da belirginleştiğini ve 1970'lerde Türkçülüğün yerini Türk-İslam ülküsüne, Türk-İslam sentezine bıraktığını ifade etmiştir.³³ İlhan, Türkçülük düşüncesinin(ve elbette diğer siyasal düşüncelerin de) İkinci Meşrutiyet'ten günümüze kadar gelen dönüşüm sürecini net olarak gözler önüne sermek için aynı roman içerisinde Çok Partili dönemden Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına ve İkinci Meşrutiyet dönemine sık sık gidip gelen hikayeler anlatmış ve bu şekilde Osmanlı'nın son döneminden günümüze kadarki tarihsel gelişim sürecinde düşüncelerin nasıl geliştiğinin ve dönüştüğünün tarihsel/toplumsal koşullarını da somut olarak gözler önüne sermek istemiştir.

Türkçülüğün İkinci Meşrutiyet döneminde dağılmaya yüz tutan Osmanlı İmparatorluğu içerisinde perişan bir durumda olan Türklüğü kurtaracak yegane yol olarak algılanışı ve bu bağlamda Osmanlıcılığın bir değerinin kalmaması da Attilâ İlhan'ın romanlarında vurgulanmıştır. "Dersaadet'te Sabah Ezanları"nda İkinci Meşrutiyet'e geçiş sırasında Makedonya'da Yüzbaşı Mahir Recep'in ağzından dökülen şu sözler romanın ilk Türkçü fikirlerin doğuşunu sağlayan ruhsal havayı vermesi açısından açıklayıcıdır:

"...Kanaat-i acizanem odur ki, Makedonya ahalisinden müttehit bir Osmanlı milleti çıkarmak, abesle iştigaldir. O kadar. Bulgar nasıl domuz gibi Bulgarlığını, Rum nasıl domuz gibi Rumluğunu biliyor, 'milliyetine' dört elle sarılıyorsa, Türk de öyle Türklüğünü bilmeli, Türklüğüne dört elle sarılmalı!..."³⁴

Attilâ İlhan'ın köklerinin İkinci Meşrutiyet döneminde olduğunu vurguladığı demokratik, antiemperyalist Türkçülük fikri Türk Ocağı aydınları ve bilhassa Yusuf

³³Attilâ İlhan'ın Türkiye'deki milliyetçiliğin gelişim ve dönüşüm sürecini irdelediği yazılarını derli toplu bir şekilde bir araya getirdiği bir çalışma için bkz. Attilâ İlhan, **Hangi Sağ**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1980.

³⁴Attilâ İlhan, **Dersaadet'te Sabah Ezanları**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.239.

Akçura, Ziya Gökalp vasıtasıyla milli mücadele ile birlikte Kemalizm'in ve bir ölçüde Sultan Galiyevci³⁵ sosyalizmin içerisine nüfuz ettiği için romanlarında bu düşünceyi (demokratik Türkçülüğü) benimseyen özgün karakterlere yer verilmemiştir. Yani, Kemalist, sosyalist karakterler bu tarz Türkçülüğün de savunusunu yapmışlardır. Bu çerçevede Kemalizm'in, Türkçülüğün ve sosyalizmin sentezi sayılabilecek görüşleri ifade eden karakterler İlhan'ın romanlarında epeyce mevcuttur, zaman zaman bu düşünceler milli İslami hassasiyetlerle ve hep anti-empyrist bir dil ile birlikte bazen de gerçek tarihi şahsiyetlerin dilinden ifade edilmektedir. Örneğin, Birinci Meclis'in Burdur mebusu olan İsmail Suphi Bey, "Allahın Süngüleri-Reis Paşa"da şunları söylemektedir:

"Avrupa, asla ve kat'a Türkü affetmemiştir; maksad-ı aslisi, her fırsatta onu tahribe çalışmaktır: işte Girit, işte Makedonya, işte Tarblusgarp, İşte Bosna/Hersek! Bu faciaların birbirini takibi kifayet etmezmiş gibi, geçen sene kabe-i din-i mübin olarak addettiğimiz İstanbul; bugün ise, kabe-i milli olarak addettiğimiz Bursa işgal edilmiştir. Bunları unutmamak, unutmayacağız! Bunlara karşı, Bolşevik veyahut şeytan yahut Çinli olmak iktiza ediyorsa, onu alacağız ve hayatımızı idame ettireceğiz..."³⁶

Attilâ İlhan'ın romanlarında Kuvayi Milliye mücadelesi devam ederken aydınların tartıştığı sosyalizm, Turan Birlikçiliği, İslam Birlikçiliği gibi kurtuluş teorileri de –genellikle birbirleriyle iç içe geçmiş bir "terkip" halinde savunularak-sıklıkla dile getirilmiştir. İsmail Suphi'nin yukarıdaki aktarılan, "Kurtuluş için, özgürlük için her düşünceden yararlanılır her sistem ile, bu arada Bolşeviklikle de ittifak yapılı" şeklinde özetlenebilecek olan Türkçü görüşlerini tamamlayan bir cümle de yine "Allahın Süngüleri"nde "Türklüğe mahsus Turan Beynelmilleliği'nin, sosyalistliğe mahsus Bolşevik beynelmilleliğiyle izdivacı"³⁷ sözleriyle dile getirilmiştir.

³⁵Milliyetçi komünizm akımının, sosyalist Turan idealinin ve ulusal sol düşüncenin öncüsü Tatar devrimcisi Sultan Galiyev, A.İlhan'ın roman kahramanlarından Attilâ İlhan'a en yakın görüşleri olan sosyalist Ahmet Ziya'nın üzerinde etkisini göstermektedir.

³⁶Attilâ İlhan, **Allahın Süngüleri-Reis Paşa**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s.348.

³⁷Y.a.g.e, s.182.

3.3.Sosyalizm

Milliyetçilik, Kemalizm ve sosyalizm ilişkisini düşünce yazılarında sıklıkla vurgulayan Attilâ İlhan, romanlarında da bu konu üzerine eğilmiş ve roman kahramanlarının tartışma konularını daha çok “Batıcı”, “alafranga sosyalizm” ile “millici sosyalizmi” ayırt etmek üzerine kurgulamıştır. Bu konuları derinlemesine ele aldığı ilk romanı olan Kurtlar Sofrası’nın daha başlangıç diyalogunda şöyle bir soru vardır: “...Bu çıkmazdan kurtulmak için, acaba ne yapmalı? Kuva-yı Milliye devrimciliğiyle demokratik sosyalizmi bağlayabilirsek, mümkündür ki...”³⁸ Yine Dersaadet’te Sabah Ezanları’nda o zamanlar beymelmilel komünizm sempaticanı olan ve öğrenim nedeniyle bulunduğu Almanya’da Almanya Sosyal Demokrat Partisi’ne yakın duran (daha sonra farklı düşünecektir) Ahmet Ziya’dan farklı düşünen Neveser Bey milliyetçilik ile sosyalizmin çelişmediğini şu şekilde kanıtlamaya çalışmıştır:

“...sosyalistliğe gelince, vaktiyle Paris sosyalist konferanslarından birinde, Belçika meşahir-i siyasiyunundan, Sosyalist Beynelmileli Reis-i Muhteremi, Van Der Velde’yi dinlemiştim. Sosyalizmin milliyet esasını reddetmediğini, binaenaleyh namuslu sosyalistlerin, evvela milliyetperver olmaları iktiza ettiğini söylemişti...”³⁹

Attilâ İlhan’ın romanlarındaki sosyalist karakterler Sovyet sosyalizmi konusunda epeyce sorgulayıcıdır. Bu karakterlerin diyaloglarında özellikle Stalinist Sovyet dönemi ve bu dönemdeki baskı ve zulüm çok ciddi olarak eleştirilmiştir, O Karanlıkta Biz’de artık, Beynelmileci/Sovyetçi düşüncesinden vazgeçmek üzere olan ve Bolşeviklerin uygulamalarından rahatsızlık duyan Galiyevci sosyalistlere hak vererek, onlara yakın düşünceler içerisinde olan Ahmet Ziya şu sözleri söylemektedir:

“...Hocayef haklıydı, daha o zaman hakikati görmüştü.; Bolşeviklerin çoğunda sosyalistlik, iktidar ihtirasından ibaret; mayaları ‘büyük Rusyalı’ bunların, esasta ‘yeni çarlar’, sosyalistliği ciddiye alanları, aralarından temizlediler mi?...”⁴⁰

Kominternci(Komünist Enternasyonal) ve Sovyet çizgisinden uzaklaşmaya başlayan Ahmed Ziya’yı Galiyevci görüşleriyle etkileyen Resul Hocayev romanda,

³⁸İlhan, **Kurtlar Sofrası**, s.49.

³⁹İlhan, **Dersaadet’te Sabah Ezanları**, s.84.

⁴⁰İlhan, **O Karanlıkta Biz**, s.69.

Azeri olmasına rağmen Tatarların geliştirdiği ‘mazlum milletler’ teorisinin ‘cansiperane’ savunucusu olarak nitelendirilmiş ve görüşlerinin özeti olarak şu sözleri söylemiştir:

“...ne Moskova, ne Berlin, yaşasın dünya zahmetkeşleri! Yani başta Türkler olmak üzere, bilumum mazlum milletler! Türkler dediğinde Azeri, Özbek, Tatar tefrik etmiyorum; çünkü bu halklar çok möhkem rabitalarla yekdiğerine bağlanmışlardır...”⁴¹

Romanda sosyalist hareket içerisinde Galiyevci farklılaşmayı eleştiren Sovyet yanlısı sosyalist karakterlere de rastlanılmaktadır. Ortodoks Marksizm’den taviz vermeyen Doktor Melek, eşi Ahmet Ziya’nın Galiyevcilerin görüşlerine hak verir bir tutum sergilemesini ve Resul Hocayev’in görüşlerini şöyle eleştirmiştir:

“...Söyleyin reca ederim, din, dil, ırk farkı tanımayan, beynelmilelci Bolşevikler değimliyiz biz? Galiyef’in, Turan hayalleriyle hermet Enver paşa’dan yegane farkı, Tatar olması!. Bunlar Er-Es(Sovyetlerdeki reformist sosyalistler) bile değiller yahu, düpedüz Ceditçi Müslüman burjuvalar.”⁴²

Hocayev’in Galiyev ve Galiyevciler konusunda yapılan eleştirilere, özellikle de Galiyev’in Bolşevik devrimine ihanet ettiği konusunda yapılan suçlamalara verdiği cevaplar da şu şekilde aktarılmıştır:

“...Galiyef ihanet etmedi, özüm ölüyüm, Cugaşvili(Stalin) ona ihanet etti; o ‘panislavist’ olmasaydı, Galiyef ‘pantürkist’ olur muydu”⁴³ ve kitabın başka bir bölümünde şöyle devam eder: “...Galiyef’i aksi-inkılapçılıkla itham edenin, alnını karışlarım özüm! Kim kimin namına, kimi itham ediyor? Türkiye Komünist Fırkası adına, sen, Sultan Galiyef’i mi? Öyleyse bilesen, TKF Suphi yoldaşın, Suphi yoldaş ise Galiyef’in oğludur: ceddini inkar eyleyen namerttir, evet!”⁴⁴

Attilâ İlhan’ın romanlarında Enver Paşa bir taraftan, Birinci Dünya Savaşı sürecinde ve sonrasında belirginleşen, Turancı özelliğiyle aktarılırken diğer yandan Rusya’daki faaliyetleri çerçevesinde(tarihsel belgelere de uygun olarak) kendi şahsına münhasır bir sosyalist, ihtilalci pan-İslamist olarak da gösterilmiştir. “Gazi Paşa” romanında Enver Paşa’nın Rusya’da Mustafa Suphi’nin komünist örgütlenmesi dışında, onların tepkisini çekecek şekilde, Komintern’e bağlı, Komünist Partisi’nin tüzük ve programını benimseyen ayrı bir örgüt oluşturma peşinde koştuğu belirtilir. Üstelik Enver Paşa’nın komünist parti örgütlenmesi de tıpkı Mustafa Suphi

⁴¹Y.a.g.e., s.266.

⁴²Y.a.g.e., s.267.

⁴³Y.a.g.e., s.69

⁴⁴Y.a.g.e., s.347. Sovyetler Birliği içerisinde Stalinist totalitarizme karşı özgürlükçü ve milliyetçi muhalefet hareketini başlatan ilk sosyalist devrimci olan, bu yüzden Stalin’in de “devrime ihanet” suçlamasıyla tasfiye ettiği ilk Bolşevik lider olarak tarihe geçen ve nihayetinde bu yüzden kurşuna dizilen Sultan Galiyev’e romanda sık sık atıf yapılmıştır.

grubu gibi Anadolu'ya geçmek istemekte ve Anadolu komünistleriyle birleşmeyi hedeflemektedir. Nihai amaç, İslam memleketlerinde gerçekleştirilecek sosyalist ihtilallerle İslam Birliği'ni kurmaktır. Gerçekleşme imkanı çok zor olsa dahi, bu düşünceden hem Sovyetler Birliği hem de -Anadolu'daki direnişin birliğini ve istikrarını bozmamayı, ayrıca Rusya desteğini kaybetmemeyi düşünen Anadolu Hükümeti- rahatsız olmuştur. Roman'da, Mustafa Kemal, Enver Paşa'ya bir mektup göndererek Rusya'da gerçekleştirmeye çalıştığı pan-İslamist faaliyetlerin Kuvayi Milliye'nin son derece ihtiyaç duyduğu Bolşevik Rusya ile münasebetlere zarar vermemesi konusunda onu şöyle uyarmıştır:

“...üzerinde durulması gereken bir nokta da, Türkistan, Afganistan, Acemistan gibi İslam memleketlerinde, henüz rüşeym halinde bulunan mesai ve icraatın ve bu hususta ittihaz edilecek emellerin ve maksatların, Rusları şüpheye ve endişeye sevk etmemesi için, Pan-İslamizm'in meydana vurulmasından çekinmek hususudur...”⁴⁵

Attilâ İlhan romanlarında genel hatlarıyla iki farklı sosyalizm çizgisi ve bunun Türkiye'ye yansımaları konu edilmiştir. Bunlardan birincisi; Avrupa'da/Batı'da şekillenmiş, enternasyonal değerlere bağlı, Rusya'daki sosyalist çizgiye paralel olarak gelişen ve sadece “sınıfsal” çerçeveye örülmüş “Ortodoks” sosyalizm; diğeri ise, Kuvayi Milliye hareketleri içerisinde doğmuş, mazlum milletlerin kurtuluşuna odaklanmış, sadece “sınıfsal” değil, “ulusal” bir içeriğe de sahip olan Galiyevci, millici sosyalizm. Bu romanlarda daha çok ikinci çizgiye sahip sosyalist karakterler ön plana çıkarılmıştır. Bu karakterlerin hareket ve düşünce tarzlarını çerçeveleyen düşünce ise genellikle Kemalizm olmuştur.

3.4.Kemalizm

Kemalizm, Attilâ İlhan romanlarının en fazla odaklandığı siyasal düşüncedir. Bu çerçevede en çok işlenen konular ve kavramlar Kuvayi Milliye, Müdafa-i Hukuk, Kemalist Devrim, çağdaşlaşma, Batılılaşma, İnönü Atatürkçülüğü vs. olmuştur. Romanlarda görülen Kemalist karakterler genellikle Kemalizm'i tutarlı, bütünsel bir düşünce olarak algılamamakta farklı Kemalizm yorumları olduğunu

⁴⁵Attilâ İlhan, **Gazi Paşa**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.111.

düşünmektedirler. İlhan'ın genel siyasal düşüncesiyle de paralel olarak, romanlarındaki çoğu karakter Kemalizm'in yarım bırakılmış bir devrim sürecinin adı olduğunu ve bu devrim sürecinin ilk önce İnönü döneminde sekteye uğratıldığını, daha sonra gelen Demokrat Parti döneminde ise "karşı devrim" sürecine girildiğini düşünmektedirler. Ayrıca Kemalizm'i sosyalist bir metodolojiyle geliştirme, Kemalist devrimi sosyalist bir ivmeyle, altyapıyla güçlendirme eğilimi de romanlarındaki çoğu karakterde mevcuttur. "Kurtlar Sofrası"nda Kemalist gazeteci Mahmud'a göre, devrimi tamamlamak, tamamına erdirmek için işçiler, köylüler, münevverler, dar gelirli şehirliler vs. gibi sosyal çevrelere dayanan ve radikal tedbirlerle gelen Atatürkçü bir partiye gerek vardır. Mahmud, Halk Fırkası'nın, Mustafa Kemal'in işaret etmiş olmasına rağmen böyle bir parti olabilme fırsatını kaçırdığını şu sözlerle ifade ediyor:

"Halk Partisi'nin yapacağı iki şey vardı: Kısa zamanda cumhuriyete aleyhtar kuvvetleri ifna edip rejimi demokrasiye götürmek, birincisi! Devletçilik prensibini, içtimai adalet ve demokrasiyi, topyekün gerçekleştirebilecek sosyalist bir metot olarak ortaya atmak, ikincisi! İkincisini hiç yapamadılar. Birincisini desen, eh şöyle böyle..."⁴⁶

Mahmud, romanın başka bir bölümünde Kemalist devrim sürecindeki aksamayı ve devrim sürecine milletin ve sosyal çevrelerin katılamaması durumunu şöyle anlatıyor:

"...36 yıllarına kadar, millet inkılapçı kadrolar, memleketin ve halkın, hayata ve refaha kavuşması için elele çalışıyorlar, gibi. Sonra inkılapçı teşkilat milletten büsbütün kopuyor. İşçiler, sosyal sınıf olarak yok gibi bir şey. Köylüler dağınık ve cahil. Fakir şehir ahali de güçsüz olunca, elbet böyle sonuç verecek."⁴⁷

Attilâ İlhan'ın "40 Karanlığı" olarak adlandırdığı İnönü Dönemi ve bu dönemdeki eleştirdiği Atatürkçülük anlayışı romanlarına da yansımıştır. Bıçağın Ucu'ndaki şu ifadeler bu konudaki yargıyı ve "Atatürkçü parti" CHP'deki dönüşümü dillendirmektedir:

"Mustafa Kemal'in eliyle kurduğu Halk Partisi, başlangıcındaki devrimci temellerini ve hızını kaybetmişti çünkü, gidiş geliş, kasaba eşrafının, bürokratla ortak işadaminin çıkarlarını koruyan, diktacı, handiyse faşist bir parti olmuştu."⁴⁸

Romanlardaki Kemalist karakterlerin çoğu Demokrat Parti'yi karşı devrimci olarak nitelendirip onu şiddetli bir şekilde eleştirmekle ve bu partinin gerici-diktatör bir zihniyete doğru kaydığını ifade etmekle birlikte bu sürecin DP ile başlamadığını,

⁴⁶İlhan, **Kurtlar Sofrası**, s. 162.

⁴⁷**Y.a.g.e.**, s.310.

⁴⁸İlhan, **Bıçağın Ucu**, s.209.

temellerinin Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü döneminde atıldığını söylemektedirler. “Bıçağın Ucu”nda Yüzbaşı Demir'in Kuvayı Milliye içinden gelip Kemalist devrime bizzat katılmış ve hali hazırda 27 Mayıs darbesi öncesinde “asker”in temsilcisi olarak Miralay Ferid'e söyledikleri sözler bu anlamda manidardır:

“...asker olarak, yaman bir devrim yapmıştınız Albay'ım, haklı, tarih bakımından gerekli, ama parti olarak ihanet ettiniz bu devrime, ülkülerinizin bütününe gerçekleştirecek yerde, Mustafa Kemal'in ölümünden sonra, işi tatlısu faşistliğine döktünüz: Gençlerde devrimci ruhu öldüren kim? Aydınları, sanatçıları kısıtlayan? Basının evcilleştirilmesi ne zaman başladı? Menderes'ten çok önce, daha İnönü dönemi, sizin parti işin başındayken. Menderes ve takımı, on yıldır iktidardaysalar, neye borçlular bunu? Diktaya, siyasal baskıya karşı, kendilerini özgürlük ve demokrasi şampiyonları olarak yutturmalarına değil mi?”⁴⁹

Yüzbaşı Demir'e göre, Mustafa Kemal Atatürk'ün çağdaşlaşmayı köklü toplumsal dönüşümlerle pekiştirmeyi hedeflemesine karşın bu hedeflerine ulaşamadan, zamansız vefat etmesi Türk devriminin tamamına ermesi açısından son derece olumsuz bir durum ortaya çıkarmıştır. Yüzbaşı Demir şunları da söylemektedir:

“...Genç kuşakları istediğin kadar çağdaş ve devrimci yetiştir, devrimi toplumsal derinliklere indirmedin mi, meydan söylevlerinden ve geçit törenlerinden ibaret kalır, hiçbir işe yaramaz. Mustafa Kemal bunu bilmiyorduydu bile, kestirebilecek kadar akıllıydı. Ne var ki, ‘imtiyazsız sınıfsız kaynaşmış toplumu’ gerçekleştiremeden öldü, bizleri yarım kalmış bir devrim, eli kulağında bir dünya savaşı, bir sürü ikinci sınıf politikacıyla başa bıraktı. Devrimin toplumsal karakterini, gerçek anlamını bir kenara iterek, ilericiği lafta bırakıp, yarı faşist, yarı feodal bir rejim kuranlar, bunlardır. Sizin partinizin adamları. Oysa 1920’lerde hareketin çıkış noktaları bambaşkaydı: emperyalizme ve kapitalizme karşı, halkçı ve devrimci bir cephe kurulmuştu, bir Müdafai Hukuk cephesi.”⁵⁰

Romanlardaki Kemalist karakterler genel olarak Kemalizm ile demokrasi arasında bir tezat görmezler, bilakis demokrasi fikrinin Kemalist devrimin doğal sonucu olduğunu ifade eden diyaloglara sık sık rastlanmaktadır. Ancak demokrasinin niteliği ve uygulaması konusunda farklı görüşlerin savunulduğu da görülmüştür. Örneğin, bazı karakterler çok partili hayatla demokrasinin özdeş tutulmasını eleştirmişler, hele seçim yoluyla gelip Kemalist devrim aleyhine politikalar üreten DP iktidarının, özellikle ikinci dönemdeki diktatörce tutumundan sonra demokratik rejim çerçevesinde tanımlanmasına karşı çıkmışlardır. Bu konuda Bıçağın Ucu romanında yine Yüzbaşı Demir'in görüşleri vardır:

⁴⁹Y.a.g.e., s.227.

⁵⁰Y.a.g.e., s.228.

“...önce Menderes’in şahıs tahakkümünü önlemek lazım. Şahıs tahakkümü deyişim lafın gelişi, yarım buçuk liberalliğine, ağzı kalabalık komünizm düşmanlığına bakıp, ona demokrat diyorlar ya, aslında yaptığı faşizm, hem Osmanlı faşizmi”⁵¹

Attilâ İlhan’ın romanlarının siyasi düşüncesine samimiyetle bağlanan kahramanları vardır. Kemalist düşünce açısından idealize edilen karakter “Kurtlar Sofrası”ndaki gazeteci Mahmud Ersoy’dur. Mahmud, DP iktidarı dönemindeki çarpık kapitalist ilişkileri sorgulayan, yolsuzlukların üzerine cesaretle giden ve bunlarla da yetinmeyip Mustafa Kemal fikrine ve hareketine uygun bir “inkılap teorisi” üzerinde çalışma yapan, kafa yoran bir Kemalist olarak tasvir edilmiştir. Mahmud’un, bir takım yolsuzlukları ortaya çıkarmak üzereyken öldürülmesi Kemalist aydınlar arasında infial yaratmıştır. Bu aydınlarından en kıdemlilerinden birisi olan ve Mahmud’un çalıştığı gazetesinin sahibi Hüsnü Faik⁵² şu ifadeleri kullanmıştır:

“Mahmud Ersoy bir inkılap çocuğuydu, bir inkılap şehidi oldu. Mahmud Ersoy’un öteki ismi Mustafa Kemal’di. Kuva-yı Milliye’nin bütün hedefleri, Mustafa Kemal’in bütün hedefleri onun da hedefleriydi... Zamansız ve hazin ölümü, parmak bastığımız milli davaların ve demokrasi mücadelesinin büyük ehemmiyeti üzerinde ısrarla ve inatla durmayı, bizim için büsbütün vazgeçilmez bir vazife kılıyor.”⁵³

Romanda Mahmud öldürüldükten sonra, sevgilisi Ümid, onun çalışma odasında Mahmud’un başladığı ancak henüz bitirmemiş olduğu “Mustafa Kemal’in İnkılap Teorisi”nin taslağını bulur.⁵⁴ Mahmud, bu çalışmada Kemalist devrimi bilimsel bir metodolojik yaklaşımla ele almakta ve sağlam temellere oturtmaya çalışarak Kemalizm’in gerçek rayına oturması ve önündeki engellerin kaldırılmasını amaçlamaktadır. Sanki, Attilâ İlhan gazeteci Mahmud’un bu teorik çalışmasını tamamlayamadan öldürülmesiyle Mustafa Kemal’in başlattığı Kemalist devrimin tamamlanamadan “gerici güçler” tarafından bertaraf edilmesi süreci arasında ironik bir bağlantı kurma çabası içerisine girmiş gibidir.

⁵¹Y.a.g.e., s.231.

⁵²Hüsnü Faik, Kurtlar Sofrası’nda mütareke yıllarında bizzat Atatürk ile birlikte çalışmış, o dönemin kuvayi milliye ruhunu özümsemiş ve çıkardığı Birlik gazetesini bir Kemalist yayın olarak Kemalist devrim sürecinin yayın organı gibi düşünerek ve gazeteyi o şekilde dizayn ederek kendisine ulusal bir misyon biçmiştir. Hüsnü Faik, romana tarihi özellik katan kahramandır. Roman, onun anılarıyla birlikte Kurtuluş savaşı yıllarına ve Demokrat Parti dönemine aynı anda uzanabilmektedir. Hüsnü Faik, Kuvayi Milliye ruhunu yeniden canlandırmak isteyen bunun için de bayrağı genç Mahmud’a vermeyi düşünen ve onu yetiştirmeye çalışan idealist bir gazetecidir. İlnur Tatar Kırılmış, a.g.e, s.188.

⁵³İlhan, Kurtlar Sofrası, s. 235.

⁵⁴Y.a.g.e., s.298.

Sonuç olarak, Attilâ İlhan'ın edebiyat eserlerinde değişik karakterler ve temalar vasıtasıyla ortaya konan siyasal düşünceler ve tarih yorumları/çözümlemeleri onun siyasal denemelerinde ve söyleşilerinde dile getirdiği, savunduğu ve karşı durduğu siyasal düşünceler ile paralellik taşımaktadır. Zaten, bir kez daha altını çizmek gerekir ki, İlhan'ın bütün edebi eserlerini -her ne kadar çok ciddi estetik ve sanatsal özellikler gösterse de- her şeyden önce onun siyasi düşüncesi, diyalektik metodolojisi, genel toplumsal/siyasal bakışı çerçevesinde değerlendirilmek gerekmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ATTİLÂ İLHAN'IN SİYASAL DÜŞÜNÇESİ

Attilâ İlhan, siyasal düşüncelerini genellikle tarihsel temelleriyle, ciddi bir tarih çözümlemesi yaparak ortaya koymuştur. Yine İlhan, benimsemiş olduğu diyalektik metodolojisi çerçevesinde siyasal düşüncelerinin argümanlarını, bu argümanların karşıtlarını eleştirerek, benzer ve farklı düşünceleri entelektüel düzlemde tartıştırarak, sentezleyerek savunmuştur. Bu anlamda katı bir ideolojiyi benimsemekten veya yeni bir ideoloji yaratmaya çalışmaktan ziyade kendi siyasal düşüncelerini bir “siyasal kurama” dayandırmaya, siyasal düşüncelerini nesnel tarihsel/sosyolojik gözlemler ve çözümlemelerle besleyerek bir siyasal duruş belirlemeye özen göstermiştir. İlhan'ın düşünce üretiminde sentezlemeye verdiği önemden dolayı onun siyasal düşüncesinde, güncel ve ideolojik politik çevrelerde birbiriyle zıt gibi algılanan siyaset tarzlarını da iç içe, birbirlerinin tamamlayıcısı olarak görmek mümkün olabilmektedir.

Attilâ İlhan, genel dünya görüşü olarak, siyasal düşünceler içerisinde her şeyden önce kendisini “sosyalist” olarak tanımlamıştır. Ancak onun sosyalistliği kalıplaşmış bir ideoloji olmadığı için, O, dünyadaki sosyalizm uygulamalarını ve sosyalistleri de açık bir şekilde eleştirebilmiştir. Üstelik onun sosyalistliği, sentezlemeci (diyalektik) metodolojisi gereğince, tarihsel ilerlemeye ve ulusallığa verdiği önem çerçevesinde Türkiye'nin koşullarında öncelikle Türk İnkılabı ve çağdaş demokratik kazanımlar üzerine inşa edilen bir sosyalizm anlayışıdır. Yani İlhan'ı hem sosyalist, demokrat hem de Kemalist, milliyetçi, ulusalcı olarak nitelendirmek mümkündür. İlhan'ın kendine has bir şekilde yorumladığı bu düşünceler onun düşünce sistematiğinde birbirlerinin zıddı değil, tamamlayıcısı hatta “olmazsa olmaz”larıdır. İlhan, çoğu yazısında; reel politikada zıt kutuplar içerisinde gösterilen/olan bu düşüncelerin, özünde birbirinin zıddı olmadığını tarihsel kanıtlar ortaya koyarak vurgulamaya çalışmıştır. Örneğin Türkiye koşullarında, sosyalizm ve milliyetçilik fikrinin birlikteliği üzerine –bu konuda sosyalistleri ve milliyetçileri de katı biçimde eleştirerek- gerçekleştirdiği çözümlemeler son derece etkili olmuştur.

Attilâ İhan'ın bütün yazıları, söyleşileri çerçevesinde siyasal düşüncesini belirleyen dört ana unsurun Kemalizm, demokrasi, sosyalizm ve bütün bu düşüncelerinin ortak paydası olarak kabul edilebilecek olan ulusalcılık olduğunu söyleyebiliriz.

1. Türk İnkılabı'nın Siyasal Düşüncesi Olarak Kemalizm

Attilâ İlhan'ın siyasal düşüncesi, büyük ölçüde Türk İnkılabı'nın gelişim merhalelerine verdiği anlam ve İnkılap(ve İnkılap karşıtlığı) ile ilgili olarak kendi “diyalektik metodu”na göre yapmış olduğu çözümlenmelerle birlikte şekillenmiştir. Türk İnkılabı'nı Türkiye'nin kendi tarihsel-sosyal ve iktisadi koşullarına göre anlama, dünya siyasal sistemi içerisinde, dünyadaki siyasal hareketlerle(ve özellikle de ulusal kurtuluş hareketleri ve modernleşme hareketleriyle) karşılaştırma ve Türk İnkılabı'nın özgünlüğünü belirleme isteği İlhan'ın bütün siyasal yaklaşımlarının temel nirengi noktası olmuştur. Bu çözümlenme gayreti onu hem İnkılab'ın üzerinde doğduğu Osmanlı geçmişini hem bu İnkılabın önderi olan Mustafa Kemal Atatürk'ü hem de İnkılabın yürütücüsü olan ilk Kemalist kadro ile ardıllarının düşüncelerinin gelişim sürecini de incelemeye, anlamaya sevk etmiştir.

Attilâ İlhan, dünyadaki yeri çok önemli olan, tarihin akışını değiştiren, bütün mazlum milletlere örnek olan, Türkiye'de çok büyük bir kültürel, siyasal ve sosyal dönüşümü başlatan Türk İnkılabı'nın çok değişik dış ve iç dinamiklerin etkileriyle tamamlanmadığını hatta zaman zaman ülkenin bağımsızlığını tehlikeye düşürecek şekilde İnkılabın kazanımlarının geriye götürüldüğünü ve bu anlamda devrimci savaşımın hala bütün hızıyla devam ettiğini düşünmektedir. Bu yüzden, onun bütün siyasal düşüncesinin, bu arada ana siyasal düşüncesi olan sosyalistliğinin de, ufkunu Türk İnkılabı'nın gelişim süreci ve bu süreç içerisinde devam eden siyasal(ve tabii entelektüel) mücadele oluşturmaktadır. Şunu da hemen belirtmek gerekir ki, İlhan'ın bu çerçevede mücadele ettiği unsurlar, sadece onun “gerici”, “işbirlikçi”, “komprador”, “Levanten”, “faşist” olarak nitelendirdiği ve zaten ideolojik yapıları gereği Türk İnkılabı'na ve Kemalizm'e düşman/karşı olarak gösterdiği siyasal

çevreler değil; -kendilerinin Türk İnkılabı'nın temsilcileri olduğunu söylemekle birlikte- Türk İnkılabı'nın gelişimini Sistem'in çıkarları doğrultusunda durdurduklarını, Cumhuriyet'i başka bir mecraya çevirdiklerini düşündüğü Batıcı/faşizan/cuntacı “sözde Atatürkçüler”dir de. Hatta İlhan, siyasal gelenek olarak kendisinin de içlerinden geldiği sosyalistleri de Türk İnkılabı'na ve Kemalizm'e bakışlarına göre sınıflandırmış, Kemalizm'e karşı olan sosyalistlerin “sosyalist”liklerini zayıf, sorunlu olarak değerlendirmiştir.

Attilâ İlhan'a göre Türk İnkılabı, kendine has özellikler taşıyan bir hareket şeklinde başlamış ancak sonradan rotasından çıkarılarak Batı'nın üstyapı kurumlarını taklit şeklinde gerçekleşen “Tanzimatçılığa”, “Batıcılığa” dönüştürülmeye başlamıştır. İlhan, çoğu yazısında “çağdaşlaşma” ile “Batılılaşma”nın aynı kefeye konmasından yakınmıştır.¹ Ona göre, genellikle sanıldığı gibi aksine, Türk İnkılabı Osmanlı yenileşme hareketinin bir devamı değildir, hatta Türk inkılabı ya da çağdaşlaşması bu tür Batıcı yenileşme hareketinden ciddi bir kopuşu yansıtmaktadır. Osmanlı yenileşme hareketlerinin Türkiye'nin toplumsal gerçekliğini dikkate almayan “Batı'ya odaklı” bir süreci ifade ettiğini düşünen, Türk İnkılabı'nın ise tam

¹Attilâ İlhan; Türk aydınının “çağdaşlaşma” ile “Batılılaşma”yı aynı kefeye koymasının, her iki olgunun mahiyet farkını genel olarak algılayamamasının tarihsel nedenini bir söyleşisinde şöyle açıklamıştır: “Yanlış, muhtemelen, geçen yüzyılın spesifik durumundan kaynaklanıyor: Türk intelligentsia'sı, hiç değilse önemli bir kısmı, kurtuluşun 'muasır medeniyet seviyesini' yakalamakla mümkün olabileceğini saptamıştı. Geçen yüzyılın sonunda, bu yüzyılın başında, bu 'seviyeyi' Batı'nın gelişmiş ülkeleri temsil ediyordu. Bir yandan, aslında 'emperyalist' olan bu ülkelerin kendi kültürlerini -cebrî ve hile ile- 'evrensel' diye öteki halklara dayatmaları; öte yandan aydınlarımızın, metodla sentezi karıştırmaları, 'çağdaşlaşma'nın 'batılılaşmak' sanılmasına yol açtı.” Durmuş Hocaoğlu, “Attilâ İlhan İle Çağdaşlaşma Üzerine Söyleşi”, **Yeni Toplum Dergisi**, Sayı:1, Mayıs-Haziran, 1992, s.15. Batılılaşma ile çağdaşlaşmanın farklı siyasal sosyolojik süreçler olduğunu, Türkiye'nin tarihsel gelişim sürecini ciddi argümanlara dayanarak ortaya koyan, -Attilâ İlhan'ın da sıkça göndermede bulunduğu- bir bilimsel çalışma için bkz. Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009. İlhan, Batılılaşma ve Çağdaşlaşmanın farklılığı üzerine Niyazi Berkes ile ufuk açıcı sohbetlerde bulduklarını söylemiş, Batıcılık ile ilgili olarak Türkiye'de nasıl bir kavram karmaşasının olduğunu Berkes'in şu sözlerini aktararak ortaya koymuştur: "...bizde 'Batıcılık'la anlaşılan şey Türk devrimini çağdaş uygarlığa uygun yönde geliştirmektedir; (buraya dikkat!) halbuki Avrupa'da ve Amerika'da 'Batılılaşma' ve 'Batıcılık', Batı diplomasisine boyun eğme anlamına gelir. Bu yüzden onlara göre 'Kemalist Devir' Batı aleyhtarlığı, Menderes Devri ise 'Batıcılık' devridir. (buraya dikkat!) Batı diplomasisinden bağımsız olan bir Batıcılık, Batı dilinde, Batı düşmanı kötü bir ulusçuluk demektir!.." Berkes'in bu kavramsal analizini aktaran İlhan'a göre; “Türkiye Cumhuriyeti , geleceğini tartışırken, Niyazi Ağabey'in (Berkes) inanılmaz berraklıktaki bu sözlerini, bir an bile aklından çıkarmamak zorundadır; Attilâ İlhan, "...Kemalizm' Aslında Nedir?..."”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 18.04.2004.

tersine güç merkezi Anadolu toprakları olan Doğucu bir devrimci süreci yansıttığını söyleyen İlhan, bu konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Osmanlı'nın teceddüd(yenileşme) tarihi Batı'dan-yani Düvel-i Muazzama'dan, yani 'emperyalizm'den medet uman aydınların tarihidir. Yeni Osmanlılar da Jön Türkler de Padişah ve Halifenin saltanatına karşı olmuş; yarı inkılapçı yarı 'komprador alafangası' olarak, kapağı mutlaka ya Paris'e ya Londra'ya ya Viyana'ya atmışlardı; Bildikleri çözüm, Tanzimattır; yani altı yüz yıllık Devlet-i Aliye-i Osmaniye'yi batıran süreç! Türklerde, Mustafa Kemal Paşa 'kurtuluşu' Doğu'da gören ilk ihtilalci idi: Dersaadet'ten Avrupa başkentlerine değil, Samsun'a gitmiştir. Tanzimat oligarşisini karşısına almıştır.”²

Attilâ İlhan'a göre, her ne kadar Doğucu/Doğulu bir doğrultuyla hareket eden bir Kuvayi Milliye direnişine dayansa da Mustafa Kemal'in öncülük ettiği Kemalist devrimin Türk halkını hem Doğudaki gerici-feodal düzenden hem de Doğu skolastiğinden kurtarıcı bir misyonu vardır. Ancak, devrimin kendisi de, bazı Kemalist sapmalarda görüldüğü gibi, aynı skolastik veya dogmatik bir düşünce tarzını benimsememelidir. Kemalizm, başka bir öğretinin taklidi değildir. Yazılı, önceden belirlenmiş bir kuramsal çerçeveye de yaslanmaz. İlhan'a göre Mustafa Kemal'in devrimciliği (Kemalist devrimcilik) doğrudan doğruya, en saf haliyle Mustafa Kemal'in kendi kafasında var olmuş, Türkiye'nin koşullarına göre şekillenmiş ve dinamik bir hal almıştır. O yüzden bu devrimcilik öyle bir solukta tükenecek bir aşama devrimciliği değil, sürekli olarak gelişecek, bilimin ışığında çağına ayak uyduracak, en doğruya, en haklıya ve en ileriye doğru yürüyecek sürekli bir devrimciliktir.³ Bununla birlikte İlhan, şiarı “tam bağımsızlık” ve “müdafa-i hukuk” olan Anadolu'daki Kuvayi Milliye hareketinin sadece Anadolu'nun değil, bütün Doğu'nun ve mazlum milletlerin kurtuluş mücadelesi olduğunu düşünmektedir. İlhan'ın çözümlemesine göre; Kuvayi Milliye hareketiyle başlayan ve Anadolu İhtilali'yle meydana gelen Türk İnkılabı(Türk devrimi) ayrıca “demokratik”, hatta “katılımcı demokratik” bir özelliğe de sahiptir. İlhan'ın bu konudaki bir tespiti şu şekildedir:

“Gazi Mustafa Kemal, Ali Fuat ve Kazım Karabekir ile askeri bir kurtuluş cuntası kurabilirdi, tenezzül etmemiştir. TBMM'ne, halk 'murahtasları'nın kıvılcımlı tartışmalar ürettiği,

²Attilâ İlhan, “Takdim”, **Bir Millet Uyanıyor**, (Yön. Attilâ İlhan), Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2005, s.10.

³Attilâ İlhan, “Mustafa Kemal'in Devrimcilik Tutumu Üzerine”, **Atatürkçülük Nedir?**, (Haz.Yaşar Nabi), Varlık Yayınları, s.38-44.

'kongre'lerden geçilerek ulaşıyor. TBMM'nin kendisi, en umutsuz anlarda bile, en kıyasıyla tenkitlerin esirgenmediği, açık bir forum!"⁴

Attilâ İlhan, Türk İnkılabı'nın, Osmanlı burjuvazisinin komprador olmasından ve milli bir burjuva sınıfının bulunmamasından dolayı, sadece siyasal değil, aynı zamanda "iktisadi misak-ı milli" ve "eğitim misak-ı millisi" üzerinde şekillendirildiğini belirtmiş ve bu saptamasını "üç misak-ı milli" adlandırmasıyla ortaya koymuştur. İlhan, misak-ı milli kavramının bununla da sınırlı tutulamayacağını ifade etmiş ve Mustafa Kemal'in geniş misak-ı milli düşüncesinde olduğunun altını özellikle çizmiştir. İlhan'a göre; Mustafa Kemal Paşa'nın, İnkılâbı, üç temel 'Misâk-ı Millî'ye yani siyasette, iktisatta, maarifte 'tam bağımsızlık'a bağlaması mazlum ve geri kalmış bir milletin el ele, omuz omuza vererek kalkınması, önce 'cumhuriyet'i, sonra 'demokrasi'yi oluşturması içindi.⁵ İlhan, özellikle diğer iki ilkenin de varlığını muhtaç olduğu "sa'y(emek) misak-ı millisi"nin üzerinde durmakta ve günümüzde de dünya sisteminin(emperyalizmin) en fazla bu ilkeyi ortadan kaldırmak için çabaladığını düşünmektedir. Ona göre;

"Türkiye, yeterince sınıflaşmamış 'mazlum' bir ülke idi, Gâzi'nin önerdiği 'Sa'y (Emek) Misâk-ı Millî'si ise, tam bağımsız bir ekonomik kalkınmanın, hareket noktası ve yöntemi! Demiryolu politikasından, planlı ekonomiye (Karma Ekonomi) bu yöntem –arzulandığı gibi olmasa da- uygulanmış, kalkınmanın ağırlığını ve gücünü oluşturan, ekonomi 'kaleleri' KİT'ler kurulmuştur: Müdafaa-i Hukuk'un, tam bağımsız ve özgür Türkiye ideali ile KİT'ler öyle iç içe ve özdeşirler ki, 'Sistem' onları ve Kemalizm'i, aynı zamanda ve aynı düzeyde tahribe çabalıyor."⁶

Attilâ İlhan, Mustafa Kemal'in tam bağımsızlığın en önemli teminatı olarak iktisadi bağımsızlığı gördüğünü özellikle belirtmiştir. İlhan'a göre, iktisadiyata özel önem veren ve bu yüzden daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce İzmir'de İktisat Kongresi'nin toplanmasını sağlayan Mustafa Kemal, büyük çoğunluğu yoksul olan bir ülkenin ancak "emek misak-ı millisi" ile kalkınabileceğini, yoksulluktan kurtulabileceğini düşünmektedir. Burada "emek misak-ı millisi" kapsamında sadece işçi sınıfı yoktur, yeni yaratılmaya çalışılan yerli üreticiler, ulusal sanayiciler de bulunmaktadır. İlhan'a göre; Türk İnkılabı, önce cumhuriyeti, sonra demokrasiyi ve bu arada –bir itici güç olarak-milli burjuvaziyi oluşturmayı hedeflemiştir. İzmir

⁴Attilâ İlhan, **Aydımlar Savaşı**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s.183.

⁵Attilâ İlhan, **Yıldız, Hilal ve Kalpak**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2004,s.31.

⁶**Y.a.g.e**, s.59.

İktisat Kongresi⁷ ile de özel sektörün ufkunun açılmasına çalışılmıştır. Ancak hem özel sektörün cılızlığı hem 1930'lardaki ekonomik krizin etkisiyle kamu ekonomisinin ağırlığında karma ekonomi sistemiyle kalkınma yolunun tercih edilmiştir. İlhan'a göre asla tepeden inmece olmayan, rasyonel bir iktisadi model olan "Türk devletçiliği" başarılı da olmuştur.⁸ Buna mukabil, Mustafa Kemal'in devletçilik anlayışı ile İnönü döneminin devletçilik anlayışı da farklıdır.⁹ İlhan bu farklılığı şöyle açıklar:

"Resmî tarih, erken cumhuriyet dönemindeki iktisadî ve siyasî 'dalgalanmaları' düpedüz es geçiyor: Gerçekte, siyaset dışına itilmiş, ya da itilmek istenilen cumhurbaşkanı ile, cumhuriyeti 'örgütleyen' başvekil, partisi ve ekibi, aynı fikirde ve yolda değildiler; ortak oldukları tek şey, 'Liberalliği' reddettikleri 'devletçi' olduklarıdır ama, 'devletçiliğin' mahiyeti ve cinsinde rivayet muhtelif görünür: Göze ilk çarpan, 'Fırka Kâtib-i Umumisi Recep (Peker) Bey'le, 'Fırka Reis Vekili İsmet Paşa'nın; kısmen Sovyet, kısmen Nazi 'totalitarizm'inden etkilenerek; ekonomiyi Yürütme'nin 'İcra'nın, ya da Bürokrasi'nin), dolaysız denetimine veren bir 'devletçiliği' savunmalarıydı! Uygulamaları da, öyle. Buna mukabil Gâzi'nin, daha 'sivil', -burjuva ya da işçi-daha halktan yana, bir 'devletçilik' aradığı hissediliyor.¹⁰

Attilâ İlhan, Mustafa Kemal'in, birbirini tamamlayan üç büyük eyleminin olduğunu söylemiştir. Bu eylemler; emperyalizme karşı kurtuluş savaşı, padişaha/padişahlığa karşı demokratik devrim ve toplumun ümmet aşamasından 'millet' aşamasına dönüşümüdür. Bu üç büyük eylem İhtilalden öte bir süreç, bir inkılap (devrim) sürecidir. İhtilal ile inkılap kavramları arasında önemli bir fark olduğunu belirten İlhan'a göre "Mustafa Kemal, İstanbul'daki hükümete başkaldırdığı zaman 'ihtilalci', devraldığı toplumu dönüştürmeye koyulunca, 'inkılapçı'dır"¹¹ İlhan'a göre İnkılabın, ihtilalden çok daha geniş bir anlama sahip

⁷Türkiye'nin iktisadi politikalarına yön vermek üzere, daha Cumhuriyet ilan edilmeden, İktisat Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'un koordinatörlüğünde 1923'de İzmir'de toplanan Birinci İktisat Kongresi'ni Kongre öncesindeki ve sonrasındaki bütün tartışmalarıyla ve Kongre ile ilgili belgeleriyle birlikte ortaya koyan kapsamlı bir çalışma için bkz. A.Gündüz Ökçün(Haz.), **Türkiye İktisat Kongresi**, SBF Yayınları, Ankara, 1981. Ayrıca, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki iktisadi yönelimleri analiz eden bir çalışma için bkz. Erdiç Tökgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi(1914-2007)**, İmaj Yayınları, Ankara, 2007.

⁸İlhan, **Yıldız, Hilal ve Kalpak**, s.31-32.

⁹İsmet İnönü Hükümetlerinin "Millî Şef" olarak nitelendiren ilk dönemini merkezine alarak o dönemin siyasal ve iktisadi anlayışının karakteristik özelliklerini eleştirel açıdan inceleyen bir çalışma için bkz. Cemil Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi(198-1945)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1986.

¹⁰İlhan, **Yıldız, Hilal ve Kalpak**, s.73.

¹¹Attilâ İlhan, **Hangi Atatürk**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1996, s.13. İlhan'ın, Türk İnkılabı'nı çözümlemeye çalışırken ortaya koyduğu "ihtilal" ve "inkılap" ayrımı daha önce Şevket Süreyya Aydemir tarafından ayrıntılı olarak belirtilmişti. İlhan'ın bu saptamalarında Aydemir'den esinlendiği düşünülebilir. Zira, Aydemir'e göre de; "İhtilal, bir rejimin sosyal yapısında derin, devamlı ve uzun süreler içinde gerçekleşebilecek değişiklikleri hedef almayan, sadece mevcut iktidarın tasfiyesiyle,

olduğunu bilen Mustafa Kemal, mevcut bir iktidarı devralmıyor, Fransız devrimini örnek olarak mevcut hakimiyeti değiştiriyordu.¹² Bu yüzden resmi tarihin yanlış bir şekilde aktardığı gibi Anadolu İhtilali, Türk-Yunan savaşına ve onun getirdiği sonuçlara(saltanatın ilgası vs.) indirgenmemeli, Mustafa Kemal iktidarının getirdiği yapısal değişikliklere, başlattığı sosyal/ekonomik dönüşüm sürecine, yani “inkılapçı” karakterine gerekli ehemmiyet verilmelidir.¹³

Attilâ İlhan, Kemalist inkılabın siyasal sosyolojik açıklamasını en geniş tabirle toplumsal ve ekonomik açıdan “feodal ümmet toplumundan burjuva millet toplumuna geçiş süreci” ; siyasal açıdan da “daha önce padişahın halifelik sıfatı dolayısıyla tanrıdan aldığı söylediği iktidarın yapısal olarak değiştirilerek hukuk düzeyinde halka aktarılması” şeklinde yapmıştır. Ona göre bu geniş dönüşümü gerçekleştiren Anadolu İhtilali, tek tek yeniliklerden oluşmuş bir münferit reform

---

Anayasa ve bazı kanunların değiştirilmesi ile yetinen hareketin adıdır. Bu değişikliklerin tahakkukundan sonra rejim, kendi yapısı içinde devam eder...İnkılaplar ise; ya bir müdahale, ya bir ihtilal ile başlamakla beraber, akış ve gelişmelerinde, toplum yapısının, bütünü ile ve zaman içinde değişimini ifade eder. Bu toplum nizamından, diğer bir toplum nizamına intikali, hatta bu intikal için de, çeşitli aşamaları içine alan hareketler olarak vasıflanır.” Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilalin Mantığı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s.100. Aydemir, başka bir eserinde de yine, Attilâ İlhan’ın “bir İhtilal ile başlayan Türk İnkılabı’nın” gelişimi, dinamikliği, sürekliliği başlığı altında tartışmaya açtığı görüşlerini önceleyen şu düşünceleri dile getirmişti: “İnkılabımız bir ihtilal safhasında dursaydı, kısır kalırdı. Halbuki o genişliyor, derinleşiyor. O, henüz son sözünü söylemiş, son eserini vermiş değildir. Bu düzeltilmiş zemin üstünde Türk toplumunun yarınki kendine has ve kendine uygun yapısının kurulabilmesi için, inkılabımızın genişlemesi, derinleşmesi lazımdır.” Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılap ve Kadro**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990, s.73.

¹²Buna mukabil, Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana Kemalist kadro içerisinde yer alan, Türk İnkılabı ve Kemalizm’in teorik çerçevesini oluşturmak üzere çalışmalar yapan Mahmut Esat Bozkurt, ihtilal kavramını Attilâ İlhan’ın inkılap olarak adlandırdığı en geniş biçimiyle ele almış, İnkılap ile İhtilal arasında herhangi bir farklılık üzerinde durmamış, her iki kavramı eş anlamlı olarak kullanmıştır. Ancak, Bozkurt’a göre ihtilaller düzeylerine göre farklılık gösterebilirler. Bazı ihtilaller toplumu politik, sosyal olarak dönüştürmeyi hedefler, bazıları ise buna iktisadi dönüşümü de ekler. İlki, eksik ihtilal, ikincisi tam ihtilaldir. 1789 Fransız İhtilali, 1917 Rus Sosyalist İhtilali gibi 1919 Atatürk İhtilali de, tam eksiksiz bir ihtilali hedeflemektedir. Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995, s.72.

¹³Attilâ İlhan, **Bir Sap Kırmızı Karanfil**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s.21. Türk İnkılabı’nı İlhan’ın da benimsemiş olduğu şekilde, geniş, kapsamlı bir inkılap süreci olarak kabul eden ve bu şekilde benimseyen, muhafazakar kalemlerden çıkan çalışmalar da vardır. Örneğin, siyasal düşünce olarak İlhan ile uyuşmamakla ve Türk İnkılabı’na biçtiği misyon daha tedrici(evrimci), radikal olmayan bir siyasal-düşünsel çizgi olmakla birlikte Peyami Safa, Türk inkılabının, sadece siyasal, hukuki ve iktisadi bir olgu olarak değil, aynı zamanda toplu bir tarih, kültür ve medeniyet hareketi olarak anlaşılmasını doğru bulmaktadır. Buna mukabil Safa, Türk İnkılabı’nı çözümlmek için kendisinin de genel hatlarıyla benimsemiş olduğu idealist bir yöntemin sınırlı olduğunu kabul etmekle birlikte İlhan’ın önemseydiği “tarihsel maddeci” yöntem kullanılarak Türk İnkılabı’nın hiçbir şekilde anlaşılamayacağına altını çizmiştir. Peyami Safa, **Türk İnkılabına Bakışlar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.131.

dönemini ifade etmez, sürekliliği olan, uzun erimli bir toplumsal-siyasal devrim sürecini ifade eder. Atatürk devrimciliğinin “şapka devrimi”, “harf devrimi” gibi üst yapı reformlarına indirgenmesinden oldukça rahatsız olan İlhan’a göre;

“Atatürk devrimleri yoktur. Atatürk’ün öncülüğünde yapılmış ulusal demokratik bir halk devrimi vardır... Asıl Atatürk devrimi, ne şapka giymiş olmamızdadır; ne Latin harfleriyle yazmamızda; hani o Büyük Millet Meclisi’nin duvarında koskocaman yazılı olan söz vardır ya, ondadır işte: ‘Egemenlik Kayıtsız Şartsız Ulusundur’. İşte bu, yönetimin teokratik olmaktan çıkıp demokratik, giderek laik ve liberal olması yok mudur, Mustafa Kemal Paşa’nın öncülük ettiği devrim budur.”¹⁴

Attilâ İlhan, Türkiye’deki Kemalist düşünce geleneği içinde kabul edilebilecek çoğu aydınının (Jöntürk hareketini olumlayan Kemalistlerin) aksine Jöntürk aydınlarına yönelik olarak da oldukça ağır eleştiriler getirmiştir. Siyaset bilimcilerin ve tarihçilerin Jöntürk devrimini Kemalist devrim sürecinin başlangıcı olarak belirlemesini ve Mustafa Kemal’i de bir “Jöntürk” olarak kabul etmesini de şiddetle eleştiren İlhan’a göre Jöntürklerin çoğu Osmanlı devletini yıkmak isteyen emperyalist güçler tarafından himaye edilmekteydi. Hatta Prens Sabahaddin örneğinde görülüşü gibi aralarında açıkça yabancı gizli servislerle işbirliği içinde olanlar bile vardı. İlhan göre;

“Jöntürk tipi aydın, ‘mülkü kurtarmak’ düşüncesini ‘milletin azm-ü kararına’ dayandırmak aşmasından çok uzakta, Tanzimat alafrangalığı ile sömürge aydınlığı arasında bir yerdedir. Batıya, yani emperyalizme karşı bir ulusal kurtuluş savaşının başını çekmez, batıdaki emperyalizmler arası rekabette bir yanı öbür yana karşı tutarak mülkü kurtarmayı düşünür.”¹⁵

İlhan’a göre Jöntürk tipi aydınla Mustafa Kemal hiçbir zaman uyuşmamıştır, her zaman karşı karşıya gelmiştir. Öyle ki, Kurtuluş Savaşı sürecinde Mustafa Kemal Paşa, padişahçılar ve şeriatçılarla uğraştığı kadar Batı taklitçisi Jöntürk aydınlarıyla da uğraşmıştır.¹⁶

¹⁴İlhan, **Hangi Atatürk**, s.95.

¹⁵Attilâ İlhan, **Hangi Sağ**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1980, s.9. Jön Türk siyasal hareketinin ve siyasal düşüncesinin başlangıcından ayrışmasına kadar geçirdiği siyasal yaklaşımları belli bir evrimsel süreç içerisinde değerlendiren kapsamlı “bir siyaset bilimi” çalışması için bkz. Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasal Fikirleri, 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983. Ayrıca bkz.Şükrü Hanioglu, **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti**, Üçdal Yayınevi, İstanbul, 1981.

¹⁶İlhan, **Hangi Atatürk**, s.301.

Attilâ İlhan, bazı siyasal tarih arařtırmalarında¹⁷ ve özellikle güncel politik tartışmalarda Kemalizm'in İttihatçılığın bir devamı olduğu şeklindeki teze de karşı çıkmıştır. İlhan'a göre Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı'nı örgütleme çalışmalarına başlamadan önce İttihat ve Terakki Fırkası'na ye olduğu doğrudur. Ancak, Fırka'nın politikalarıyla uyum içerisinde değildir. Nitekim, Kurtuluş Savaşı'nı örgütleme planlaması içerisine girerken İttihatçı düşünceden tamamen ayrılmış ve daha gerçekçi bir ulusal siyaset tarzı benimsemiştir.¹⁸ İlhan'a göre Mustafa Kemal'in

¹⁷Jn Türk hareketi içerisinden doğan İttihat ve Terakki örgütlenmesinin doğuşu, gelişimi ve ideolojisi ile ilgili kapsamlı bir araştırma için bkz. Sina Akşın, **Jn Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Yayınları, Ankara, 2000. Türkiye'de genellikle liberal ve liberal sol yazarlar İttihatçılıkla Kemalizm arasında bir süreklilik bulunduğunu ve Kemalizm'in bir "neo-İttihatçılık" olduğunu yazmışlardır. Daha çok -1990'lı yıllardan sonra yoğunlaşan- güncel siyasal değerlendirmeler çerçevesinde ve genellikle de gazetelerde yer bulan bu yazıların ortaya koyduğu temel argüman her iki düşünce ve hareket şeklinin de anti-demokrat ve pozitivist-seçkinci olduğuydu. Bu türden değerlendirmeleri art niyetli bulan İlhan'a göre; İttihatçıların büyük bir çoğunluğunun sonradan Kemalist olduğu doğru olmakla birlikte İttihatçılık ile Kemalizm'in hiçbir alakası yoktur. Mustafa Kemal Atatürk'ten sonra, kendisine Kemalist/Atatürkçü diyen ya da o şekilde tanımlanan bazı kişilerin İttihatçı yöntemleri benimsemiş olduğunu İlhan da kabul etmiştir ancak O, bu basit yanılısamaya kapılıp buradan yola çıkarak Kemalizm'e ve Atatürk'e İttihatçı yaftası takmanın onu karalamak için yaratılmış yeni bir yol olduğunu düşünmüştür. Öte yandan, İttihatçılık ile Kemalizm düşüncelerinin aynı olduğu veya aynı kökten geldiği tespitlerinde genel olarak liberallerden, liberal solculardan ve İslamcılardan biraz farklı düşünen yani İlhan'a kısmen hak veren ancak Kemalizm'e biçtiği olumsuz anlam açısından ondan ayrılan bazı yazarlar da vardır. Bunlardan birisi "liberal sosyalist" olarak adlandırılan Murat Belge'dir. Belge, Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı sresinde ve sonrasında İttihatçılıktan ayrışmış olsa da bir ideoloji olarak İttihatçılık ile Kemalizm arasında önemli ideolojik benzerlikler olduğunu düşünmektedir: Belge'ye göre; Mustafa Kemal Atatürk'ten sonra Türk milliyetçileri İttihatçıların "emperyal" mirası tamamen sahiplendiler ve bu düşünce/hareket tarzını yeniden ürettiler. Kendilerini Türk milliyetçisi olarak takdim eden Kemalistler de, yıllardır farkında olarak ya da olmayarak milliyetçilerin İttihatçılık kervanına katılmışlardır, katılmaktadırlar. Murat Belge, "Kemalizm ve İttihatçılık", **Radikal Gazetesi**, 18.02.2003. İttihatçılık ve Kemalizm siyasal düşünceleri üzerine önemli çalışmaları olan Feroz Ahmad ise, her iki düşünce tarzını da besleyen ortak bir tarihsel/kültürel gelişim sürecinin olduğunu düşünse de Mustafa Kemal'in düşünceleriyle oluşmuş olan Kemalist siyasal görüşün İttihatçılığın devamı olduğu fikrinde değildir. Bkz. Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996. Ahmad'a göre Mustafa Kemal'in ordu ile siyaseti i içe geirmış olan İttihat ve Terakki ile bir ilgisi olamaz zira, Mustafa Kemal, her şeyden önce ordunun siyasete karışması ilkesine karşı çıkmıştır. Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki**, (ev.Nuran Yavuz), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s.67. Bu konuda, İlhan ve Ahmad'ın İttihatçılık-Kemalizm ayrımına ve Mustafa Kemal'in İttihatçı karşıtlığına dayanan tezlerinin tamamen zıddı olan bir görüşü farklı argümanlarla savunan iki çalışmaya da değinmek gerekir. Mustafa Kemal'in aktif bir İttihatçı olduğu gibi Milli Mücadele süresince İttihatçılığı savunduğunu belirten bir çalışma için bkz. Emel Akal, **Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm**, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2002. Yine Erik Jan Zürcher, İttihatçılık ile Kemalizm arasında bir düşünsel-örgütsel devamlılık olduğu gibi Milli Mücadele'nin büyük ölçüde İttihatçı kadrolar tarafından gerçekleştirildiğini, oysa Kemalist tarihçiliğin bu gerçeği gizlediğini iddia etmektedir. Bkz. Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, (ev.Nükhet Salihoğlu), İletışim Yayınları, İstanbul, 2005.

¹⁸Bir söyleşisinde Attilâ İlhan, Mustafa Kemal'in İttihatçılardan uzaklaşmasının bir nedenini de İttihatçılar arasında masonların etkin olmalarına bağlamıştı. Ona göre Mustafa Kemal'in, Mason karşıtlığı o kadar belirgindi ki, Cumhuriyet kurulduktan sonra en etkin İttihatçı Masonlardan birisi idam edilmiş(Maliye Nazırı Cavit Bey) diğeri sürgün edilmiş(meşhur filozof Rıza Tevfik) ve mason locaları da kapatılmıştı. İlhan'a göre; masonların Atatürk'ün ölümünden sonra Atatrklge

halka dayalı gerçekçi politikalarının ve devrimci düşüncesinin eseri olan Kemalizm ile İttihatçılık arasında temel yaklaşım farkları vardır. Bu temel fark, her iki dünya görüşünün tasarladığı siyasal sistemlerin de farklı olmasına neden olmuştur. İlhan'a göre;

“İttihatçılıkta Batı manasında partacılık yoktur, Rus manasında, Narodnik manasında komitacılık vardır. Yani orada seçim vardır ama seçimin sonucu ne olursa olsun onlar iktidar olurlar, buna hayır diyenler de sokakta öldürülür. Böyle bir mantık içinde oluşmuştu o zaman bizde partacılık. İşte Mustafa Kemal Paşa Türkiye’de ilk defa Halk Fırkası’nı kurmaya kalkıştığı zaman buna da karşıydı. Mustafa Kemal Paşa’nın düşündüğü fırka bir defa tümüyle Batı mantığı içerisinde düşünülen, Fransız İhtilali mantığı içinde düşünülen bir fırkaydı, yani O şöyle bakıyordu olaya: Halkın çıkarlarını koruyacak bir parti kurmak. Halk dediği zaman da şunu kastediyordu, aslında sola çok yakın. O, belki işçilerin diyecek fakat biliyor ki Türkiye’de işçi yok, çünkü sanayi yok, bizim burjuvamız da tam manasıyla burjuva değil, çünkü yeteri kadar zengin değil, fakir. Yani biz genellikle fakiriz, çünkü bizi yabancı sömürüyor, bizde zengin olan yabancıyla işbirliği yapan, şu halde bizim kuracağımız fırka hepsinin çıkarlarını koruyacak ve halk fırkası olmalıdır.”¹⁹

Attilâ İlhan, Kemalizm’in sadece İttihatçılıktan değil, Türk siyasal yaşamında “İnönü Atatürkçülüğü” ya da “Alafranga Atatürkçülüğü” olarak yerleşik hale geldiğini söylediği İnönücülükten de farklı olduğunu düşünmüştür. İlhan’a göre Mustafa Kemal’in –zorunlu koşullar nedeniyle, geçici olarak- “otoriter” bir dönemin lideri olmasına karşın İnönücülük, her şeyden önce “totaliter” ve “faşizan”dı. Bu siyaset anlayışı, bürokrasi ve burjuvazi tahakkümünden doğan bir oligarşi doğurmuştur ve bu oligarşik yapı hala Türk siyasal yaşamında etkisini hissettirmektedir. Üstelik İsmet İnönü, Mustafa Kemal Atatürk’ün “ulusal sentez” çerçevesinde gelişen “çağdaşlık” ideali yerine İlhan’ın “kültürsüzleşme” olarak nitelediği Osmanlı’yı da batıran masonik ve komprador(işbirlikçi) bir toplumsal sınıfın dünya görüşünü temsil eden “Batılılaşma”yı benimsemişti. Attilâ İlhan’a göre Mustafa Kemal ile İnönü dönemlerinin en önemli farkı şöyleydi: Mustafa Kemal’in belirleyici olduğu Kemalist dönemde her yönüyle özellikle de ekonomik kalkınma ve tam bağımsızlık anlamında bir ulusalcılık hakim iken İnönü döneminde sadece “kültürel kalkınma” ön plana çıkarılmış, bu kültürel kalkınma da Batıcı bir zihni kalıp içerisinde, adeta bir “kültür seferberliği” şeklinde gerçekleştirilmiş ve bu

---

sarılmaları da bir aldatmacadır. Onların savunduğu Atatürkçülük, Atatürk’ün istismar edildiği, Batıcı İnönü ve Bayar Atatürkçülüğüdür ki, bu düşünce tarzının asla Batıcı olmayan Atatürk’ün öz düşünceleriyle, yani Kemalizm’le hiçbir alakası yoktur. Muharrem Coşkun-Necmettin Çakmak, “Attilâ İlhan ile Söyleşi”, **Milli Gazete**, 22.03.2003.

¹⁹Attilâ İlhan’la Zaman İçinde Yolculuk, TRT2, 03.04.2004.

süreçte Türk ulusal kişiliği, Batı kişiliğine dönüştürülmeye, Türklüğe bu şekilde yeni bir kimlik verilmeye çalışılmıştır. İlhan'a göre Mustafa Kemal, bir "ulusal sentez" aramaktaydı, Kemalizm'in özü de buydu. İnönü ise "Batılı bir Türk kültürü"nü savunmaktaydı. İnönü Atatürkçülüğü, ülkenin gelişmesini bir ekonomi sorunu olarak da almamış²⁰, köylere zorunlu 'Batılı' eğitimi götürmek, opera salonları açmak, radyoları Batı müziğine tahsis etmek, Yunan ve Latin kültürünü eğitimin temel konuları arasına almak kalkınmanın belirleyici unsurları haline getirilmişti.²¹ Oysa İlhan'a göre Türkiye'nin İnönü döneminden kalma (İnönü Atatürkçülüğü olarak devam edegelen) en büyük yanlışlarından birisi, kalkınmayı bir kültür sorunsalına indirgemesi bu yüzden iktisatçı, mühendis, teknisyen kadrolarına ağırlık verecek yerde ağırlığı sadece öğretmen yetiştirmeye vermesidir. İlhan'a göre İnönü döneminin "kültür seferberliği" politikalarından kalma, "idealize edilmiş bir köy öğretmeni tipi vardır ki, yıllar boyunca Türk romanına, hikayesine kahramanlık

²⁰Türk siyasal düşünce tarihinde, sol-Kemalist (Kemalist Sol dergi Yön'de yazmışlardır) çevre içerisinde gelip de İnönü dönemi politikalarını sistematik olarak eleştiren aydınlardan Attilâ İlhan dışında bir de iktisatçı İdris Küçükömer dikkat çekmektedir. Küçükömer de tıpkı İlhan gibi İnönü döneminin "faşizan" yönelimli olduğunu söylemiş ancak O, eleştirilerinde esas vurguyu İnönü döneminin ekonomi politik özellikleri çerçevesinde yapmıştır. Küçükömer, İlhan'ın İnönü eleştirilerini çağırıştırır şekilde, İnönü'nün çok partili hayata geçiş kararının bir zorlamadan ibaret olduğunu, "46 Ruh" olarak övülen demokrasiye geçiş döneminin halkın demokratik örgütlerinin ezildiği buna mukabil halk sömürücüsü tekellerinin, imtiyazlı şirketlerin önünün açıldığı bir dönemi yansıttığını vurgulamıştır. İdris Küçükömer, **Yön ve Ant Yazıları-Cuntacılıktan Sivil Toplum**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994, s.74. Burada şunu da vurgulamak gerekir ki, İnönü dönemi politikalarını eleştirmeleri, bu dönemde kemikleşen "bürokratik dikta" geleneğinin demokrasi önünde en büyük engel oluşturduğunu tespit etmeleri ve cuntacı-darbeci hareketleri mahkum etmeleri yönünden ortak bazı yönleri olmakla birlikte Küçükömer ile İlhan'ın siyasal düşüncelerinde çok temel ayrımlıklar vardır. Bir dönem her iki aydın da aynı dergi çevresi içerisinde bulunmuş(Yön dergisi), hemen hemen aynı gerekçelerle dergi çevresinden uzaklaşmışlar(Yön dergisinin cuntacılığa prim vermeye başladığını düşünüyorlar) ancak bağımsız fikir üreten iki aydından Küçükömer'in, Türk Kurtuluş Savaşı'nın sadece bir Türk-Yunan savaşı olarak değerlendirmesi, Kemalist devrim ile ilgili eleştirilerini Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına kadar götürmesi, Türkiye'deki sağ düşünce geleneğini, liberal-sağ partilerin politikalarını "sol düşünce" içerisinde değerlendirerek bu partilere(ve sağcı geleneğe) "statükonun karşısında ilerici" bir misyon biçmesi İlhan ile temelden ayrıldığı konular olmuştur. İdris Küçükömer, **Türkiye Üzerine Tartışmalar**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994, s.105-110. Bununla birlikte iktisadi anlamda, Küçükömer'in sanayileşmeye, demokratik planlı kalkınmaya önem veren "demokratik milli merkantilizm" düşüncesi ile İlhan'ın fikirleri uyum içinde olmuştur. **Y.a.g.e.**, s.134.

²¹Attilâ İlhan, **Hangi Batı**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1982, s.228. İlhan'ın bu görüşleri onu, genelde Kemalistlerin ısrarla savundukları ve özlemle andıkları, İnönü dönemiyle özdeşleşen "Halkevleri" ve "Köy Enstitüleri" kurumlarını da eleştirmesine yol açmıştır. İlhan'a göre İnönü Atatürkçülüğü bu kurumlarda köylülere "modernlik" diye "komprador alafrangalığını öğretmeye çalışmış ve başarısız olmuştur. Attilâ İlhan, "...Niye Yılana Sarıldık?..", **Cumhuriyet Gazetesi**, 15.04.2005.

etmiş, üst yapısal kalkınma hayalini temsil edip durmuştur. (Halbuki) kapalı köy ekonomisinde, ne okuma yazmanın uzun boylu yeri vardır, ne kara cümlelerin”²²

Attilâ İlhan, güncel siyasi tartışmalarla da bağlantı kurarak, İnönücü zihniyetin yanlış bir “irtica”(gericilik) değerlendirmesinin olduğunu ve bu algılamının Mustafa Kemal’in irtica algılamasından farklı olduğunu da söylemiştir. İlhan’a göre Mustafa Kemal, gericiliğe şiddetle karşıydı. Ancak, onun karşı olduğu gericilik, onun nitelemesiyle “İnönücülüğün” ve “komprador (Mason) alafrangalığın” yanlış algılamasında olduğu gibi “İslam dini” değil, “Batılı”, “Beyaz” ve “Hıristiyan” emperyalizmin “Truva atı” konumunda olan dincilik ve tarikatçılıktır. İlhan, 2000’li yıllarda bu çarpık ideolojik tarikatçı/cemaatçi akımının “ılımlı İslam” adı altında emperyalizmin hizmetine sunulduğunu düşünmüştür. Yine İlhan’a göre İnönücülüğün bıraktığı mirasın etkisiyle yanlış bir gericilik karşıtlığı hala hakim olmakta, gericilikle savaş adı altında ulusal değerlere de saldırılmakta bu da Türk halkının siyasal tercihlerini etkilemektedir. Türkiye’de dindarlığı kendi siyasal çıkarları doğrultusunda kullanan partilerin genel seçimleri kazanmasını bu saptamasıyla bağlantı kurarak açıklayan İlhan’a göre Türk halkı, aslında ulusal hassasiyetleriyle hareket etmiştir ve kendi yaşam kültürünün gerici olarak nitelendirilmesine, yani Batıcılığa karşı refleksi bir tepki olarak-yine de yanlış bir seçimle- “dinci” partilere yönelmiştir. Yani, Türk halkının seçimlerde dini referans olarak kullanan partilere yönelmesinde “İnönücü Batıcılık” anlayışının etkisi büyüktür.²³

²²Attilâ İlhan, **Ulusal Kültür Savaşı**, Özgür Yayınevi, İstanbul, 1986, s.80. Bunun dışında İlhan’a göre Kemalist rejim içerisinde Atatürk ile İnönü –Recep Peker bürokrasi kadrosu arasında içten içe bir iktidar/güç çatışması da vardır ve bu çatışma cumhuriyet tarihi boyunca devam edecek, hatta askeri müdahalelere bile yansiyacaktır. İlhan’a göre: “..aslında çatışma, diyalektik bir çelişkinin gereği: ‘İnkılâb’ın, ‘ulusal demokratik devrim’e arka çıksın diye palazlandırmak istediği ‘burjuvazi’, ‘malı götürüyor’; bu da, inkılâbı, ‘hâkimiyet’le değil, ‘iktidar’la özdeşleştiren ‘Fırka ve Hükümet Bürokrasisi’nin, tepkisine neden oluyor. Erken cumhuriyet döneminde, mücadelenin ilk raundunu, -Gazi, bir sene içinde Recep Peker’i ve İsmet Paşa’yı görevden almasına rağmen- Bürokrasi kazanacaktır; sonra kimin ağır bastığını anlamak için, aynı çatışmanın sonraki sonuçlarına bakınız: Serbest seçim hükümetleri’yle, askerî müdahalelerin arasındaki Nöbet Değiştirme Valsi!..” İlhan, **Yıldız, Hilal ve Kalpak**, s.75.

²³Attilâ İlhan, “...Neden, ‘Hep ‘Böyle’ Oluyor?!..”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 05.04.2004.

Attilâ İlhan, Müdafaa-i Hukuk öğretisi, yani Kemalizm ile İnönü Atatürkçülüğünün farklı olduğunu vurgularken her iki öğretiyi değerlendirmiş ve temel yaklaşımlar çerçevesinde bir karşılaştırma yapmıştır. İlhan'a göre Müdafaa-i Hukuk, her şeyden önce emperyalizme karşı mazlum milletlerin kurtuluş savaşını, istiklal-i tam ilkesini, kapitülasyonların kaldırılmasını, sultan egemenliğine karşı kayıtsız şartsız millet egemenliğini, emperyalist Batı'ya karşı ulusal bileşimi(sentezi), çağdaş uygarlık düzeyine ulaşabilmek için aralıksız devrimi, atılımı ve bağımsız dış politikayı ihtiva etmektedir. Buna karşılık İnönü, Atatürkçülüğünün politik tercihleri Batılı emperyalist cepheyle kaynaşma, yavaş yavaş tam bağımsızlık(istiklal-i tam) ilkesinden feragat etmek²⁴ ve ulusal bileşim(sentez) yerine Batı taklitçiliği şeklinde gerçekleşmiştir.²⁵ Yine her iki öğretinin bu şekilde farklılaşmasında²⁶ İlhan'a göre her iki öğretinin liderlerinin,

²⁴İkinci Dünya Savaşı ve sonrasına tekabül eden İnönü iktidarı döneminde Türkiye dış politikasının savaş ortamından uzak durmaya dayalı olarak mesafeli bir denge politikası ile başlayıp savaş sonrasında Batı sistemi içerisine dahil olmayı ön plana aldığını ve bunu başardığını söylemek mümkündür. Elbette bu tercihin doğal sonucunun Atatürk'ün ölümüne kadar devam eden "tam bağımsızlık" ve "bölge merkezli dış politika" ilkesinden yavaş yavaş uzaklaşarak Batı'ya entegre olmayı doğurduğunu söylemek mümkündür. İnönü, bu başarılı denge siyaseti sonrasında, hedeflemiş olduğu başat politika olan Batı'ya dahil olma çalışmasında önemli bir mesafe katetmiştir. Ancak, bu politika, Batı'yı olduğu kadar –hatta daha fazla- bölgedeki komşularını ve "mazlum" Doğu ülkelerini de hesaba katarak çok yönlü bir dış politika anlayışı sergileyen Atatürk'ün anlayışından farklıdır. İkinci Dünya savaşı sürecinde tarafsızlığını koruyarak İnönü döneminin denge üzerine kurulu dış politikasının kapsamlı bir analizi için Bkz. Selim Deringil, **Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

²⁵Attilâ İlhan, **Hangi Sol**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s.187.

²⁶Attilâ İlhan'ın, Türk siyasal yaşamındaki genel Kemalizm algılamasından farklı olan bu düşüncesine ve ayrımına Kemalist entelektüeller genellikle katılmamışlar, bununla birlikte İlhan'ın Kemalist fikir dünyasında önemli, saygın bir figür olmasından kaynaklanıyor olsa gerek, Kemalist aydınlar içerisinde İlhan'a bu konuda ciddi bir eleştiri getiren de olmamıştır. Ancak bu konuda önemli bir istisna Prof. Dr. Çetin Yetkin'dir. Yetkin, Atatürk'ün anti-emperyalist düşünce ve hareketlerini özümsemiş olsa da İlhan'ın Kemalist olmadığını düşünmekte, üstelik İlhan'ın Atatürk'ün devrimlerini küçümsediğini iddia etmektedir. İlhan'ın özellikle "şapka devrimi", "dil devrimi" adıyla başlatılan uygulamaların gerçekte devrim olmadığı düşüncelerine ve 27 Mayıs eleştirilerine şiddetle karşı çıkan Yetkin'e göre; "...yalnızca antiemperyalist olmak, Kemalist olmak için yetmez, onun devrimlerini de özümsemek gerekir. Ne var ki, İlhan, neredeyse tüm Atatürk devrim ve ilkelerine karşı çıkmış ve çok ağır eleştiriler yöneltmiş bulunuyor!.." Çetin Yetkin, "Attilâ İlhan Kemalist Değildi!", <http://www.mudafaaihukuk.com>, Erişim Tarihi: 3 Ocak 2010. Yine liberal yazarlardan Taha Akyol da İlhan'ın kendi düşüncesine uygun bir Kemalizm inşa ettiğini düşünmektedir. Akyol'a göre, İlhan'ın benimsediği Kemalizm, Mustafa Kemal'in Cumhuriyet kurulmadan önceki ulusal kurtuluş savaşı sürecinde-pragmatik düşünce yapısı dolayısıyla- stratejik/politik bir manevra çerçevesinde benimsediği Doğucu/halkçı/devletçi/sol görüşlere uymaktadır. Oysa Akyol, "pragmatik" düşünceye sahip olan Atatürk'ün daha sonra(Batılı müttefikler ülkeyi terk ettikten sonra) İlhan'ın söylediği gibi Doğu yönünde değil, tamamen Batı istikametinde, liberal-kapitalist bir siyasal doğrultuda gittiğini düşünmektedir. Bkz. Taha Akyol, **Ama Hangi Atatürk**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2008. Görüldüğü gibi İlhan'ın Kemalistliğini sorgulayan her iki düşünce(Kemalist ve liberal) de birbirinden tamamen farklı çerçevede İlhan'ı eleştirmişlerdir. Bizce her iki eleştiri de İlhan'ın nesnel tavrını görmezden

yani Mustafa Kemal ile İsmet İnönü'nün dayandıkları toplumsal sınıfların ve devrimcilik anlayışlarının etkisi büyük olmuştur. İlhan'a göre;“Mustafa Kemal Paşa, aydınlar, halk (bu arada elbette esnaf) ve bürokrasinin gözü kara milliyetçileriyle demokratik bir devrimin dinamik lideriydi; İsmet Paşa ise geniş ölçüde bürokrasiye ve esnafa dayanan merkeziyetçi diktanın tartışmasız lideri oldu.”²⁷

Attilâ İlhan'a göre; özünde, siyaset bilimi anlamında hem kültürel hem siyasal hem de iktisadi dönüşümü sağlama doğrultusunda gerçekleştirilen “ulusal demokratik devrim” olan, öyle bir rota bulunan Türk İnkılabı, hedefi bu olmasına ve bu çerçevede önemli atılımların da görülmesine rağmen “sanayi devrimi”ni ve “toprak reformu”nu gerçekleştiremeyip özellikle Atatürk'ün ölümünden sonra büyük ölçüde “üst yapı” çerçevesinde, kültürel düzlemde evrildiği için İnkılap zamanla Atatürk'ün siyasal düşüncesinden sapmış ideolojik olarak başka dünya görüşlerine kaydırılmıştır. İlhan, Türk İnkılabı'nın bu açmazını şöyle açıklamıştır:

“Ulusal Demokratik Devrimler, klasik şemaya uygun geliştiklerinde, ‘sanayi inkılâbı’ ve ‘toprak reformuyla’ birlikte gelirler; Anadolu İhtilâli, onlarsız gelmişti,hakiki bir inkılâp olabilmesi, onların gerçekleştirilmesine bağlıydı; ‘Halkevleri’ ve ‘Köy Enstitüleri’, ancak o zaman işe yarayacaktı; yalnız bu ikisi mi, yooo; ‘Toprak Reformu’ ve ‘Sanayi İnkılâbı’ yapılmadıkça, kadınların eşitliği de (Medeni Kanun) lafta ve boşlukta kalırdı; kıyafet değişikliği de (Kıyafet ve Şapka Kanunu), benzer diğer üst/yapısal değişiklikler de!.. Neticede, radikal ve derinlemesine bir ‘ulusal çağdaşlığın’ somut bileşenleri olamaz; eski Tanzimat ‘alafrangalığının’ adetâ ‘dekoratif’ unsurlarına yozlaşırlardı.”²⁸

Atatürk'ün ölümünden sonra “Atatürk İnkılapları” diye öğretilen kültürel reformların gerçekte ulusal demokratik devrim sürecinin sadece üst yapısıyla alakalı değişimleri gösterdiğini, bunun olsa olsa bir “kültür devrimi” olarak nitelendirilebileceğini asıl kalıcı olanın ise, Batı sistemine entegre olunduktan sonra iyice rafa kaldırılan, milli sanayileşme-iktisadi kalkınma(ve sosyal devlet) devrimi ile birlikte kültürel devrimin yürütülmesi olduğunu belirtmiştir. İlhan'ın daha çok solculuğunun etkisi ile söylediği ve bu anlamda klasik Batıcı Atatürkçü aydınların Batılılaşmaya en üst vurgu yapan değerlendirmelerinden ayrılan düşünceleri şöyledir:

---

gelmektedirler. Zira, İlhan Kemalizm düşüncesine ideolojik değil, metodolojik olarak baktığını, Kemalizm'i nesnel/bilimsel olarak Türk İnkılabı'nın gelişim sürecinde değerlendirdiğini her zaman ifade etmiş, Kemalizm'in “sürekli devrim” özelliğiyle durağan olmayan, çağın gelişimine kendisini uyarlayan dinamik bir düşünce biçimi olduğunu da hep iddia etmiştir.

²⁷İlhan, **Hangi Sol**, s.189.

²⁸Attilâ İlhan, **Dönek Bereketi**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s.48.

“Kaç Cumhuriyet Kuşağı, 'Atatürk İnkılapları' diye neyi öğrenmiştir? Harf İnkılabı, Şapka İnkılabı, Kıyafet İnkılabı, vs. Gerçekte ortada, ulusal ve radikal, tek bir inkılap vardı: 'Ulusal Demokratik Devrimi'; o da, anti/Emperyalist bir 'Kurtuluş Savaşı'yla birlikte gerçekleştirilmiş; Anadolu halkına, 'tam bağımsız' bir uygarlık bileşimine ulaşmak yolunu açmıştı. Bu açıdan baktık mı, adına 'inkılaplar' dediğimiz, üstyapı değişikliklerinin topuna, denilse denilse, ancak 'Kültür Devrimi' denilebilirdi; ki, bilindiği üzere, 'altyapısını' geliştirmekte gecikmiş toplumlarda, üstyapının süratle değişmesi için, bazı yönetimler bu metoda başvurabilir; meselâ Çin Halk Cumhuriyeti'nde Maozedung böyle bir 'Kültür Devrimi' ne girişmiş; o dönemde, dillere destan olmuştu. Gâzi 'nin 'Anadolu İhtilâli ', henüz tarımsal -üstelik yarı sömürge- bir 'ümme toplumu' niteliğini taşıyan Anadolu halkını; 'uluslaşmış' bir 'endüstri toplumuna' dönüştürmek istiyordu; inkılap diye, sadece üstyapıyı değiştirmek amacını gütmüyordu, zaten güdemezdi, zira böyle bir üstyapı, toplumsal ve ekonomik devrimle, kendi kendine zaten değişecekti; eğer Türkiye, beş yıllık sanayileşme planlarıyla, istediği gibi bir sanayi toplumuna hızla dönüşebilse, -'kıyafet inkılabı'ndan, 'şapka inkılabı'na, hepsi- kendiliğinden, yâni yasa çıkarmaksızın oluşacaktı.”²⁹

1.1.Kemalizm ve Demokrasi

Attilâ İlhan, Mustafa Kemal'in döneminde Cumhuriyet rejiminin devrimci bir döneme tekabül etmesinin doğal gereği olarak “otoriter” bir rejim olduğunu reddetmemiştir. Ancak, yüz yıllık “salatanatçı/hilafetçi” alışkanlıkları ve geri bir “feodal”/”dinsel” kültüre yaslanarak yerleşik hale gelmiş/kemikleşmiş köhne kurumları tasfiye etmeyi, ortadan kaldırmayı amaçlayan devrimlerin ilk aşamada ancak otoriter bir rejimle hayata geçebileceğini kabul etmekle birlikte, o dönemin Türkiye'sinin kesinlikle totaliter olmadığını, çağdaşı olan çoğu Batılı ülke liderinin faşizan yaklaşımlar içerisinde olmalarına, faşist/totaliter rejimler inşa etmiş olmalarına rağmen Mustafa Kemal'in yüzünün demokrasiye dönük olduğunu ifade etmiştir.³⁰ İlhan'a göre; Mustafa Kemal'in hayatta ve ülkesinin başında olduğu dönem totaliterliğin altın çağıdır. Mussolini, Hitler, Stalin klasik demokrasiyi adeta

²⁹Attilâ İlhan, “...İnkılap, Tek, Anti/Emperyalist, Ulusal ve Demokratiktir...”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 27.10.2004.

³⁰Türk Devrim Tarihi üzerine önemli çalışmaları olan Tarık Zafer Tunaya da bu konuda aynı düşüncededir. Tunaya, 4 Kasım 1973'de İstanbul'da gerçekleşen; Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kardri Karaosmanoğlu, İdris Küçükömer, Mehmet Kaplan'ın katıldığı ve Ali Gevgili'nin yönettiği “Atatürkçülük ve Türk Toplumunu” adlı forumda Atatürk döneminin demokrasiye gidiş dönemi olduğunu; Atatürk dönemindeki tek parti rejiminin faşist ya da sosyalist tek parti rejimlerinden farklı olduğunu, Atatürkçü rejimin yüzü demokrasiye dönük tek partili cumhuriyet rejimi olduğunu; yine tıpkı Attilâ İlhan'ın da düşündüğü gibi, Atatürk döneminin otoriter yönünün olduğunu ancak asla totaliter olmadığını ifade eder. İdris Küçükömer, **Türkiye Üstüne Tartışmalar**, s.120. Tunaya'nın Atatürkçülükle parlamenter demokrasinin bağdaşabileceğini de ileri sürerek Atatürkçülüğün devrimci karakterini aktardığı fikirleri için ayrıca bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçerisinde Atatürk ve Atatürkçülük**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1981.

çamura bulmuşlardır. Yani o dönemde “demokrasi” düşüncesinin itibarı iyice düşmekte, genel eğilim totalitarizme doğru kaymaktadır. Oysa Mustafa Kemal, kendisi böyle bir “totaliter diktatörlük” hevesinde olmadığı gibi³¹, totaliter ülke rejimlerine heveslenerek demokrasi doğrultusundan ayrılma eğilimine giren İsmet İnönü/Recep Peker ikilisini görevden almış³², demokrasiye daha yatkın olan Celal Bayar’ı ön plana çıkarmıştır. Bu ve bunun gibi birçok örnek, Mustafa Kemal’in, konjonktürel şartların da müsait olmasına rağmen, asla bir totaliter rejim hevesine kapılmadığını kanıtlamaktadır. Mustafa Kemal’in faşizan olmayan otoriter bir lider olduğunu ise kabul eden İlhan’a göre;

“...‘Otoriterlik’, inkılâpçılığın ‘tahtında müstetir (altında gizli)’, yani tabiatında var; oysa ‘totaliterlik’, istibdadın çağdaş bir türevidir ki, ‘hakimiyet’i halkta bırakmaz, ya bir ‘seçkinler oligarşisi’ nin, ya ‘apparatçikler’in, ya ‘nomenklatura’nın emrine verir”³³

³¹Attilâ İlhan’ın düşüncesine göre Atatürk, “otoriter” bir lider olmasına karşılık asla “diktatör” değildi. Ancak Atatürk’ün yaşadığı dönemde, özellikle de Batılılar tarafından-büyük ölçüde kasıtlı olarak- diktatör olarak anıldığına sıklıkla rastlanılmaktadır. Türk devrimi üzerine yaptığı çalışmalarla etki yaratan tarihçilerden birisi olan Fransız Bernard Lewis ise, Atatürk’ün döneminin koşullarında bir ölçüde diktatör olduğunu düşünmekle birlikte onun diktatörlüğünün bir Hitler, Musolini veya Stalin türü “diktatörlük” olmadığını şu şekilde ifade etmiştir: “..şahsi ve mesleki eğilimleriyle bir otokrat, mizaç itibarıyla mütehakkim ve emredici olan o(Kemal Atatürk), daha az veya daha çok azametli insanların davranışlarıyla şaşırtıcı bir zıtlık halinde, yine de nezaket ve kanuniliğe, insani ve siyasal standartlara saygı gösterirdi. Onun diktatörlüğü, rahatsız edici omuz üzerinden gözetleme, kapı zili korkusu, toplama kampının karanlık tehdidi bulunmayan bir diktatörlüktü. Kuvvet ve baskı, devrimci değişiklikler dönemi sırasında Cumhuriyet’i yerleştirmek ve korumak için şüphesiz kullanıldı, fakat daha sonra kullanılmadı.” Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s.289. Görüldüğü gibi Lewis, bu düşünceleriyle aslında İlhan’ın görüşlerine yakındır. Yani onun tasvir ettiği Atatürk, bir diktatörü değil bir otoriter lideri, hatta demokrasiye yatkın bir lideri yansıtmaktadır.

³²Attilâ İlhan’a göre, Atatürk ile İnönü arasındaki uyuşmazlık CHP’nin 1935’te Parti Genel Sekreteri Recep Peker’in İtalya’daki faşist rejimden esinlenerek yeni bir CHP parti tüzüğü ve programı hazırlaması ve bu çalışmasını başvekil İsmet İnönü’nün imzalayarak Cumhurbaşkanı Atatürk’e sunmasıdır. İlhan’ın zamanın Riyâset-i Cumhur Katib-i Umumisi Hasan Rıza Bey (Soyak)’den aktardığına göre, Atatürk bu tasarıya şiddetle karşı çıkmış ve okuduktan sonra hazırlayanlar için sarf ettiği ilk cümle şu olmuş: “-Kim bu zorbalar?” İlhan’a göre; “Neticede, Gâzi, Recep Bey’i 1936’da, İsmet Paşa’yı 1937’de görevinden alıp, yolu yönetimin ‘sivilleşmesine’ açmayı deniyor.” İlhan, **Dönek Bereketi**, s.20.

³³İlhan, **Yıldız, Hilal ve Kalpak**, s.65. Mustafa Kemal’in “Kemalist” rejiminin faşist olarak adlandırılmayacağını ancak demokrasi yüzünün de olmadığını, Kemalizm’in Ziya Gökalp’in fikirlerinden etkilenecek ortaya koyduğu siyaset biçiminin iki korporatist sistemden biri olan “solidarist(dayanışmacı) korporatizm”(diğeri faşist korporatizm) olduğunu, Türk siyasal geleneğinin zaten Kemalist dönem öncesini de kapsayacak şekilde “anti-liberal” korporatist özellikler taşıdığını ve ani-liberal olmakla birlikte “anti-kapitalist” olmayan bu korporatist siyaset biçiminin yer yer faşizme de açık kapı bıraktığını ve Kemalizmin de bu doğrultuda bir siyasal düşünce olduğunu söyleyen bir çalışma için bkz. Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989. Bir diğer liberal siyaset bilimci Levent Köker’e göre ise Kemalizm ile Faşizm arasında, düşünce ve pratik düzeyinde önemli benzerlikler olmakla birlikte Türkiye’de faşizmi doğuracak düzeyde bir kapitalistleşmenin olmaması, Kemalizm’in “misak-ı milli” ilkesinden dolayı onun faşizmde görülen yayılcılığından farklı olması, Kemalist vatandaşlık kavramının ırkçı bir formülasyona/ırk esasına dayanmaması, faşizmin dinsel bir ahlaki da ideolojisinin içerisine

Attilâ İlhan, Atatürk'ün otoriterliğinden dolayı Jakoben olduğunu kabul eder. Ama O, Türk siyasal düşünce hayatı çerçevesindeki güncel tartışmalarda genellikle bütün “baskıcı”, “elitist”, “anti-demokrat” düşünce şekillerinin yanlış bir tanımlamayla Jakobenizm olarak ifade edildiği için bu kavramın bir anlam kaymasına uğratıldığını düşünmektedir. İlhan'a göre Türkiye’de, her ikisi de Fransız Devrimi’nin ürünleri olan Jakobenlikle Bonapartizm karıştırılmış ve Atatürk devrimi özellikle liberal ve muhafazakar kesimlerce “Jakobenist” olarak nitelendirilirken Jakobenizm, Bonapartizm’in özellikleriyle tanımlanarak bir yafta olarak kullanılmıştır. Onun Karl Marks’tan yararlanarak aktardığına göre Jakobenler, Büyük Fransız Devrimi’nde Jakoben Kulübü’nün yandaşı olan radikal devrimcilerdir. Liderleri önce Robespierre ve daha sonra Babeuf³⁴ olan bu

---

yedirirken Kemalizmin dinden arındırılmış yeni bir ahlak inşa etmeye çalışması, Faşizmin irrasyonalist bir dünya görüşü olmasına karşın Kemalizm’in rasyonalist(akılcı), bilime dayalı (ve pozitivist) bir dünya görüşünü yansıtmaması gibi nedenlerle Kemalizm faşizmden farklılaşmaktadır. Ancak yine Parla gibi Köker de Kemalizmin demokrasi yüzünün olduğunu düşünmemektedir. Levent Köker, **Demokrasi Üzerine Yazılar**, İmge Yayınları, Ankara, 1992, s.201-202. Liberal sol /liberal her iki yazar da, Kemalist dönemi birbiriyle tutarlı, bütünsel bir dönem olarak ele almışlar, Kemalist siyasetin kendi içindeki farklılaşmayı dikkate almadıkları gibi, Mustafa Kemal’in siyasal görüşlerini, siyasal yaklaşımlarının yaygın olarak farklı bir düzlemde tanımlanan “genel Kemalizm”den farklılaşabileceğini düşünmemişler, toptancı bir değerlendirme yapmışlardır. Oysa Attilâ İlhan, Mustafa Kemal’in düşünceleriyle şekillenen Kemalizm ile İnönü veya Recep Peker’in belirleyici olduğu Kemalist dönemi veya daha sonra cuntacılık olarak beliren Atatürkçülük anlayışını ya da sağcı Atatürkçülüğü özenle birbirinden ayırmış, bu ayırmaşmanın sonucunda Mustafa Kemal’in kök düşüncesini bulmaya (onun hakkında yazılan yanlış değerlendirmelerden ayıklamaya da denilebilir) çalışmış ve Kemalizm’in rotasının demokrasi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin Tek Parti dönemi ile ilgili ciddi bir çalışma yapan Mete Tunçay ise, daha olumsuz bir yaklaşımla, Kemalizm ile demokrasi arasında adeta felsefi bir uzlaşmazlığın olduğunu ifade etmiştir. Tunçay’a göre; Kemalizm 1930’lu yıllardan sonra bir din gibi algılanmaya başlanmış dolayısıyla rejimin liberalizm ve parlamentarizm gibi demokratik düzenlere dönüşmesi mümkün olamamıştır. Tunçay da, (Attilâ İlhan’ın ısrarla altını çizdiği) Kemalist rejim totaliterliğe doğru gitmekle birlikte Mustafa Kemal’in de bu gidişattan rahatsız olduğu, Mustafa Kemal’in yönünün demokrasi olduğu fikrini es geçmiş ve yine toptancı bir yaklaşımla Kemalist rejimin iki dünya savaşı arasındaki totaliter rejimlere yaklaştığını ve onun demokrasi diye nitelendirilmesinin yanlış olduğunu şu şekilde temellendirmeye çalışmıştır: “...Unutmamak gerekir ki, ulusal bir din olmak, bir yandan sosyalizm ve parlamenter demokrasiyi yadsırken, bir yandan da sözde, kapitalizme verişirmek, bir tek parti aracılığıyla işleyen devlet paternalizmini ‘gerçek demokrasi’ diye öne sürmek, iki dünya savaşı arasındaki yıllarda Avrupa’da yaygın bir tutumdur. Mete Tunçay, **Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s327-328.

³⁴Fransız devrimi sürecinde, Fransa’da Jakoben hareketinin klüp olarak örgütlenmeye başlaması, kuruluşu, üyeleri, çalışmaları, mücadeleleri ve fikirleri ile ilgili olarak kronolojik bir çalışma için bkz. Gerard Maintenant, **Jakobenler**, (Çev.İsmail Yerguz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005. Jakobenezmin öncülerinden olan Gracchus Babeuf’un Fransız Devrimi’nin inşası sırasında(1795) söylediği şu sözler, Attilâ İlhan’ın Jakobenler ile ilgili görüşlerini doğrular niteliktedir: “Biz kendi kendimize hiçbir şey yapamazmışız, başımızda her zaman yöneticiler bulunmalıymışız.! Böylesine pırsık bir inanç uzak olsun bizden. Yöneticiler yalnız yönetici kalmak için devrim yaparlar. Bizse, gerçek demokrasi yoluyla halkın mutluluğunu sağlamak için devrim yapmak istiyoruz. Bizim işimiz birkaç kişiye kin bağlamak değil. Biz ekmeğin için, rahatlık için, özgürlük için savaşıyoruz... Büyük

devrimciler Türk kuvayi millie hareketine benzer şekilde, Fransa'ya karşı olan dış saldırıları köylüleri, küçük ve orta burjuvaziye örgütleyerek önlemiş, halkçı yurtseverlerdi. Bonapartizm ise burjuva egemenliğinin şekli bir parlamento görüntüsü altında bürokratik ve askeri bir despotizmle sağlanıyordu. İhan'a göre Türkiye Cumhuriyeti'nde Bonapartizm, sadece İnönü döneminde (1938-1950) ve hükümet darbeleri döneminde yaşanmıştır. "Cihet-i Askeriye, 'Atatürkçülüğü', Bonapartisme'le karıştırmıştı; oysa Gazi, asla Bonapartiste olmadı, hep Jakobendi."³⁶ İhan'a göre kongrelerle, şuralarla, meclislerle gerçekleşen Anadolu İhtilali'nin önderi olan Mustafa Kemal, çoksesli, özgürlükçü ve iştirakçidir. Ona göre Kurtuluş Savaşı'nın ordusu savaş boyunca Millet Meclisi'nin emrinde olmuştur. "Hakimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir" ilkesini benimseyen bir kuvayi millie hareketi için de başka bir seçenek düşünülemezdi zaten. İhan'a göre bu "demokratik tavır" Kurtuluş Savaşı süresince Batıların hiç de haz etmedikleri bir tavidir. İşte Batılılar bu tavra Kemalizm diyorlardı. İhan, kökeni böyle bir anlayışa uzanan Kemalizmin elbette Bonapartist olmayacağını söylemiş ancak Atatürkçülük(özellikle *Kemalizm* değil *Atatürkçülük*) adı altında –Mustafa Kemal'in düşüncelerine uygun olmayan-Bonapartist bir akımın da hem sağ hem de sol düşünce içerisinde Türk siyasi yaşamında zemin bulunduğunu da eklemiştir. İhan, bu çerçevede şöyle bir açıklama yapmıştır:

"Bonapartizm, başımıza 1960'da musallat edildi... Solda, Albay Nasır tipi bir darbecilik olarak, sağda 12 Mart, 12 Eylül görüntüsüyle! İlkini somut örneği Yön dergisiydi. Doğan Avcıoğlu, 'ara tabakalar' dediği küçük bir burjuva aydınlarına ve bürokratlarına dayanan, 'ilerici' bir 'cunta' hayali kurmuştu; ikincisinin örneklerini on yılda iki defa yaşadık: ilginç olan odur ki, ister sağcı ister solcu olsun, Bonapartizm'in model Kemalizm olmamıştır: Atatürkçülük kisvesi altında, Türkiye'nin 1930'lardan başlayarak tanıdığı 'İnönücü totaliterliği' savunur, uygulamaya uğraşırlar..."³⁷

Yukarıda aktardığımız fikirlerinden de anlaşıldığı gibi Attilâ İhan'ın Kemalizm algılamasında İsmet İnönü'nün siyaset anlayışı ve kültür politikaları hakkında taşıdığı olumsuzluklar ciddi bir belirleyicilik taşımıştır. Ona göre; Mustafa

---

işleri, halka yaraşır işleri, yalnız halk yapabilir. Onun için, yalnız halk adamlarının kımıldadığını gördüğünüz zaman kımıldayın. Hiçbir çağrı aldatmasın sizi. Kurtarıcılarınız içinizden başka yerde aramayın. Kendinizinkinden başka bayrak tanımayın." Gracchus Babeuf, **Devrim Yazıları**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2001, s.66.

³⁵İhan, **Yıldız, Hilal ve Kalpak**, s.66.

³⁶**Y.a.g.e.**, s.65.

³⁷Attilâ İhan, **Hangi Laiklik**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s.120.

Kemal, bazen açıkça ama genellikle dolaylı olarak İsmet Paşa'nın ve onun Recep Peker başkanlığındaki "faşizan"³⁸ ekibine karşı hayatı boyunca mücadele etmiş, bu ekibin ülkeyi o dönemin modaları olan faşizan veya Nazist rejimlere dönüştürmesini engellemeye çalışmıştır. İlhan'a göre Cumhuriyet'i ilk yıllarında Türk siyasetinin yönünü belirlemek üzere adeta bir güç mücadelesi vardır.³⁹ Ülkeye yön vermek isteyen ideolojik gruplar sadece İsmet Paşa/Recep Peker grubu değildir. Bunun dışında ülkeye sosyalist bir yol belirleyen Şevket Süreyya/Kadro Dergisi grubu ve liberal bir yol çizen Celal Bayar/İş Bankası grubu vardır. Bu grupların aralarında müthiş bir siyasal güç kavgası vardır. İlhan'a göre Mustafa Kemal, bu gruplar içerisinde İsmet İnönü/Recep Peker grubuna mesafeliydi, hatta bu gruptan zaman zaman tedirginlik duymaktaydı. İlhan, esasında Kurtuluş Savaşı yıllarında "Halkçılık Programı" gibi gayet sol bir siyasal programı bizzat hazırlayan Mustafa Kemal'in özünde Kadroculara yakın olduğunu düşünmekteydi. Ancak, İsmet Paşa grubunun "faşizan" yönelimine denge olmak üzere, ömrünün son yıllarında açık bir şekilde liberal Celal Bayar grubunu destekledi. Zaten, o yıllarda Kadro grubu tasfiye edilmeye başlamış, biraz da Rusya gücünün etkisiyle, peyderpey sona erdirilmişti.⁴⁰

³⁸Attilâ İlhan, İnönücülüğü Atatürk'ün demokratik çizgisinin dışında, faşizan bir yol olarak nitelendirirken Sina Akşin, Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa arasında bu anlamda düşünsel bir farklılığın olmadığını, İsmet İnönü'nün de tıpkı Mustafa Kemal gibi nihayetinde demokrasiyi hedeflediğini söylemiştir. Bkz. Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayınları, Ankara, 1998, s.245.

³⁹Türk İnkılabı'nın kadrosu arasında, Cumhuriyet'in kurulmasından hemen sonra başlayan, özellikle 1930'lu yılların ortalarında yoğunlaşarak, Atatürk'ün ölümüne kadar dozağı artan bir şekilde devam eden ve onun ölümü sonrasında yeni Cumhurbaşkanı'nın kim olacağı konusunda açık bir siyasal gerginliğe dönüşen bir iktidar kavgasının olduğunu, Atatürk'ün yakın çevresini çok iyi bilen ve o dönemi içeriden gözlemleyen Kemalistlerinden Falih Rıfki Atay da belirtmektedir. Atay, bu iktidar kavgasına "iç didişme" adını vermiş ve muhalif bir parti olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın 1924'te kurulması sürecinde bu didişmenin, siyasal güç mücadelesinin de başladığını belirtmiştir. Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Bateş Yayınevi, İstanbul, 1980, s.394-406.

⁴⁰Türk Siyasal hayatı tarihinin önemli dönemeçlerine tanıklık eden Niyazi Berkes, ciddi tarihsel belgelere, gözlemlere dayanarak yazmış olduğu anı kitabında CHP içerisinde o dönemlerde Kadro dergisi çevresi ile ilgili bir gerilim yaşandığını belirtmiştir: "Şimdi düşünüyorum bu anılarım karşısında anlıyorum ki o zamanlar parti içinde bir bunalım olmaktadır. Bunu kadro ekibi ile tanıştıktan sonra anlamaya başladığımı sanıyorum. Parti içinde onları tutan, isteyen, beğenen kişiler vardı. Bir de, onların sayısından fazla olan kişiler vardı. Ve bir gün onlar... bu tümceyi bitiremeyeceğim." Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.83. Berkes'in "bitiremeyeceğim" dediği cümlesi CHP içerisinde İsmet İnönü ve Recep Peker grubunun kadro dergisini bitirmek yönündeki çabalarıydı ki, başarılı da oldular. Kadro dergisinin etkin isimlerinden olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu da yukarıda adından bahsettiğimiz "Atatürkçülük ve Türk Toplumunu" adlı forumda "Biz, Şevket Süreyya ve öteki arkadaşlarla birlikte Kadro adlı dergiyi çıkarırken, Halk Partisi'nin başında bulunanlar bizi mütemadiyen Atatürk'e şikayet ederlerdi" diyerek bu tespiti doğrulamıştır. İdris Küçükömer, **Türkiye Üzerine Tartışmalar**, s.116.

Konjonktür, o dönemde Kadrocuların fikirlerinin hayata geçirilmesi için elverişli değildi. İlhan'a göre Mustafa Kemal, İsmet Paşa grubunun hem Kadroculara hem de Celal Bayar grubuna karşı güç kazanmak üzere olduğu bir dönemde, son olarak bu grubun CHP Tüzük ve Programı'nı Nazi modeline göre düzenlemek istediklerini de öğrenince ülkenin faşist/nazist bir rejime kayabileceğini, demokratik ideallerden tamamen uzaklaşabileceğini düşünerek cumhurbaşkanlığı tarafsızlığını da bir kenara bırakmış açıkça İsmet Paşa Hükümeti'ne karşı cephe almış, yetkisini kullanarak İsmet paşa'yı görevinden almış, "daha az bürokrat", "daha sivil" olarak değerlendirdiği Celal Bayar'ı iktidara getirmiştir. İlhan'a göre Mustafa Kemal, bu şekilde, otoriter bir rejimden totalitarizme doğru kaydırılmaya çalışıldığını gözlemlediği ülkenin rejimini dengeye oturtacak bir çözüm bulunduğunu, cumhuriyet hükümetini, sivilleştiğini, askerinin etkisinden kurtardığını düşünüyordu.⁴¹

Attilâ İlhan'a göre; Mustafa Kemal, İsmet İnönü'nün 1930'larda "idari devletçilik" adı altında rejimi faşizme doğru götürmeye çalıştığından şüphelenmektedir. Oysa İlhan'a göre, Mustafa Kemal, siyasal anlamda sivil yapıya önem vermekte, iktisadi devletçiliği ön planda tutmaktadır. İktisadi devletçiliği savunan Kadrocuları desteklemesi bundandır. Yukarıda belirttiğimiz gibi; Mustafa Kemal, İlhan'a göre, rejimin faşizme doğru kaymasından kaygı duyduğu için İsmet Paşa ve Recep Peker kadrosunu yönetimden uzaklaştırmış; faşizan yaklaşımlara karşı denge oluşturmak için liberal Celal Bayar ekibini (İş Bankası çevresini) işbaşına getirmiştir. Ancak;

"Gazi'nin vefatı, onun yerine 'mumaileyhin' seçilmesi iktisadi devletçiliğin canına okumuştur; savaşın karanlık yıllarında karaborsa ve ihtikârla iyice semirmiş, o sera burjuvazisini yüreklendirecek olan, idari devletçilik- Kadrocular'ı da daha önce tasfiye ettiği için, kumandayı tek başına alır. Nam-ı diğer, 'faşizm'!"⁴²

⁴¹Attilâ İlhan, **Ufkun Arkasını Görebilmek**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 1997, s.119. İlhan, Türkiye için "İtalyan Yüksek Faşist Konseyi" benzeri bir örgütlenme modeli önerdiği için Mustafa Kemal'i öfkeliendiren bu tüzük ve program değişikliği teklifi olarak Mustafa Kemal'in müdahalesiyle önlense de Recep Peker ve İsmet İnönü yönetiminin faşizan anlayışı fiili olarak yine etkisini hissettirmiş, bu faşizan anlayış zamanla Atatürk'e rağmen kurumsallaştırılmıştı bile. Bunun en somut göstergelerinden birisi CHP İl Başkanlığı ile Valilik makamının birleştirilmesi, yani tıpkı faşist İtalya'da olduğu gibi "parti devlet" anlayışının hakim kılınmış olmasıydı. İlhan, bu durumu şöyle bir veciz ifadeyle dile getirmiştir: "...totaliterliğin faşizan anlayışı -dolayısıyla uygulaması- imkânları alıkonulmuştur; aksi halde, ben, babamın tebrik kartlarının zarflarını daktilo ederken, 'Bay Cemal Bardakçı / Konya Valisi ve CHP İl Başkanı' / Konya" gibi -en hafif deyimle 'tuhaf'- bir adres yazmak zorunda kalır mıydım?" Attilâ İlhan, "..Tam Manasıyla, Faşizm!..", **Cumhuriyet Gazetesi**, 28.03.2005.

⁴²İlhan, **Yıldız, Hilal ve Kalpak**, s.78.

Attilâ İlhan, Atatürk ismini kullanarak Atatürk'ün çizmiş olduğu yolun tamamen dışında “faşizan”, “cuntacı” veya “Batıcı” Atatürkçü düşünce şekillerinin ortaya çıkarıldığını düşünmüş ve bu yüzden –her zaman kullanmamakla birlikte– kendince bir ayrıma gitmiştir. Ona göre Türk siyasal yaşamındaki, Atatürkçülüğe yaslanan askeri müdahaleler, bağımlı siyasal programlar, ideolojik ayrışmalar ve tartışmalar çerçevesinde Kemalist ile Atatürkçüyü, Kemalizm ile Atatürkçülüğü ayrı ayrı değerlendirmek gerekmektedir. Türk siyasal hayatında, fiili olarak, bu ayrım pek anlamlı görülme ve çoğu zaman O da, her iki ibareyi olumlu veya olumsuz aynı anlamda, ayırtırmadan kullansa da İlhan, özellikle 12 Eylül darbesini yapanların kendilerini Atatürkçü olarak nitelendirmelerinden sonra böyle bir kavramsal/terimsel ayrım yapmak gereği hissetmiştir. İlhan bu konudaki görüşlerini şöyle özetlemektedir:

“Kemalizm’ ve ‘Kemalist’ kavramları üzerinde, spekülasyona kalkışan acemi takımı kimseyi kandıramaz: ‘Kemalist’, aynen Mustafa Kemal Paşa gibi, ‘Türkçü’, ‘anti/emperyalist’ ve ‘solcudur’. Atatürkçü, Batı’cı, Komprador Kapitalist ve Liberaldir. (Yoksa kestirmeden, Tanzimatçı mı demeliydim?) ‘Anadolu İhtilali’ni yaşamış olanlar, ‘Kemalistler’idi: onu ilkel ve tek yönlü bir İrtica Düşmanı Laikliğe indirgeyenler, Atatürkçüler’dir; yani Gazi’nin söylemini de, eylemini de, sürekli ‘tahrif eden’, unutturan ve yozlaştıranlar...”⁴³

Attilâ İlhan, Türkiye rejiminin daha Atatürk hayattayken başlayan, İnönü döneminden bu yana yoğunlaşarak artan ve birbirinden çok farklı siyasal mecralardan hareket eden bir anti-Kemalist karşı devrim sürecine sokulmaya çalışıldığını üstelik bu anti-Kemalist siyasal iktidarların kendilerine “Atatürkçü” sıfatını takanların Atatürk rejimini en fazla rayından çıkardıklarını vurgulamış Türkiye’deki siyasal iktidarların karşı devrimciliğinin, hangi parti olursa olsun değişmediğini adeta süreklilik kazandığının da özellikle altını çizmiştir. İlhan’a göre Türk Devriminden doğan Kemalist rejim tarihsel olarak iki güç merkezi tarafından tehdit edilmektedir. Bunlardan birisi Atatürk’ün çağdaşlaşma çizgisini bağımlı alafranga Tanzimatçılığına dönüştüren Batıcılar ve diğeri de ülkeyi ulusal yapısından koparıp beyhude ümmet toplumu haline getirmeye çalışan gericilerdir. Her iki siyaset merkezinin de sonuçta aynı tahribata yol açarak Türkiye’yi Türk devrimi öncesindeki koşullara sürüklediğini düşünen İlhan, bu iki siyasal güç merkezinin 90’lı yılların

⁴³Attilâ İlhan, “Kemalist Başka, Atatürkçü Başka!..”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 15.10.2003.

sonunda egemen güç haline gelmeye ve bütünleşmeye başladıklarını da söylemiştir.

İlhan, bu konudaki gözlemlerini şöyle açıklamaktadır:

“Ardı ardına, kimsenin inkar edemeyeceği, iki ‘tespit’: Türkiye’de bugün, Kemalist inkılap ve ihtilalinin karşı olduğu, hızlı döneminde ısrarla savaştığı, iki eğilim-üstelik ‘Kemalist’ etiketler altında-iktidardadır. Türkiye’yi, kamu öncülüğünde gerçekleştirilen yedi büyük sanayi kompleksi aşamasından, ‘özelleşme’ ve ‘küreselleşme’ rezaletine getiren de, bu iktidarlardır; İmam/Hatip Liseleri ve Anadolu Liseleri ikiliğiyle, Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nu delen, ülke aydınlarını laik/anti-laik diye ikiye bölen de, bu iktidarlardır. Bilmem ama, aksini kim iddia ederse etsin, bana ‘Türkiye’de siyasal yönetime aksi inkılapçı(tasrih ediyorum, anti-Kemalist) kadrolar hakimdir’ demek, hiç de gerçeğe aykırı görünmüyor: aralarında sürüp giden çekişme, inkılabın tamamlanmasıyla ilgili değil, son zamanlarda iyice ortaya döküldüğü gibi, çıkar ya da bireysel güç hesaplarıyla ilgili, ‘al gülüm, ver gülüm’ pazarlıklar!”⁴⁴

Attilâ İlhan’ın kendisini Atatürkçü olarak nitelendiren siyasal veya entelektüellere olan eleştirisi Batıcı liberallerden veya İslamcı-muhafazakar kesimlerden daha az olmamıştır. Hatta, Mustafa Kemal’i ve Kemalist devrimi yanlış yorumladıkları ve yanlış bir Atatürkçülük algılamasına yol açtıkları için sahte olarak nitelendirdiği “Atatürkçülere” daha şiddetli eleştiriler yöneltmiştir. Ona göre en başta Türkiye’de kendilerini sahte söylemlerle Atatürkçü olarak lanse edenlerin büyük bir kısmı anti-empyralist değil, Amerikancıdır. Ona göre Türkiye’de, onun Kemalist olarak nitelendirdiği gerçek Atatürkçüler bulunmakla birlikte daha çok ve etkin olan Mustafa Kemal’in düşüncesinin ters doğrultuda hareket eden Atatürkçülerin öncelikle bu siyasal kimliklerini sorgulamak gerekir. Ona göre Amerikancı bir siyaseti savunanlar Atatürkçü olamaz, din dersini mecburi hale getiren darbeciler Atatürkçü olamaz. Mazlum emekçi halk kalabalığını Müdafaa-i Hukuk çatısı altında bir potada, bir amaç uğruna bileştiren Mustafa Kemal’in siyaset çizgisinden, ekonomik/sosyal politikalarından, tam bağımsız dış politika anlayışından kopan mevcut hiçbir siyasal parti kendilerini ne kadar Atatürkçü olarak nitelendirirlerse nitelendirsin Gazi Mustafa Kemal’in yolunda gitmiş değildir. Atatürkçü/Kemalist değildir. O halde Kemalizm adına öncelikle yapılması gereken iş Gazi’yi bu Atatürkçülerden kurtarmaktır.⁴⁵

⁴⁴Attilâ İlhan, **Avrasya’da Dolaşan Hayalet: Sultan Galiyef**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, s.293.

⁴⁵Attilâ İlhan, “Teknikerlerin Yerini Robotlar Alacak”, **Geleceğin Solu Solun Geleceği**, (Der.Metin Gülbay-Murat Ören), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.132.

Attilâ İlhan, özellikle 1980’li yılların sonuna doğru entelektüel bir dalga ile ortaya çıkan ve “İkinci Cumhuriyetçiler”⁴⁶ olarak adlandırılan liberallerin, çoğu muhafazakarın ve bazı sol yazarların Kemalizm’in militarist bir ordu ideolojisi olduğu⁴⁷, Kemalist Cumhuriyetin orduya dayandığı şeklindeki (2000’li yılların sonunda bir kez daha güncelleştirilen) tezlerine de şiddetle karşı çıkmıştır. İlhan’a göre Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu kurtuluş savaşını örgütleyen bir sivil örgüt olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’dir. Türk Ordusu’nu bu sivil cemiyet yönetmiştir. Gazi Mustafa Kemal, her zaman “TBMM’nin ordusu” tabirini kullanmış ve Türkiye Cumhuriyeti’ni de öncelikle orduya değil, gençliğe emanet etmiştir. Yani, “Türkiye Cumhuriyeti’nin garantisi ordudur. Koruyorum, kolluyorum diye ordunun ikide bir siyasete müdahale etmesi düşüncesi asla Mustafa Kemal’in düşüncesinde ve Kemalizm’de yoktur.”⁴⁸

Attilâ İlhan, “cumhuriyet”in kavramsal olarak kurumsallaşmış elitist bir yapı değil, bizatihi milletin yansıması anlamını taşıdığını düşünmektedir. Cumhuriyet, A’dan Z’ye milletin unsurları ile örülmüştür. Hiçbir zümre veya grup “millet hakimiyeti” dışında cumhuriyet adına bir iş göremez. Cumhuriyetin bütün organlarının dayanak noktası millet olacak, organları yürüten kamu görevlileri “kendileri bir sınıf oluşturmayacak” bizzat topyekün milletin temsilciliğini yapacaklardır. İlhan’a göre Mustafa Kemal’in öncülük ettiği devrimle kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin işlevi de budur. Bu ideallerle kurulmuş olan Cumhuriyeti hiçbir zümrenin “cumhuriyet” adına bürokratik oligarşiye/totalitarizme ve “demokrasi” adına kapitalist oligarşiye/totalitarizme dönüştürmeye hakkı yoktur ve gücü de olmayacaktır. İlhan’ın bu ve benzeri siyasi düşünceleriyle, siyaset bilimi anlamında, cumhuriyetçiliğin temel argümanlarından birisi olan “tahakkümsüzlük”

⁴⁶İkinci Cumhuriyet’in ne olduğu, bu görüşün nasıl doğduğuyula ilgili olarak bu düşüncenin en hararetili savunucularından olan Mehmet Altan’ın bu konunun yeni tartışıldığı dönemde etkili olan makalesi için bkz. Mehmet Altan, “‘İkinci Cumhuriyet’ Nedir, Ne Değildir?”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı 20, Güz, 1992, s.10-14. Ayrıca, 1980’li yılların sonunda ve 1990’lı yılların başında iyice yoğunlaşan İkinci Cumhuriyet tartışmalarını, bu konudaki farklı görüşleri, tartışmaların henüz yoğunlaştığı dönemde, derli toplu biçimde aktaran bir söyleşi-derleme çalışması için bkz. Metin Sever-Cem Dizdar(Der.), **2.Cumhuriyet Tartışmaları**, Başak Yayınları, Ankara, 1993.

⁴⁷Bkz.Mehmet Altan, “Kemalizm Ordunun Resmi İdeolojisidir...”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı 28, Mayıs-Haziran, 1994, s.61-64.

⁴⁸İlhan, “Teknikerlerin Yerini Robotlar Alacak”, **a.g.e**, s.133.

fikrine de oldukça yakın bir görüş sergilediği görülmektedir.⁴⁹ İlhan'a göre de ulusal kurtuluş savaşı ve Türk İnkılabı ile birlikte Türk halkı, hakimiyetin “kayıtsız şartsız sahibi” olarak özgürlüğüne kavuşmaya, tahakküm zincirlerini üzerinden atmaya doğru harekete geçmiştir. Ona göre, millet, Atatürk'ün öncülüğünde Cumhuriyet Devrimi'yle bir kere hakimiyetini kazanmıştır.⁵⁰ Artık, kendi eliyle bu hakimiyeti başka bir azınlık zümreye elbette devretmeyecek, Cumhuriyet'ine bizzat sahip çıkacaktır. Çünkü, cumhuriyetin bütün kurumları millet adına, milletinden yetki alarak oluşturulmuştur. Bunun aksine bir doğrultuyu gördüğünde kurumlarına yine millet sahip çıkacaktır. İlhan, “cumhuriyet eşittir millet” denklemiyle cumhuriyet rejimine her şeyden önce milletin sahip çıkması gerekliliğini şöyle izah etmiştir:

“...Yasama ve yürütme, ‘millet adına’dır; yargılama, ‘millet adına’ hüküm verir; savunma, ‘millet adına’ ‘cumhuriyet’i korur; çünkü ‘hâkimiyet’e tâlip ya da ortak olmak teşebbüsü, onu milletin elinden alma teşebbüsüdür; milletin ‘ma’şerî’ (kamusal) refleksini, Kuva-yı Milliye’nin ardılı Silahlı Kuvvetler gösterir; ‘millet adına’, milletin ‘hâkimiyetini muhafaza ve müdafaa etmek’, onun görevi; ama, ona sahip çıkmak değil; çünkü bu sahiplenmenin adı askeri oligarşidir, ya da militarist totaliterlik: Yani ‘hakimiyet’i , millettten almak!’⁵¹

⁴⁹Cumhuriyetçilik düşüncesi ile ilgili olarak muteber siyasi kuramcılarında birisi olan Philip Pettit’e göre cumhuriyetçi olmak için şu üç ilkeyi benimsemek gerekmektedir: “1.Yurttaşlık cumhuriyetin bütün yetişkin fertlerine tanınmalıdır. 2.Cumhuriyetçi yurttaşlık, bağımsızlık ve tahakkümsüzlük anlamında özgürlük gerektirir; yurttaşlarına başkalarının gözlerinin içine eşitleri olarak bakma yetisi verir. 3.Cumhuriyetçi devlet, onları özel tahakküm karşısında yetkinleştirip koruyarak ve onların bizatihi devleti denetlemelerini mümkün kılan anayasal ve demokratik kontrol mekanizmaları geliştirerek yurttaşlarına özgürlük sağlamalıdır.” Philip Pettit, **Cumhuriyetçilik: Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi**, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s.12. Cumhuriyetçiliğin temel ilkeleri olarak ortaya konulan bu düşünceler Attilâ İlhan’ın siyasi düşüncesiyle, cumhuriyetçilik anlayışıyla tamamen uyum içerisindedir. Cumhuriyetçi siyasi düşüncenin “modern” yansımaları için ayrıca bkz. John W.Maynor, **Republicanism In The Modern World**, Polity Press, UK, 2003.

⁵⁰Attilâ İlhan, Mustafa Kemal’in “hakimiyet-i milliye” ilkesinin özünde bir cumhuriyetçi demokrasi ilkesi olduğunu, Mustafa Kemal Atatürk’ün demokrasi ülküsü olan bir lider olduğunu yukarıdaki alıntılarda aktardığımız gibi sık sık vurgulamıştır. Onun bu düşünceleri Afet İnan’ın Mustafa Kemal Atatürk’ün görüşlerine dayanarak hazırlamış olduğu bir çalışmada yer alan Atatürk’ün görüş ve düşünceleri de doğrulamaktadır. Bu kitapta aktarıldığı şekliyle; Atatürk’ün bizzat el yazısıyla yazmış olduğu şu düşünceler onun demokrasi konusundaki düşüncelerini net bir biçimde ortaya koymaktadır: “...(öncelikle)demokrasi siyasaldır, onun hedefi, milletin, idare edenler üzerindeki murakabesi sayesinde, siyasal hürriyet temin etmektir. Demokrasinin birinci hassasiyle müşterek, esas itibariyle, ikinci bir hassası daha vardır. O da, şudur: Demokrasi fikridir. Bir kafa meselesidir. Herhalde bir mide meselesi değildir. Hükümet prensibi de, bir adalet muhabbetini ve ahlak fikrini icap ettirir. Demokrasi, memleket aşkıdır, aynı zamanda babalık ve analıktır. Demokrasi, esasında ferdidir; bu vasıf vatandaşın hakimiyete, insan sıfatıyla iştirak etmesidir. En nihayet, demokrasi, müsavattperverdir. Bu vasıf, demokrasinin ferdi olması vasfının, zaruri bir neticedir. Şüphesiz, bütün fertler, aynı siyasal hakları haiz olmalıdırlar. Demokrasinin, bu ferdi ve müsavattperver vasıflarından umumi ve müsavi rey prensibi çıkar... demokrasi prensibinin, en asri ve mantuki tatbikini temin eden hükümet şekli, Cumhuriyet’tir...”Afet İnan, **M.Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.70-71.

⁵¹İlhan, **Yıldız, Hilal ve Kalpak**, s.65. “Gazi'nin ağzında, Müdafaa-i Hukuk iktidarının adı, ‘halk hükümeti’dir; idarenin baştan aşağı halka tevdi edileceğini söyler; zümre ve sınıf hakimiyetine karşıdır; çünkü ülkemizde ecnebinin hakim, milletin tamamının mazlum olduğu fikrindedir. Zümre ve

1.2.Kemalizm, Sol ve Sosyalizm

Ulusal kurtuluş savaşı sürecinde kendilerinin de mücadele içerisinde oldukları Batı'nın "kapitalist sömürgeci politikasına karşı" bir anti-emperyalist hareket halinde gördükleri Türkiye'ye destek olan⁵² Sovyet devleti ve Bolşevik liderler ile Mustafa Kemal Atatürk'ün özellikle Kurtuluş Savaşı boyunca bir işbirliği içerisinde oldukları, Atatürk'ün bu dönemde komünizm düşüncesine de epeyce ilgi gösterdiği çeşitli araştırmalarda açıkça ifade edilmiştir⁵³. Çoğu araştırmacı gibi Attilâ İlhan da Mustafa Kemal'in komünizme olan ilgisinin ulusal amaçlardan kaynaklandığını, Kemalist siyasal düşüncenin özellikle halkçılık ilkesinin Bolşevik devrimden esinlendiğini düşünse de, Mustafa Kemal'in tam bağımsız Türkiye idealinin nihayetinde Sovyetler Birliği ile de mesafe koymasına yol açtığını düşünmekteydi. Ancak, İlhan, bağımsızlıkçı/milliyetçi karakteri nedeniyle ve Rusların müdahale edebileceğinden şüphe duyması nedeniyle Mustafa Kemal'in Sovyet tipi bir sosyalizmi düşünmese bile Kemalizm'in, ilerici bir hareket olarak genel anlamda sol düşünce içerisinde değerlendirilebileceğini, ayrıca, Mustafa Kemal'in düşüncelerinin Galiyev çizgisinde milli bir sosyalizme yakın olduğunu defalarca söylemiştir. İlhan, Mustafa Kemal'in Bolşeviklerle ve sosyalizmle olan ilgisini bir söyleşisinde şöyle ifade etmiştir:

“ Mustafa Kemal, Ocak 1921'de Ruslarla mutlaka temasa geçmeliyiz, Kafkas Birliği kurmalıyız diye bir durum muhakemesi yapıyor. Ondan sonra da yanılmıyorsam, Süleyman

---

sınıf hakimiyeti, kalın çizgileriyle 'Kırk Karanlığı'ndan itibaren meydana çıkıyor; ana çekirdeği bürokrasidir; 50'li yıllardan başlayarak buna burjuvazi eklenir. Bürokrasi+burjuvazi adı demokrasi olan cumhuriyetimizde, asıl iktidar olarak kendini gösteriyor.” Attilâ İlhan, **Dönek Bereketi**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2002,s.319.

⁵²Adnan Sofuoğlu, “Milli Mücadele Dönemi”, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Ed. M. Derviş Kılınçkaya), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2008, s.188.

⁵³Mustafa Kemal Atatürk, 18 Ekim 1920'de, Tevfik Rüştü, Yunus Nadi, Kılıç Ali, Hakkı Behiç gibi dönemin önemli Kemalistlerinin içerisinde buldukları “Türkiye Komünist Fırkası” adıyla bir parti kurdurmuştur. Atatürk'ün böyle bir partiyi kurdurmasındaki amaç genel olarak onun Milli Mücadele'de Moskova'nın desteğini sağlamak için “stratejik” amaçlı bir girişimi olduğu söylene de Türkiye'deki sol/sosyalist hareketlerin tarihi üzerine belgelere dayalı çalışmalar yapmış olan Mete Tunçay tek başına bu görüşe katılmamakta, bu girişiminin Atatürk'ün o dönemdeki siyasi görüşüne de uygun olduğunu ifade etmektedir. Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar(1908-1925)**, BDS Yayınları, İstanbul, 2000. Sovyet devriminin hemen akabinde, Türkiye'deki aydınlarda genel bir Bolşevik ilgisinin doğduğunu ve bu ilginin İstanbul çevresinde “anti-komünizm”, Ankara çevresinde ise “komünizm sempatisi” şeklinde tezahür ettiğini konunun basındaki yansımalarından örnekler veren bir açıklama için bkz. Uygur Kocabaşoğlu-Metin Berge, **Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar, Kebikeç Yayınları**, Ankara, 1994, s.304. Elbette, emperyalist işgal altında bulunan İstanbul'daki “antipatinin” de emperyalizme karşı direnişin merkezi olan Ankara'daki “sempatinin” de bu duruma dayalı siyasal sosyolojik ve stratejik nedenleri vardır. Mustafa Kemal'in ve Kuvayı Milliye kadrosunun komünizme olan ilgi ve sempatisini bu çerçevede de değerlendirmek gerekir.

Sami vasıtasıyla Ruslarla bir ittifak kurulur. Tabii Kemal Paşa'nın sosyalist olmayı düşünmüş müdür meselesi çok tartışılır. Net olarak Bolşevik olmayı düşündüğünü sanmıyorum. Ama, Kazım Karabekir'e yazmış olduğu bir mektupta tartışıyor: Böyle bir şey olsa bile bunun ancak milli bir sosyalizm olabileceğinden söz ediyor. Rusların bize hükmetmesi şeklindeki bir sosyalizmin asla kabul edilemez olduğunu söylüyor. Bağımsız bir Türkiye Cumhuriyeti isterse sosyalist olabilir. Ama bilahare sosyalizmi yeni tanıyan bir kişidir. 1930'dan itibaren Ruslardan kuşkulandırmaya başlar. Bu tarihten sonra bir Amerikalı gazeteciye verdiği beyanatta: 'Sovyetler kendilerine bağlanan ümitleri boşa çıkardılar, mazlum milletlere el koyuyorlar ve onları müstemleke gibi kullanıyorlar' gibi tespitleri vardır ve bu tespitte Galiyef ile buluşurlar. Galiyefçi hareketi izlediği belli ki bu tespiti yapıyor. Zaten Sovyetlere tavrının değişmesi Sovyetlerde Stalinciliğin ağır basmasıyla paraleldir."⁵⁴

Attilâ İlhan, Türk devrim modelini etkileyen iki devrim sürecinin Fransız burjuva devrimi ile Rusya'daki sosyalist devrim olduğunu; Türk devriminin felsefe olarak Fransız devrimine, yöntem olarak ise Rus devrimine benzediğini düşünmektedir. İlhan'a göre Rusya'da Lenin'in devrimci önderliğinde sosyalist bir devrim yapmak üzere harekete geçmiş olması gibi Türkiye'de de Mustafa Kemal'in devrimci önderliğinde "burjuva demokratik devrimi" gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak, ne Rusya'da devrim başlarken güçlü bir proletarya vardır ve devrim olması gerektiği gibi proletaryaya dayanmaktadır ne de Türkiye'de devrim sürecinde bir ulusal burjuva söz konusudur ve devrim bu burjuvaya dayanılarak başlatılmıştır. İlhan her iki devrimin yönetsel benzerliğini ve devrim sürecindeki aksaklıklarının ortak noktasını şöyle açıklamıştır:

"Ruslar devrimlerini kısmen köylüler, kısmen liberal aydınlar, kısmen işçiler, kısmen de onlara katılan sivil ve asker bürokratlardan oluşmuş bir tarihsel blok ile gerçekleştirdiler, hemen de devrimlerine dayanak olacak proletaryayı yaratmaya kalkıştılar. Türkler ise, demokratik devrimlerini aydınlara, sivil ve asker bürokrasiye, eşrafa ve tabii olarak halka, bunların bütününden oluşan bir tarihsel bloka dayanarak gerçekleştirdiler, hemen de demokratik bir devrimin olağan mesnedi olacak burjuvaziyi yaratmaya kalkıştılar. İkisi de, nesnel devrim koşulların tam olarak oluşmadan, epeyce de saldırgan savaşların ve işgallerin itişiyile gerçekleştirilmiş devrimlerdir. İkisinde de geçiş dönemi derhal özgürlükçü demokratik özelliklerini yitirmiş, dayanak oluşturacak toplumsal sınıf güçlü olmadığından, askerli polisli bir bürokrasinin diktası duruma el koymuştur."⁵⁵

Attilâ İlhan'a göre Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarında sosyalist sisteme geçmenin uygun olup olmadığını çalışma arkadaşlarıyla birlikte değerlendirmiş ancak, Türkiye'de işçi sınıfı olmadığı gerçeğinden yola çıkarak bunun mümkün olamayacağını düşünmüştür. Üstelik Mustafa Kemal,

⁵⁴Hakan Reyhan, "Attilâ İlhan ile Türk Sosyalizm Tarihi Üzerine Söyleşi", **Ulusal Dergisi**, Sayı: 5-6, Kış/Bahar, 1998, s. 51.

⁵⁵İlhan, **Hangi Atatürk**, s.98.

bağımsızlıkçılık politikası çerçevesinde, Sovyetlerin müdahale edebileceği bir sosyalist rejimin ülkede geçerli olmasını tedirginlikle karşılamış Sovyetler Birliği ile “emperyalizme karşı ittifak” ilişkilerinin ötesinde bir ideolojik yakınlaşmanın önüne geçmeye çalışmıştır. İlhan’a göre Mustafa Kemal, insaniyetçi düşüncelere sahip olmakla birlikte, yani temel felsefi yaklaşım olarak sosyalizme uygun düşüncelere sahip olmakla birlikte, Bolşevikliğe sıcak bakmıyordu. Bolşevikliğin Rusya güdümünde yürütülmesinden şüphe duyuyordu. Özellikle irtibat halinde olduğu Galiyevcilerin Rus Bolşeviklerine yönelttikleri “büyük devlet şovenizmi” eleştirileri ve Lenin’in ölümü sonrasında rejimin totalitarizme doğru gidişatını gösteren Stalinist emareler Mustafa Kemal’in Rus Bolşevik rejimine mesafeli yaklaşmasına neden olmuştur. İlhan’a göre Mustafa Kemal, Bolşevik olmadan Bolşeviklerle işbirliğine gitme yolunu seçmiş ve bağımsızlık hassasiyetini sadece Batı’ya karşı değil Doğu’ya karşı da göstermiştir.⁵⁶

Attilâ İlhan’a göre Mustafa Kemal, anti-emperyalist, halkçı, Türkçü siyasal düşünceye yakın olmakla birlikte nihayetinde “Fransız devrimi” devrimcileri türünden bir liderdir. Aslında Türk inkılabı sonunda düşündüğü rejim özünde bir burjuva demokrasisidir. Fakat İlhan’a göre Mustafa Kemal’in bu burjuva rejiminde kendi partisini koyduğu yer soldadır ve kendisi de Bolşevik sosyalist olmasa da solcu bir devlet adamıdır. Çünkü; gücünü halktan almış, halka gitmiş, halkın nabzını tutmuş, Batı’dan çok Sovyetler Birliği ile ilişki kurmuş, bununla birlikte Fransız Devrimi’nin ana mesajlarını hep kullanmış⁵⁷ ve kendi partisini anti-emperyalist, halkçı ve devletçi bir parti olarak tasarlamıştır. Hatta Kemalizm’in bir devlet sosyalizmi olduğu birkaç kez vurgulamıştır.⁵⁸ Ancak düşüncelerinin mutlak, ebedi

⁵⁶Hakan Reyhan, “Attilâ İlhan ile Mustafa Kemal, Kemalizm ve Türk Solu Üzerine Söyleşi”, **Ulusal Sola Teorik Katkı**, (Der: Hakan Reyhan, Mehmet Gürsan Şenalp, Yiğit Akın, Örsan Şenalp), Ankara, 1999, s.127.

⁵⁷Erol Manisalı, **Attilâ İlhan ile 1000 Saat**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001, s.19.

⁵⁸Bu konuyla ilgili bir anektodu Atatürk döneminin yakın tanıklarından birisi olan Profesör Reşat Kaynar şöyle aktarmaktadır: “1932 yılının Temmuz ayında, Ankara’da Birinci Türk Tarih Kongresi’ne katılmışım. Atatürk, her oturumu dikkatle izliyordu. Kongre’nin sonunda verilen bir çaylı toplantıda, Atatürk’le iki saati aşan bir süre içinde konuşmuşuk. Bu konuşmanın önemli noktalarından biri de Kemalizm hakkındaki sözleriydi. Atatürk, ‘Kemalizm demek devlet sosyalizmi (Socialisme d’Etat) demektir’ tarzında konuşarak, kamu teşebbüsünü savunmuştu.” Reşat Kaynar, “Atatürkçülük ve Din Adamı”, **Atatürkçülük Nedir?**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1965, s.144. Kaynar, Atatürk’ün bu düşüncelerini sarf ettiği tarihten bir ay sonra, İş Bankası’nın kuruluş yıl

iktidarını asla düşünmemiş, partisinin iktidarının değiştirilebildiği çok partili bir demokrasiyi her zaman için arzulamış, idealize etmiştir. İlhan'a göre, Mustafa Kemal Paşa, demokratik, laik, herkesin fikrini söyleyebildiği çok partili bir rejimi hayal ediyordu. Hatta bugüne kadar yaşasaydı, bugünkü Türkiye'nin(1998) şartlarını da rahatlıkla kabul edebilirdi. Onun düşüncesine göre Atatürk, tek partili bir siyasal rejime sahip olmanın utancını yaşadığını söylemiş, bu durumdan kurtulmak için birkaç kez de çok partili siyaset denemesinin önünü açmak istemiş, ancak çok farklı nedenlerden dolayı başarılı olunamamıştır. Mustafa Kemal, kesinlikle çoğulcu bir demokrasiden yanadır ancak bunun Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu platform(Müdafaa-i Hukuk) üzerinde gerçekleşmesi gerekmektedir.⁵⁹ Öte yandan, İlhan'a göre Kemalizm'in kuramsal olarak beslendiği iki kaynak; her ikisi de İttihatçı gelenekten gelmekle birlikte, Kemalist hareket içine bizzat katılmış olan, pan-Turan görüşlerini törpüleyerek ulus-devletçi görüşler öne süren Ziya Gökalp⁶⁰ ve "demokrat Türkçü" Yusuf Akçura'nın⁶¹ siyasal sosyolojik çözümlenmeleri ve sosyal, ekonomik, politik önermeleridir. Aralarında bazı metodolojik farklar olmakla birlikte siyasal düşüncelerini "kolektif dayanışma" ve "halkçılık" üzerine kurmaları bakımından aynı görüşleri paylaşan bu iki öncü kuramcının etkilediği bir Türk İnkılabı'nı İlhan'ın "sol hareket"ler içerisinde değerlendirmesi elbette doğaldır.⁶²

Bu çerçevede bir kez daha altını çizmek gerekir ki; Attilâ İlhan, Mustafa Kemal'in-Kurtuluş Savaşı süresince aynı düşmana karşı savaştıkları Sovyetlerle iyi

---

dönümünde de, iktisat politikasındaki özel teşebbüs hürriyetinin öneminden bahsettiğinden bahisle "Türkiye'nin ekonomik yapısına uygun bir iktisat siyaseti arayan Atatürk'ün, çeşitli şartlar altında değişik davranışları olduğunu" ifade etmiştir. **Y.a.g.e.**, s.144.

⁵⁹Reyhan, "Attilâ İlhan ile Mustafa Kemal, Kemalizm ve Türk Solu Üzerine Söyleşi", **a.g.e.**, s.129.

⁶⁰Attilâ İlhan, "Haklı Çıkan Kuşkular!...", **Cumhuriyet Gazetesi**, 12.01.2005

⁶¹Attilâ İlhan, "...Akçura'nın Kehanetleri..", **Cumhuriyet Gazetesi**, 04.06.2004

⁶²Ziya Gökalp'ın "Türkçülüğün Programı" içerisine dahil ettiği "iktisadi Türkçülük" fikri demokratik sol ya da sosyal demokrat fikre yakınlık taşımaktadır. Gökalp burada, Türklerin tarihlerinden gelen toplumsal ülkülerinin özel mülkiyeti kaldırmadan toplumsal serveti fertlere kaptırmamaktan, serveti kamunun menfaatine sarf etmek üzere biriktirmenin gereğinden bahsetmektedir. Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1990, s.181. Attilâ İlhan'a göre; Yusuf Akçura'nın da, milliyet fikrini her millet için bir hak olarak görece kadar özgün bir milliyetçilik anlayışı sergilemesi(kendi ifadesiyle demokratik Türkçülük), emperyalizme ve kapitalizme karşı ciddi eleştiriler ve bilimsel değerlendirmeler yapması ve diyalektik metodolojiyi benimsemesi açısından sola yakın bir Türkçülük fikrini savunduğunu ve bu fikirlerin Mustafa Kemal'in fikirleriyle uyduğunu söylemek mümkündür. Bkz. Attilâ İlhan, "..Gazi'nin Nokta-İ Nazarı...", **Cumhuriyet Gazetesi**, 10. 01.2005.

ilişkiler içerisinde olduğunu, hatta bu dönemde bir ara komünizme de sıcak baktığını, sosyalizmin tatbikinin mümkün olup olamayacağını düşündüğünü söylemiştir. Ancak, daha sonra Türkiye'nin iktisadi-sosyal koşullarının bu rejime müsait olmadığını ve sosyalist rejime geçerse Sovyetlerin emperyal baskısı altında kalabilme ihtimalini de göz önünde tuttuğunu ve bu düşünceden tamamen vazgeçtiğini eklemiştir.⁶³ Ancak yine de İlhan'a göre Atatürk, ideolojik olarak sosyalizmi benimsemese de sola yakın hatta ilericilik/halkçılık/yurtseverlik sıfatları çerçevesinde “ulusal solcu” bir liderdir. Her şeyden önce “Kemalist devletçilik” ilkesinin iktisadi anlamda sol bir düşünceyi yansıttığını belirten İlhan'a göre; – Atatürk'ün ölümü sonrasında, özellikle de Demokrat Parti yıllarında kendisini Atatürkçü olarak tanımlayan liberaller, kapitalistler epeyce ön plana çıksa da- Atatürk'ün şüphe duyulmayacak bir özelliği liberalizm/kapitalizm karşıtı olmasıdır. İlhan, Atatürk'ün “Liberalizm müstemlekelerde tatbik edilmiş bir ‘Sistem’dir; halbuki biz müstemleke değiliz ve olmayacağız; Liberalizmi düşünmek, inkılâbı inkâr etmektir!” sözlerine atıfta bulunmuş ve Atatürk'ün bu ifadeleriyle ilgili şunları söylemiştir:

“Gazi, kelimesi kelimesine böyle demiş, ‘Liberalizmi düşünmek, inkılâbı inkâr etmektir.’; o zaman vahim, hatta tehlikeli soru şu mu: Ülkeyi inkılabın yarattığı karma/ekonomi düzeninden, ‘Sistem’in dayattığı ‘liberalliğe’ yani Yeni Dünya Düzeni’ne, yani Özelleştirme’ye ve Küreselleşme’ye- kaydırmaya uğraşanlar, nasıl oluyor da –aynı zamanda- ‘Atatürkçü’ olabiliyor?⁶⁴

Daha önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi, Attilâ İlhan; “Üçüncü Dünyacı Devrimin Babası”, “Sosyalist Turancı”, “milli komünist”, “Müslüman Troçki”, “Stalin Karşıtı Özgürlükçü” gibi nitelemelerle siyasal araştırmalara konu olan Tatar Bolşevik lider Sultan Galiyev ve Galiyevcilik konusunun Türk kamuoyunda ilk kez ısrarla tartışmaya açılmasını ve geniş kitlelerin Galiyev’i tanımasını sağlayan

⁶³ Atatürk'ün Sovyet sosyalist rejimine duyduğu ilgiyle birlikte Sovyetlerle ilgili çekingenliklerini de vesikalara dayalı olarak anlatan bir çalışma için bkz. Rasih Nuri İleri, **Atatürk ve Komünizm**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995. Bu çalışmasında İleri de, Attilâ İlhan'ın tespitleriyle uyumlu olarak, Mustafa Kemal'in Rus sosyalizmine uzak durmasının gerekçelerinden birisini şöyle açıklamıştı: “...büyük gerçekçi Mustafa Kemal Paşa için devrimin Rusya'da sınırlandırılması halinde bunun bir “Rus Milliyetçiliği” haline dönüşmesi korkusu hakimdi. Çünkü hem Rusya Türkiye için pek de hoş olmayan tarihi çağrışımlar uyandırmaktaydı, hem de Mustafa Kemal Paşa gayet iyi bilmekteydi ki, aralarında büyük bir kuvvet farkı olan iki güç arasındaki bir ortaklıkta aynı merkeze bağlılık büyük devletin hegemonyası şeklinde tecelli eder. **Y.a.g.e.**, s.40.

⁶⁴ İlhan, **Yıldız, Hilal ve Kalpak**, s.71.

kişidir.⁶⁵ Sultan Galiyev tartışmaları; Sovyet Bloku'nun çökmesi, Stalinist rejimin öldürdüğü bütün diğer Bolşevik liderler gibi Sultan Galiyev'in de son Sovyet Politbürosu tarafından aklanması, Sovyet arşivlerinin açılarak gerçeklerin ortaya çıkması, ayrıca İlhan'ın deyimiyle Türk sosyalistlerinin üzerindeki Sovyet ipoteğinin kalkması sonucunda "Sovyet Tarihi"nin artık daha özgür kafalarla tartışılabilir olması ve bütün bunların dışında Türk milliyetçilerinin de eski soğuk savaş alışkanlıklarını terk ederek sol milliyetçi siyasal figürlere de ilgi duymaya başlaması gibi nedenlerle 1990'lı yıllardan itibaren iyice alevlenmiş ve tartışma eskiden olduğu gibi birkaç aydınla sınırlı kalmayıp adeta kitleselleşmiştir. Bu dönemde konuyla ilgili birçok yayın piyasaya çıkmış olmakla birlikte İlhan'ın köşesi, yine, bu genişleyen Sultan Galiyev ve Galiyevcilik tartışmalarının ana merkezi ve adeta tetikleyicisi olmuştur.⁶⁶ İlhan, Sultan Galiyev araştırmacıları içerisinde, Mustafa Kemal ve Sultan Galiyev'in fikir benzerliğini ısrarla savunması ve Galivevci-Kemalist bir siyasal düşüncenin tarihsel argümanlarını ortaya koyması bakımından, farklılık taşımaktadır. Ona göre, tıpkı Doğu Müslümanların kurtuluşu için savaşım veren Sultan Galiyev gibi Mustafa Kemal de 1920'li yıllarda sosyal sınıflar henüz netleşmemiş olduğundan ve bütün halk(kompradorlar hariç) topyekün sömürüldüğü için "mazlum milletler"i merkeze alan bir siyasal düşünce tarzı benimsemiştir.⁶⁷ İlhan, Sultan Galiyev ile Mustafa Kemal arasındaki düşünsel ve eylemsel bu birlikteliği şöyle ifade etmiştir:

⁶⁵Elbette Attilâ İlhan, 1970'li yılların başından itibaren ısrarla köşesine Sultan Galiyev konusu taşımadan önce de Türkiye'de bir iki yayında Sultan Galiyev ismi geçiyordu. Örneğin 1966 yılında Yön Yayınları'nda çıkan Asya'da Marksizm ve Milliyetçilik adlı kitap, Galiyev'e de geniş yer ayırmış ve bu kitaba önsöz yazan Doğan Avcıoğlu da Sultan Galiyev'den bir iki cümleyle bahsetmiştir. Bkz. Helene d'Encausse-Stuart Schram, **Asya'da Marksizm ve Milliyetçilik**, (Çev.Sevil Avcıoğlu-Adil Avcıoğlu), Yön Yayınları, İstanbul, 1966.

⁶⁶Bu dönemde yayınlanan Galiyev yapıtlarının en çok ilgi çekeni şüphesiz, Dünya'da Galiyev ile ilgili yazılmış ilk kitaplardan birisi olan ve birçok aydının ilk kez Galiyev'i tanımasını sağlayan "Sultan Galiyev: Üçüncü Dünyacı Devrimin Babası" adlı kitaptır. Bkz. Alexandre Bennigsen-Chantal Quelquejay, **Sultan Galiyev Üçüncü Dünyacı Devrimcinin Babası**; (Çev:Erden Akbulut-Ahmet Şensulay), Sosyalist Yayınları, İstanbul, 1995. Sultan Galiyev'in düşüncelerini derli toplu olarak veren ve yorumlayan özgün bir Türk yayını için de bkz. Halit Kakıncı, **Destansı Kuramcı Sultan Galiyev(Yorumlu Külliyyat)**, Bulut Yayınları, İstanbul, 2004. Ayrıca Sultan Galiyev'i ve Galiyevciliği Rusya Ekim Devrimi sürecinde gelişen "Müslüman Sosyalist" hareket içerisinde inceleyen bir çalışma için bkz. Hakan Reyhan, **Doğunun Büyük Devrimcileri: Mollanur Vahidov ve Sultan Galiyev**, Alter Yayınları, Ankara, 2006.

⁶⁷İlhan, **Dönek Bereketi**, s.16. İlhan'a göre Sultan Galiyev'in ve Mustafa Kemal'in siyasal yaklaşımlarının ortak noktası olan "mazlum milletler" argümanının temel dayanağı "adı imparatorluğa çıkmış Asya devletlerinde sosyal sınıfların netleşmemiş olmasıdır". s.16.

“Nerden bakılırsa bakılsın, görülecektir ki, Mustafa Kemal de, Sultan Galiyef de, ‘Emperyalist Batı’ya karşı, ‘Mazlum Milletler’in ‘dayanışması’ nı, gezegenin ‘başat’ çelişkisi olarak görmüşlerdir. İyi de günümüzde herkesin ‘Kuzey/Güney Çelişkisi’ dediği gerçeği, ta o zaman görmüş olmaları, kabahat mi? ⁶⁸

1.3.Kemalizm ve Laiklik

Çeşitli deneme ve söyleşilerinde; laikliğin “aydınlanma çağı”nın düşünsel bir ürünü ve Fransız devriminin siyasal bir sonucu olduğunun⁶⁹, her şeyden önce dogmatik inanç sistemine karşı bilimsel dünya görüşünü yansıttığının, inanca karşı akli özgürleştiren bir süreci ifade ettiğinin, daha da önemlisi, iktidarın meşruluk kaynağını Tanrı’dan(Tanrısal kraldan, padişahdan) alıp ulusa aktaran bir siyasal sonuç doğurduğunun altını önemle çizen Attilâ İlhan’a göre Müdafaa-i Hukuk Doktrini çerçevesinde hareket eden Kemalist kurucu kadro da böylesine aydınlanmacı-bilimsel ve ulusalcı bir dünya görüşünü kendi ulusal devrim koşullarına uygulamış ve Türk İnkılabı bu değerlerle biçimlenmiştir. Kemalist Cumhuriyet, ulusal siyaset, ulusal iktisat, ulusal kültür, ulusal eğitim şeklinde iç içe gelişen-birbirlerini tamamlayan- “kat kat ulusallık” üzerine kurulmuş ve bu ulusallık biçimleri laik devletin zeminini de oluşturmuştur. Yani, İlhan’ın siyasal düşüncesinde ulusallıkla laiklik birbirini tamamlayan kavramsal unsurlardır. İlhan,

⁶⁸İlhan, **Dönek Bereketi**, s.18. Sultan Galiyev’in siyasal düşüncelerini ve Attilâ İlhan’ın Mustafa Kemal ile Sultan Galiyev’in siyasal düşüncesi arasında kurduğu bağı katı biçimde eleştiren, bilimselliği oldukça zayıf, “ideolojik” bir çalışma için bkz. Mehmet Bedri Gültekin, **Sultan Galiyev Eleştirisi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999. Gültekin, başka bir makalesinde de Kurtuluş Savaşı sırasında, Stalin ve Lenin’in Ankara’ya destek olmaya çalışırken Galiyev’in Ankara’yı ele geçirmeye çalıştığını, günümüzde, başta Attilâ İlhan olmak üzere, Galiyev tartışmalarını başlatanların bilerek veya bilmeyerek Amerikan emperyalizmine hizmet ettiklerini belirtmiş ve bu savını da Sultan Galiyev üzerine yazılan bir kitabın(Fransız siyaset bilimci Bennigsen’in Sultan Galiyev kitabı) CIA ile bağlantılı olduğu sanılan bir kurum tarafından mali destek almasına bağlayarak bilim dışılığın zirvesine ulaşmıştır. Bkz. Mehmet Bedri Gültekin, “Galiyev: ‘Ankara’yı Elimize Alalım!’, Lenin, Stalin: ‘Ankara’yı Destekleyelim!’”, **Teori Dergisi**, Sayı, 161, Haziran, 2003, s.33. Attilâ İlhan’ın Sultan Galiyev-Mustafa Kemal birlikteliği tezine Gültekin’in yukarıda ifade ettiğimiz “İşçi Partisi çevresi”nin görüşlerini yansıtan iddiaları(karalama demek daha doğru olur) dışındaki sol/liberal sol kesimlerden de ciddi itirazlar olmuştur. Örneğin Gün Zileli’ye göre Galiyev’le, Kemalistler arasında bir dava ortaklığı kurma girişimleri tutarsızlığın da ötesinde saçmalaktır. Bkz. Gün Zileli, “Galiyev Üzerinde El Sıkışmak”, **Birikim Dergisi**, Sayı, 111-112, Temmuz/Ağustos, 1998, s.157.

⁶⁹İlhan, **Hangi Laiklik**, s.238-239. Fransız Anayasa Hukuku Profesörü Alain Bockel de Türk devriminin laiklik anlayışının Fransız devriminin doğurduğu laiklik anlayışından esinlendiğini, her iki devrimin de “cumhuriyetçi laiklik” denilebilecek bir düşünce tarzı doğurduğunu söylemiştir. Alain Bockel, “Laiklik ve Anayasa”, **Laiklik ve Demokrasi** (Der. İbrahim Ö.Kaboğlu), İmge Yayınları, Ankara, 2001, s.49-58.

Türkiye’de laiklik düzeninin yerleşebilmesi açısından 3 Mart 1924’te Halifeliğin kaldırılması ile birlikte, aynı gün kabul edilen “Tevhid-i Tedrisat Kanunu”na özel bir önem vermiştir.⁷⁰ Çünkü onun düşüncesinde laiklik, dinselliğin/din kurallarının siyasal sürecin, kamusal alanın dışında tutulmasının yanısıra “ulusal eğitim” ve ona bağlı olarak yerleşecek olan “ulusal kültür” konusudur. Onun düşüncesinde çağdaş ulusal sentezin sonucunda gerçekleşen ulusal kültür, laikliğin yaşayabileceği yegane kültürel zemindir. Ancak, ulusal kültür, dinsel kültüre karşı, dinsel kültürü dışlayan bir kültür değil, dinsel kültürü(ümmet sentezi) de kapsayan ve onu aşan bir illeri aşamadır.

Attilâ İlhan, Kemalist laiklik uygulamalarının dini ifade özgürlüğünü yasaklamadığını ancak dinin “toplumsallaştırılmasının” önüne geçmeye ve bireysel düzeyde kalmasını sağlamaya çalıştığını düşünmektedir. Ona göre bireysel düzeyde kaldığı sürece hiçbir vatandaş dinsel ibadetlerini yerine getirmekten alıkonulmamıştır. Buna mukabil, Cumhuriyet’in ilk yıllarından beri laikliği ortadan kaldırmayı amaçlayan açık veya gizli, doğrudan veya dolaylı “şeriat örgütlenmesi” vardır. Bu şeriat taraftarlarının ilk amacı “dinsel yaşamın” bireysel alandan, toplumsal-siyasal alana kaydırılması için çalışmak olmuştur. Şeriatçılar, bu şekilde laik siyasal-toplumsal düzenin altını fırsat buldukça oymaya başlamışlar ve hala da bu çabalarına kararlı bir şekilde devam etmektedirler. İlhan’a göre; laikliğin gereği olarak kapatıldığı halde, özellikle çok partili demokratik dönemle birlikte, cemaatler ve siyasal partiler vasıtasıyla yeniden güçlendirilmeye başlayana tarikat-cemaat örgütlenmesinin en büyük amacı toplumsal yaşamı “dinselleştirme” yoluyla laik rejimi tasfiye etmeye çalışmak olmuştur. Ayrıca İlhan, Kemalist laiklik ilkesinin ulusal devlet ve ulusal bağımsızlık ile doğrudan bağlantılı olduğu tespitinden yola çıkarak Türkiye’yi bağımlı hale getirmek isteyen küresel sistemin, özellikle de ABD emperyalizminin, de bu ilkedan rahatsız olduğunu düşünmektedir. Bu süreçte Garaham Füller gibi stratejistlerin kavramsallaştırdığı şekilde “laik rejim” cemaatlerin hakim olduğu dinsel bir toplumsal düzene dönüştürülmeye çalışılsa da Kemalist direniş bu süreci engellemektedir. İlhan’a göre; “Şeriat hala

---

⁷⁰İlhan, **Dönek Bereketi**, s.85.

toplumsallaştırılmadı, hala Kemalist direniş sürüyor; dinin toplumsallaştırılması daha da yoğunlaştırılmalı ki ulusal, laik, demokratik kültür çözülsün, ‘Sistem’e direniş ortadan kalksın!’⁷¹

Attilâ İlhan’ın laiklik duyarlılığı olan diğer Kemalist aydınlardan önemli farklarından birisi, sadece İslami referanslı tarikatları ya da cemaatleri değil, Hıristiyan, Yahudi ve Masonik tarikatları ve örgütlenmeleri de laiklik karşıtı örgütlenmeler kapsamında ele almış olmasıdır. Ona göre Mustafa Kemal de, Türk İnkılabını başlatırken hem Nakşilik, Halvetilik, Kadirilik gibi alaturka tarikatları hem de Mason Locaları gibi İlhan’ın “alafranga tarikat” olarak adlandırdığı yapılanmaları tasfiye etmek istemiştir.⁷² İlhan’a göre; “alafranga taklitçiliği” ile “dinci irtica” aynı şekilde Cumhuriyet rejiminin aleyhindedir. “Mistik tarikatlar, inkılabın laikliğini, demokratikliğini ve ulusallığını; şeriatçılığa, ümmetçiliğe ve istibdata çekiyorlardı; Mason takımı ise kozmopolitliğe, yani yabancılaşmaya, yani Tanzimat alafrangalığına çekiyordu!”⁷³ Her iki hareket de, dinsel ya da mistik boyutunun ötesinde yabancı güçlerin cumhuriyet aleyhine kullandığı/kullanabildiği bir toplumsal zemin de yaratmışlardır. İlhan, Kemalist laiklik ilkesinin aynı zamanda, Türk milletinin kültürel olarak Araplaşmasını, din adına Arap kültürünün tesiri altına girmesini önleyecek ve bir nevi Müslümanlığın gerçek anlamının anlaşılmasını sağlayacak bir işlevi olduğunu düşünmüştü. O dönemin gericileri, İslam dinini kullanarak kurmuş oldukları hegemonyanın devam etmesini sağlamak için buna karşı çıkmış ve emperyal sisteme hizmet eden Batıcılarla da bu anlamda bir işbirliği içerisine girmişlerdi. Atatürk; hem “alafranga”(Batıcı) hem de “Arapçı”(İrticai) her türlü yabancılaşmaya karşıydı ve bu anlamda laiklik ile milliyetçiliği bir bütün halinde düşünüyor, aynı zamanda her iki ilkeyi “bağımsız Cumhuriyet”in de teminatı

⁷¹İlhan, **Dönek Bereketi**, s.139.

⁷²**Y.a.g.e.**, s.52.

⁷³**Y.a.g.e.**, s.314. İlhan, Türkiye’de kendisini Atatürkçü olarak nitelendiren bazı kesimlerin “çifte standart” ve “yabancılaştırıcı” laiklik anlayışına da karşı durmuştur. Laikliğin sadece İslam şeriatına değil, Yahudi ve Hıristiyan şeriatına da karşı olması gerektiğini vurgulamıştır, ancak ona göre; Atatürk’ün ölümünden sonraki Alafranga/totaliter laiklik uygulamalarında sadece İslami şeriat hedef alınmış, Batıcı irtica görmezden gelinmiştir. İlhan’a göre; “...laiklik, şeriatın siyasal iktidar olmasına, devleti eline geçirmesine, tahakkümüne karşı direnmek anlamına gelir.Şeriat’a geçit elbette yok, elinde diyalektiğin kılıcı, dine dayalı her dünya görüşü ile yasalar çerçevesinde sonuna kadar çata çat mücadele edeceksin; ama bin yıllık İslam ülkesi yurdunda Hıristiyanlığı hoşgörüp, kendi dinine yasak koyamazsın!..” İlhan, **Hangi Laiklik** , s.245.

olarak görüyordu. İlhan'ın belirttiğine göre; Cumhuriyetin ilk yıllarında çıkan isyanların (Anzavur Ayaklanması, Şeyh Sait İsyanı vs.) büyük çoğunluğu dinsel dürtüyle/dini duygular istismar edilerek yapılan hareketlerdi. Hedefleri ise laik ulusal cumhuriyetin doğal gereği olarak halka intikal eden egemenliği yeniden halkın elinden almak ve bu çerçevede yeniden bir dini düzen inşa etmektir.⁷⁴ Oysa, Türk İnkılabı'nın hedefi asla Müslümanlığın yok edilmesi değil, çağdaş ulusal bir devletin, Cumhuriyet'in kurulmasıydı. Her şeyden önce, dogmatizme karşı bir savaş açılmıştı. Elbette bu savaş, sadece İslami dogmalaştıran irticai hareketlere karşı değil, sürekli devrim tezine göre gelişen Türk İnkılabı'ndan doğmuş Kemalizm'i de dogmalaştırmaya çalışan "putperest Atatürkçüler"e karşı da verilmekteydi. İlhan'a göre Atatürkçüleri putperest olarak nitelendirerek Atatürk ve devrimlerine saldıran İslamcı çevreler ne kadar laiklik karşıtıysa, Atatürk'ü gerçekten put gibi algılayan İnönü Atatürkçüleri de laiklikten uzak bir yönelim içerisine girmişlerdir.⁷⁵

Çok belirgin bir şekilde görülmektedir ki, Attilâ İlhan'ın Kemalist laiklik anlayışı, bir sapma olarak değerlendirdiği "yaşam tarzı" üzerine odaklanan, irtica hareketlerini biçimsel olarak algılayan bir laiklik değildir. O, Türkiye'de irtica hareketlerinin Kemalist Cumhuriyet'in tasfiye edilmesi için emperyalizm tarafından kullanılan siyasal hareketler olduğunu düşünmekte ve Kemalist laikliğin, bu sürece karşı ulusalcı ve anti-emperyalist bir işlevinin olduğunu düşünmektedir. İlhan'a göre emperyal sistem, kurulduğundan beri Türkiye Cumhuriyeti'ni özellikle etnik farklılık ve din temelinde ayrıştırmaya ve parçalamaya çalışmış ve hala da çalışmaktadır. Bu tehdide karşı en büyük iki silah ise birbirini tamamlayan, birbirinin "olmazsa olmaz"ı olan "ulusallık" ve "laiklik"tir. Bu çerçevede ülkede kimsenin dinine, dinsel ibadetine müdahale etmemiş olan "Cumhuriyet Laikliği", özünde dindarlara, dine

⁷⁴İlhan, **Dönek Bereketi**, s.250. İlhan'a göre, tarikatlar zaten Tanzimat'tan beri iyice yozlaşmış, bir nevi menfaat merkezlerine dönüşerek tarihsel anlamlarını büyük ölçüde yitirmişler, üstelik dinin özünden de uzaklaşarak paranın belirleyici olduğu bir dünyevi emperyalizmle içli dışlı örgütler haline dönüşmüşlerdi. İlhan'ın kapatıldığı dönem için tarikatlarla ilgili saptaması şu şekildedir: "Anadolu'da tarikat modelinin 'yozlaşması' Tanzimat sonrasına düşer; emperyalizm, yani sermaye, yani para, ümmet toplumunun değerlerini karıştırıyor; nasıl 'dirlik' düzeni bozulup, 'ayanlar' derebeyliğe 'soyunduysa'; tekkeler, yasaklandığı zaman, iler tutar yerleri kalmamıştı." S.43.

⁷⁵İlhan, **Hangi Atatürk**, s.50.

değil, “Hıristiyan emperyal irtica”ya karşı savaş açmıştır. İlhan, bu düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

“Gâzi'nin Cumhuriyeti, 'Özgür' ve 'tam bağımsız' (anti/emperyalist) yeni bir devlettir; laik olması kaçınılmaz, 'Sistem' (başta İngiltere), buna karşı iki şeyi kullanmaktadır: a/ din, b/ etnik farklılık! İşte, yurt içinde kimsenin dinine diyânetine ve ibâdetine karışmayan, 'cumhuriyet laikliği' nin, ayağa kalkıp 'irtica' diye kükrediği, bu 'kundaklama' olayıdır; dinin ne kendisi, ne de müminleri! O zaman soru şu mu? Nasıl oluyor da, aynı Cumhuriyet 'in sonraki dönemlerinde, yönetimler, -hatta, zaman zaman, Cihet-i Askeriye- birden 'dinimize dahleden'in, 'Batılı' Beyaz, ve Hıristiyan Emperyalizm olduğunu unutarak, Cumhuriyetçiliğin 'saldırgan bir laikliği' uygulamak olduğunu sanıyor ve savunuyorlar? Yoksa, Emperyalizm'le 'ortak oldukları' için mi?”⁷⁶

Attılâ İlhan, laiklik anlayışı yukarıda aktarılan şekilde olan Mustafa Kemal Atatürk hakkında, onun dinsiz olduğu ve din karşıtı bir laiklik anlayışına sahip olduğu şeklinde sistematik bir şekilde ve kasıtlı olarak kapsamlı bir propaganda yapılmasının özellikle üzerinde durmuş ve bunun nasıl bir “yalan propaganda” olduğunu vurgulamış ve Atatürk'ün karşı olduğu, şiddetle savaştığı İrtica'nın ne olduğunu tarihsel örneklerle ortaya koymuştur. Ona göre, Atatürk, dini kültürü ve dini bilgisi son derece yüksek bir lider, içinden geldiği gerçek Müslümanlığın değerleriyle barışık, Müslümanları irtica tasallutundan kurtarıp çağdaşlaştırmak isteyen bir devrimcidir.⁷⁷ Üstelik Müslümanları esaret altına sokmak isteyen “Ecnebi Emperyalizm”e karşı inkar edilmez bir zaferin sahibi olan bir liderin “din düşmanı”, “zındık” olarak nitelendirilmesinin abes olduğunu düşünen İlhan, bununla birlikte Atatürk'ün, Cumhuriyet'in ilk yıllarında açık bir şekilde bir irtica görünümünde olan din konusundaki sert tutum da sergilediğini vurgulamış ve bunun nedenini şöyle açıklamıştır:

“...Böyle konuşan bir lider, hele ecnebi'ye karşı inkâr edilmez bir zaferin sahibiyse, din düşmanı bir 'zındık' olabilir mi? ...peki nedir, eğer böyle idiyse Paşa neden, din konusunda Bursa Nutku gibi son derece sert bir tavır koymak gereğini duymuş; din adına başkaldıran, ya da kaldırmayı tasarlayan Şeyh Sait, Said-i Kürdî, Derviş Mehmet ve takımına, insafsız davranmıştır. ... Gâzi ulusalçı yâni anti-emperyalist, devletçi yâni ecnebi sermaye karşıtı, lâik yani çağdaş ve rasyonalist bir Türkiye örgütleyici; Batılı emperyalizm'in onu yıkmak için başvurduğu metod aynı; 'din elden gidiyor' feryadıyla, bilinçsiz Müslümanları dürtüyor,

⁷⁶Attılâ İlhan, “..Dini 'Ecnebi' Kullanıyor!..”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 10.05.2004.

⁷⁷Attılâ İlhan'ın yazılarında Atatürk ve laiklik konusunu işlerken çokça gönderme yaptığı Cumhuriyetin ilk Kemalist aydınlarından Falih Rıfkı Atay, meşhur “Çankaya” kitabında Kemalizmin dine değil, şeriata karşı bir hareket olduğunu, Kemalist hareketin (laikliğin) de Türk milletini Araplaşmaktan kurtararak kendi özüne döndürdüğünü vurgulamış ve şöyle bir saptama yapmıştır: “Din, bir vicdan işidir. Müslümanlık, Türklük şuurunda, milliyet mayasıdır. Ama vicdan işi olan din başka, topluluk ve dünya işlerini yedinci asır şartları içinde tutmak ve dondurmak isteyen şeriat başkadır. Atatürk devrimlerine vurulmak istenen 'din düşmanlığı' damgası, medeniyet düşmanlarının iftirasından ibarettir.” Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Bates Yayınları, İstanbul, 1980, s.446.

ayaklandırıyor; bu da elbette, ulusalcı devletin tepkisine yol açıyor: Gâzi'nin o şiddetli çıkışlarının asıl manası budur. Şu halde, sözü şöyle mi bağlayalım: Gâzi, Komünizm düşmanı değildi, Meclis'te ilk Komünist Fırkası'nı kurduran odur; ama Komünizm'in ecnebi bir ülke tarafından kullanılmasına karşıdır, çünkü 'tam bağımsızlık'tan yanaydı; tıpkı bunun gibi, Gâzi İslamiyet düşmanı değildi, inkılâbın ilk yıllarındaki konuşmaları, öleceğine yakın Filistin/'Kutsal Topraklar' çıkışı, bunu açıkça gösterir; onun karşı olduğu, din-i mübin'in 'kefere' tarafından, Türklere karşı kullanılmasıdır: çünkü o, 'tam bağımsızlıktan' yanadır.. Bilmem anlatabildim mi?"⁷⁸

Attilâ İlhan, aydınlanma düşüncesinin ve o felsefeyle gerçekleştirilmiş Fransız devriminin laiklik anlayışından hareket eden Kemalizm'in, tıpkı Fransız Devrimi'nde görüldüğü gibi, Türk İnkılabı'nın ilk yıllarında “devrimin doğal sonucu olarak” bir din aleyhtarlığı (onun deyimiyle “irtica”ya dönüşmüş olan “din”) içerisinde olduğunu kabul etmiş ancak, Mustafa Kemal'in yukarıda belirtilen düşünceleri doğrultusunda bu aleyhtarlığın zamanla yumuşaması gerekirken bu gerçekleşmemiş, Mustafa Kemal'in düşüncesine aksi bir laiklik anlayışı ve totaliter uygulaması söz konusu olmuştur. İlhan'a göre bunun nedeni; “...rejimin 1935'den itibaren bildiğimiz totaliterliğe yönelmesi, demokratikliği ortadan kaldırıp garip bir mason ilericiğini, seçkinci bir alafrangalık halinde yukarıdan aşağıya dayatmasıdır.”⁷⁹ İnönücü Atatürkçülüğün etkin olduğu bu dönemi katı yasakçı özelliğinden dolayı “totaliter laiklik” dönemi olarak nitelendiren ve bu anlayışın etkisinin zaman zaman çok partili dönemde de hissedildiğini söyleyen İlhan, Mustafa Kemal'in laiklik anlayışını ise yasaklayıcı uygulamalardan çok İslamın özünü anlamaya, bu çerçevede iknaya dayalı olarak betimlemekte ve bu çerçevede Kemalist laikliğin “demokratik laikliğe” yakın olduğunu düşünmektedir.⁸⁰

⁷⁸Attilâ İlhan, “..Dine Değil; Dini, Ecnebinin Kullanmasına Karşı..”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 09.09.2005.

⁷⁹İlhan, **Hangi Laiklik**, s.239.

⁸⁰İlhan, **Hangi Atatürk**, s.245.

2.Dikta Rejimlerine Karşı Demokrasi

2.1.Genel Olarak Demokrasi Algılaması

Attilâ İlhan'ın siyasal düşüncesinin “olmazsa olmaz” unsuru demokrasidir. Demokrasi anlayışının temeli ise; “hakimiyet-i milliye”, “örgütlü halk” ve “bireysel özgürlük” kavramlarına dayanır. Ona göre meşruluğunu halktan almayan ve sonuç itibariyle bireyin özgürlüğünü kısıtlayan hiçbir siyasal girişim veya toplumsal düzenleme meşru değildir. Bu yüzden İlhan, her ne amaçla gerçekleştiriliyor olursa olsun, demokrasi dışı yollardan iktidarın ele geçirilmesine; cuntaya, darbeye, dikta rejimlerine ve kapitalist, sosyalist veya faşist her türlü totalitarizme karşıdır. Bu düşünceleriyle bağlantılı olarak İlhan'ın siyasal düşüncesinde Türkiye ve Sovyet örneklerinde totalitarizme dönüşme sürecini gözlemlediği “bürokrasi” kurumu genellikle olumsuz, demokrasiye karşıt bir örgütlenme biçimi olarak ele alınmış; “kongre”, “kurultay”, “meclis” gibi Türk tarihinde de önemli bir yer edinmiş kurumlar ise halk hakimiyetinin, demokrasinin yaşatıldığı kurumlar olarak yüceltilmiştir. İlhan, Türk demokrasi tarihine de bu anlayışı doğrultusunda bakmış ve kendine has, orijinal bir çözümleme ortaya koymuştur.

Attilâ İlhan'ın, Fransız İhtilali ve Türk İnkılabı sürecinde şekillenen ulusal demokratik devrimin getirdiği “halk hakimiyeti” kavramıyla anlam kazanan, ayrıca bireysel ve toplumsal özgürlüklere vurgu yapan, nihayetinde ise evrimci bir süreçle geliştiğine inandığı bir demokrasi algılaması vardır. Mustafa Kemal'in de, özünde benzer evrimci bir demokrasi düşüncesine sahip bulunduğunu, yani Kemalist düşüncenin nihai hedefinin çağdaş demokrasi⁸¹ olduğunu, çağındaki hemen bütün ülkeler totaliter rejimlere kayarken⁸², Mustafa Kemal'in Cumhuriyet'i kurduktan sonra demokrasiyi kurumsallaştırmayı düşündüğünü söyleyen İlhan'a göre;

⁸¹Demokrasi teorisinin klasik anlamından çağdaş anlamına evrilme aşamalarını ve bir süreç olarak ele aldığı demokrasinin temel argümanlarını demokrasi karşıtı düşünce şekilleriyle karşılaştırarak açıklayan kapsamlı bir siyaset bilimi çalışması için bkz. Robert A. Dahl, **Demokrasi ve Eleştirileri**, (Çev.Levent Köker), Türk Siyasal İlimler Derneği-Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

⁸²Attilâ İlhan'a göre, Cumhuriyetin demokrasiye doğru evrilme iradesinin ortaya konulduğu 30'lu yılların başından itibaren dünyada tam bir totalitarleşme rüzgarı esmekte, demokrasi, çürümüş, yozlaşmış bir rejim sayılıyordu. İtalya'da Mussolini, Almanya'da Hitler, Sovyet Rusya'da Stalin,

“ (Ancak)öyle olmadı. Cumhuriyet’in uzun zaman demokrasiye dönüşemediği malum. Daha da kötüsü yaşandı: Geniş tabanlı bir halk cephesine istinat ettirilmek istenilen, ekonomide ve kültürde tam bağımsız o sivil toplum tasarımı, zaman içinde, önce otoriter sonra totaliter bir karakter kazandı. İnsanın merak ettiği, halk cephesinin hangi süreç içinde bürokratik merkeziyetçi bir siyasal toplum aygıtına dönüştüğü!”⁸³

Attilâ İlhan’ın demokrasi düşüncesinin temel yapı taşı olan “halk hakimiyeti, onun düşünce sistematiğine göre, soyut, içi boş, tanımı belirsiz bir kavramsal tanımlama değildir. Ona göre “halk hakimiyeti”, halkçılığın doğal, siyasal sonucudur. İlhan’a göre, halkçılığın doğurduğu demokrasinin sağlam bir temele oturabilmesi ve yaşayabilmesi, yerleşebilmesi için öncelikle halkın karakterine uygun bir demokrasi sistemi oluşturulmalıdır. İlhan, böyle bir demokrasinin inşa edilebilmesi için aydınlara büyük bir görev ve sorumluluk misyonu yüklemiş; aydınların, özellikle de solcu aydınların kendilerini halktan, halk değerlerinden soyutlamadan demokratik sürece halkı katmanın peşinde koşmaları gerektiğini belirtmiştir. İlhan, Türk siyasal düşünce hayatında sıkça rastlandığını söylediği “seçkinci” aydınların Türk halkının henüz geri bir düzeyde olduğunu söyleyip, bazı reformları/devrimleri halka rağmen yapılmasını tasvip etmelerini ve halkın belli bir olgunluk düzeyine eriştikten, “belirsiz” bir tarihsel dönem geçtikten sonra demokratik sisteme geçilebileceği şeklindeki “vesayetçi demokrasi” anlayışına temelden karşı çıkmış, bir şey yapılacaksa, tıpkı Mustafa Kemal Atatürk’ün yapmış olduğu gibi, hayranlık beslediği Türk halkının değerleriyle ve Türk halkıyla birlikte yapılabileceğini söylemiş, gerçek demokratların, düşüncelerinin ve eylemlerinin tutarlı olması gerektiğinin altını çizerek Türk halkıyla ilgili bir umut beslemeyen, halktan uzak duran sözde ilerici aydınları eleştirmiş, aydınların hayat tarzlarının da halkçılığa dayanan demokrasiye uygun olması gerektiğini belirtmiştir. İlhan, halkla/Türk halkıyla ilgili kendi değerlendirmesini şu şekilde yapmıştır:

“Ben başından itibaren aynı istikamette yaşamışımdır. Hayat tarzım da solcudur. Para kazandığım zaman şöyle bir sıkıntıyla karşılaşıyorum, harcama kabiliyetim yok. Alışmamışım. Onun için o tarafı beni çok ilgilendirmiyor. Keyif şu bence: Nereye gitsem beni tanıyorlar artık. Bu ilginin nedenini, beni sevenler değil, sevmeyenler merak etmeli asıl.

İspanya’da General Franco, Macaristan’da Horthy, Romanya’da Antenoscu, Novreç’te Quisling gibi liderler ülkelerinde “tek millet, tek parti, tek şef” ilkesini sonuna kadar sürdürmüşlerdi. Dünyada genel bir eğilim olarak demokratik rejimlerin gözden düşürülmesi ve totaliter rejimlerin çoğalması eğilimleri Türkiye’yi de etkilemiş, 1930’lu yılların başlarından itibaren cumhuriyet rejimi yavaş yavaş demokratik amacından uzaklaştırılmış ve İsmet İnönü liderliğindeki totaliter bir sistem etkinliğini hissettirmeye başlamıştır. İlhan, **Bir Sap Kırmızı Karanfil**, s.142.

⁸³Y.a.g.e., s.143.

Bunun cevabını düşünseler, yanlış yapmaktan kurtulacaklar belki de. Çünkü benim başından beri bütün kerâmetim, Türk halkının bileşkesini yakalayabilmekte. Ben bu halkın çocuğuyum. Bir kere çok küçük yaşta, önce cezaevine girerek, sonra da Anadolu'da yaşayarak halkla içli-dışlı oldum ben. Tesadüfen de büyük sefaletin olduğu savaş yıllarına rastladı bu. Buradan Adana'ya trenle iki gün iki gecede gidiyorsun, altı kişilik kompartımanlarda 12 kişinin oturduğunu görüyorsun. Bu insanların içinde bulunmak, inanılmaz şeyler katıyor sana. Bunları gördükten sonra halkını başka türlü tanıyorsun. Bir şehirlinin bakış açısı olmuyor bu. Çünkü şehirlinin halka bakışı, kapıcıya bakışından ibarettir. Gerçek manada halkı görmez. Bu bir tek subaylarda vardır. Çünkü bizim ordumuz halk ordusudur. Kendisinde bu halkı adam etmek gibi bir misyon vehmetmeyenler, her zaman halka yakın olmuştur benim kanaatimce. Kendinde bu türden misyon vehmedenleri de halk bir güzel doğrultur zaten. Çünkü ben Türk halkının sağduyusuna dehşetli inanırım. 700 sene gık demediği bir hanedana, bir ay içerisinde karşı çıkmıştır. Bana 68 kuşağından insanların gelip “Bu halkla hiçbir halt olmaz” dedikleri zamanlar oldu. Onlara cevabım hep aynı olmuştur: “Kemal Paşa hangi halkla yaptı?” Kemal Paşa bu halkla Milli Mücadele yapabildiyse, kabahati kendinde arayacaksın.”⁸⁴

Attilâ İlhan'ın siyasal düşüncesi çerçevesinde “halk hakimiyeti” olarak algılanan demokrasi, bununla birlikte her şeyden önce cumhuriyetçi ve laik bir kültür ile tamamlanırsa gerçek zeminine oturabilir. Bunun tersi de doğrudur; cumhuriyetçilik ve laiklik de ancak demokratik bir kültür ile anlam kazanabilir. İlhan, demokratik sistemin düzenli olarak işleyebilmesi için demokratik kültürün, temel insan haklarının önemli olduğunu vurgulamıştır. Ona göre çağdaş demokrasinin aynı zamanda ahlaki bir zemininin de olması gerekmektedir. Bu da mutlaka sosyallikle, işçi sınıfı değerleriyle tamamlanması gereken ulusal, laik, liberal burjuva ahlakıdır. İlhan, bu düşünceleri doğrultusunda aynı zamanda bir “kültür devrimi” süreci olan Türk İnkılabı'nın ulusal demokratik laik bir toplumsal dönüşüm sürecinde bireysel özgürlüklerin önünü açmayı hedeflediğini ifade etmiştir. Ona göre bireysel özgürlükler cumhuriyet düşüncesinin olmazsa olmaz unsuru olmalıdır. İlhan'ın, zaman zaman özellikle Ramazan aylarında gündeme gelen, ibadet ile ilgili müdahaleler ve dinsel hoşgörüsüzlük vesilesiyle yapmış olduğu aşağıdaki saptama onun Cumhuriyet rejiminde demokratik, bireysel özgürlüklerin sınırlarıyla ilgili olarak yaklaşımı konusunda ipucu vermektedir:

“Cumhuriyet Polisi, Ramazan'da kimin oruç tuttuğu, kimin oruç yediğiyle ilgilenmez: laik bir yönetimin polisidir o! Anadolu İhtilali, laik ve ulusal bir toplum(millet) yaratmış: şeriat hukuku ve ahlakını, adına ‘inkılaplar’ dediğimiz genel ve hızlı bir ‘kültür devrimi’ ile tasfiye ederek, laik burjuva ahlakına yönelmiştir. Hep biliyoruz, bu ahlak insan haklarına ve hoşgörüye dayanan, liberal bir ahlak: bireylere, kimsenin ‘hodbehod’ karışamayacağı ‘temel haklar’ tanımakta, bunları yasal güvenceye bağlamaktadır. Cumhuriyetlerde, polisin görevlerinin en önemlisi, hukuk devletinin güvence altına aldığı bu temel hakları, bireylerin

⁸⁴M.Salih Polat, “Attilâ İlhan ile Söyleşi”, NTVMSNBC, 20.03.2003.

rahatça kullanabilmesini sağlamaktır: bilinmez hangi güvenlik anlayışı, otorite idraki ile engellemeye değil!"⁸⁵

Bazı kesimlerin cumhuriyet ve demokrasi kavramalarını karşı karşıya getirmesine, her iki kavramın birbirlerinin zıddıymış gibi düşünce ortaya koymalarına karşı olan, Türkiye özelinde bu tür değerlendirmelerin kasıtlı olarak yapıldığını düşünen Attilâ İlhan, cumhuriyet ile demokrasinin birbirini tamamlayan iki tarz olduğunu ancak yine de her iki kavramın aynı olmadığını düşünmektedir.⁸⁶ Ona göre demokrasiye de dönüşürse mükemmel olmakla birlikte her cumhuriyet demokrasi değildir, her demokrasi de cumhuriyet değildir. Örneğin Doğu Bloku'nun sosyalist cumhuriyetleri totaliter rejimlerdi, yani demokrasi değillerdi. Yine, İngiltere ve İsveç'te demokrasi olmakla birlikte rejim cumhuriyet değil, meşruti krallıktır. Böyle bir ayırım yaparken İlhan, sık sık demokrasi ve cumhuriyeti, hakimiyet ve iktidar kavramlarına dayanarak karşılaştırmıştır. Ona göre, demokrasi iktidar süreciyle alakalıdır, hakimiyeti değiştirmek için kullanılacak bir araç değildir. Hakimiyet siyaset ile değil, inkılap ile değişir, ki Mustafa Kemal inkılabı, Mustafa Kemal'in veciz ifadesi olan "hakimiyet bila kaydü şart milletindir" sözüyle net olarak ortaya koyduğu gibi, bunu gerçekleştirmiş ve Cumhuriyet'i getirerek hakimiyeti değiştirmiş, saltanattan almış millete devretmiştir. Ancak bu hakimiyet şekli, çoğu liberalin yanlış olarak savundukları gibi demokrasiyle, bireysel özgürlüklerle çelişen bir hakimiyet şekli değil, bilakis demokrasinin de olmazsa olmaz şartıdır. Türkiye'deki sorun, hakimiyetle ilgili değil, iktidarla/iktidar süreciyle ilişkili olan/olması gereken demokrasi adına hakimiyet şeklinin değiştirilmeye çalışılmasıdır ki, İlhan'a göre, Cumhuriyet'e düşmanlık besleyen liberallerin anlayamadığı şudur:

"..demokrasiyle 'inkılâp, olmaz; iktidar, yani hükümet değişir, bu siyasettir. İttihat ve Terakki'yi 'islahatçı', Müdafaa-i Hukuk'u 'inkılapçı' yapan, işte bu farktı: İttihatçılar, geldikleri zaman da, gittikleri zaman da, 'hakimiyet' Osmanlı'daydı ama, Halk Fırkası'na

⁸⁵ İlhan, **Ulusal Kültür Savaşı**, s.126.

⁸⁶ Attilâ İlhan cumhuriyet ve demokrasi ayırımının nasıl oluştuğu üzerine şöyle bir değerlendirme yapmıştır: "... 'cumhuriyet' ve 'demokrasi' aynı şey değildir; aynı zaman ve yerde, meydana çıkmamıştır: 'Cumhuriyet' 'Aydınlanma' ertesinde, 'Fransız İhtilâli' ile oluşuyor; 'ansiklopedistler'in geleceğe dönük, devrimci bir toplum projeksiyonudur. 'Demokrasi' zamanla, İskandinav ve Anglosakson toplumlarında, (buraya dikkat!) hâkimiyetin halka intikali söz konusu olmadan; sadece 'iktidar', 'soylular'dan halka geçirilerek oluşturuluyor; şu halde bazı cumhuriyetler vardır, bir manada demokrasi olmayabilir; bazı demokrasiler vardır, demokratça davranmayabilir..." Attilâ İlhan, "Neden Öyle Olmadı Da Böyle Oldu...", **Cumhuriyet Gazetesi**, 30.03.2005.

dönüştüğünde, artık ‘bilâ kayd ü şart millet’in’ olmuştu. ‘Cumhuriyet’, halk hâkimiyetinin adıdır; ‘demokrasi’, iktidara kimin geleceğini, seçme hakkını, halka vermiştir ama; bu hak, ‘cumhuriyet’e karşı kullanılamaz: Bütün ‘cumhuriyet’ anayasalarının, birinci maddesi buradan geliyor.”⁸⁷

Görüldüğü gibi Attilâ İlhan, cumhuriyet ve demokrasi kavramları arasındaki ilişki ile ilgili olarak hem bu konuda “cumhuriyete” ağırlık verip “demokrasiyi” dışlayan çoğu Kemalist’ten hem de “cumhuriyeti” boş verip demokrasiyi cumhuriyetin zıddıymış gibi öncelikli hale getirerek savunan liberallerden farklı düşünmektedir.⁸⁸ Buna bağlı olarak İlhan, demokrasi ve sivil toplum ilişkisi çerçevesinde de hem sivil toplumu tamamen reddeden çoğu Kemalist’ten hem de sivil toplumu yanlış yorumlayarak sermayeyle(dolayısıyla iktidarla) içkinleştiren liberallerden farklı düşünmüştür. Özünde bir iktidar süreci çerçevesinde değerlendirilebilecek olan demokrasi düşüncesi ile yine asıl amacı siyasal iktidarı etkilemek olan gerçek sivil toplum arasında doğrudan bağlantı olduğunu, sivil toplumsuz bir demokrasi olamayacağını savunmasına rağmen yenedünya düzeninin kapitalizmle bağlantılı sahte sivil toplumculuğunu da şiddetle eleştiren İlhan, Türkiye’deki demokrasi çerçevesinde “siyasal toplum” ile “sivil toplum” arasındaki kavramsal farklılığı açıklamış ve bu çerçevede Türk demokrasinin eksikliklerini dile getirmiştir. Türkiye’deki her darbeden sonra en büyük darbe destekçilerinin basın ve meslek kuruluşlarından, sendikalardan yani sözde sivil toplum örgütlerinden geldiğini belirten, her üç askeri müdahale sonrasında millet hakimiyetine yönelik darbeyi adeta kutlayan, devlet erki çerçevesinde sürekli olarak gözaltında tutulan Türk sivil toplumunun gerçekte sivil toplum olmadığını söyleyen İlhan’a göre;

“Siyasal toplum, milletin devlet olarak yapılanmasıdır, ‘merkeziyetçi’ bir aygıt! İktidar ondadır belki ama, hakimiyetin millete ait olması gerekir: halk ‘uhdesindeki’ hakimiyeti kullanarak, iktidarı değiştirebilir. O ki halkın hakimiyeti lafta kalıyor, o ülkede ‘siyasal toplum’un emrivakisinden; ya da, merkeziyetçi bir bürokrasi diktasından söz edilebilir: totaliter ülkelerdeki durum budur. Sivil toplum, tam tersine, halkın yönetimini kendi başına

⁸⁷ İlhan, **Yıldız, Hilal ve Kalpak**, s.63-64.

⁸⁸ Tabii, aslında hem cumhuriyeti hem de demokrasiyi içine sindiremediği halde, demokrasiyi kendi dinci totalitarizminin veya dinsel toplum tasarımının gerçekleştirilmesi doğrultusunda bir araç olarak gördüğü için güncel politik tartışmalarda ısrarlı demokrasi savunuculuğu yapan “siyasal İslamcı” ve/veya “ılımlı İslamcı” kesimin Attilâ İlhan’dan tamamen farklı bir çizgi içerisinde olduklarını söylemeye gerek yoktur. İlhan, ayrıca Marksistlerin çoğunun savundukları şekliyle; “evrimci demokrasi”, “evrimci cumhuriyet” düşüncelerine de karşı durmakta, cumhuriyetçi ve demokratik sürecin sosyalist bir düzene geçinceye kadar ilerici ancak geçici bir aşama olduğu tezini reddetmiş, sosyalist bir düzenin de pekala cumhuriyetçi ve demokratik olabileceğini/olması gerektiğini çeşitli yazı ve söyleşilerinde ısrarla savunmuştur.

örgütlemesi; üstelik bazılarının sandığı gibi, sadece ‘Yardımsaverler’, ‘Mahalli Güzelleştirme Dernekleri’, ‘Kadın Hakları Platformu’ ve benzerlerini kurup da değil; sonunda üretimi ve dağıtımı, örgütlemeye(özyönetim) kadar götürerek! Anlaştık mı? İdeal sosyalizm, devletin(‘siyasal toplumun’) eriyip kaybolacağı bir ‘sivil toplum’ tasarımıdır. Çok mu şaştınız? Demokrasiler, sivil toplumun siyasal topluma etkili olduğu oranda sahibidir. Siyasal toplumun –yani devletin-el altından ya da açıktan açığa sivil toplumu kontrol ettiği ülkeler, adı cumhuriyet ya da demokrasi de olsa, demokrasi sayılmazlar. Türkiye’nin başındaki dert budur.”⁸⁹

Attılâ İlhan, gerçek “sivil toplum” derken her şeyden önce üretim sürecini, yani emekçileri, işçi muhalefetine dikkate almış ve sivil toplumun iktidarın bir ideolojik aracı değil, iktidar üzerinde yaptırımı olan üretici halkın “özyönetim gücü”⁹⁰ olduğunun altını çizmiştir. İlhan’a göre demokrasinin gerçekten işlevsel hale gelmesinin yegane koşulu da bu üretimden gelen gücün demokratik siyasal sürece katılımının en somut görüntüsü olan özyönetimdir.⁹¹ Ancak, İlhan’a göre; 1980’li yıllardan sonra dünya ekonomisine/siyasetine hakim olan neo-liberalizm ve küreselleşme, kendine uygun bir sivil toplum(NGO) yaratmıştır ki, Doğu Bloku ülkelerinde “turuncu devrimler”in örgütlenmesi çalışmalarında, Yugoslavya’nın parçalanması ve Irak’ın işgali sürecindeki tavırlarında emperyalizmin hizmetinde ulusal devletlerin altını oymaya çalışan, “liberalizme tapan örgütler” olarak küresel

⁸⁹İlhan, **Bir Sap Kırmızı Karanfil**, s.55.

⁹⁰Özyönetim kavramı dar anlamda işçilerin üretim sürecine katıldığı, fabrikaların/üretim mekanlarının işçilerin de katıldığı bir demokratik yönetim sistemiyle faaliyet yürütmesi olarak bilirse de zamanla, özellikle sosyalist siyasal düşünce içerisindeki tartışmalardan sonra(Proudhon, Karl Marks, Gramsci vs.) bu kavram anlam genişlemesine uğramış ve işçi denetiminin etkin olduğu “bütünsel bir yeniden üretim tarzı”nın belirlediği, Sovyet Sosyalizminin totaliter sisteminden farklı, esas olarak “insan özgürlüğü”nü temel alan (Attılâ İlhan’ın da benimsediği düşünce tarzı olan) yeni bir “sosyalist demokrasi” sistemi olarak anlaşılmağa başlanmıştır. Sosyolog Kadir Cangızbay, özyönetim ile ilgili bu anlam genişlemesi sürecini şu şekilde açıklamıştır: “Özyönetim sözcüğünden genellikle anlaşılan, bir işletmenin orada çalışanların tümü veya işçiler tarafından demokratik yönetimidir. Bu anlayış, özyönetim kavramına yalnızca alansal-nicel bir sınırlama getirir gibi görünse de, aslında kavram nitelik değiştirmekte ve özyönetim, bir işyeri yönetme-örgütleme tekniğine indirgenmiş olmaktadır. Oysa özyönetim, yalnızca ekonomik üretim sistemini değil, toplumdaki kurumların tümünü kapsayan, ulusal düzeyde bir sistem olarak anlaşılmağa zorundadır.” Kadir Cangızbay, **Sosyalizm ve Özyönetim**, Ütopya Yayınları, Ankara, 2003, s.155. İlhan’ın demokrasinin sağlamaştırılması, sanallıktan somutluğa yani gerçeğe dönüşmesi anlamında altını çizdiği “özyönetim” kavramı da bu genişlikte anlaşılması gereken bir özgürlükçü-sivil toplumcu(siyasal toplumun karşıtı anlamında) bir özyönetim modelidir.

⁹¹Attılâ İlhan’ın sivil toplum anlayışının, sosyalist siyasal düşüncede önemli bir etkiye sahip olan Gramsci’nin sivil toplum anlayışına daha yakın olduğunu söyleyebiliriz. Gramsci, toplumsal-siyasal süreci ve iktidar ilişkilerini incelerken “politik toplum”– “sivil toplum” ayrımı yapmış ve devletin politik toplum ile sivil toplum arasında bir mekanizma işlevi içerisinde olduğunu söyleyerek, sivil toplumun her şeyden önce “maddi yaşam koşulları” ile ilgili bir alan olduğunu vurgulamıştır. Ona göre elbette, devletin dengede kalmasını sağlayan süreçlerden birisi olan “maddi yaşam koşulları”nın belirleyici ögesi, özel üretim sistemi, yani büyük ölçüde emekçilerdir. Antonio Gramsci, **Hapishane Defterleri**, (Çev.Kenan Somer), Onur Yayınları, İstanbul, 1986, s.101.

bir güç haline gelen bu sivil toplumun, küresel iktidarla ve yerel iktidarlara içli dışlı olma durumları, sermaye ile doğrudan veya dolaylı bağlantıları dikkate alındığında gerçek sivil toplumla ve demokrasiyle alakası olmadığı gibi, bu “sivil toplum”, globalleşmeci totalitarizmin bir aparatı işlevi görmektedir.⁹²

2.2. Türkiye’de Demokrasi Geleneği

Attilâ İlhan’a göre, özünde bir ulusal kurtuluşçu ve demokratik “halk cephesi” hareketiyle başlayan Kemalist Türk İnkılabı ile birlikte Türkiye, demokrasi rotasına girmiştir. Elbette, demokrasinin yerleşmesini zorlaştıran tarihsel, sınıfsal ve kültürel etmenler vardır, olmuştur ve olacaktır. Ancak, temeldeki bu demokratik Atatürkçü doğrultu, sürekli olarak başka yönere kaydırılsa da, kesintiye uğratılsa da mevcudiyetini korumaktadır. Yani, hiçbir siyasal çevre, grup kendi anti-demokratik düşünce şekillerini Atatürk’ü ve Türk İnkılabı sürecini dayanak noktası göstererek savunamaz ve hiçbir siyasal düşünce çevresi de Türkiye’deki demokratik tıkanıklığı Türk İnkılabı’na, kurucu Atatürk ilkelerine bağlayamaz. Çünkü, ülkenin demokrasi rayından çıkarılarak başka bir yola, totaliter yollara sokulması girişimleri daha Atatürk’ün sağlığında başlamış ve Atatürk bu girişimleri engellemek için ciddi bir savaşı vermiştir. Ancak ölümüyle birlikte Atatürk’ün, Türk İnkılabı içerisinde, Türkiye’nin tarihsel özelliklerine ve elbette çağdaş değerlere uygun bir şekilde oluşturmaya çalıştığı demokratik sistem de sekteye uğratılmış, Atatürkçülük bambaşka, demokrasi dışı mecralara götürülmüştür.

Attilâ İlhan’a göre Türkiye’de demokrasiye geçiş büyük ölçüde dış konjonktüre dayandığı ve İsmet İnönü Hükümeti’nin solcuları, sendikacıları dışlayan, hatta bütün sol unsurlar üzerine baskı oluşturan yaklaşımları nedeniyle daha başlangıçta eksikli demokrasi olarak başlamıştı.⁹³ İlhan’a göre, İnönü, İkinci Dünya

⁹² Attilâ İlhan, “...Meğer ‘Dolar’lar ‘Cebellezi’ymiş?..”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 26.07.2004.

⁹³ Türkiye’de çok partili rejime geçişin İkinci Dünya Savaşı sonrasında kamplara ayrılan dünyada Batı Sistemi’ne dahil olmak isteyen İnönü Hükümeti’nin “mecburiyeti”nin etkili olduğu dolayısıyla çok partili düzene geçişin dış konjonktürün etkisiyle, zorlamasıyla olduğu yönünde görüş içeren çok sayıda çalışma vardır. Bunlardan birisi için bkz. Necdet Ekinci, **Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004. Yine, Türkiye’nin çok partili demokrasiye geçme sürecini inceleyen çalışmaların büyük bir kısmında; demokrasinin temel yapı taşları olan işçi sınıfı ile

Savaşı'ndan sonra, Rusya'nın güdümüne de girmemek için, savaş'ın galibi olan Batı Sistemi'ne dahil olmak zorunda olduğunu düşünmüştü. Bu düşüncedeki İnönü, elbette faşizme ve totalitarizme karşı bir zafer kazanan Batı sisteminin o dönemdeki temel değeri olan demokrasiye geçmek zorunda hissediyordu kendisini. Kendisinin Başkan, şef olduğu rejimin de totaliter özellikler taşıması, yeni demokratik dünya sistemi içerisinde yer almak isteyen İnönü için bir handikapı ve İnönü, alelacele, birdenbire, çok partili demokratik düzen anlamında, demokrasiye geçme kararı almıştı. İlhan, bu şekilde “apar topar” demokrasiye geçişin kendisinde ve çevresinde nasıl bir his uyandırdığını, bu demokrasiye geçiş kararının İnönü rejiminin yerleşik totaliter özelliklerine uygun olarak nasıl bir eksiklik taşıdığını şöyle ifade etmiştir:

“O ne heyecandı: 'İnönü 'Cumhuriyeti' , faşizan 'totaliter' karakterini bırakıp, 'demokrasi' ye yöneliyor; II. Dünya Savaşı'nın sonu, San Francisco Konferansı'na katılmak için, 'Demokrasi'nin esas alınması, Ankara 'nın rahatını kaçırdı; çünkü, olayın 'tevâtürü' bile, 'Solcular'ın, 'haddini tecâvüz(!) etmesine' neden oluyor; şu Tan gazetesine, şu Yeni Dünya gazetesine, şu Gün mecmuasına baksanıza! Sorun 4 Aralık 1945 günü, 'Gençliğin' galeyâna gelip, muazzam bir nümâyişle, gazeteleri basması; yalnız basmak mı, ortalığı darmadağın etmesiyle, çözülüyor. Tuhaftır ama, o kadar ihtiyatlı ve tedbirli olduğu iddia edilen İsmet Paşa , artık özendiği Batılı demokrasilerin harcında, 'Solculuğun' ve 'Solcular' ın olduğunu unutmuş görünüyor.. Bu, birinci yanlış! İkincisi, 16 Aralık 1946 'da yaşandı: 'Sınıf esaslı üzerine cemiyet (dernek) kurulması' serbest bırakılınca, çat çat, 'Sosyalist' partiler kuruluyor; onların çevresinde, 'Sosyalist' sendikalar: Esat Âdil Bey (Müstecâbi) ve onun Türkiye Sosyalist Partisi; Dr. Şefik Hüsnü Bey (Değmer) ve onun 'Türkiye Köylü ve İşçi Emekçi Partisi'; 'Gün', 'Gerçek', 'Yığın', 'Sendika', 'Başak' gibi yayın organları, vs. İşte Türkiye 'nin 'demokrasi' sayılması için, elverişli bir ortam mı diyeceksiniz; yanılıyorsunuz; faaliyetleri altı ay kadar ancak sürecektir; bir Sıkıyönetim Kararıyla, partiler de kapatılır, sendikalar da; 'mesûlleri derdest edilip' tutuklanırlar. Bu, ikinci yanlış! Cumhuriyeti'ni, iyice yozlaştığı totaliterlik 'ten, demokratlığa' taşımak isteyen İsmet Paşa; 'Demokrasi'nin 'olmazsa olmaz' ana şartını görmezden geliyor; onun, 'sol ayağını keserek' işe başlıyordu.”⁹⁴

Attilâ İlhan, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren doğrultusunun demokrasi olduğunu, bu doğrultuyu bizzat Mustafa Kemal'in düşünce ve eylemlerinde gözlemlemenin mümkün olduğunu düşünmektedir. Ancak, İlhan'a göre yine Cumhuriyet'in başından beri demokrasi ufku olmayan, demokrasinin Türk halkı için

---

burjuvazinin sömük olması, Türk devrimsel sürecinin askeri ve sivil bürokrasiye dayalı olarak gelişmesi çok partili siyasal sisteme geçişten sonra rejimin “eksikli demokrasi” olarak devam etmesinin nedenleri olarak kabul edilmiştir. Örneğin bu tezi destekleyen veriler içeren kuramsal ve ampirik bir çalışma için bkz. Gencay Şaylan, **Türkiye’de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji**, V Yayınları, Ankara, 1986. Ayrıca, Türkiye'nin demokratikleşmesini kendi iç dinamikleri, eski ve yeni kurumsal-kültürel yapıların diyalektiği çerçevesinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e doğru iktisadi, sosyal, kültürel temelde gelişen bir tarihsel süreç içerisinde inceleyen ve demokrasiye geçiş sorunlarını bu bağlamda arayan kapsamlı bir çalışma için bkz. Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İmge Yayınları, Ankara, 2008.

⁹⁴Attilâ İlhan, “..Temeli Yanlış Atıldı!..”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 31.03.2004.

lüks olduğunu düşünen totaliter kafalı bir yönetici elit kadro da vardı ve Mustafa Kemal ile bu kadro arasında başlangıçtan beri bir gerilim söz konusuydu. İlhan'a göre bu demokrasi dışı eğilimler -her ne kadar daha sonra zoraki olarak demokrasiye geçiş kararını da o vermekle birlikte- İsmet İnönü çevresinde toplanmıştı. Ona göre, Mustafa Kemal, “demokratik gelişim” konusunda İsmet Paşa'ya karşı o kadar güvensizdi ki, Cumhurbaşkanlığı görevini ifa ederken bir yandan da onu takip etmiş, İnönü'ye karşı en etkili muhalefeti yine Mustafa Kemal yapmıştı. İlhan'a göre Atatürk'ün, İnönü'nün diktatörlüğe heveslendiği konusunda şüpheleri vardı. Hatta, sırf bunu önlemek için, onu dengelemek üzere Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuştu. Yine İlhan'a göre İnönü ile Atatürk arasındaki ihtilaf özellikle 1930'lu yıllarda keskinleşmişti. İlk ihtilaf konusu Atatürkçülük yorumuydu. Atatürk, -biraz da İsmet İnönü çevresine denge olması açısından-kendisine yakın olarak gördüğü Şevket Süreyya ve Yakup Kadri gibi aydınların çıkardığı Kadro dergisini destekliyordu. İsmet Paşa ise Kadro dergisi çevresinin, kendi denetimlerinde olamayan Kemalist/Atatürkçü bir ideoloji oluşturma gayreti içerisinde olmasından rahatsızlık duymaktaydı. İlhan'a göre İnönü ve çevresi, kendi güdümlerinde totaliter bir rejim inşa etmeleri sürecinde önlerinde bir engel teşkil edeceğini düşündükleri Kadro dergisi çevresini kendi denetimlerinde tutmak veya tasfiye etmek için her yolu denemişler, başarılı olamayınca derginin devam etmesi için “olmazsa olmaz” kişi olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nu “zoraki diplomat” olarak Kabil Büyükelçiliği'ne tayin etmişlerdir. İlhan'a göre, Atatürk ile İnönü arasındaki ipleri tamamen koparan esas gelişme-daha önceki bölümde de aktardığımız gibi-Başbakan olan İsmet Paşa ve CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in CHP tüzüğünü ve programını Faşizm ve Nazizm'den örnek alarak tamamen anti-demokrat bir şekilde yenileme girişimleriydi. Atatürk, İnönü ve çevresinin bu girişimlerinin sonunda ülkeyi diktatörlüğe doğru sürükleyeceğini düşündüğü için bu girişimlere son vermiş ve İsmet İnönü çevresini Hükümet ve Parti çevresinden uzaklaştırarak yine bir denge unsuru olmak üzere onların zıddı olan “liberal demokrat” eğilimli Celal Bayar'ı Başvekil olarak atamıştır.⁹⁵

⁹⁵Nuray Soysal, “Attilâ İlhan ile Söyleşi”, **Tempo Dergisi**, 11 Ekim 2005. Hikmet Bila ise bu dönemde Celal Bayar'ın öncülüğündeki İş Bankası çevresi(Bankacılar) ile İsmet İnönü'nün devletçi

Attilâ İlhan'a göre Türkiye'de demokrasi, tarihsel-toplumsal gelişim süreci dünya demokrasi tarihinin "klasik şeması"na uymadığı için ciddi bir sarmalın içindedir. Yani, ona göre toplumsal sınıfların düzeyi demokratik bir toplum oluşturmaya elvermeyen Türkiye'de iktidar da muhalefet de sosyal sınıfların bilinçli sınıfsal çıkarlarına göre değil, halkın kolektif refleksine ve tepkisine göre belirlenir, seçimin sadece böyle bir işlevi vardır. İlhan bu çarpık siyasal anlayışın Meşrutiyet'ten bu yana değişmediğini düşünmektedir. Ona göre, Türkiye ilk kez çok partili demokrasiye geçtiğinde totaliter bürokrasi diktasından bunalmış olan halk, bilinçle değil, aynı "tepkici" mantıkla oylarını Demokrat Parti'ye vererek onları iktidar yapmıştı. Yani seçmen, "eski dikta yönetim olmasın da kim olursa olsun" mantığıyla hareket etmişti. İlhan'a göre 1990'lı yılların ortalarında ve 2000'li yılların başında dini referans olarak kullanan partilerin bu kadar yüksek oy almaları ve iktidar olmaları da aynı demokrasi sarmalının yansımalarıdır. Bunu şöyle izah etmiştir:

"Bana sorarsanız, son iki seçimde, aynı mantık çalıştı; ağırlığı laikliğe vermiş görünen, aslında 'alafranga/kompradorluğu belli (yani 'çağdaş' değil de, 'Batılı') Oligarşi (Burjuvazi + Bürokrasi) olmasın da, kim olursa olsun! Halkın tepkisi budur; resmi açıklamalarda bu, Sol'un yenilgisi sayılıyor; Sağcılar, zafer çılgınlıkları atıyorlar; acaba gerçekten öyle mi? Hiç sanmıyorum, sebebi basit: 'Sağcılık' ve 'Solculuk', Demokrasi Sözlüğü'nde 'ekonomik' bir anlam ve içeriğe sahiptir; oysa bizdeki bu 'tasnif' daha çok 'kültürel', üstelik 'yüzeysel'!"⁹⁶

Attilâ İlhan, Türk demokrasi tarihinde, "46 ruhu" olarak nitelendirilen çok partili döneme geçiş sürecinin "40 Karanlığı" adını verdiği İnönücü dikta dönemine karşı ciddi bir muhalefeti yansıttığını bu yüzden, İnönücü tek parti diktasının zulmü altında ezilen diğer sosyalistler gibi, bu demokrasiye geçiş dönemini önemseydiğini

---

ekibi arasında keskin bir iktidar mücadelesinin olduğunu ve katı devletçi politikalardan rahatsız olan tüccar çevrelerinin teşvikiyle Bankacı grubun, yoğun kulis çalışmaları sonucunda Atatürk'ün ikna edilerek İnönü ekibinin tasfiye edilmesini ve Celal Bayar'ın 1937'de Başbakan olmasını sağladıklarını belirtmektedir. Bila'ya göre; "Atatürk'ün son yıllarında kesinleşen bir gerçek vardır: Paşacılar (*İnönücüler-devletçiler*) ve Bankacılar kavgasının galibi, bu dönemde bankacılardır..." Hikmet Bila, **CHP Tarihi(1919-1979)**, Doruk Matbaası, Ankara, 1979, s.120.

⁹⁶Attilâ İlhan, "...Neden Hep Böyle Oluyor!?" **Cumhuriyet Gazetesi**, 05.04.2004. İlhan'a göre; "demokrasimizde görünüş iktidar/muhalefet çelişkisi, laiklik/Müslümanlık ya da alafrangalık /alaturkalık şekline yozlaşıyor; görünmez çelişkisiyse, işçiye ve köylüye karşı, aralarında uyumuş olan, yeni ve lümpen burjuvazi ile bürokrasinin 'ülkeyi kimin yiyeceği' tartışmasına indirgenmiş oluyordu. 1950 sonrasında yaşanan budur: DP, AP, DYP, ANAP (yeni liberaller) iktidar oldular mı, kültürel düzeyde alaturkalık ve gericilik; piyasada tüccar ve sanayici egemenliği görülmüş; CHP, DSP vb. kısacası bürokrasi iktidar oldu mu, İnönü tipi 'Tanzimat Alafrangalığı', memurların egemenliği öne çıkmıştır." Attilâ İlhan, "...Yanlış'ın Adı, Yoksa, 'Bush Jr.' mi?..", **Cumhuriyet Gazetesi**, 02.02.2005.

ifade etmiştir. İlhan'ın belirttiğine göre; 46 ruhuyla iktidara gelen Demokrat Parti - iktidara yerleştikten sonra solculara yönelik olarak benzer baskıcı politikaları uygulamaya koymadan önce, iktidarının ilk yıllarında dönemin etkili solcularından ciddi biçimde destek almıştı. İlhan'a göre;

“..özgürlüğe olan susuzluk sağdan sola bütün intelligentsia'yı DP'yi desteklemeye götürmüştü. DP de zaten, temelden, teşebbüs özgürlüğü gibi sloganlarla gelmiyor muydu? Haliyle önemli ve büyük bir koalisyon teşekkül ediyor, gerçekte eşraf burjuvazisi ve devlet kapitalizminin imtiyazlıları ile desteklenmiş bir bürokrasiyi temsil eden tek parti diktasına karşı bir özgürlük cephesi yaratılmış oluyordu. İşte bunun adı '46 Ruhı' idi.”⁹⁷

Ancak, Attilâ İlhan, iktidara gelme sürecinde geniş bir toplumsal destek alan Demokrat Parti'nin bu avantajını iyi kullanamadığını, en başta kendisini başlangıçta destekleyen, DP'yi Türkiye'nin demokratikleşmesi için bir fırsat olarak gören dönemin özgürlükçü solcuları ve CHP sempaticileri Kemalistler olmak üzere, farklı siyasal düşüncedeki bütün toplumsal-siyasal kesimleri, hatta bağımsız düşünen liberalleri bile susturmaya, sendikaları/işçi muhalefetini baskı altında tutmaya ve yeni bir totaliter dönemi inşa etmeye başladı. Bu gözlemlerinden yola çıkarak İlhan, Atatürk'ün ölümünden sonra, Atatürk'ün bir “ulusal ülkü” olarak hedef gösterdiği “çağdaş demokrasi” kültürünün bir türlü yerleşemediğini, Türk siyasal hayatının çok partili döneminde faşizan bir iktidar kültürünün egemen olduğunu tespit etmiştir. İlhan, bu çarpık demokrasi görüntüsünün en büyük nedeni olarak iktidara gelme sürecinde, iktidarı denetleyecek yegane etkin demokratik güç olan toplumsal sınıfların(bir ölçüde sivil toplumun) ve işçi muhalefetinin belirleyici/güçlü olmamasını, var olmaya çalışan muhalefetin de iktidarlar tarafından sürekli olarak

⁹⁷Attilâ İlhan, **Faşizmin Ayak Sesleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975 s.185. İlhan, Türk demokrasi tarihini incelerken İnönü dönemi CHP'sinin Türk siyasal yaşamındaki parti örgütlenmeleri üzerinde ciddi bir şekilde olumsuz bir iz bıraktığını sık sık yinelemiştir. Bu örgütsel yapı benzerliği hemen bütün sağ partilerde görülmektedir. Hatta, İlhan, özellikle faşist olarak nitelendirdiği 1970'li yıllardaki MHP'nin yapısının da tıpkı CHP'de görüldüğü türden, örgütten ziyade totaliter bir aygıt olduğunu düşünerek bir ölçüde faşizm ile İnönücülük arasındaki benzerliği vurgulamaya çalışmıştır. Ancak İnönücü CHP'nin yeni bir versiyonu olarak nitelediği MHP'nin 1970'li yıllarda bilinçlenmiş halkın teveccühüne ulaşamadığını belirten İlhan'a göre; “Türk halkı İnönücü devlet kapitalisti diktanın belasıdan kurtulalı henüz yirmi yıl geçmeden bir yenisini oylarıyla elbet iktidara getirmeyecekti. Getirmede de. Aygıtsal özellikleri; otoriter hevesleri bireysel eylem biçimleriyle, ‘aşırı’ bir siyasal takım olarak MHP girdiği bütün seçimlerde seçmenlerin ‘İltifatına’ kavuşamadı, ufak bir parti olarak kaldı.” İlhan, **Hangi Sağ**, s.214. İlhan, Demokrat Parti ve Adalet Partisi geleneğinin (öncesinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası, sonrasında Anavatan Partisi'ne kadar uzanan bir siyasi gelenek) ideolojisinin de “küresel sistemin işbirlikçiliği”, “liberal ekonomi yandaşlığı” ve “anti-komünizm” olduğunu düşünmektedir. Üstelik, İlhan, DP ve AP'nin soğuk savaş döneminde iyice kemikleşen komünizm ve sol düşmanlığının “ırkçı aşırılığa” meyleden MHP'den de “dinci aşırılığa” meyleden MSP'den de çok daha kuvvetli olduğunu ifade etmiştir. **Y.a.g.e.**, s.165.

baskı altında tutulmasını göstermiştir. Aslında, İlhan'a göre bir burjuva demokrasisi kurmak üzere iktidara gelen ve iktidara gelir gelmez farklı bir rota izleyen-işçi muhalefetini ve bu muhalefetin siyasal temsilcilerini bastıran- Demokrat Parti'nin de anlayamadığı veya o dönem için işine öyle gelen gerçek şeydu ki; "işçi muhalefeti olmayan burjuva demokrasisi olmaz; olursa, onun adı 'gizli faşizm'dir."⁹⁸

Attilâ İlhan'a göre bir demokratik rejimin çağdaş demokratik bir niteliğe kavuşabilmesi için o rejimde temel üretici güç olan işçi sınıfının, işçi muhalefetinin temsilcisi olan bir partinin, demokratik bir sol partinin ya iktidar ya da ana muhalefet partisi olması gerekmektedir. Bu mümkün değilse, hiç olmazsa işçi muhalefetinin gerçek sivil toplum yoluyla, güçlü sendikal hareket ve sendikal araçlarla iktidar sürecinde belirleyici olması, yaptırım gücünden(grev) çekinilen bir örgüt, siyasal partilerin taleplerini dikkate almak zorunda kaldıkları bir toplumsal güç merkezi olmalıdır. Ancak Türkiye demokrasisini daha kuruluş aşamasında en önce işçi muhalefetinin önü kesilmiş ve böylece Türkiye'de gerçek, çağdaş bir demokrasinin yerleşmesi baştan engellenmiştir. Çünkü;

"Sistem(ABD anlayımız), Türkiye'nin 'kaderine' el koyduktan (1950) sonra, Soğuk Savaşı henüz palazlanmakta olan işçi muhalefetini –dolayısıyla sosyalist ve komünist partileri-tasfiye etmekte kullanmış; sözde demokrat ve halkçı parti ve liderlerle de, serada büyüttükleri yerli burjuvaziye ve Sistem'e yaranabilmek için, bu tasfiyeye alet olmuşlardır. Eğri oturup, doğru konuşalım: sendikaları 'fesat ocağı' sosyalist/komünist partileri 'hain yuvası' ilan edip; sıkıyönetimli dönemlerde, hepsini duman edenler kimlerdi? İsmet Paşa ile Menderes, Sunay'la Demirel, Ecevit, Türkeş ve Erbakan; Evrenle Özal ve şürekâsı değil mi?..⁹⁹

Görüldüğü gibi Türk siyasal hayatında bir şekilde etkin rol oynamış, iktidara gelmiş hemen bütün siyasal liderleri ve onların partilerini bu eksikli demokrasinin oluşmasının sorumlusu olarak ilan eden İlhan, sistemin öngördüğü şekilde neredeyse el birliğiyle demokratik işçi muhalefetini tasfiye etmiş olan bu siyasilerin yol açtığı bu demokratik arızada iktidara oynayan işçi muhalefetinin bıraktığı boşluğu hakimiyete oynayan ve iktidarı değil rejimi değiştirmek için siyasal faaliyet gerçekleştiren dinci ve etnikçi partiler doldurmuş ve normal demokrasilerde iktidar olma şansı sıfır olan bu dinci, gerici, etnikçi partiler iktidara gelebilmiş ve siyaseten

⁹⁸İlhan, **Yıldız, Hilal ve Kalpak**, s.82, 83.

⁹⁹İlhan, **Dönek Bereketi**, s.285.

belirleyici olabilmişlerdir. İlhan bu konudaki tespitlerini Batı demokrasisi ile karşılaştırarak şöyle dile getirmiştir:

“...(işçi muhalefeti olmadığı) takdirde ne oluyor? Çağdaş bir demokraside, ‘ana muhalefet olması icap eden İşçi Muhalefetinin yerini başkaları alıyor: Gerçekte iktidara karşı muhalefet değil, rejim’e karşı düşman olanlar; niyetleri, iktidardan çok, hakimiyet olan etnik ve irticai muhalefetler öne çıkıyor. Klasik demokrasilerde bu türden muhalefetin şansı, sıfır; İspanya’da Basklar, Fransa’da Korsikalılar; ancak, cumhuriyetin kuralları ve koşulları içinde var olabiliyor. Türkiye’de, tam tersine cumhuriyetin ana muhalefeti olması gereken işçi Muhalefeti yok edilmekte; onun yerini almaya çalışan etnik ve irticai karşıtlığa, ayrıcalık talebinde bulunmaktadır: Ülkemize has bir gariplik de odur ki, bu ayrıcalık talebine, ilerici ve solcu geçinen şaşkınlık arka çıkıyor; hem de, demokrasi ve insan hakları kalkanına sığınarak!”¹⁰⁰

Bu çerçevede yine ve iyice vurgulamak gerekir ki, Attilâ İlhan’a göre; Türkiye’de demokrasinin eksikli olmasının en önemli nedeni, demokratik sürecin başlangıcından beri işçi muhalefetinin olmaması, demokratik süreçte belirleyici olması gereken sendikal hareketin daha çok partili hayata geçildiği yıllarda önünün kesilmeye çalışılması ve işçi sınıfına, üretimden gelen güce dayalı bir sol partinin Türk siyasal yaşamının ana öğelerinden birisi olamamış olmasıdır. Oysa Batı demokrasilerinde itici güç, her zaman işçi sınıfı ve sendikal harekete dayalı olarak kurulan, faaliyet yürüten sol partiler olmuştur. Genel grev gibi büyük bir yaptırım gücü olan sendikal hareketin desteklediği işçi partileri, büyük sermaye destekli liberal partilere karşı denge unsuru olarak demokratik sistemin kurumsallaşmasını sağlayan en önemli unsurlar olmasına rağmen bu güç Türkiye’de, işçi sınıfının, sanayileşme yetersizliğine bağlı olarak sayısal olarak yetersiz olması mevcut sendikaların da sendikal işlevlerinin yetersiz olması nedeniyle, hiçbir zaman etkin

¹⁰⁰ **Y.a.g.e.**, s.286. İlhan’a göre Türk demokrasisinde, eskiden iyi kötü etkin bir figür olan ve işçilerle birlikte temel üretici güçlerden ve potansiyel olarak muhalif damarlardan(“dip dalgası”) birisi olan köylüler ve köylülük de 1980 sonrasının neo-liberal dalgasında ve kürselleşme sürecinde siyaseten iyice etkisini yitirmiştir. İlhan, siyasal iktidarın belirlenimi sürecinde en önemli iki toplumsal güç olması gereken işçi ve köylü muhalefetinin bu kadar kısırlaştırılmasının sosyolojik sonuçlarını, kültürel yansımalarını da şöyle ifade etmiştir: “Devr-i dil-ârâ-yı demokrasi’de, yalnız işçi değil, bütünüyle köylü de, ortadan kayboluyor; Dip Dalga’nın mayası, iki ana unsuru, sanatımızdan adeta kazınmıştır; yerini, ya uçuk, ne boka yaradığını bilmez, marginal şehir aydını; ya da, arabesk, tarifsiz kederler içinde varoş çocuğu alıyor. Nasıl, siyasette, işçi muhalefetinin, -yani sosyalistlerin ve komünistlerin- yerini, etnik ve şeriatçı muhalefet aldıysa, öyle! Şiirde bak, aynı şey! Okuyabilirsen, romanları oku, benzeri! Filmleri, hiç sorma, hepsinden beter; yalnız ‘sosyal’i kaybetmediler; bu arada beşeri de elden gitti; çünkü o da toplumsal gerçekle ilişkili; yabancılaşmayı katmerlendirmek için, aynen pop müziği, ya da o müziğin klipleri gibi, filmler de para/psikolojiye, psikiyatriye, ya da psiko/patolojiye kaydılar. Adeta bir tumarhanedeyiz! Sistem’in istediği de budur: Sanatçıyı, delinin yerine koymak: ‘Delidir, ne dese yeridir’, kimse ciddiye almaz!” İlhan, **Yıldız, Hilal ve Kalpak**, s.248.

hale gelememiştir. İlhan Türk demokrasisinin bu anlamdaki eksikliğini şöyle açıklamıştır:

“Türkiye Cumhuriyeti'nin kendisine örnek edindiği, Batı demokrasilerinden hangisini ele alsanız, 'Sistem' in böyle işlediğini görürsünüz. Türk Demokrasisi'nin 'topallığı', hareket ve ilk uygulama aşamasında, işe Solcu ve Sol'dan başladığı halde; sonradan İşçi Sınıfı'nı (Üretim Gücü'nü) devre dışı bırakmasından ileri geliyor, öyle ki, Sol'un klâsik partileri (Sosyalist, Komünist vs.) yasaklanmakla kalmamış; sendikaların faaliyeti de iyice kısıtlanarak, -hele son yıllarda KİT'lere inhisar ettirilmiştir: 'özel' sanayi işletmelerinde Sendikacılık handiye yasaktı. Bu durum elbette Türkiye 'de Demokrasi 'yi, demokrasi olmaktan çıkarıp, belirgin bir oligarşiye (Burjuvazi+ Bürokrasi) dönüştürüyordu. 'Topallık' işte burada idi, çünkü çaresiz kalırsa itiraz edip, 'Üretim Gücü' nü -yâni Genel Grevi - kullanamayan İşçi Sınıfı, duruma baş eğmiş; sendikalar ise basbayağı 'devlet dairesi' ne dönüşmüştü.”¹⁰¹

Attilâ İlhan'ın düşüncesinde Türkiye, Mustafa Kemal'in önderliğinde gelişen, kendine has “kongreci” geleneğinden¹⁰² gelen milli ve çağdaş bir demokrasi rotasını Atatürk'ün ölümüyle birlikte yitirdiğinden İlhan, demokratikleşme süreci içerisinde Türk halkının önünde hep iki seçeneğin konulduğunu düşünmektedir. Ona göre Türk halkının aslında “totaliter” olan küresel sistemin sahte demokrasisinin alternatifinin üçüncü dünya diktatörlüğü olduğu benimsetilmeye çalışıldı. İlhan, bu seçeneksizliğin ortaya çıkardığı ikileme doğan gerilimin ise 1980'li yıllardan itibaren yoğunlaşan radikal yapısal dönüşüm döneminde daha da belirginleştiğini söylemiştir. İlhan'a göre, Türk siyasal-idari sistemi içerisinde yerleşmiş bürokratik oligarşi ve onunla iç içe geçmiş bulunan devlet güdümündeki kapitalizm kendi yerleşik çıkarları için küresel sistemin ve bu sistemle bütünleşmiş yeni siyasal aktörlerin ve yeni burjuvazinin dayattığı demokratikleşmeye direnmektedir. 1990'larda Sovyet sisteminin çökmesi ile başlayan büyük dönüşüm sürecinde bu mücadelede küresel sistemin öne geçemeye başladığını ve eski yerleşik bürokratik oligarşiyi tasfiye etmeye başladığını düşünen İlhan, hangi kesim başarılı olursa olsun gerçek demokrasiyi getirmeyeceğini düşünmekte ve şu saptamaları yapmaktadır:

“Türkiye, kırk yıldır, iki iskemle arasına oturmuş bir adama benzer: Harıl harıl demokrasi, insan hakları, hür dünya, serbest teşebbüs lafları ediyor; uluslar arası platformlarda o cephede

¹⁰¹ Attilâ İlhan, “..TEKEL'i Savunmak, Vatani Savunmaktır!..”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 31.01.2005.

¹⁰² Mustafa Kemal Atatürk de Türk demokrasi anlayışının özünde kongreci/kurultaycı milli bir gelenekten beslendiğini/beslenmesi gerektiğini, aksi durumun istibdat olduğunu söyleyerek kendi demokrasi anlayışının ne olduğu konusunda ipucu vermiştir: Afet İnan'ın yazdıklarına göre Atatürk'e göre; “Türk milleti, en eski tarihlerinde, meşhur, kurultaylarıyla, bu kurultaylarda, devlet reislerini intihap etmeleriyle demokrasi fikrine ne kadar merbut olduklarını göstermişlerdir. Son tarih devirlerinde, Türklerin teşkil ettikleri devletlerde başlarına gelen padişahlar, bu usulden ayrılarak müstebit olmuşlardır.” İnan, **a.g.e.**, s.68.

görünüyor; buna mukabil Sistem'in 'küreselleşme' baskısına hınzırca direnmiyor, devlet kapitalizminin yarattığı gizli ve totaliter oligarşi, elde ettiği ayrıcalıkları bırakmaya yanaşmıyordu. Bence geçtiğimiz anarşi ve terörizm dönemlerinin de, askeri müdahalelerin de, altında bu gerçek yatmaktadır. Sistem, eninde sonunda, Ankara'nın önüne bir ikilemi getirip koymuştu: 1/Ya yalnız dışarıda değil içerde de, Sistem'in standartlarına uyacak, pazarını açacak, liberalliği onun anladığı şekilde uygulayacaksınız: 2/Ya da, milliyetçi bürokrasi diktası özelliklerini koruyan öteki 'Üçüncü Dünya' ülkeleri gibi (Irak, Suriye, Libya, Küba, vb) açıkça karşımızda olacaksınız! Turgut Özal, bu ikilemden kurtulmadıkça Türkiye'nin siyasal ve ekonomik istikrara kavuşamayacağını görmüş, durumu 'açık ve seçik' bir netliğe kavuşturmuştur... Menderes ve Demirel'in aksine, o, hem Sistem'in içinde kalıp, hem işleri eski minval üzerine sürdürmenin mümkün olamayacağını görmüştür; nasıl 'biraz gebe' olunamıyorsa, aynı onun gibi, 'biraz liberal' olunamazdı; o halde Türkiye, dış politikada olduğu kadar iç politikada da kapılarını dışa açmalı Sistem'in istediği değişiklikleri gerçekleştirmeliydi. Onun yaptığı da budur."¹⁰³

2.3. Darbeci Geleneğe Karşı "Halk Egemenliği"

Attilâ İlhan, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesini yansıtan "hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir!" düsturunu öncelikle önemseyen ve her şeyden önce bu temelden beslenen bir siyasal sistem ile gerçek demokrasinin inşa edilebileceğini düşünen bir aydındır. Ona göre ulusalcı devrimlerle ve ulus-devletlerin kurulmaları ile birlikte gelişen demokrasi tarihinde iktidarın Tanrı'dan alınıp yeryüzüne, halka intikali hakimiyet konseptini değiştirmiş ve halk, ilk defa gücün kaynağının kendisinde olduğunu hissetmeye başlamış, sonuçta dinsellikten beslenen İmparatorluklar dağılarak halk hakimiyetine dayalı ulusal devletler kurulmuştur. İlhan'a göre, Fransız devrimiyle sembolleşen, imparatorluktan ulusal devlete geçiş sürecinde hakimiyeti "monark"tan bir bütün halinde, kayıtsız şartız intikal ettirmek hiç de kolay olmamış, gerçek demokrasiyi ve halk egemenliğini yerleştirecek bu intikal sürecinde dünya tarihinde epey kan döküldüğü, sistematik olarak katı bir devlet şiddetinin uygulandığı görülmüştür. Bu gerçek dikkate alındığında İlhan'a göre aynı intikali (halk egemenliğini) gerçekleştirmek doğrultusundaki Türk İnkılabı'nın son derece insafı, hatta demokratik olduğunu söylemek mümkündür. İlhan, demokrasi tarihinin sancılı ve uzun bir süreç olduğunu, eski düzenden yeni demokratik düzene geçildiğinde eskinin, eskinin özlemcilerinin tamamen devre dışı kalmadığını, o yüzden demokrasinin tabanının sağlamaştırılması için "sürekli devrim" mekanizmasının açık tutulmasının elzem olduğunu söylemiş, aksi durumda

¹⁰³ İlhan, **Hangi Küreselleşme**, 1997, s.195-196.

“karşı devrimci” siyasal odakların da devrimi ve demokrasiyi geriye götürmek için hazır beklediklerini, bu tür teşebbüs örneklerinin Batı’da ve ülkemizde fazlasıyla mevcut olduğunu söylemiş, Türkiye’de demokrasinin ve cumhuriyetin koruyucusu olabilecek bir milli burjuvazinin ve işçi sınıfının gerçek anlamda belirgin olamadığı için, Türkiye’nin bu tehdidi daha sıcak hissettiğini de dile getirmiş ve bu konudaki görüşlerini şöyle özetlemiştir:

“‘Hakimiyet’ bir bütündür, eski deyimle ‘gayr-ı kaabil-i tecezzi’-parçalara bölünemez- bir bütün; onu monarkh’dan halka intikal ettirmek, Fransız Büyük Devrimi’nde inkılâbın sahibi burjuvazi gelişmiş olduğu halde, az mı kafanın kesilmesine neden olmuştu? İnkılâp gerçekleştikten sonra da, devirdiğini içinde taşır; diyalektiğin gerçeğidir bu, hâkimiyet halkındır demek yetiyor mu, hayır; halifenindir diyen pusudadır, işe Allah’ı karıştırır; ortak olmak hevesindeki ‘bölücü’ pusudadır, işe ‘ecnebi’yi karıştırır!’ Mustafa Kemal Paşa, ‘radikal’ cumhuriyetçiydi, yani Jakoben (Jakobin); siz bu kelimenin ne manaya geldiğini, bir ansiklopedide okudunuz mu? Okuyunuz: İstiklâl Mahkemeleri’nin zulüm yapmadığını o zaman anlayabilirsiniz. Cumhuriyet, ‘iktidarı’ milletin seçmesine imkan tanıyor: 50’li yıllardan bu yana, bu prensip işlemektedir; yarım yüzyıl sonra önümüzdeki tablo nedir: Türkiye’de ‘muhalefet’, ya ‘Şeriatçı’dır, yâni iktidara değil, ‘hakimiyet’e oynar; ya ‘etnik’tir, yani ‘iktidar’ı değil, ‘hâkimiyet’in yarısını ister; üç çeyrek yüzyıl sonra, ‘muhalefeti’ rejim düşmanı, cumhuriyet olur mu? Gâzi’nin 1938’de bıraktığını koruyamadığımız; ya da el altından, karşı/inkılâpçı tavrı desteklediğimiz meydandadır; yoksa hâkimiyet’in halkta olduğu Türkiye Cumhuriyeti’nde, eğer burjuva partileri (merkez sağ/merkez sol) iktidar’da ise; proleterya partileri (sosyal demokrat, sosyalist ve komünist partiler) ‘muhalefet’te olmak lâzımdı!¹⁰⁴

Attilâ İlhan’ın siyasal düşüncesinde “halk egemenliği” fikri sadece iktidarın uygulanması biçiminde yani halkın belirleyici ve denetleyici olduğu bir siyasal iktidar mekanizmasının gerçekleştirilmesinde değil, aynı zamanda iktidarın ele geçiriliş biçiminde de dikkate alınacak yegane kavramdır. Yani İlhan, demokratik bir düzende her ne amaçla olursa olsun siyasal iktidarın halk inisiyatifiyle değiştirilebileceğini, aksi taktirde yine “halk egemenliği” fikrinden uzaklaşmış olacağını, bu çerçevede iktidara gelmenin tek demokratik yolunun demokratik seçimler, yani parlamenter demokrasi araçları olduğunu düşünmektedir. Demokrasi dışı bir yolla iktidara gelmeye çalışmanın, (ve tabii iktidarda kalmanın da) hiçbir haklı tarafı olmayan, demokrasiyi yapısal olarak ortadan kaldıracak “darbe girişimi” olduğunu söyleyen İlhan, bu durumda da halk egemenliği fikrinin ortadan kalkmış olacağını düşünmektedir. İlhan, öte yandan, iktidara demokratik yollardan gelmekle birlikte iktidarı değiştirmekle yetinmeyip “halkın oyuna dayansa bile” hakimiyet kavramını, yani rejimi değiştirmeye yeltenenlerin de aynı şekilde bir nevi “darbeci”

¹⁰⁴İlhan, **Yıldız, Hilal ve Kalpak**, s.64,65.

hatta üstelik “karşı devrimci” olarak nitelendirilmelerinin gerekliliğini de özellikle vurgulamıştır. İlhan, bu türden demokratik araçların kullanıldığı bir karşı devrimciliğin, sadece –“fesli, sarıklı, çarşafli”- kaba irticai hareketlerle birlikte gerçekleşmeyeceğini, hatta cumhuriyetin ilk yıllarında sıkça görülen klasik irticai hareketlerin bu türden demokratik süreçleri kullanarak karşı devrim hareketi başlatmasının, ya da başarıya ulaşmasının günümüzde kolay olmadığını, günümüzün post-modern küreselleşme döneminde iktidarı ve hakimiyeti, irticai hareketleri de kullanarak, kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmeye yeltenen esas gücün, Batı’nın (ABD, AB vs.) emperyal sistemi olduğunu vurgulamış ve bu çerçevede, Türkiye açısından 2003 yılında Irak’ın ABD tarafından işgali sürecinde Türkiye’nin ABD’ye Türkiye’den geçiş sağlayacak “savaş tezkeresi”ni vermemesinin dönüm noktası olarak kabul edilmesi gerektiğini düşünmüştür. İlhan’a göre bu dönemde, Türkiye’deki Tezkere krizi sonrasında Ortadoğu’daki çıkarlarını tehlikeye gireceğinden şüphe duymaya başlayan ABD, Türkiye’nin sistemin rayından (ABD güdümünden) çıkmasını tamamen önlemek için bir “demokrasi projesi” projesi yürütmüştür. İlhan’a göre; özünde cumhuriyet rejimini, yani iktidardan öte hakimiyet anlayışını değiştirmeye yönelik bu demokrasi projesi ironik biçimde bir “sivil darbe” projesi olarak gelişmiştir. 2000’li yılların başlarında Türk siyasal yaşamındaki güncel politik tartışmalarda çokça gündeme gelen ve İlhan’ın “halkın oylarıyla faşizm” olarak tanımladığı “sivil darbe” kavramını ilk kez tartışmaya açan entelektüellerden birisi olan İlhan, ABD güdümlü “demokrasi projesi” ve “sivil darbe” konusundaki düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

“...üç deyimiyi iyice aklınızda tutmalısınız: 'Tezkere', 'İşgal' ve 'Sivil Darbe' ! Gerçekte bu üç kavram, münhasıran Türkiye'nin yaşadığı bir 'küreselleşme' 'numarasını' anlatmıyor; 'Soğuk Savaş' ertesinde Washington'ın, dünyaya egemen olmak amacıyla hazırladığı 'Democracy Project / Demokrasi Projesi' nin ruhunu ifade ediyordu...”¹⁰⁵

Attilâ İlhan, Türkiye’deki darbelerin genellikle emperyal sistemin planları çerçevesinde başarıya ulaştığını düşünmekle birlikte Türk siyasal yaşamında da darbeciliğe meyilli bir kültürün yerleşmiş/yerleştirilmiş olduğunu da düşünmektedir. İlhan’a göre, İkinci Meşrutiyet döneminde hakim siyasal anlayış olan “İttihatçı Komitacılık” Türkiye’ye yanlış/çarpık (askeri müdahaleye dayalı tepeden inme)

¹⁰⁵Attilâ İlhan, “...Dip Dalgasının İlk Darbesi...”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.06.2005.

Bonapartist¹⁰⁶) antidemokratik bir siyasal kültür mirası bırakmıştır. Türkiye’deki cunta girişimlerinin büyük çoğunluğunda bu siyasal kültür mirasının etkisi kendisini hissettirmiştir. İlhan, bu yüzden 27 Mayıs’tan başlayarak bütün cuntaların, darbelerin İttihatçı komitacı geleneğinden beslendiklerini belirtmiştir. Oysa İlhan’a göre İttihatçıların aksine Mustafa Kemal hiçbir zaman cunta kurmaya teşebbüs etmemiş, Kurtuluş Savaşı’nın en sıcak günlerinde dahi halk meclislerinden yetki alma yolunu seçmiş, askerin siyasetle uğraşmasının önüne geçmiştir.¹⁰⁷ İlhan, Mustafa Kemal’in cunta karşıtlığını ve demokrasiye olan yakınlığını özellikle vurgulamış ve cuntaların/darbelerin Mustafa Kemal ismini kullanarak gerçekleştirilmesini de şu şekilde eleştirmiştir:

“Mustafa Kemal Paşa, 9.Ordu Müfettişi olarak Anadolu’ya geçti. Refet Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa ile anlaşmıştı. Müdafa-i Hukuk hareketinin bir askeri isyan, bir cunta hareketi olarak başlatmasına ne engel vardı? Böyle yapmamıştır, evvela sivile soyunmuştur, saniyen halk murahhaslarından kongre toplamıştır, saniyen meclis kurmuştur, orduyu o meclisin emrine vermiştir. Nasıl kalkar da, Bonapartist türden cuntacılıkları Mustafa Kemal’in adına bağlayabilirsiniz.”¹⁰⁸

Attilâ İlhan’a göre Türk Ordusu içerisinde Amerikancı darbe geleneğinin oluşması ve halktan kopuk cunta girişimlerinin bulunması Türkiye’nin (ve tabii Ordu’nun) NATO’ya/sisteme dahil olmasından sonra ortaya çıkan arızalardır. Ona göre Kemalist Türkiye’de Türk Ordusu, öncelikle bir halk ordusudur, halkın içinden doğmuş, halkla iç içe faaliyet yürütmüştür. Çünkü Türk Ordusu her şeyden önce kuvayi milliye geleneğinden gelen bir ordudur. Ancak, İlhan’a göre Türkiye’nin NATO’ya dahil olmasından sonra halktan soyutlanmaya başlamış bir Ordu ile karşı karşıya bulunmaktayız. İlhan, Türk Ordusunun değişim süreci ile ilgili olarak kendisiyle yapılan bir söyleşide şöyle bir sosyolojik çözümleme yapmıştır:

“...(Türk Ordusu), NATO’ya girildikten sonra bizden ayrıldı. Bugün evleri ayrı, garnizonları ayrı, yaşamları ayrı, her şeyleri ayrı. Hiç göremiyoruz onları. Bizim çocukluğumuz hep ‘subay amcalar’la geçti. Şimdi ortada yoklar. Komşularımız Yüzbaşı Zahir Ahmet Bey’di falan. Şimdi yok böyle şeyler. Görünmez bir güç halindedir. Bu Amerikan Ordusu’nun bakış tarzıdır, Türk Ordusu’nun değil. Avrupa ordusunun da bakış tarzı değildir. Çünkü Avrupa ordusu da, çok ilginç bir şey, asildir. Avrupalı subaylar asildirler, soyludurlar. Halbuki Türkiye’de burjuvaziden bir tek kişi subay olmuyor. Sabancı’nın ailesinden Harbiye’ye

¹⁰⁶Modern Hükümet darbelerinin kavramsal adı olarak bilinen “Bonapartist” stratejinin Hükümet Devirme süreci ile ilgili olarak temel bir referans kitabı için bkz. Curzio Malaparte, **Hükümet Devirme Tekniği**, (Çev.Nihal Önel), Varlık Yayınları, İstanbul, 1966.

¹⁰⁷İlhan, **Faşizmin Ayak Sesleri**, s.222.

¹⁰⁸İlhan, **Hangi Sol**, s.190-191.

girenini gördünüz mü? Ya da Koç'un? Yine halk çocukları asker oluyorlar. Halk çocukları asker oluyorsa, o zaman onların yeri, Müdafayı Hukuk'taki adamların yeri olacak"¹⁰⁹

Attilâ İlhan, cuntacılığın Türkiye'de sağ ve sol bütün siyasal akımları etkilediğini de vurgulamıştır. Ona göre sol cunta heveslileri de 12 Mart 1971 öncesinde sol bir darbe(9 Mart) için özellikle militan sosyalist gençliği kullanarak ciddi çalışmalar yapmıştır. Ancak, iş tersine dönmüş ve sağcı 12 Mart darbesi gerçekleşmiştir. İlhan, hem 9 Mart'ta sol bir darbe teşebbüsü içerisinde bulunan cuntacıları hem de 12 Mart darbecilerini aynı şekilde şiddetle eleştirmiş sol iktidarın ancak demokrasi koşullarında halka dayanarak gerçekleşebileceğini hayatının tamamında ısrarla savunmuş ve bu anlamda bir demokrasi mücadelesi vermiştir. İlhan, bu konuda kendisiyle aynı düşünce geleneğinden gelen İlhan Selçuk, Doğan Avcıoğlu gibi solcu aydınları da açıklıkla eleştirmiş, 1968'de başlayan şiddete dayalı sol gençlik hareketlerinin de darbeye zemin hazırlanması için kullandıklarını söylemiş bu tür demokrasi dışı hareketlerin, yönelimlerin hem demokrasi kültürünün hem de sol/sosyalizm düşüncesinin önünde çok büyük engel olduğunu özellikle vurgulamıştır.¹¹⁰ İlhan'a göre 60'lı yıllardan sonra seçim iktidarlarının Atatürkçülük'ten uzaklaştığını söyleyip Hükümetleri suçlayarak siyasete müdahale eden asker, uygulamada 1920'lerin anti-empyralist devrimciliğine değil, 1940'ların faşizan totaliterliğine heveslenmiştir. İlhan'a göre;

"Her 'ara rejim' sonrasında ise inanılmayacak derecede yeni Tanzimatçı liberallikler yaşarız; ortalıkta bir 'ulu önder' edebiyatıdır, gider; nedense hiç kimse, Milli Mücadele döneminde yapılanları ve söylenenleri hatırlamaz ve hatırlamak istemez. Görünen nedir? İktidarı ve muhalefeti-dönüşümlü olarak-ikinci ve üçüncü dönemi 'Atatürkçülük' sayanların oluşturduğu, dört dörtlük bir Filipin demokrasi modeli!"¹¹¹

Bununla birlikte Attilâ İlhan, darbeciliğin Türk Ordusu'nun yapısal bir özelliği olduğu şeklindeki liberal ve muhafazakar görüşlere de şiddetle karşı çıkmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin şahsına münhasır bir sosyolojik özelliğinin olduğunu, bu çerçevede Kemalist inkılap içerisinde kurumsallaşan Türk Ordusu'nun asla demokrasiyle zıt hareket içerisinde olamayacağını düşünen İlhan, Türk Ordusu'nun "cumhuriyetin tehlike altında" söylemiyle siyasete müdahale etmesinin Mustafa Kemal'in Türk Ordusu'na biçmiş olduğu rol ile çeliştiğini de altını çizerek

¹⁰⁹İlhan, "Teknikerlerin Yerini Robotlar Alacak", **a.g.e.**, s. 134.

¹¹⁰İlhan, **Faşizmin Ayak Sesleri**, s.204-213.

¹¹¹İlhan, **Aydınlar Savaşı**, s.186-187.

vurgulamıştır. İlhan'a göre Gazi, Cumhuriyet'in muhafaza ve müdafaa edilmesi görevini Silahlı Kuvvetler'den önce başta gençlik olmak üzere Silahsız Kuvvetler'e vermiştir.¹¹² Cumhuriyetin kuruluşunun demokratik bir süreçle tamamlandığını ifade eden İlhan, bunun nedenini şöyle açıklamıştır:

“Gazi, ‘Cumhuriyetin ve onu muhafaza ve müdafaa etmenin’ aslında ‘Silahsız Kuvvetler’e terettüp eden bir vazife olduğuna inanmıştı; çünkü cumhuriyet, dolayısıyla demokrasi Fransız İhtilali’nde de, Anadolu İhtilali’nde de, cemiyetler, şuralar, kongreler ve meclisler yoluyla gerçekleşmiş, ‘sivil’ yönetimlerdir: Kuvayi Milliye, halkın silahlı direnişiydi, Gazi sonradan geliştirilen ‘muntazam orduyu’, hatırlanacağı gibi ‘TBMM’nin ordusu’ diye vasıflandırmıştı; çünkü o, oldum olası askeri, siyasetin dışında tutma kararındaydı.”¹¹³

Attilâ İlhan'a göre Mustafa Kemal, iyi eğitilmiş, kahraman bir askerdi, Türk Ordusu'nun büyük başkomutanı olarak algılanıyordu ama o buna rağmen hiçbir zaman başında olduğu siyasal iktidarın güvencesini Ordu'ya bağlamadı, ya da -İttihatçıların Babıali Baskını'nda yaptıkları gibi- Ordu'ya dayanarak siyasal iktidarı ele geçirme, mutlak bir iktidar oluşturma arayışına girmede. İlhan'a göre, “egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” düsturunu özümseyen Mustafa Kemal'in düşüncesinde iktidarın kimde olacağını ancak millet karar verebilir, Silahlı Kuvvetler, ancak bu millet kararının teminatı olabilirdi. Çünkü, sık sık yinelediği gibi Türk Ordusu, her şeyden önce TBMM'nin Ordusu'ydu.¹¹⁴ Görüldüğü gibi, Kemalist devrim sürecinden ilham alan İlhan, Türk Ordusu'na oldukça demokratik bir misyon yüklemişti. İlhan, Mustafa Kemal'in cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Türk Silahlı Kuvvetleri vasıtasıyla siyasal iktidarı etkilemeye, değiştirmeye, hatta ele geçirmeye çalışan çeşitli odaklarla mücadele ettiğini de düşünmektedir. Ona göre, Mustafa Kemal'in Nutuk'ta belirttiği “komplo”¹¹⁵, cumhuriyet tarihi boyunca yaşanacak askeri müdahalelerin ilk habercisiydi. İlhan'a göre; “Mustafa Kemal

¹¹²Tabii Attilâ İlhan'ın “Cumhuriyet” derken kastettiği olgunun “vatan parçası” değil, “cumhuriyet rejimi” yani bir siyasal sistem olduğunu özellikle vurgulamak gerekir. Yoksa, elbette İlhan da Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik fiili saldırıları savunma görevini reddetmiş değildir.

¹¹³İlhan, **Ufkun Arkasını Görebilmek**, s.114-115

¹¹⁴**Y.a.g.e.**, s.123.

¹¹⁵Atatürk'ün, Nutuk'da bahsettiği “Paşalar Komplosu”na göre; Cumhuriyet'in ilanından rahatsız oldukları için (ve bazılarına göre de Mustafa Kemal'in kendilerini dışlayan tutumundan dolayı) Mustafa Kemal'i Hükümet politikalarından uzaklaştırmak isteyen Rauf Bey, Ali Fuat Bey, Refet Bey (Atatürk'ün eski arkadaşları), Ordu üzerinden bir tertip yaratmaya kalkışmışlar, paşaları örgütleyerek, bir nevi darbe planı hazırlayarak, Cumhuriyet ilan edilir edilmez hareket geçecekler ve Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanlığı'nı engelleyeceklerdi. Atatürk'ün Nutuk'da bahsettiği Paşalar Komplosu aşağı yukarı buydu. Mete Tunçay, **Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s.110.

Paşa'nın şimşek gibi harekete geçip, onu dağıtıp önlemesi; silahlı kuvvetleri, bu tür maceralardan uzak tutmak hususundaki azim ve kararlılığının, işareti sayılmamalı mıdır?"¹¹⁶

Attilâ İlhan'a göre, Cumhuriyet tarihinin ilk "darbe planı" Mustafa Kemal'in Nutuk'da "Komplo" başlığı altında açıkladığı, -nasıl gerçekleştiğini yukarıda aktarmış olduğumuz- kendisine yönelik askeri müdahale hazırlığıydı. İlhan'a göre Ordu'nun müdahalesiyle siyasetin biçimlendirildiği ilk olay ise 1938'de Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanlığı makamına Ordu'nun isteği doğrultusunda İsmet İnönü'nün getirilmiş olmasıdır. İlhan, o dönemde zaten demokratik bir sistem olmadığı için çok dikkat çekmeyen bu olayı da ilk askeri müdahale ("1938 Darbesi") olarak nitelendirmiştir. Siyasal tarih araştırmalarında onun dışında bu olay karşısında böyle bir değerlendirme olmamıştır. İlhan, çoğu yazısında "1938 Gizli Hükümet Darbesi" olarak nitelendirdiği olayın gelişim evrelerini dikkate alarak olayla ilgili olarak şöyle bir değerlendirme yapmıştır:

"1938'den sonra İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanı olması bir emr-i vakidir. Cumhurbaşkanı kimin olacağı hemen anlaşılmadı. Gazi öldü ama ortada bir aday yoktu, herkesin kafasındaki aday Mareşal Fevzi Çakmak... O zamanki Başvekil Celal Bayar gitti Fevzi Çakmak'a bunu söyledi, Çakmak'ın çok geçerli bir çekincesi var; 'Mustafa Kemal, askerinin politikaya karışmasını istemiyordu bunu zorla biz ayırdık. Şimdi ben bulaşmayayım. Girmeyeyim bu işe.' Bunun üzerine Celal Bey o zamanki Meclis Başkanı Abdulhaluk Renda'ya gitti, o da 'ben bu işi yapamam' dedi. Ne yapacakları düşünülürken İstanbul'dan bir telgraf geldi, Birinci Ordu Kumandanından, 'Biz orduya mensup paşalar arasından yaptığımız müşaverede İsmet Paşa'yı uygun gördük, teklif ediyoruz' diye. Mareşal bu telgrafı alınca endişelendi, Celal Bey'le ne yapalım diye konuştular. Asker böylelikle bir tavır almış oluyordu. Kurcaladığın zaman, o sıralar İsmet Paşa'nın İstanbul'da olduğu, Heybeliada'da oturduğu ve sık sık Birinci Ordu Komutanı'yla oturup konuştukları meydana çıkıyor. Birinci Ordu Komutanı Fahrettin Paşa bunu hatıralarında da anlatıyor. Kanıtlanan bir şey, seçimde Mareşal'in yanında Fahrettin Paşa'nın da oturduğu, yine kanıtlanamayan ama bilinen bir şey de Meclis'in etrafını çeviren Muhafız Alayı'nın tavrıdır. Bu, İsmet Paşa'nın iktidarını bir çeşit gizli hükümet darbesiyle aldığını gösterir. Çünkü İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanlığı için Muhafız Alayı Meclis'i kuşatıyor."¹¹⁷

Attilâ İlhan, Meşrutiyet'ten günümüze kadar Türk siyasal yaşamında, Türk Ordusu'na dayanarak iktidarı ele geçirme yöntemi olarak neredeyse kanıksanmış olduğunu düşündüğü cunta girişimlerinin ve darbelerin tamamına karşı çıkarken bu konuda bazı sosyalist veya Kemalist aydınlarda görüldüğü gibi bir ayrım

¹¹⁶İlhan, **Ufkun Arkasını Görebilmek**, s.124.

¹¹⁷Coşkun-Çakmak, "Attilâ İlhan ile Söyleşi", **Milli Gazete**, 22.03.2003.

yapmamıştır. Örneğin İlhan, “sol Kemalist” bir düşünce ile hareket edildiği ifade edilen 27 Mayıs müdahalesini eleştirmiş, 27 Mayıs’ın bir devrim olarak nitelendirilmesine¹¹⁸ şiddetle karşı çıkmış bu müdahalenin açık bir darbe olduğunu vurgulamış üstelik bu darbenin çok partili Türk siyasal yaşamına ilk defa açıkça askeri müdahale geleneğini yerleştirerek 12 Mart ve 12 Eylül müdahalelerinin de önünü açtığını düşünmüştür. İlhan, bu konuda şunları söylemiştir:

“27 Mayıs’tan sonra bir moda peydahladı: Ordunun yönetime müdahalesi, ya da ona benzer bir şey, Atatürkçülük sayılıyor. Son 15 yıl içinde basında bunun savunmasını yapan çok adam çıkmıştır, ama neden Atatürkçülük olduğunu açıklayabilen çıkmamıştır. Çıkamaz da ondan. Neden mi, benim bildiğim Mustafa Kemal Paşa, oldum olası, Ordu’nun değil yönetime, siyasetin en ilkel şekline bile karışmasına karşıdır da ondan.”¹¹⁹

Attilâ İlhan’ın, 28 Şubat sürecine(1997) bakışı da genel olarak Kemalist, Atatürkçü çevrelerden oldukça farklılık taşımaktadır. İlhan, o dönemde özellikle medyada yaratılan “şeriat tehlikesi” havasının yaratılmış, üretilmiş suni bir hava olduğunu düşünmektedir. Ona göre Türkiye’nin şeriat düzenine geçirilmesi ham hayalden başka bir şey değildir. İktidardan bu nedenle düşürülen Refah Partisi’nin bir şeriat düzeni kurmak gibi amacı olmuş olsa bile bunun gerçekleşme zemini yoktur. İlhan’ın idealize ettiği demokratik rejimde Refah Partisi benzeri partilere de yer vardır. İlhan’a göre Refah Partisi’nin (ve benzeri partilerin), Cumhuriyetin temel ilkelerine sadık kalarak, laik, demokratik ve laik bir ülkede dini bireysel düzeye bırakıp, ciddi ve sözüne güvenilir bir “Müslüman Demokrat” parti olarak, tıpkı sosyalist ve komünist partiler gibi siyasal yelpazede yer alması demokratik rejim açısından son derece önemlidir. İlhan’a göre aksi takdirde ülke, demokratik rejimin önündeki en büyük engel olan bürokrat + burjuvazi= iktidar denkleminde kurtulamayacaktır.¹²⁰ Türkiye’nin ulusal demokratik devrim sürecini geri götürmek, tarihin akışını tersine döndürmek gibi beyhude bir çaba sarf eden ve normal demokrasilerde olması gerektiği gibi siyasal iktidarı ele geçirmek yerine milli hakimiyeti dönüştürmek amacını taşıyan “dinci” olarak nitelendirilen siyasal

¹¹⁸ Attilâ İlhan’ın görüşlerinin aksine, cumhuriyet tarihçisi Sina Akşin 27 Mayıs Askeri Müdahalesi’nin bir darbe olmasının yanında ilerici bir devrim olduğunu da düşünmekte, 27 Mayıs’ı bu yönüyle diğer darbelerden ve müdahalelerden (12 Eylül, 12 Mart) ayırmaktadır. Akşin, bu görüşünü 27 Mayıs müdahalesiyle gelen 1961 Anayasası’nın demokratik olmasıyla, demokratik özgürlüklerin önünü açmasıyla açıklamaktadır. Akşin, **a.g.e.**, s.245

¹¹⁹ İlhan, **Hangi Sol**, s.190.

¹²⁰ İlhan, **Ufkun Arkasını Görebilmek**, s.166.

gelenek(MSP, RP vs.) aslında Türk demokrasisinin kanserli hücresi olan tarihsel “faşizan iktidarı”(bürokrat + burjuva) daha da güçlendirmektedir. 28 Şubat Süreci’ndeki askeri müdahale sürecinde, bu müdahaleye karşı olmakla birlikte, esas sorumluluğu Refah Partisi’nin dinci siyasal geleneğine yükleyen; Batı demokrasilerindeki Hıristiyan demokrat partilerin demokratik yollardan iktidarı ele geçirme çabaları ile Türkiye’deki “dinci” ya da “muhafazakar” partilerin yine demokrasiyi kullanarak hakimiyeti ele geçirme gayretleri arasındaki farka dikkat çekerek her iki parti yapılanmaları arasındaki demokrasiyi algılama biçimlerini karşılaştıran İlhan şöyle söylemektedir:

“Refah’ın anlayamadığı, ne? Sanıyor ki, demokrasinin koşulları, millete intikal etmiş hakimiyetin, mesela bir Refah iktidarı ile tekrar ümmete intikaline elverişlidir. Batı’da, Hıristiyan tabanlı laik demokrasiler var, yıllardır Vatikan’la flört halindeki Hıristiyan demokrat partiler, oralarda zaman zaman iktidar oluyorlar. Dikkat isterim, “iktidar oluyorlar” dedim, neden, ‘hakimiyet’ millette kalıyor da ondan! Yine ondandır ki, hiçbir Hıristiyan Demokrat Partisi, ülkesini Hıristiyan ‘şeriatı’na geri götürmeye, ya da Vatikan’ın emrine sokmaya kalkışmıyor. Nedeni açık: çünkü, böyle bir davranış, ‘hakimiyet’in ‘gaspı’ anlamına gelir, oysa demokrasi hakimiyetin ancak millette kalması ile mümkün’ Başka türlü söylersek, demokrasinin imkanlarını kullanarak, demokrasiyi tahrip edemezsiniz; Hakimiyetin müdafai-i nefis mekanizmaları harekete geçerek, size engel olur.”¹²¹

1990’lardan sonra hızla yükselen muhafazakar-İslami siyasetin ve Refah Partisi’nin, özünde ülkeyi ulus toplumundan ümmet toplumuna götürmeye çaba sarf eden gerici bir siyasal çıkış olduğunu tespit etmiş ancak bu çevrelerin susturulmaya çalışılmasından ziyade Türkiye’nin karşılaştığı bu olgunun anlaşılmasına çalışılmasını ve buna yol açan bürokratik oligarşinin de sorgulanması gerektiğini ifade etmiştir. Attilâ İlhan’a göre, daha önce solculara hatta bir dönem Turancılara yönelmiş olan bürokratik oligarşinin hışmı bu süreçte de Refah yandaşı İslamcı çevrelere yönelmekte, öncelikle de bu çevrelerin sisteme yönelik muhalefeti engellenmeye çalışılmaktadır. Aslında devlet kendisini tekrar etmektedir: İlhan’a göre Türk demokrasinin önündeki en büyük açmaz, en büyük engel bu alafrangacı oligarşik yönetimlerinin kendi dümen suyunda gitmeyen muhalif siyasal çevrelerini devlet olanaklarını kullanarak sindirme teşebbüsünde bulunmaları ve bunun bürokrasi + burjuvazi gücüyle devlet erkini ellerinde bulundurdukları için kendilerinin doğal hakkı olduğunu düşünmeleridir. İlhan, sürekli altını çizdiği bu bürokrat-burjuva

¹²¹İlhan, **Bir Sap Kırmızı Karanfil**, s.277.

ittifakının, alafranga oligarşisinin kendileri için tehdit olarak gördükleri Refah Partisi'nin yükselişi ile ilgili ortaya koydukları hal ve hareketlerde daha önce solculara yönelik ortaya koydukları baskı dönemleriyle –aynı olmasa da- “anti-demokratlık” açısından nasıl bir bezerlik taşıdığını, bu oligarşik rahatsız oldukları çevrelere yönelik nasıl bir “silahlı çözüm” peşinde koştuklarını şöyle ifade etmiştir:

“Açıkça söylemeseler de, aradıkları ‘imdat kolu’ polis, o da değilse asker! Şu ara komünistler ya da Turancılar, ortalıkta uluorta konuşan ciddi bir tehdit sayılmadıkları için, korku ve kaygı Refah yandaşı Müslüman çevrelere yönelik; bir an için, Refah’çıların yerine komünistleri koyunuz, aynı çevrelerde aynı panik onlara karşı yaşanacak; aynı fütursuzlukla ‘bunlar niye konuşturuluyor’ diye sorulacaktı. Hep söylemez miyim, ülkemize demokrasi filan laftan ibarettir; Türkiye’yi, halen iki kanadı (bürokrasi+burjuvazi) kapışmış gibi görünen bir oligarşi yönetmektedir; üstelik Batı’cıdır ama, ‘ilerici’ falan değildir; daha çok ‘üstyapı alafrangasıdır’; şimdi ‘ilericilik’ adına telaşa düşmüş görünenler de, o oligarşinin fikir ve sanat alanındaki uzantıları.”¹²²

Attilâ İlhan’a göre normal, sağlıklı demokrasilerde darbelerin olmamasının en büyük nedeni işçi sınıfının ve sendikal hareketin güçlü olmasıdır. Ona göre çağdaş demokrasilerde siyasal iktidarın, demokrasiyi kullanarak anayasal demokratik düzen dışına çıkmasının önündeki en büyük engel hukuki yaptırımlarla birlikte işçi sınıfı örgütlülüğüdür, çünkü, işçi sınıfının elinde “genel grev” gibi, her şeyden güçlü bir silah vardır. Çağdaş demokrasilerde bu yüzden bu tür demokratik yollarla, demokrasi dışına çıkan siyasal iktidar düzene sokulur. Yani balans ayarını Ordu değil, yaptırım gücü olan demokratik toplumsal sınıflar, en başta da işçi sınıfı yapar. İlhan’a göre Türkiye’deki darbeler ve müdahaleler büyük ölçüde sermaye sınıfının çıkarları doğrultusunda yapılmıştır. Sermaye gücüne karşı en büyük denge unsuru ise üretimden gelen gücünü kullanabilen işçi sınıfı olduğu için darbelere de karşı en büyük demokrasi teminatı sendikal harekettir. İlhan, 28 Şubat askeri müdahalesinin de arkasında sermaye sınıfının olduğunu düşünmektedir.¹²³ Yine İlhan’a göre Türkiye’deki sendikal hareket de sermaye sınıfıyla içli dışlı olduğu için, bağımsız olmadığı için sendikal örgütler bu müdahaleye fırsat vermeyecek bir siyasal baskıyı yapmak şöyle dursun, bu sürece katılmıştır. İlhan 28 Şubat hareketinin tek taraflı, tek

¹²²İlhan, **Hangi Laiklik**, s.248.

¹²³İlhan, 28 Şubat sürecindeki askeri müdahalenin “Batıcı sermayesi”ne dokunmayan tarafını şöyle açıklamıştır: “Beni rahatsız eden şey, başka! İrticaa, arkasındaki sermayeye, müsamaha etmeyen ‘Askeriye’; irtikâp, rüşvet, sefahat ve türlü yolsuzluk içinde yüzen holdingleri, onların arkasındaki ‘alafranga laik’ sermayeyi, görmezden mi gelecek? İşte bu olmaz!” İlhan, **Dönek Bereketi**, s.144.

tarafa yönelik bir hareket olduğunu defalarca dile getirmiştir. Ona göre, 28 Şubat müdahalesinin de gerekçelerinden birisi olan tarikat örgütlenmesinin devlet organlarına kadar tehlikeli boyutta genişlediği doğrudur, ancak eksiktir. Daha köklü ve en az İslami tarikatlar kadar tehlikeli olan Masonik/Batıcı tarikatlar 28 Şubat sürecinde görmezden gelinmiştir: İlhan'a göre;

“(28 Şubat döneminde...)bir takım İslami tarikatların geliştiği, beslendiği hatta semirdiği doğrudur, bunların bir kısmının büyük servetleri olmuştur, bu büyük servetlerle büyük işler yapmaktadırlar. Ama Türkiye’de hiç lafı edilmeyen bir takım başka tarikatlar da vardır, Silahlı Kuvvetler bunları görmüyor mu? Soru buydu. Ve isimlerini sıralamıştım; masonlar, rotaryenler, lionslar, bunların hepsi tarikat, bu tarikatların aynı şekilde ilişkileri servetleri, aynı şekilde fırıldakları vardır. Öbürleri nasıl burunlarını siyasete sokuyorlarsa bunlar da burunlarını siyasete sokmaktadırlar hatta şunu da ilave etmişim bir konuşmamda, 'hatta müslüman tarikatlar onları taklit etmektedir. Çünkü ilk başlayan onlardır.' ...”¹²⁴

Attilâ İlhan’ın “halk hakimiyeti”ne her şeyden önce değer yükleyen demokrasi anlayışı onu 28 Şubat askeri müdahalesinin gerekçelerinden birisi olmuş olan türban/başörtüsü tartışmalarında da farklı bir tutum sergilemeye yöneltmiştir. İlhan, türban konusunun emperyal irtica tarafından üretilmiş bir konu olduğunu, laik kurumlar olan/olması gereken, çağdaş laik eğitim vere/vermesi gereken üniversitelere dinsel bir simge olan türbanla girilmesinin cumhuriyetin temel ilkeleriyle bağdaşmayacağı fikrindedir. Laik üniversitelerin giyim talimatnamesinin gereğine uyulması gerektiğini, demokrasinin bir disiplin rejimi olduğunu, herkesin her dilediğini yapabildiği bir başıboşluk rejiminin demokrasi anlamına gelmediğini söylemiştir. Ancak, bütün bu temel ilkesel düşüncelerine rağmen İlhan, halk hakimiyetinin yansıdığı yer olan parlamentoda (Cumhuriyet ile kazanılan milli hakimiyet anlayışına bir hanel getirmemek kaydıyla) üniversitelerde türbanın serbest bırakılması doğrultusunda bir yasanın çıkması halinde-rahatsız olsa da- rıza gösterilmesi gerektiğini de vurgulamıştır.¹²⁵

Attilâ İlhan’a göre Türkiye’de, -özellikle Türkiye Batı sistemine ve askeri olarak NATO’ya dahil olduktan sonraki yıllarda sistematik olarak yoğunlaşan biçimde- halk hakimiyetini, dolayısıyla demokrasiyi ortadan kaldırmak üzere çok kapsamlı çalışmalar/planlar yürütülmektedir. İlhan, bu çerçevede sadece

¹²⁴Coşkun-Çakmak, “Attilâ İlhan ile Söyleşi”, **Milli Gazete**, 22.03.2003.

¹²⁵Y.a.g.s., aynı yer.

Ortadoğu'daki emperyalist oyunların, irticai hareketlerin, cuntacı, darbeci siyasal çevrelerin etkinliklerinin değil aynı zamanda hemen hepsiyle bağlantılı olarak geliştirilen gladio türü örgütlenmelerin çalışmalarının da irdelenmesi gerektiğini düşünmüştür. Türkiye'de, NATO'nun(ABD'nin) askeri ve siyasal hedefleri doğrultusunda İtalya'daki Gladio benzeri derin bir yapılanmanın olduğunu ve Özel Harp Dairesi/Kontrgerilla gibi resmi/gayrresmi isimlerle "devlet içinde devlet" konumunda hukuksuz çalışmalar yapan bu yapılanmanın demokratik gelişmenin önündeki en büyük engellerden birisi olduğunu vurgulayan, bu konuda çok ayrıntılı çözümler yapan, yazılar yazan, uyarılarda bulunan ilk aydınlardan biri Attilâ İlhan'dır. Ona göre Türkiye'de özellikle soğuk savaş döneminde Türkiye'nin çıkarlarına göre değil, Sistem'in çıkarlarına göre istihbarat çalışmaları yapan derin devlet yapılanması sadece demokratik gelişim süreci için değil, ulusal devletin bütünlüğü ve bağımsızlığı için de ciddi bir tehdit unsuru olmuştur. İlhan'ın tarihsel bir perspektifle ele aldığı ve küresel askeri, siyasal, iktisadi sistemle ve faşizan siyasal iktidarla iç içe olma özelliği üzerinde durduğu derin devlet ve benzeri istihbarat yapılanmaları ile ilgili gözlemleri şu şekildedir:

"İstihbarat, devletin devamlılığı ve hükümranlığıyla ilgili olursa, meşruiyet ve haklılık kazanır; oysa; 'sistem' özellikle, 'soğuk savaş' yıllarında, başka ülkelerdeki yandaş iktidarları yerinde tutabilmek için, ulusal amaçları ve devletin bağımsızlığını değil de, aslında sistemin çıkarlarını savunacak bazı istihbarat birimlerini icat etmiş; daha da ilginç, bu birimleri, devletin asıl istihbarat güçleri içine sokmayıp, iktidarın kullanabileceği elverişli yerlere yerleştirmiştir; öyle ki, adı Özel Harp Dairesi, Kontr-Gerilla, Özel Tim –ya da ne haltsa- bu birim, devletin –dolayısıyla milletin- hakimiyetini koruma perdesi altında, gerçekte iktidarın –dolayısıyla sistemin- politikalarının gizli uygulama aracı olmuştur; artık bu politikaların, çoğu zaman, soğuk savaş perspektifi içinde sistemin taleplerini içerdiğini biliyoruz; bu gerçek, hele 'Doğu Bloku'nun dağılmasından sonra, büsbütün açığa çıkmıştır. İstihbarat, hele tarihe karşı sorunluluğunun bilincinde olmayan siyaset esnafının elinde fena halde yozlaştırılmakta; devletin devamlılığı, bağımsızlığı; ulusal çıkarların korunması için çalışacak yerde; iktidarı nasılsa elde etmiş cunta ya da kliklerin yararına çalıştırılmaktadır. Yaşadıklarımız bunu göstermiyor mu? İşin içine uyuşturucu ve silah kaçakçılığından, kara para aklama operasyonlarına; öfke ve intikam itışıyle işlenmiş planlı cinayetlerden, devlet içinde çete kurmaya kadar, her şey karıştırılmaktadır."¹²⁶

Attilâ İlhan'ın gözlemlerine göre, nihayetinde 1971 muhtırasını ve 12 Eylül 1980 darbesini doğuran darbe planlarında emperyal sistem tarafından gladio-çete marifetlerine(eylemlerine) ciddi bir işlev yüklenmişti. Ancak, genel kamu öyle olsa bile, bu gladio-çete eylemlerinde sadece sağcı militanların değil, ciddi olarak sol

¹²⁶İlhan, **Bir Sap Kırmızı Karanfil**, s.222.

militanların da kullanıldığını, çok açık bir şekilde, sıcak çatışmanın yaşandığı 1970’li yılların başından beri İlhan, ısrarla vurgulamış ve bütün sağduyulu kesimleri uyarmıştır. İlhan, oldukça ironik bir şekilde, kendisinin de etkin figürlerinden birisi olduğu, en azından o dönemin aktivist gençliği üzerinde dolaylı da olsa etkisinin olduğu 68 Hareketini, o dönemdeki sol militan gençlik hareketlerini de –böyle düşündüğü için çok ciddi eleştiriler almış olsa da- çeteler ve gladio kapsamında değerlendirmiştir. Öyle ki, İlhan, Türkiye’nin 90’lardan beri uğraştığı en önemli iki mesele olan, birbirinin zıddı gibi görünen iki olgusunun(PKK ve “Susurluk Çetesi”) aynı kökten beslendiğini söylemiş ve şu ilginç saptamasını yapmıştır:

“Türkiye’nin yıllardır yaşamakta olduğu, iki büyük tragedya, gerçekte 68 hareketinin tersli/yüzlü iki uzantısından ibarettir; PKK ve Susurluk Çetesi.¹²⁷...68 Hareketinin mirası iki vahim gerçek, masamızın üzerindedir:1/PKK gerçeği, 2/‘Çeteler’ gerçeği!...Bireyci düzeydeki bireysel isyan, şiddete yöneldi mi; türlü çeşit provakasyonla onu, ‘terörizm’e kaydırmak işten bile değildir: Kaypakaya ile Öcalan’ın arası kaç adımlık yer? Çatlı, Oral, Ağca, vb. nerden geliyor: Komünizmle mücadele örgütlerinden mi değil mi? Daha temiz ve daha hakça bir toplum için isyan edenlerin; sonunda işi, banka soymaya, adam kaçırmaya, katliam örgütlemeye dökmesine şaşmalı mı? Sosyalizm, sivil kitle örgütlenmesine yaslanır, üretici tabanın işidir; 68 hareketi, onu, ya Hippi/Punky Show’luğuna yozlaştırdı; ya kırsalda ve kentserde, marginal asinin tahripkarlığına! Yanlış mıyım: silah kaçakçılığında uyuşturucu ticaretine, kara para aklayıcılığında çek senet mafyasına, kırmızı bültenli onca zevat; o yılların idealist devrimci ve ülkücüleri arasından çıkmadı mı? Türkiye, 70’li yıllardan beri sürekli siyasal istikrarsızlık taşıyor; bunun nedeni, 1/‘Kemalist’ cumhuriyetin tasfiye etmiş olduğu karşı/inkılapçı hareketlerin (Kürtçülük, Tarikatçılık, Bölgecilik vs) hortlatılması; onun nedeni de, 2/Romantik bir gençlik olayı gibi başlayan 68 hareketinin, fena halde bu işte kullanılmasıdır.¹²⁸

Attilâ İlhan’a göre Türkiye’de demokrasi olacaksa her şeyden önce sendikal hak ve özgürlükler tanınmalı ve demokratik yapılı güçlü sosyalist partiler olmalıdır. Sendikasız, sosyalist partisiz demokrasi olmaz. Türkiye, İsmet Paşa’nın anlayışı doğrultusunda böyle bir eksik demokrasi kurmaya çalıştı o yüzden başarılı olamadı.¹²⁹ Ayrıca ülkede demokrasinin kurumsallaşmamasının en önemli nedenlerinden birisi İttihatçı dönemden kalma komitacı siyasal kültürün, Mustafa Kemal’e rağmen Türk siyasal yaşamında egemen olmasıydı. Oysa Atatürk komitacı değil, kongreciydi. Onun siyasal eylemlerine ve dolayısıyla siyasal düşüncesinin merkezine oturttuğu kongrecilik geliştirilebilseydi, siyasal rejim daha sonra İnönü döneminde başlayan ve darbelerle katmerlenen komitacılığa dönüştürülmeseydi,

¹²⁷ İlhan, **Dönek Bereketi**, s.123.

¹²⁸ **Y.a.g.e.** s.126.

¹²⁹ Attilâ İlhan, **Sosyalizm Asıl Şimdi**, BDS Yayınları, İstanbul, 1990, s.22.

İlhan'a göre Türkiye çağdaş demokrasiye çok daha yakın bir siyasal düzene kavuşabilirdi. O, Mustafa Kemal'in idealinin de böyle bir "çağdaş demokrasi" olduğunu sürekli vurgulamıştır. İlhan'a göre Kurtuluş Savaşı sırasında ülkede hakim olan İttihatçılık düşüncesinin işini kolaylaştırmasına, kimsenin ona engel olacak durumda olmamasına rağmen Atatürk hiçbir zaman cunta kurup idareyi askere dayanarak idare etme peşine düşmemiş, en sıkıntılı dönemlerinde bile her kararını komitaya değil kongreye dayandırmıştır. İlhan'ın sık sık vurguladığı şekliye Mustafa Kemal Atatürk, karakter olarak demokrasi kültürüne yatkındır, asla despotik değildir.

"...istese, Anadolu hareketini paşalar arası bir cunta, subaylar arası bir devrim komitesi olarak kurup geliştiremez miydi? Pekala yapar geliştirdi. Üstelik, o zamanki orduda bulunan İttihatçılık geleneği elverişliydi buna. Yapmamıştır. Komita fikri yerine kongre(şura) fikrini benimsemiş, askeri bir hareket yerine halk hareketi fikrini uygulamıştır. İttihatçılar ne yaptıysa o tersini yapar. Halktan delege çağırır, bunları toplar, müdafaa-i hukuk için kararlar alınmasını sağlar, milli mücadelenin başlarında; üstelik bu örgütlerin silahlı eylem kanadı da düzenli ordu değil, Kuva-yı Milliye Milisleridir, yani silahlanmış halktır. Kongreler, olağan gelişmeleriyle Büyük Millet Meclisi'ne dönüşürle, Kuvayı Milliye de, Büyük Millet Meclisi Ordusu'na dönüşür. O ki komutandır, o ki hareketin ruhudur; beynidir, her şeyidir, kurduğu ordunun başkomutanı olmak için Meclis karşısına çıkar, yetki ister, nefes tüketerek zar zor alır. Ne mecburiyeti vardır birader, paşalar nasıl olsa ondan yanaydılar, cart diye başkomutanım dese kim hayır diyecekti, demez ama, neden demez, çünkü egemenliğin kayıtsız şartsız halkta olacağı bir devleti kurarken, önce kendisi herkesin uygulamasını isteyeceği bir ana kurala uymazlık edemezdi. Uymuştur. Onu Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının başkomutanı yapan Türkiye Büyük Millet Meclisi olmuştur."¹³⁰

2.4. Globalleşmeci Demokrasi Eleştirisi

Attilâ İlhan'a göre, soğuk savaş döneminin ve bloklaşmanın sona ermesi gibi gelişmelerle artık totaliter rejimlerin devrinin sona erdiği ve küreselleşmenin tek değer olduğu 21.Yüzyıl'ın demokrasi yüzyılı olacağı gibi söylemler gerçek dışı, aldattıcıdır. İlhan, çok uluslu şirketlerin hegemonyasındaki küresel piyasanın ve kapitalist piyasa değerleri üzerine kurulan tüketim kültürünün çok daha totaliter, demokrasi karşıtı bir dünya düzeninin göstergesi olduğunu söylemiştir. Ona göre her şeyi piyasaya göre değerlendiren, piyasayı adeta tanrısalılaştıran yeni kapitalist toplum ve küreselleşme ideolojisi, her ne kadar "açık toplum" ve "serbestlik" gibi değerlerle savunuluyor olsa da aslında uygulamada bireysel özgürlükler üzerine çok daha fazla baskıcı bir düzen inşa edilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki

¹³⁰İlhan, **Hangi Atatürk**, s.186.

“liberal demokrasi” rejimlerinin gerçekte liberalliklerinin de özgürlükçülerinin de şüpheli olduğunu düşünen İlhan’a göre;

“...Daha çok gelişmekte olan ülkelerin bazılarında, ‘seçimli’de olsa, tek parti demokrasileri hüküm sürmektedir; ayrıca ‘liberalliği’ ile övünen bazı ‘demokrasiler’de temel hak ve özgürlükler, hukukça kabul edilmiş olsa da, ‘görünmez’ bir ‘korsa’, toplumu önceden hesaplanmış, katı bir çerçeve içinde yaşamaya mecbur ediyor.”¹³¹

İlhan, kapitalist sistemin 21.Yüzyıl’da giderek demokrasiden totalitarizme doğru evrildiğini söylemiş ve bu dönemde “yapısal değişim” süreci olarak meşrulaştırılmaya çalışılan “küreselleşme” ve “özelleştirme” politikalarının pratikte ciddi bir faşizan/totaliter siyaset üretme araçları haline getirildiğini de belirtmiştir. İlhan’a göre;

“...Sistem’in, küreselleşme ve özelleştirme perdesi arkasında ortaya attığı, ünlü ‘değişim’; aslında çok daha ince, çok daha sophistique yönlendirme imkan ve yöntemlerini gündeme getiriyor ki, uygulamaları-maazallah-eski totaliter ülkelere rahmet okutacaktır.”¹³²

Attilâ İlhan’a göre globalleşmeci demokrasinin en önemli aracı küresel STK’lardır(Sivil Toplum Kuruluşları). Sivil toplumun, Sistem’in iktisadi ve siyasal çıkarları doğrultusunda soğuk savaş döneminden bu yana kullandıklarını ifade eden İlhan, günümüzdeki bu tür sivil toplum kuruluşlarını tanımlarken sık sık örnek olarak gösterdiği Soros’un desteklediği Açık toplum Enstitüsü’ne benzer bir sivil toplum örgütü olarak, soğuk savaşın henüz başladığı 1950’li yıllarda “Barış Gönüllüleri”ni göstermiş ve demokratik rejimin gereği olarak kurulduğu varsayılan bu örgütün Türkiye’deki gerçek ve gizli faaliyetleri hakkında şu çarpıcı gözlemleri dile getirmiştir:

“Uluslararası ‘sivil toplum’ örgütlerinin ‘Sistem’ tarafından –en çok da ‘Soğuk Savaş’ döneminde- , siyasal ve iktisadî amaçlar için ‘kullanıldığı’, herkesin bildiği bir gerçek! ‘Barış Gönüllüleri’ni, bilmem hatırlar mısınız? 50’li yıllarda, Anadolu kırsalında köylere hizmet gibi yüce bir amaçla gelmiş, yurdun en ücrâ köşelerine dağılmışlardı. Çoğunun Amerikan ‘servisleri’ hesabına; nüfusumuzun, ‘etnik yapısından’ tutun; din, mezhep ve tarikat farklılığına kadar, ince alanda ‘bilgi derlediği’ anlaşılmıştır: Acaba bu, ya da buna benzer yöntemlerle edinilmiş başka bilgiler olmasaydı; ‘İslamî muhalefet’ ve ‘etnik muhalefet’le ilgili dış hesaplar, bu kadar usturuflu yapılabilir miydi?”¹³³

Attilâ İlhan, sistemin ürettiği ve gerçek demokrasiyle alakası olmayan “globalleşmeci demokrasi”nin, kendi emperyal çıkarları doğrultusunda “kutsal” demokratik kavramları da kullandığını düşünmektedir. Örneğin Sistem, bağımsızlıkçı

¹³¹ Attilâ İlhan, “..‘Totaliterlik’ de Neymiş?..”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 29.06.2001.

¹³² İlhan, **Hangi Küreselleşme**, s.53.

¹³³ İlhan, **Yıldız, Hilal ve Kalpak**, s.17.

politikalar izleyerek sistemin dışında kalmaya çalışan ülkeleri tahrip etmek istediği, ya da bu ülkelere “emperyal sisteme” dahil olması için çekidüzen vermek istediğinde gerçek demokrasinin “olmazsa olmaz” ilkesi olan “insan hakları” kavramını da kullanabilmektedir. İlhan’a göre bu amaçla insan hakları kavramı öz anlamı dışında kullanabilmekte, örneğin aslında demokrasi ile hiç de bağlantılandırılmayacak olan “etnik milliyetçilik” pekala “insan hakları”nın bir gereğiymiş gibi gösterilerek bu araçla parçalanması arzu edilen ülkeler için parçalayıcı bir silah gibi kullanılabilir. İlhan, bu saptamayı şöyle örneklendirmiştir:

“Oysa, Sistem’in, tahrip etmek istediği ülkelerde, üç yüz yıldan beri yaptığı budur. Bizi ilgilendiren örnek, bizzat yaşadığımız: T.E. Lawrence (ünlü casus), hatıralarında (Bilgiğin Yedi Temel Direği) Osmanlı’yı dağıtmak için, nasıl mevcut olmayan, bir Arap Milliyetçiliğini yaratmaya çalıştıklarını anlatır. Daha önce aynı oyun, Osmanlı Balkanları’nda, hem de ustalıkla, oynanmamış mıydı? 20. yüzyıl içindeyse, SSCB halklarını dağıtmak amacıyla kullanıldı. Hazin olan odur ki, Amerikalılar, tarihte mevcut Apaçi milletini, (yalnız onları mı?) ortadan kaldırmışlardır; ama kimse bunu sormaz, soramaz da; başka ülkelerden, tarihte belki hiç olmamış milletlerin hesabı sorulur!.. Hem de insan haklarına dayanılarak!”¹³⁴

Attilâ İlhan’ın siyasal düşüncesinde Sistem’in empoze ettiği globalleşme döneminin demokrasisi Türk İnkılabı’ndan doğan Kemalizm’in karakteristiğine uygun olan demokrasinin tezatıdır. Globalleşmecî demokrasisi Protestan coğrafyasında şekillenmiştir, bu coğrafyanın doğurduğu kapitalizmin bütün özelliklerini de içermektedir. Bu piyasa demokrasisi her şeyden önce devletin küçültülmesini ister, başıboş orman serbestliğini adeta topluma uygulamaya çalışır, yani “insani özgürlük” yerine “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler!” ilkesine uygun olarak “doğal serbestliği”(“insan insanın kurdudur”) benimser. Çok uluslu şirketlerin lehine ulusal devletlerin ortadan kaldırılması bu demokrasinin yerleşebilmesi için temel koşul sayılır, ulusal ekonomilerin tasfiyesi için

¹³⁴Y.a.g.e., s.178. İlhan, globalleşmecî demokrasinin sahte insan hakları tuzağına düşülmemesi gerektiğini, Türkiye’deki “insan hakları” sorunun her şeyden önce “ulusal” bir sorun olarak ele alınması gerektiğini düşünmüştür: Türkiye’de ciddi bir insan hakları sorunu olduğunu düşünen İlhan’a göre bu sorunların çözümünü de her şeyden önce “ulusal” ve “sosyal” çerçevede aramak ve her şeyden önce “soyut”, içeriği boş “insan hakları” demagojisi yerine “somut” üreten-emekçi insan kavramını ön plana çıkarmak gerekmektedir. Küresel Sistem’in çarkları içerisinde insan hakları savunuculuğu yapmanın hiçbir anlam ifade etmediğini vurgulayan İlhan, Türkiye’de, “insan hakları” kavramının nasıl yanlış yorumlandığını ve nasıl esas bağlamından koparıldığını şöyle açıklamıştır: “Ülkemizde, artık ‘insan haklarını savunmak’, üretici güçlerin tarihteki rollerini savunmak anlamına gelmiyor; ya amacı ‘bölücülük’ olan ‘etnik politika’yı savunmak; ya da, amacı ‘Şeriat’ olan ‘siyasi İslam’ı savunmak anlamına geliyor; her ikisinin de arkasında, ABD başta olmak üzere, emperyalist/kapitalist ‘Sistem’in durduğunu, kuşlar bile bilmektedir.”Y.a.g.e., s.26.

gerçekleştirilen özelleştirmecilik ve piyasa hakimiyeti bu demokrasinin temel ekonomi politik yaklaşımıdır. İlhan'a göre;

“...Halbuki Cumhuriyetin demokrasi tasarımı, farklı: Hem toplumsal, hem toplumcu, üstelik ‘beşer’: Müdafaa-i Hukuk İnkılâpçılığının cumhuriyeti bildiğimiz gibi, devletçi, halkçı ve inkılâpçıdır; sadece bu üç vasıf bile, cumhuriyetin neyi öngördüğünü açıklamıyor mu? Halk hakimiyetinin –yani cumhuriyetin- temel kurumları, bizzat halk tarafından yönetilecektir! Halk Konseyi, Halk Şurası deyimlerini kim yarattı? Cumhuriyetçiler değil mi? O deyimlerden esinlenmiş olan, Gazi Mustafa Kemal, bu düşüncüyü, sözleriyle doğrulamıştır...”¹³⁵

Sonuç olarak İlhan'a göre; Türkiye'nin ulusal solcuları, ve tabii kendisi, globalleşmeci çıkarıcı demokrasiyi değil, gerçekten demokrasiyi benimsemiştir. Bir Cumhuriyetçi olarak “halkçı, devletçi ve inkılâpçı, ulusal- yani anti/emperyalist-demokrasiden yanadır!”¹³⁶

3.Milli ve Özgürlükçü Sosyalizm

3.1.Türk Siyasal Düşünce Geleneğinde İki Farklı Sosyalist Çizgi

Attilâ İlhan'ın sol/sosyalizm anlayışı, Türk siyasal düşünce hayatı içerisinde şahsına münhasır diyebileceğimiz özellikler taşır. Özellikle güncel politik algılamada “sosyalist düşünce”ye yakıştırılan çoğu genelleme İlhan'ın sosyalizm algılamasında yer bulmaz. Bu anlamda onun düşünceleri hemen her siyasal düşünce çevrelerinde belli bir ilgi çekmiş olmakla birlikte ona sosyalist olarak bilinen kesimler içerisinde de epeyce eleştiri yöneltlen olmuştur. İlhan'ın sosyalizm düşüncesi Türk siyasal hayatında kısaca ve en genel tabirle “ezber bozan” bir hüviyet kazanmıştır diyebiliriz. İlhan, sosyalist düşünce ile ilgili temel yaklaşımını şöyle özetlemiştir: “Kesinlemelere, toptancı çözümlere değil, derin düşünmelere ve akıllı bileşimlere zorunluyuz. Yüz demokrasi varsa yüzü de ayrı ayrı, on sosyalizmin onu da ayrı ayrı ilerliyor. Türk sosyalizmini elbet bilimsel yöntemlerle, ama Türkiye gerçeğinden çıkaracağız.”¹³⁷ İlhan'a göre Türkiye'de sosyalizm olacaksa Türk toplumunun kendi koşulları içerisinde, kendi dinamiğine göre olacak, başka sosyalizm anlayışlarına

¹³⁵Y.a.g.e., .327.

¹³⁶Y.a.g.e., s.328.

¹³⁷İlhan, *Faşizmin Ayak Sesleri*, s.24.

veya uygulamalarına benzemeyecektir.¹³⁸ Ayrıca İlhan'a göre, sosyalizmin sadece milli olması yeterli değildir, bu milliliği tamamlayan özgürlükçülük ve insancılık/insaniyet de sosyalizm fikrinin “olmazsa olmaz” şartıdır. Hatta ona göre “sosyalizm ya özgürlükçü ve insancı olacaktır, ya da olmayacaktır!”¹³⁹

Attilâ İlhan'a göre Türk sosyalizminin en köklü parti örgütü, İlk Genel Başkanı, önderi Mustafa Suphi'nin Trabzon'da öldürülüşünden beri, geniş çaplı “gizli örgüt” olarak faaliyet yürüten (1920'de Bakû'de kurulan) Türkiye Komünist Partisi'dir. İlhan'a göre Türk sosyalizm tarihinin gelişiminde her zaman belirleyici olmuş olan TKP¹⁴⁰, Osmanlı'dan günümüze kadar gelişim süreci içerisinde bir

¹³⁸ İlhan, **Hangi Sol**, s.87.

¹³⁹ Attilâ İlhan'ın 1970'li yıllarda ortaya koyduğu bu “özgürlükçü sosyalizm” görüşlerinin Marksizm'e aykırı olduğunu düşünen o dönemin etkili Marksist gazetecilerinden Mehmet Fuat'a İlhan şöyle yanıt vermiştir: “...özgürlükçü ya da insancı bir sosyalizmin Marks'ın sosyalizmine karşıtlığını kanıtlamak Mehmet Fuat'a düşüyor. Yoksa, Marksçılık adına Rusya'da ve benzeri ülkelerde sürdürülegelen baskı rejimlerini, Marksçılığın kendisiyle mi karıştırdı acaba? Bilmeyen kaldı mı, bu rejimlerde sosyalizm diye amansız bir polis rejimi, kesin bir özgürsüzlük, handiyse mutlak bir insan değersizliği egemendir. Üretim araçları, 'sosyal kapitalist mülkiyet' biçiminde bürokrasinin eline geçmiş, bu da bu rejimlerin egemen çevrelerini enternasyonalcilik yerine milliyetçiliğe, hatta bağnaz bir şovenizme sürüklemiştir. Uluslararası işçi sınıfını, onun çıkarlarını filan düşünmezler, kendi büyük devlet çıkarlarını düşünürler: Çin'in NATO'yu desteklemesi, Rusların Orta Doğu'da Amerika ile entrika çevirmesi başka ne türlü açıklanabilir. Hele ikisi de sosyalist, ikisi de enternasyonalci iki devin kapıştı kapışacak bir gerilim içinde yaşamaları?” Attilâ İlhan, **Hangi Edebiyat**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s.158-159.

¹⁴⁰ Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşu, gelişimi, tasfiye edilmesi, illegal hale gelmesi aşamalarını yeni açılan Sovyet arşivlerinden de yararlanarak, belgelere dayalı olarak, en kapsamlı bir şekilde ortaya koyan –Attilâ İlhan'ın da çokça atıfta bulunduğu- bir çalışma için bkz. Yavuz Aslan, **Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997. İlhan'ın temel tezlerinden birisi olan TKP lideri Mustafa Suphi'nin Galiyecilerle birlikte, Galiyevci hareket içerisinde olduğu ve bu durumdan da Sovyet Merkez Komitesi'nin rahatsızlık duyduğu bilgisi ilk defa bu çalışmada somut belgelere dayalı olarak ortaya konmuştur. TKP'nin Mustafa Suphi sonrası-Attilâ İlhan'ın da zaman zaman yakınında bulunduğu- illegal tarihiyle ilgili en son Sovyet arşivi belgelerinden yararlanılarak hazırlanan başka bir çalışma için de bkz. Naciye Babalık, **Türkiye Komünist Partisi'nin Sönümlenmesi**, İmge Yayınları, Ankara, 2005. Ayrıca, Mustafa Suphi'nin siyasal faaliyetleri ve TKP'nin örgütlenmesi ve ideolojisi ile birlikte genel olarak Türkiye'de sol/sosyalizm tarihini Osmanlı geçmişinden alarak inceleyen ilk sayılabilecek belgesel bir çalışma için de bkz. Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar**, 2 Cilt, BDS Yayınları, İstanbul, 2000. Yine, TKP'nin parti örgütü olarak Mustafa Suphi başkanlığında Rusya'dan Türkiye'ye taşınması sürecine odaklanan, bu dönüş sürecinde Parti Merkez Komitesi üyesi 15 arkadaşıyla birlikte Trabzon'da öldürülen(28 Ocak 1921'de) Mustafa Suphi'nin öldürülme süreciyle ilgili de yeni belgeler içeren, yeni açılan arşivlerden çıkan belgelere göre hazırlanmış yeni bir çalışma için bkz. TÜSTAV, **TKP 1920-1921 Dönüş Belgeleri**, (Çev.Yücel Demirel), TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2004. Kurtuluş Savaşı sürecinde Bakü merkezli olarak faaliyet yürüten TKP'nin dışında, -Mustafa Kemal Atatürk'ün bizzat kurdurduğu resmi TKF'yi saymazsak- Anadolu'da örgütlenme çalışmalarını hızlandıran ve TKP ile de bağlantı içerisinde olan komünist/sosyalist örgütlenmeler de mevcuttur. Kuvayı Milliye hareketini destekleyen bu teşekküller arasında en önemlisi ve en örgütlüsü, “İslamiyet” ile “Komünizm” arasındaki düşünsel benzerlik çerçevesinde bir ideoloji oluşturan Yeşil Ordu Cemiyeti'dir. Kurulma

taftan yerli kökleri olan(Sultan Galiyev, Mustafa Suphi, Şevket Süreyya ekolü) öte yandan daha fazla enternasyonale, İlhan'ın deyimiyle “Levanten Beynelmillecilik”e bağlı(Şefik Hüsnü ekolü), iki farklı çizgide evrilmiş olduğu için sosyalistlerin kendi aralarındaki bölünmeleri ve fraksiyon tartışmaları hiç eksik olmamış bu da gerçek anlamda sosyalist düşüncenin kurumsallaşması önünde en büyük engel oluşturmuştur. Bu konuda İlhan, Türk sosyalizm tarihinin aksaklıkları ile TKP'deki iç mücadeleleri özdeşleştirdiği şöyle bir sptama yapmıştır:

“Bizim sosyalizmin tarihi, bölünmelerin tarihidir. Acaba TKP daha kurulurken, iki ayrı eğilimi(İştirakiyun'u da sayarsak, üç) birleştirmek istemiş de ondan mı? Sultan Galiyef'in, Mustafa Suphi'ye örgütlettiği, TKP ile; Mütareke'de, Dr.Şefik Hüsnü'nün daha çok 'Spartakistler'le İstanbul'da kurduğu, Sosyalist İşçi ve Çiftçi Partisi! İlki sosyalizme, ulusal kurtuluş ümitleriyle yaklaşan, çoğu KUTV'da¹⁴¹ okumuş, eski 'Türk Ocağı' aydınlarının hareketiydi; ikincisi daha kozmopolit, Benaroya'nın Selanik kökenli 'levanten beynelmilleciliğine' yakın, 'Spartakist' bir hareket. Yıldızları asla barışmadı. Galiyev'in tasfiyesi, Mustafa Suphi'nin katli, üstelik Komintern'e Zinovye'f'in egemen olması; başına Şevket Süreyya'nın geçtiği TKP kadrosunun, muhalefete(Oppozitsiya) itilmesine yol açmıştı; bu ayrılık, amipler gibi, bölüne bölüne 40'lı yılların başına kadar sürmüştür.”¹⁴²

ve ilk örgütlenme aşamasında içerisinde Hakkı Behiç Bey, Dr.Adnan Bey(Adıvar), Şeyh Servet Efendi gibi milletvekillerinin olduğu Cemiyet, daha sonra Çerkez Ethem'in de dahil olmasıyla birlikte Ankara Hükümeti'ne muhalif bir hareket haline de dönüşmüştür. Konuyla ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Mustafa Yılmaz, **Milli Mücadelede Yeşil Ordu**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

¹⁴¹Attılâ İlhan'ın yazılarında sık sık geçen (örneğin “KUTV nesli aydınlar!” cümlesiyle), İlhan'ın okulun ilk kuruluş yıllarındaki hocaları ve öğrencileri açısından oldukça önemseydiği KUTV(Kommunistiçeskiy Universitet Trudyaşçihsiye Vostoka); sömürge altında, emperyalizm tesiri altında kalmış Üçüncü Dünya/mazlum/Doğu ülkelerinden gelen emekçilerin eğitildiği, bir nevi “devrimci bilgi”nin öğretildiği Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nin Rusça kısaltılmış halidir. Sultan Galiyev'in de girişimleri doğrultusunda 1921'de açılmış olan okulda önceleri Sultan Galiyev, Turar Ruskılov, Neriman Nerimanov, Galimcan İbrahimov; Ahmet Baytursun gibi Müslüman milliyetçi komünistler hocalık yapmışlar, “ulusal kurtuluşçu bir sosyalizm”in olanaklarını anlatan dersler vermişlerdir. O dönemin genç Türk sosyalistleri Şevket Süreyya Aydemir, Nazım Hikmet, Vala Nureddin, İsmail Hüsrev Tökin, Laz İsmail (Mara); Vietnam'ın devrimci önderlerinden Ho Şi Min, Endonezyalı komünist lider Tan Malaka bu “milli komünist” hocalardan ders almışlardır. Alexandre A.Bennigsen-S.Enders Wimbush, (Çev.Bülent Tanatar), **Sultan Galiyev ve Sovyetlerde Milli Komünizm**, Anahtar Yayınları, İstanbul, 1995, s.136-137. Bu okulun yeni kurulmuş olduğu bir dönemde bir süre bu okula devam eden, Kadro dergisi yazarlarından İsmail Hüsrev Tökin'in anlattıklarına göre üniversite sadece sömürge ülkelerinin işçilerini eğitmiyor ayrıca yeni kurulan Sovyet Cumhuriyetlerine(Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Gürcistan vs.), tıpkı Türkiye'deki Mülkiye gibi yönetici yetiştirmeyi de hedefliyordu. Ders müfredatı buna göre oluşturulmuştu. Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 194, s.289. Ancak ilk önceleri milli komünistlerin etkisi altında olan ve ciddi bir eğitim müfredatına sahip bulunan bu okul zamanla Stalin'in tam hakimiyeti dönemiyle birlikte(1927'lerden sonra) 3.Dünya ülkelerinde Sovyet, daha doğrusu Stalinizm propagandası yapacak profesyonel devrimcilerin yetiştirildiği merkezler haline dönüşmüştür. KUTV'un bu dönüşümünü “ideolojik” bir çerçeveden ele alan bir çalışma için bkz. Aclan Sayılğan, **Sovyetlerde Eğitim ve Türk Öğrencileri**, Mars Matbaası, Ankara, 1967.

¹⁴²İlhan, **Sosyalizm Asıl Şimdi**, s.152-153.

Attilâ İlhan, Dünya’da Sovyetler Birliği’nin güdümündeki Komünist Enternasyonal’e bağlı komünist/sosyalist eğilimlerin dışında kalan özgürlükçü/bağımsızlıkçı/milliyetçi bir sol/sosyalizm/komünizm siyasal düşüncesinin her zaman mevcut olduğunu ve bu akımların zaman zaman egemen Sovyet sosyalizmiyle ciddi bir gerilim de yaşadığını belirtmiştir. Öncelikle böyle bir genel ayırım yaparak Türk sosyalizm tarihini çözümleyen İlhan’a göre; Türkiye’de de Marksist kökenden gelen sol/sosyalizm düşüncesi aynı şekilde kabaca iki ayrı çizgide gelişmiştir. Sovyetler Birliği içerisindeki sosyalizm uygulaması eleştirerek farklı bir çizgi oluşturan Sultan Galiyev ve onun yardımcısı Mustafa Suphi’nin Türkiye’ye taşıdığı ve yine Galiyevci ekolden gelen Şevket Süreyya Aydemir, Esat Adil gibi millici sosyalistlerin yerleştirmeye çalıştığı “ulusal komünizm” fikri Komintern ekolüne bağlı Şefik Hüsnü ekolüne karşı mücadeleyi kaybetmiş ve genellikle, Türkiye’deki Marksist sol, Sovyet Bloku yıkılıncaya kadar Sovyet dümeninde yürümüştür. İlhan’a göre Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’ye özgü bir komünizm inşa etmeye çalışsa da başarılı olamayan “ulusal komünist” hareket, Anadolu İhtilali ve İnkılabı’nın mazlum milletler ve günümüzün Avrasya merkezli direniş hareketiyle, müdafaa-i hukukçu, laik ve demokratik platform üzerine kurulma özelliğiyle uyum içerisinde. Nitekim, bu ulusal komünizm hareketinin etkisi daha sonra Kemalizm’e sol bir yön verme şeklinde kendisini gösterecek ve 1960’lı yıllarda özellikle Yön dergisi etrafında toplanan millici sosyalistlerin “Kemalist sol” bir fikir platformu oluşturmalarına yol açacaktır.¹⁴³ Zaten İlhan’a göre ulusal komünizmin hedefleriyle Kemalizm’in hedefleri temel noktalarda birleştiği için Gazi Mustafa Kemal Paşa’yı “ulusal solcu” olarak da nitelendirmek mümkündür. Ona göre ulusal solcu Kadro ve Yön dergisi hareketleri aslında Gazi’nin ulusal sol düşüncelerini sistematikleştirme işlevi gördü.¹⁴⁴ İlhan’a göre bu dergiler, özellikle Kadro dergisi, etrafında oluşan fikir platformu özünde Rusya’da tasfiye edildikten sonra az da olsa Türkiye’de etkisini devam ettiren Galiyevci bir siyasal fikir platformuydu ve bu

¹⁴³Yön dergisinin ve özellikle de derginin genel yayın yönetmeni Doğan Avcıoğlu’nun fikirlerinin izini sürerek Türkiye’deki Kemalist Sol düşüncüyü analiz eden kapsamlı bir çalışma için bkz. Hikmet Özdemir, **Sol Kemalizm**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.

¹⁴⁴Attilâ İlhan, “Gazi’nin ‘Ulusal Solculuğu’!..”, Cumhuriyet Gazetesi, 22.02.1999.

özelliğinden dolayı da Sovyetlerin güdümündeki sosyalistlerin hışmına uğruyordu.¹⁴⁵ İlhan, bu dergiler içerisinde Yön dergisi hareketi içerisinde bizzat katılmış, daha sonra Yön hareketinin militarist bir çizgiye kaymasını eleştirerek buradan ayrılmıştır. İlhan, temel siyasal yaklaşımlar konusunda bu dergi ve derginin öne çıkan ismi Doğan Avcıoğlu ile çoğu açıdan aynı doğrultuda düşünce üretse de özellikle sosyolojik algılama ve sosyalist yöntem konusunda İlhan ile Avcıoğlu'nun ciddi yaklaşım farkları vardı. İlhan'a göre Avcıoğlu, az gelişmiş bir ülke olan Türkiye'de işçi sınıfı olmadığı gerçeğinden yola çıkarak sosyalizmi askerin belkemiğini oluşturduğu “zinde güçler”e, yani “devrimci ordu” ile birlikte yürüyen bir halk örgütlenmesine dayandırmak istiyordu. Nasır tipi bir üçüncü dünya sosyalizmini, tıpkı Albay Nasır'ın yaptığı gibi darbe yoluyla gerçekleştirmenin yollarını aradı. Avcıoğlu'nun askeri ve sivil bürokrasiyi birleştirerek gerçekleştirmeyi hedeflediği sosyalizm, İlhan'ın işçi sınıfına dayandırdığı, demokratik ve sivil sosyalizm anlayışına taban tabana zıttı. İlhan'a göre darbe ile sosyalizm gelmez, bu tavır Marksizm'in ruhuna da aykırıdır. Askere dayanarak iktidarı ele geçirme stratejisine İlhan, “27 Mayıs solculuğu” adını vermiş ve bunun Türk sosyalizmini kemiren bir hastalık olduğunu defalarca söylemiştir.¹⁴⁶ İlhan'a göre 1960'lı yıllarda Doğan

¹⁴⁵Reyhan, “Attilâ İlhan ile Türk Sosyalizm Tarihi Üzerine Söyleşi”, **Ulusal Dergisi**, s.56. Attilâ İlhan'ın görüşlerine paralel olarak Kadro dergisinin siyasal düşüncesini “yeni Galiyevci” ve “ulusal sol” bir siyasal düşünce çerçevesinde değerlendiren iki çalışma olarak bkz. Merdan Yanardağ, **Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi**, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1988 ve Mustafa Türkeş, **Kadro Hareketi: Ulusçu Sol Bir Akım**, İmge Yayınları, İmge Yayınları, Ankara, 1999. Ayrıca, Kadro hareketini, farklı siyasal düşüncelerle bağlantılandırmaktan öte bu hareketi “Türk devrimini evrensel temellere oturtamaya çalışan seçkinci” bir hareket olarak nitelendiren ve özellikle de Kadro dergisinin devletçilik anlayışının belirleyiciliğine vurgu yapan diğer önemli bir analitik çalışma için bkz. Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994. Bütün bunların dışında Kadro dergisinin oluşması ve dağılması sürecini Kadrocuların ayrıntılı biyografileri ile birlikte-Kadro dergisinden sonraki hayat hikayelerini ve yazılarının analizini de içerecek şekilde- ele alan kapsamlı bir çalışma için bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Kadrocuları ve Kadroyu Anlamak**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003. Tekeli ve İlkin de bu çalışmalarında “Kadrocuların tezlerini geliştirirken Galiyevcilikten haberdar olduklarını kabul etmek gerektiğini” ifade etmişlerdir. s.538.

¹⁴⁶Reyhan, “Attilâ İlhan ile Türk Sosyalizm Tarihi Üzerine Söyleşi”, **a.g.e.**, s.56. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nden sonra ve 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girdiği bir dönemde 1961 yılının Aralık ayında , dönemin hemen bütün aydınlarının imza attığı(1042 kişi imza atmış) siyasal program niteliğindeki bir bildiriyle yayına hayatına başlayan ve kısa zaman içerisinde bir siyasal-entelektüel hareket dönüşen Yön Dergisi'nde Attilâ İlhan, Doğan Avcıoğlu, Tamer Akçam, Muammer Aksoy, Sadun Aren, Tükkaya Ataöv, Şevket Süreyya Aydemir, Aziz Nesin, Fakir Baykurt, Niyazi Berkes, Behice Boran, Asım Bezirci, Mihri Belli, Necati Cumalı, Muaffer İlhan Erdost, Fethi Naci, Turan Güneş, Halit Refiğ, Rifat Ilgaz, Kemal Tahir, Ahmet Taner Kışlalı, İdris Küçükömer, Ahmet Oktay, İlhan Selçuk, Bahri Savcı, Baykan Sezer, Mümtaz Soysal, Taner Timur, Mete Tunçay, Yaşar Kemal, Can Yücel, Nadir Nadi, Uğur Mumcu, Gülten Kazgan, Yalçın Küçük, Orhan Kemal gibi çok farklı

Avcıoğlu ve Mehmet Ali Aybar çizgisi iki farklı sosyalist çizgiyi temsil ediyordu. İlhan kendi sosyalist düşüncesini 27 Mayıs askeri darbesinden sonraki dönemde sendikacıların çağrısıyla Türkiye İşçi Partisi'nin başına geçen Mehmet Ali Aybar'a daha yakın hissediyordu. İlhan, bu dönemdeki sosyalist ayrışma sürecini şöyle ifade etmekteydi:

“27 Mayıs hareketinden sonra, Yöncülerin tavrı sürerken, İşçi Partisi diye bir parti ortaya çıktı. İşçi Partisini kuran sendikacılar. Fakat etkili olamıyorlardı. Belki de Türkiye sosyalizm tarihindeki en akıllı işi yaptılar gidip M. Ali Bey'e başvurdular. M. Ali Aybar meşaleyi yaktı. Türkiye'deki eski tüfeklerin sabıkası olmayanlardan yeni bir platform oluşturdu ki, bu tip platformların en ulusal olanlarından Türkiye'ye en uyanlarından biridir. Zaten tutmuş olması da onu gösterir. Halk işçi partisini destekledi ve onu Meclise taşıdı. Tabii diğer milletvekilleri de ellerinden geleni yaptılar fakat M. Ali Bey tek başına kaldığı zamanlar sosyalizmi mecliste çok güçlü bir şekilde temsil etti ve bütün meclis ona saygı duydu. Hiç kimse aleyhine konuşamadı. O hareketin dağılmasının sebebi de bir taraftan o soğuk savaş atmosferi içerisinde bunu yok etmek lazım diyen sağcı baskı ve diğer taraftan en az onun kadar Moskova yandaşları da partinin dağılmasında etkili oldu. Şunu çok iddialı bir şekilde söyleyebilirim ki o gün TİP kurtarılabilseydi bugün Erbakan yerine Aybar başbakan olacaktı.”¹⁴⁷

3.2.Sovyet Sosyalizminin Eleştirisi ve Özgürlükçü Sol

Attilâ İlhan'a göre sürekli yenileşerek dogmacılığın karşısında olması gereken sosyalizm her şeyden önce özgürlük anlamına gelmektedir. Sosyalist düzen, insanın bütün yeteneklerini sömürüden ve baskıdan kurtarıp serbestçe geliştirebileceği toplumsal düzendir. İlhan'a göre; özellikle 40'lı yılların baskıcı ortamında yaşamış Türk sosyalistleri için özgürlük fikri her şeyden öte bir anlam taşımaktadır. Bu yüzden, böyle bir özgürlükçü fikri benimseyen Türk sosyalistlerinin

---

siyasal düşüncelere de sahip olan demokrat, sosyalist yazar bulunmaktaydı. Özdemir, **Sol Kemalizm**, s.343-348. Yön dergisinin, kurulma ve gelişme aşamalarında cunta, darbe ve militarizm ile alakası yoktu. Yön Dergisi zamanla yavaş yavaş –sokak öğrenci hareketlerinin de etkisiyle-böyle bir cuntacı doğrultu içerisine doğru gitmeye başladı ve bu sürecin sonunda Yön dergisi kapatılarak çok daha radikal olan ve açıktan sol bir cunta özleminde olduğunu belirten Devrim dergisi –daha dar bir kadroyla- 21 Ekim 1969'da çıkmaya başladı. Ortaya koyduğu Milli Demokratik Devrim(MDD) teziyle öğrenci gençlik üzerinde önemli bir etki yaratan ve o dönemin önemli figürlerinden olan Mihri Belli'ye göre de “Yön döneminde ‘sol cunta’ yoktu. Çok sonra çıkan ‘Devrim’dir ‘sol’ cuntanın organı. Dostluğumuz sürdüğü halde Avcıoğlu hiçbir zaman ‘Devrim’e yazmamı bna önermedi.” Hikmet Özdemir, **Bir Jöntürk'ün Ardından.. Doğan Avcıoğlu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, s.25.

¹⁴⁷Reyhan, **y.a.g.e.**, s.56. Leninizm, Stalinizm gibi bürokratik otoriter-emperyalist sosyalizm anlayışlarını, her türlü bürokratik faşist totaliter emperyalist siyaseti mahkum eden, sosyalizmin; emekçilerin söz ve karar sahibi olduğu, hümanist, demokratik ve (hem ABD'ye hem Sovyetlere hem de Çin'e karşı) tam bağımsızlıkçı bir düzen olduğunun ısrarla altını çizen Aybar'ın Attilâ İlhan'ın sosyalizm anlayışıyla oldukça benzeşen sosyalist görüşlerini derli toplu biçimde aktardığı çalışması için bkz. Mehmet Ali Aybar, **Neden Sosyalizm?**, BDS Yayınları, İstanbul, 1989.

ve tabii kendisinin “proletarya diktatörlüğü” adı altında özgürlükleri ortadan kaldırmakla işe başlayan Sovyetler Birliği sosyalizmini benimsemesinin elbette mümkün olmadığını belirtmiştir.¹⁴⁸ İlhan, aslında proletarya diktatörlüğü kavramının yanlış anlaşıldığını, asıl anlamının bildiğimiz diktatörlüklerden farklı olduğunu da söylemiştir. İlhan’a göre Karl Marks ve Engels, proletarya diktatörlüğü derken, komün örgütlenmesini kastetmişlerdir ve bunun da geçici bir örgütlenme şekli olduğunu asla Sovyetler’de görüldüğü gibi, merkezîyetçi dikta rejimi olarak anlaşılmaması gerektiğini söylemiştir.¹⁴⁹ İlhan, açık bir totaliter dikta rejimi olan Stalinist Sovyet türü “proletarya diktatörlüğü ile Marks ve Engels’in 1870’li yıllarda tartışmaya açtığı, Paris Komünü uygulamasın da görülen proletarya diktatörlüğünün farklılığını şu şekilde ifade etmiştir:

“...Paris Komünü ne yapmış, ona bakacaksınız; ilk işi seçimlere gitmek olur, en geniş özgürlük altında yapılan seçimlerde, Komün, Paris’in her mahallesinde ‘çoğunluğu’ sağlar. Kesin sonuçlara göre, 15’i açıkça karşı-devrimci olmak üzere, 6’sı Gambetta ekolünden 21 muhalife karşı, 65 devrimci arasında Fransız sosyalizminin bütün aşamaları temsil edilmişti; birbirleriyle çok mücadele etmişler, birbirleri üzerine asla diktatörlük kurmamışlardır. Siz bunu sahici bir dikta rejimine benzetebiliyor musunuz? Hayır mı, öyleyse Stalin’ci ‘totaliterliği’ sayamazsınız; sayamayınca, ne olur? Ne olacak, ‘SSCB’de uygulandı, eşitlik, kardeşlik, özgürlük olmadı’ tespiti suya düşer...”¹⁵⁰

Attilâ İlhan, Marksist ideoloji içerisinde bulunmakla birlikte, klasik Marksizm’den farklı bir ideolojik açılım ortaya koyan ve daha çok kapitalist tüketim toplumu eleştirisiyle tanınan, ayrıca “bireysel özgürlük” kavramı üzerine özellikle duran ve Frankfurt Okulu olarak bilinen Marksist filozoflardan sıklıkla bahsetmiştir. Bu filozofların görüşleriyle ilgili Türkiye’de ilk yazıyı kendisinin yazmış olduğunu ve Frankfurt Okulu’nu Türkiye’ye tanıttığını belirten İlhan’ın yazdıklarına göre; tamamı Alman Yahudisi olan bu toplumcu filozoflar Hitler öncesi Almanyasının koşullarında bir araya gelmişler ve Hitler’in faşist rejimi kurulunca Yahudi olduklarından Almanya’da barınamamışlar; önce Avrupa’ya sonra Amerika’ya dağılmışlardır. Marcuse, Adorno, Reich, Horkheimer ve Habermas bu filozoflar arasında adı en çok bilinenlerdir. İlhan, Frankfurt filozoflarıyla ilgili kendisinin ilgisini şöyle açıklamıştır:

“Frankfurt filozofları içerisinde doğrusu ya ben önce Marcuse ve Reich ile ilgilendim, ilgi nedenim de bir süredir kafamı kurcalayan bir soruydu: doğanın diyalektiğini inceleme

¹⁴⁸İlhan, **Hangi Sol**, s.25.

¹⁴⁹**Y.a.g.e.**, s.77.

¹⁵⁰İlhan, **Sultan Galiyef**, s.127-128.

konusu yapıyorsak, doğanın bir parçası olan insanın diyalektiğini neden inceleme konusu yapamayacaktık? İnsanın diyalektiğini ben sanatçı olarak bireyin kendi kendisiyle olan sorunları kurcalamak diye anlıyordum.”¹⁵¹

Bu saptama, İlhan’ı tüketim toplumunda “insanın yabancılaşması” sorunuyla meşgul olmaya götürmüş ve bu yabancılaşmanın ancak “özgürleşme” ile ortadan kaldırılabilceğini, sosyalizmin ise diktatörlük kavramından uzaklaşırsa bu özgürlüğe olanak sağlayabileceğini düşündürmüştür.

Attilâ İlhan’a göre, her ne kadar “reel sosyalizm” genellikle o şekilde gerçekleşmiş olsa da, sosyalizmin tabiatında bürokratikleşme ve diktalaşma yoktur. Dünya üzerinde bürokrasiye dayalı sosyalist dikta rejimlerinin kurulmuş olmasının nedeni sosyalist düşünce değildir. Bunun nedeni, sosyalist devrimlerin Marks’ın öngördüğü gibi ileri endüstri ülkelerinde değil, henüz endüstrileşme sürecini tamamlamamış kırsal ağırlıklı toplumlarda gerçekleşmiş olmasındandır. İlhan’a göre aslında bir endüstri sonrası toplumun toplumsal/siyasal sistem projeksiyonu olması gereken sosyalizmin Sovyetler Birliği, Çin gibi endüstrileşmemiş veya endüstrileşme sürecindeki toplumlarda gerçekleşmiş olması reel sosyalizmin ister istemez merkeziyetçi bürokrasi diktalarına doğru yozlaşma eğilimi içerisine girmesi sonucunu doğurmuştur. İlhan’a göre sadece sosyalist devrimler değil, Türkiye örneğinde olduğu gibi, demokratik devrim süreçleri de sanayileşmenin tamamlanmadığı, kırsallığın hakim olduğu ülkelerde gerçekleşmesi halinde diktatörlüğe doğru yozlaşma eğilimini her zaman taşımaktadır.¹⁵²

Attilâ İlhan, 1917’de gerçekleşen Ekim Devrimi’yle kurulan Sovyet rejiminin Lenin’in kısa süreli liderlik döneminden sonra başlayan Stalin döneminde sosyalizmden uzaklaştığını ve bir bürokratik diktatörlüğe dönüştürüldüğünü düşünmektedir. Bu dönemde dünyada da Stalinizme yakın “komünistler”le demokratik süreci ve özgürlükleri benimseyen “sosyalistler” arasında farklılaşma

¹⁵¹İlhan, **Hangi Sol**, s.88-89. Frankfurt Okulu’nun en etkili olan, 1960’lardaki ve 1970’lerdeki gençlik hareketlerinin teorisyeni olarak bilinen üyesi siyaset kuramcısı Herbert Marcuse’dur. Marcuse, 2.Dünya Savaşı sonrasında, faşizmin bıraktığı izlerin siyasal psikolojik yansımaları, faşizmim her an yeniden kurulabileceği Batı toplumsal düzeninin eleştirisi, ırkçılık, cinsel ayrımcılık, genel güvenlik yoksunluğu, eğitimin değerini yitirmesi, çevre kirliliği, çalışmanın itibarsızlaşması, aşırı kentleşmenin doğurduğu bireysel yabancılaşma konularına eğilmiş ve bu sorunlarla eylemsel olarak da mücadele etmenin gerekli olduğunu savunmuştur. Bryan Magee, (Çev.Ünsal Oskay), **Yeni Düşün Adamları**, İstanbul, 1979, s.77.

¹⁵²İlhan, **Hangi Sol**, s.135.

belirginleşmeye başlamıştır. Ona göre Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasında sosyalistlerle komünistlerin en önemli farklılığı özgürlükler konusundaki tutumlarında gözlemlemek mümkündür. Sosyalistler evrimci bir sosyalizmi savunuyor, sosyalist bir düzende de demokratik özgürlüklerin işleyeceğini ileri sürüyorlardı. Komünistler ise sosyalizmin ancak devrim yoluyla gerçekleşebileceğini akabinde hemen bir proletarya diktasının geleceğini açıkça söylüyorlardı. Ekonomik ve siyasal özgürlüklerin olmadığı bu diktayı Stalin'in uyguladığı tipten bir dikta olarak tanımlıyorlardı.¹⁵³ Ancak, bu düşüncelere karşı olan İlhan, sosyalizmin zamanla gerilemesini ve başta Sovyetler Birliği olmak üzere sosyalist rejimlerin yıkılmaya başlamasını sosyalizme vurulan diktacı yaftalara bağlamıştır. İlhan, bu saptamalarını doğrulayan gelişmeyi, Sovyetler Bloku'nun çöküşü örneğinden yola çıkarak şöyle açıklamıştır:

“Ben 1950'den beri, bunu bilir bunu söylerim. Sosyalizm ya insancı ve özgürlükçü olacaktır ya da olmayacaktır. Sovyet İmparatorluğunun, en güçlü görüldüğü yıllarda (1960'lar) verilmiş bu hükmün doğruluğunu, 1990'larda çöküşü kanıtlamadı mı, sorarım: oysa hüküm basit bir diyalektiğe dayandırılmıştı: bir sonraki devrim, bir öncekinin müktesabatını (kazanımlarını) inkar etmez, içerir. Fransız İhtilali, kul'u birey'e dönüştürmüş; hukuk eşitliği ve demokratik özgürlükleriyle, yurttaşlaştırmıştı; Sovyet İhtilali, bunları koruyup, üstüne ekonomik güvenliği ve eşitliği, ekleyerek, gelişmeyi tamamlayacaktı!”¹⁵⁴

Buna mukabil Attilâ İlhan, son derece hatalı olarak gördüğü “sosyalizm eşittir Sovyetler” denkleminden yola çıkarak Sovyet sisteminin son bulmasının sosyalizmin de sonu demek olduğunu ileri sürenlere de şiddetle karşı çıkmıştır. İlhan, 1990'lı yıllarda Sovyet Bloku'nun çözülüşüyle birlikte “sosyalizm öldü” başlığı altında aylarca yürütülen tartışmalara katılmış, sosyalizmin artık tarihe karıştığını savunan sağ ve karamsar solcu aydınların bu kanısına kararlılıkla karşı duran bir kaç aydından birisi olmuştur. Ona göre Sovyet Bloku'nun çözülmesi-her ne kadar dünya üzerinde Amerikan hegemonyasının iyice pekişmesine yol açması anlamında büyük sakıncalar doğuracak bir milat olsa da- siyasal düşünce anlamında sosyalizmin sonu anlamına gelmez. Bilakis bu tarihi önemdeki gelişme gerçek sosyalizmin önünü açacak, sosyalist düşüncüyü Stalinist/Sovyetist ipotekten kurtaracak bir gelişme olarak tarihe geçecektir. Aslında İlhan, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından değil, içindeki uluslara yönelik tahakkümü ortadan kaldırmasından, demokratikleşmesinden ve bürokratik

¹⁵³Y.a.g.e., s.123.

¹⁵⁴İlhan, Sultan Galiyef, s.11.

oligarşinin yerine gerçek anlamda sosyalist özyönetim mekanizmasını, her şeyden önce de emperyalist siyasetinden vazgeçmesinden yana olmuştur. Sovyetler Birliği'nin son yenilikçi lideri Mihayıl Gorbaçov'u bunu gerçekleştirebilecek bir sosyalist önder olarak görmüş, onun "glasnost" ve "prestroyka"¹⁵⁵ politikalarının sosyalizm dışında değerlendirilmesine de karşı çıkmıştır. Ancak, İlhan'a göre Gorbaçov ve ekibinin eski sosyalist alışkanlıklarından kaynaklanan yönetsel hataları yüzünden "özgürlükçü demokratik sosyalist Sovyetler Birliği" ideali gerçekleşmemiştir. İlhan, Sovyetlerin çözülüşüyle sosyalizmin çözülüşü arasında paralellik kuranları ve Gorbaçov'un sosyalizm dışında olduğunu düşünenlere daha o yıllarda, Sovyetler Birliği dağılmadan şöyle bir yanıt vermişti:

"Mihayil Gorbaçov ve takımı, sosyalizmden vazgeçmiyorlar; sosyalist etiketini bastıra bastıra kullanmış, oligarşik bir bürokrasi diktasından, sosyalizmin özgürlükçü, insancı ve barışçı temel ilkelerine nasıl dönebileceklerini araştırıyorlar; üstelik kötü bir alışkanlıkla, bunu da yukarıdan aşağıya gerçekleştirmeye çalışarak! Sosyalizm iflas etmemiş! Boş laf! Kıro bir şoför, kullandığı otobüsü şarampole devirdi diye artık otobüse binmekten vaz mı geçeceğiz? Vazgeçilecek olan o şoför, onun otobüsü kullanma biçimi! Sosyalizm, asıl şimdi gündemdedir; testiyi dolduranla kran, nihayet birbirinden ayrılabilir."¹⁵⁶

Attilâ İlhan, Türkiye'deki sosyalistlerin genellikle -Sovyetler Birliği'nin dağılmasına neden olan "liberal revizyonist" olarak nitelendirerek- sosyalizm dışında saydıkları Gorbaçov'a özel bir ilgi göstermiş ve onun gerçek anlamda sosyalizme çok daha yakın olduğunu özellikle vurgulamıştır. İlhan'a göre kendisini açıkça sosyalist olarak tanımlayan, hatta sosyalizmi lanetlemenin modern tarzda bir dini savaş, bir haçlı seferi olduğunu söyleyecek kadar sosyalizme bağlı olduğunu söyleyen, buna rağmen sosyalizmin, Sovyet uygulamalarında görüldüğü gibi halka zorla kabul ettirilebilecek bir sistem olmadığını düşündüğü için Ortodoks

¹⁵⁵Kelime olarak "açıklık" anlamına gelen "glasnost", kapalı, totaliter bir toplumsal-siyasal görünüm arz eden Sovyetler Birliği'nde fikir ve ifade özgürlüğünün sağlanması, sistemin kendi içine kapalı durumundan kurtulması doğrultusunda Gorbaçov'un yürüttüğü politikaları ifade ederken, kelime olarak "yeniden yapılanma" anlamına gelen "perestroika" ise Gorbaçov'un ifadesiyle "daha çok sosyalizm, daha çok demokrasi" ilkesiyle Sovyetler Birliği'nin siyasal-idari-iktisadi çerçevede baştan sona radikal bir şekilde bir nevi "yeniden kurulmasıdır". Gorbaçov'a göre; "Perestroika yalnız demokrasi yoluyla gerçekleşebilir. İnsan faktörünün rolünü artırarak sosyalizmin potansiyelini kullanmak olan geriye dönüşsüz görevimiz için demokratikleşmeden başka yol yoktur. Buna ekonomik mekanizmanın ve yönetimin reformu da dahildir. Bu reformun başlıca unsuru da iş kolektiflerinin rolünün artırılmasıdır." Mihail Gorbaçov, **Perestroika**, (Çev.Kasım Yargıcı), Güneş Yayınları, İstanbul, 1988, s.33. Gorbaçov, glasnost politikasının, "kitle girişimi, demokrasi, girişimcilik ve yaratıcılığın teşviki" düşünceleriyle birlikte -Attilâ İlhan'ın da sosyalizm anlayışının temel noktalarından birisi olan- "sosyalist özyönetim"e dayalı olduğunu da vurgulamıştır. **A.g.e.**, s.35.

¹⁵⁶İlhan, **Sosyalizm Asıl Şimdi**, s.148.

sosyalistlerin hışmına uğrayan Gorbaçov, düşünce ve uygulamalarıyla sosyalizmle ve diyalektiğin yasalarıyla uyum içerisindedir. Ona göre Sistem, kendi çıkarı doğrultusunda sosyalizmle Stalinci Bolşevik diktatörlüğün bir ve aynı düşünceymiş gibi bir propaganda yaparken Gorbaçov farklı ve beşeri bir sosyalizm projeksiyonu geliştirerek bu propagandayı geçersiz kılmıştı. İlhan, Gorbaçov'un sosyalizminin ardılı olan liderlerin sosyalizm uygulamalarından farkını şöyle açıklamıştı:

“Kısacası ‘Yoldaş’ Gorbaçov iktidarda iken, kendinden önceki Sovyet yöneticileri gibi, komünistliği ‘kullanıp’ Rusya’nın dünya egemenliği peşinde koşmuyordu; onun derdi, glasnost ve perestroika üzerinden, özgür ve demokrat yeni bir Sovyetler Birliği projeksiyonunu gerçekleştirebilmek; onun için de, ABD’yi liberalliği kullanıp globaliter yani kürselleştirilmiş uydu ülkelerle, dünya egemenliğini tesise kalkıştığı için, rahatlıkla eleştirebilir; ona karşı çıkabilir, çünkü zaten çizgisi budur.”¹⁵⁷

Attilâ İlhan’ın Sovyetler Birliği eleştirilerinin aslında onun genel olarak “özgürlükçü” ve “insani” sosyalizm anlayışının doğal sonucu olduğunu düşünmek mümkündür. Bu anlamda İlhan, insanın bireyselliğini yok eden “kapitalist toplum” ve “Sovyet toplumu” eleştirilerini aynı duyarlılıkla ortaya koymuş ve ideolojik olarak farklı gibi görünse de ileri derecede sanayileşmiş her iki toplumsal sistemin de insanı dışlayıcı, üstelik emperyal bir yapı üreterek aynı özgürleşme sorunlarını doğurduğunu düşünmüştür. Tüketim toplumunu ve tüketim ideolojisini eleştiren İlhan, kapitalist sistemin insanı yok eden çarklarından bahsetmiştir.¹⁵⁸ Bu çerçevede, siyasal düşüncesinde kalkınmacılık, sanayileşme, teknik ilerleme gibi teknoloji çağı kavramları önemli bir yer edinmekle birlikte İlhan, biraz da Frankfurt filozoflarının “sanayi toplumu”nu ve “sanayi sonrası toplumu” sorgulayan yabancılaşma karşıtı “Hümanist Marksist”¹⁵⁹ bireysel özgürlük tezlerinden etkilenerek, hızlı teknolojik gelişmenin insanın yabancılaşma sürecini hızlandırdığı, geleneksel insani değerleri ortadan kalkmasına ya da yozlaşmasına, doğal dengenin bozulmasına yol açtığı gibi olgulardan yola çıkarak ciddi bir teknoloji eleştirisi de gerçekleştirmiştir. İlhan, 68 Kuşağının, çevrecilerin nükleer karşıtı eylemlerini anlamlı bulmadığı gibi bu kesimlerin katı teknoloji düşmanlığını da sorgulamakla birlikte, onun siyasal düşüncesinde de belli bir ideolojinin(kapitalizm) güdümünde ve belli bir toplumsal

¹⁵⁷ İlhan, **Sultan Galiyef**, s.193.

¹⁵⁸ Manisalı, **a.g.e.**, s.127.

¹⁵⁹ Frankfurt Okulu felsefesini “Marksist Hümanizm” olarak nitelendirerek inceleyen bir makale için bkz. Martin Jay, “The Frankfurt School’s Critique Of Marxist Humanism”, **Social Research**, 39:2, Summer, 1972, s.285-305.

örgütlenme biçimini yeniden üretmek üzere(tüketim toplumu) geliştirilen teknoloji ciddi biçimde sorgulanmıştır. İlhan'a göre;

“Teknoloji hesapça, bilimlerin üretime uygulanması değil mi; bundan hayatın kolaylaşması, insanın kişiliğini geliştirecek olanaklara kavuşması çıkacak! Positivisme'in, ilk günden beri, insanlığa müjdelediği bu. Oysa, en gelişmiş teknikleri kullanan sanayi sonrası toplumlarda, ne görüyoruz? Teknoloji, geleneksel din, ahlak ve hukuk değerlerini berhava etmiş; kutsal bilinen ne varsa, hepsini dağıtmış ama; yerlerine geçip kendisi kurulmuş; artık teknoloji kutsallaşıyor. O toplumda, bir defa tabiat kirlenmiş, toplumla tabiat arasındaki ilişkiler bozulmuş; daha kötüsü, gelişmiş teknoloji, inanılmaz vahşilikte yok etme olanaklarını geliştirmiş ya; bununla da yetinmeyip, insanı yabancılaştırmış!”¹⁶⁰

Attilâ İlhan, Türkiye'deki genel popüler sol/sosyalist düşüncenin “çevreci” ve “barışçı” söylemlerle benimsediği “nükleer karşıtlığı”nın aksine Türkiye'nin nükleer santrallerinin olması gerektiğini, nükleer silahların (“atom bombası”nın) geliştirilmesinin ulusal savunma ve bağımsızlığın teminatı için elzem olduğunu da savunmuştur.¹⁶¹ Ona göre Türkiye'nin nükleer teknolojiye sahip olmasını isteyen sistem, Ortadoğu'da İsrail'in dışında, Müslüman bir devletin atom bombasına sahip olmasını engellemeye çalışmakta, bu şekilde İsrail'in gücünü daimi kılmaya çalışmaktadırlar. Aksi taktirde Sistem'in petrol bölgeleri üzerinde egemenliğinin ve çıkarlarının tehlikeye girmesinden çekinildiğini belirten İlhan'a göre bazı sözde ilericilerin çevrenin kirlenmesi kaygılarıyla nükleer santrallerin kurulmasını engellemeye çalışmaları sistemin bu konudaki ikiyüzlülüğüyle uyum içerisindedir. Bu düşüncelerinin hayatının sonuna kadar sürdüren İlhan, 1970'lerde nükleer santrallerin kurulmasını engellemeye çevreci kaygılarla çalışan solcu aydınları şöyle eleştirmektedir:

“Nükleer santraller çevresinde sürdürülen tartışmaları izliyorsunuz? Ben ibretle, biraz da hayretle izliyorum. Neden dersiniz, bir takım sözde ilerici aydınlar, binbir dereden su getirerek, Türkiye'nin neden dolayı nükleer santral kurmaması gerektiğini kanıtlamaya çalışıyor, bilerek bilmeyerek, Türkiye'ye nükleer santral vermemek, ya da kendi denetiminde vermek niyetinde olan 'sistem'in ileri gelenleriyle aynı çizgide buluşuyorlar... 'Sistem'in gelişmiş ülkelerinin sözcülerine kulak verirsiniz, onlar, gelişmiş sanayi de çevreyi fena halde kirlettiğini, doğanın dengesini bozduğunu falan tekrarlayıp duruyorlar ama, maşallah, ileri sürdükleri bu kanıtlara inanıp gelişmiş sanayilerini oluşturan fabrikalardan bir tanesini

¹⁶⁰ İlhan, **Ulusal Kültür Savaşı**, s.25.

¹⁶¹ Attilâ İlhan, ulusal savuma kaygısıyla benimsediği nükleer teknolojiye karşıt olan sosyalistlerin ve çevrecilerin tavırlarını sosyalizm dışı olarak görmekte ve bu tavrı şu şekilde ağır biçimde eleştirmektedir: “İş öyle bir hale geldi ki, ben şimdi onlara “korucu” diyorum. Dağlardan, kırlardan çiçek topluyorlar, ormanları sağlam tutmaya çalışıyorlar. Sosyalizmin her şeyden önce sınıfsal bir şey olduğunu akıllarına getirmiyorlar, kalkıp çevrecilik yaparak kendilerini kandırıyorlar. Utanmadan bir de nükleer enerjiye karşı çıkıyorlar. Nükleer enerjiye karşı çıkmakla, Gutenberg'in matbaasına karşı çıkmak arasında ne fark var Allah aşkına? Bunlar solculuğun filan farkında değil ki; kim eşek, bunlar semer..” M.Salih Polat, “Attilâ İlhan ile Söyleşi”, **NTVMSNBC**, 20.03.2003.

bile sökmüyorlar. Nitekim, son bir-iki olaya rağmen, nükleer santrallerini durduran da yok, sökmeye kalkışan da. Tam tersine, hükümet sözcüleri basın aracılığıyla, telaşa kapılan halkı yatıştırmaya, petrolün ateş pahası olduğu ve gittikçe kıtlaştığı bir dönemde enerji gereksinimini karşılamak için nükleer santrallerden başka çare olmadığını duyurmaya çalışıyorlar”¹⁶²

Attilâ İlhan, Sovyet sosyalizmine yönelik benzer eleştirileri olan sosyal demokratlardan da kendi sosyalist siyasal düşüncesini ayırmaya da özen göstermiştir. İlhan’a göre devrimci olmayan sosyalizm bir diğer taraftan düzen ile iç içe olan, kapitalizmle uyumlu “sosyal demokrasi”ye de dönüştürülmüştür. İlhan, kendisinin sosyalizm anlayışının sosyalist etiketi altındaki bir bürokrasi diktası(Stalinizm vs.) olmadığı gibi sosyal demokrasi adı altında gizlice kapitalizmin egemenliğini meşrulaştıran sol düşünceleri de benimsemediğini ifade etmiştir. Bu çerçevede İlhan kendi siyasal düşüncesinin, üreticilerin üretimi dolaysız olarak denetledikleri özgürlükçü bir sosyalist demokrasiye daha yakın olduğunu belirtmiştir.¹⁶³

3.3.Milli, Özgürlükçü ve Demokratik Bir Sol Düşünce Olarak Ulusal Sol

Türkiye’deki sosyalizm sınıflandırılması çerçevesinde Attilâ İlhan’ın ulusalcı bir sosyalizmi daha da açarsak “ulusal demokratik devrim”ci sosyalizmi ya da daha genel bir ifadeyle “ulusal sol” düşüncüyü benimsediğini söylemek mümkündür. Burada, İlhan’ın sosyalizm düşüncesinde sık sık vurgu ve atıf yaptığı “ulusal demokratik devrim” kavramını Mihri Belli çizgisindeki Milli Demokratik Devrim(MDD) düşüncesinden ayırmak gerekmektedir. MDD düşüncesi ulusal demokratik devrimi sürecini sosyalizme geçiş için bir “ara dönem” ya da “trampelen” olarak kabul ederken, bu süreci hızlandırmak amacıyla bazı aşamalarda askeri cunta örgütlenmesini bile teşvik ederken, İlhan gibi Kemalist sosyalistler “ulusal demokratik devrim” kavramına gerçekten demokratik, özgürlükçü ve demokratik bir anlam vermişlerdir. Bu türden sosyalistlerin geliştirdiği ulusal demokratik devrimci sosyalizm;

“...en genel amaç olarak mazlum halkı/halkları ve o halkın mensubu olan bireyi, hem siyasal olarak (tam bağımsız) hem sosyolojik olarak (kolektif özne) hem de psikolojik olarak (özgür

¹⁶²Attilâ İlhan, “Atom Santrali Demek, Atom Bombası Demek mi?”, *Dünya Gazetesi*, 29.03.1979.

¹⁶³İlhan, *Hangi Sol*, s.130.

insan) topyekun özgürleştirme idealindeki ulusal devrimlerin yöntemini tarif etmek için kullanılmıştır. Böylece, bu ideale uygun olarak, demokratik yöntemlerle hareket eden kolektif öznelerin özgür bireylerince gerçekleştirilen ulusal devrimlerin totalitarizme ve faşizme kayma tehlikesi en aza indirilmiş olacağı gibi, bu şekilde, mesela Ekim devrimi(Sovyetler Birliği'nde) sonrasında olduğu gibi, özgür insan iradesi yok sayılarak, insanın 'kendi yarattığı' devrime yabancılaşması tehlikesi de bertaraf edilmiş olacaktır."¹⁶⁴

Attilâ İlhan'a göre; Türkiye siyasetine hakim olan "İttihatçı cuntacılık" Kemalizm'i olduğu kadar sosyalist düşüncüyü de etkisi altına almıştır. Buna göre, sosyalist olduğunu söyleyen çoğu aydın İttihatçılıkla sosyalizmi karıştırmakta ve bu anlayışlarıyla Türk solunun özgün demokratik bir şekilde gelişmesinin önüne geçmektedirler. Oysa, sosyalizm her şeyden önce bir bilimdir. Bunun farkına varılmadığı sürece sosyalizm Türkiye'de hüsrana uğramaya mahkumdur.¹⁶⁵ İlhan, 1960'lı yılların sonunda, dünyadaki hareketlerin de yansıması olarak ülkemizde yaygınlaşan sosyalist gençlik hareketlerinin silahlı devrim yöntemlerini şiddetle eleştirmiştir. Sosyalist düşünceye en büyük zararı bu türden disiplinsiz, militarist aktivizmin verdiğini söylemiştir. İlhan, bu çerçeveye oturttuğu Türkiye'deki Deniz Gezmiş liderliğindeki 1968 öğrenci hareketlerinin de sosyalist bir sapma olduğunu, gençliğin 1960'lı yıllarda gerçek özgürlükçü bir sosyalizmi yaşatmaya çalışan Mehmet Ali Aybar önderliğindeki özgürlükçü yerli sosyalizm hareketine katılmayıp sokağı tercih etmelerinin Türk sosyalizminin önünü tıkadığını, Mehmet Ali Aybar'ın başkanlığındaki Türkiye İşçi Partisi(TİP) hareketini parlamenter rejim içerisinde iktidara getirebilecek toplumsal dinamikler varken bu türden aktivist-militanist hareketlerle bunun engellendiğini ve bir oyuna gelmiş olduğunu belirtmiştir. İlhan, başıbozuk bir sosyalist eylem içerisinde olan Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının-yurtseverliklerinden, sosyalizmle ilgili samimi inançlarından şüphe duymamakla birlikte- onların asla devrimci olarak algılanamayacak olan tedhiş hareketlerinin bir şekilde 12 Mart'ın(1971) faşizan dönemine, askeri rejimine zemin oluşturmuş olduğunu söyleyebilmiştir. İlhan, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının askeri müdahale

¹⁶⁴Reyhan, **Doğunun Büyük Devrimcileri: Mollanur Vahidov ve Sultan Galiyev**, s.274. Attilâ İlhan'a göre, Türkiye'de Kemalizm olarak adlandırılabilen olan "ulusal demokratik devrim" süreci evrimsel bir çizgi izlemektedir. Bu evrimsel süreç bir şekilde sosyalizmle de örtüşmektedir. İlhan bu konuda şöyle bir saptama yapmıştır: "...hakimiyet halka intikali, hiç kuşkusuz bir çağdaşlık hamlesidir; o düzey, dün 'cumhuriyet'ti, sonra 'demokrasi' oldu, bugün 'sosyal demokrasidir', yarın 'sosyalizm' olacaktır: ulusal demokratik devrimin('Kemalizm'in), sosyalizmle buluşacağı yer, işte burasıdır." İlhan, **Ufku Arkasını Görebilmek**, s.15.

¹⁶⁵İlhan, **Hangi Sol**, 87.

dönemine malzeme olan bu şiddete dönük yönelimi için 12 Mart 1971 Muhtırası'nın hemen öncesinde(19 Ocak 1971) şöyle yazmıştır: “Gezmiş ve arkadaşları hangi siyasal amaçla kimin için çalışıyorlar? Tam da, tedbir yasalarının getirilmesi söz konusu iken neden banka soymaya kalkıştılar? Yaptıkları devrimci bir eylem mi, yoksa bir kışkırtma mı?”¹⁶⁶ İlhan, 12 Mart 1971'deki sağcı askeri müdahaleden önce, 9 Mart'ta sol bir darbe yapmak için cunta oluşturulduğunu bu cuntanın amacına ulaşabileceği için de o dönemdeki başıbozuk, rayından çıkmış, silahlı devrimci gençliğin terörist eylemlerinden yararlanılmak istendiğini açıkça söylemiş ve bunun sosyalizmle bağdaşmadığını belirterek bu gençlik hareketinin örgütü olan Türk Halk Kurtuluş Ordusu(THKO)'nu açıkça eleştirmiştir. İlhan'a göre Deniz Gezmiş önderliğindeki THKO teşebbüsü ve bu örgütün giriştiği terörist eylemler yanlış bir ortamda, yanlış düşünülmüş, yanlış sonuç verecek eylemlerdir.¹⁶⁷ Oysa doğru olan devrimci gençlerin Türkiye'nin bağımsızlığı ve kalkınması sorunlarıyla ilgili bilimsel siyaset üretilip, disiplinli, düzenli, yasal bir parti içerisinde(mesela TİP'te) çalışıp sosyalizmi demokratik yollardan iktidara taşımak üzere demokratik faaliyetler ve eylemler içerisine girmeleriydi.

Attilâ İlhan'ın siyasal düşüncesinde bağımsızlık, sanayileşme/kalkınma, demokrasi ve sosyalizm birbirlerinin tamamlayıcıları olan kavramlardır. Ona göre; ağır sanayileşme olmadan “tam bağımsızlık”, tam bağımsızlık gerçekleşmeden demokratikleşme olmaz. Türk sosyalistleri her ikisini birden istemek zorundadırlar. İlhan'a göre, bu da ancak sosyalistlerin Müdafaa-i Hukuk ve Kuvayi Milliye ruhuna sahip olmaları ile mümkün olabilecektir.¹⁶⁸ İlhan, bu çerçevede sol düşüncenin her şeyden önce “yurt” ve “tarih” bilinciyle donanmış olması, yani “ulusal” olması gerektiğini düşünmüştür. Ancak, hem solcuların yanlış dogmatik ideolojik yaklaşımları hem de sağcıların haksız suçlamaları sol düşüncenin ulusallıktan uzak olduğu gibi bir yanlış algılamaya yol açmıştır. İlhan, sol ile ulusallığın¹⁶⁹, olması gerektiği gibi, birlikte anılmasını engelleyen nedenleri şöyle açıklamıştır:

¹⁶⁶İlhan, **Faşizmin Ayak Sesleri**, s.190.

¹⁶⁷**Y.a.g.e.**, s.216.

¹⁶⁸İlhan, **Sosyalizm Asıl Şimdi**, s.21.

¹⁶⁹Sol ile ulusallığın, Marksizm ile milliyetçiliği aynı düşünce platformunda birleştiren siyasal düşünce şekillerini inceleyen bir çalışma için bkz. Horace B.Davis, **Sosyalizm ve Ulusallık**, (Çev.

“Ne hikmetse ‘sağımıza’ göre ‘sol’, ulusallık nedir bilmez, tarih ve yurt bilincinden adamakıllı yoksundur, kozmopolit bir dünya görüşünü savunur; işin acısı, ‘solumuz’ da böyle bir yaklaşımı benimsemiş görünüyor; çoğu solcumuz, bilinmez hangi koşullarda edinilmiş önyargılarla ‘beynelmileciliğini’ yurt ve tarih bilincine karşı çıkmak sanır, ya da ulusallığı ve ulusalcılığı faşizme çeyrek kala bir sapma sayar; işin aslını merak eden yoktur da, ondan mıdır; yoksa dogmacılık aydınlarımızın iliklerine işlemiş de ondan mı, bilemiyorum; bildiğim şu ki, ‘gelişmiş’ sosyalizmlerin ulusallığa bakışı son derece farklıdır; hele kültür ve sanat açısından ‘ulusallık’, ‘sistem’in kozmopolit baskısına karşı düpedüz bir direniş olarak görülüyor.”¹⁷⁰

Attilâ İlhan’a göre Türkiye’de sosyalist düşüncenin bir türlü güçlenememesinin en önemli nedeni, sosyalistlerin Türk halkının anlayacağı, özümseyebileceği “ulusal bir model” ortaya koyamamalarıdır. Buna mukabil, Türk sosyalistlerinin epeyce büyük sayılabilecek bir kısmı Sovyet, Çin, Küba, Arnavutluk tarzı sosyalist modellerini beyhude bir uğraşla Türkiye’ye taşımaya çalışmışlardır. İlhan, bu konudaki eleştirilerini bir anekdot ile şu şekilde dile getirmiştir:

“...50’li yılların başında, TKP’li bir ‘yoldaş’ bana, ‘Kızılordu’nun başında, Türkiye’ye girmek!...’ten söz edebilmişti: bunu ‘bağımsızlık’ değil ‘bağımlılık’, ‘özgürlük’ değil ‘tutsaklık’ olduğunun farkında değildi. SSCB dağıldıktan sonra, acaba anlamış mıdır? Başkaları Çin, Küba ya da Arnavutluk modellerini göklere çıkardılar. Hayrettir, kimse bunun Türk halkının izzet-i nefsiyle oynamak anlamına geldiğini düşünemiyordu; o halk ki, şeref ve haysiyetine uygun bir model önerisi geldi mi, 1919 koşullarında bile ayağa kalkıp gerçekleştirebileceğini kanıtlamıştır. Öyleyse sosyalist sol’un birleşebilmesi için zaruri olan ilk şart, ortaklaşa geçmişine bütünüyle sahip çıkması ise; ikincisi diyalektik metotta mutabakat ve onu uygulayarak ‘ulusal’ bir ‘sosyalist’ Türkiye modeli geliştirebilmektedir.”¹⁷¹

Kudret Emiroğlu), Belge Yayınları, İstanbul, 1991. Bu kitapta, milliyetçilik ve sosyalizmi birleştiren iki devrimcinin fikirleri üzerinde de özellikle durulmuştur. Bu iki devrimci; Attilâ İlhan’ın siyasal düşüncesinde etkisi olan Régis Debray ve Sultan Galiyev’dir. Kitapta aktarıldığına göre, Debray, İlhan’ın sosyalizm anlayışına uygun olan şu kuramsal açıklamayı yapmıştır: “Ulusçuluk devrimci sosyalizmi içermeli ve sosyalizm devrimci ulusçuluğu içermelidir. Birini öteki olmadan düşünmek imkansızdır.” **A.g.e.**, s.46. Türkiye’de ise özellikle soğuk savaş döneminde iki çatışan kutbun iki farklı ideolojisi olarak algılanan milliyetçilik ve sosyalizmi birbirini bütünleyen düşünce şekilleri olarak değerlendiren Kadro ve Yön dergisi çevresi dışında ilgi çekici bir isim, Mustafa Suphi sonrasındaki(milliyetçiliğe mesafeli duran) TKP geleneğinden gelen ve gençlik üzerinde etkili bir sosyalist fraksiyonun lideri olan ve katı Marksist olarak nitelendirilen Hikmet Kıvılcımlı’dır. Konuyla ilgili bir özeleştiriyi yapan Kıvılcımlı’ya göre; “Türkiye’nin en az 40 yıllık yanılışı ve yenilgisi, milliyetçilik sözcüğünün sosyalizmden başka hiçbir anlama gelemeyeceğinin bir türlü kavranılmak istenilmeyişidir. Bu denklemi tersine çevirince de aynı sonucu buluruz.” Hikmet Kıvılcımlı, **Sosyalist Gazetesi Yazıları**, Diyalektik Yayınları, İstanbul, 1995, s.82. Genellikle sağ siyasal düşünce içerisinde değerlendirilen ve Türkiye’de cemaatçi-tasavvufi milliyetçiliğin öncüsü olarak kabul edilen Nurettin Topcu da sosyalizm ve milliyetçiliği birlikte düşünebilmiş, “milli ruhçu bir sosyalizm”i savunmuştur. Süleyman Seyfi Ögün, **Türkiye’de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topcu**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1992, s.184.

¹⁷⁰ İlhan, **Sosyalizm Asıl Şimdi**, s.72.

¹⁷¹ İlhan, **Sultan Galiyef**, s.86. İlhan’a göre Türk sosyalizminin ulusal bir model oluşturamamasının en önemli nedeni Türk sosyalistlerinin açılımını önünde büyük bir engel olan “Sovyet ipoteği”dir. Ona göre; “Sovyet ipoteği, Türkiye’de ‘sosyalist sol’un hem ulusal bir bağımsızlık ve kalkınma modeli geliştirip önerebilmesine engel oldu, hem de Marksizm’in bir yöntem ele alınıp uygulanmasına! Anlatır dururum: 40’lı yıllarda, doğru dürüst kitap olmadığı için diyalektik metodun ne olduğunu öğrenemiyorduk; on yıl boyunca, rastladığım her sosyalist aydına ne demek olduğunu sordum,

Attilâ İlhan, Karl Marks'ın siyasal düşüncesine/felsefesine(Marksizm'e) dogma olarak değil, her şeyden önce bir metodolojik çözümleme biçimi olarak bakılması gerektiğini söylemiştir. Ona göre Marksizm adı altında dogmatik bir ideoloji, bir inanç sistemi üretmek yerine Marks'ın düşünce yapısı içerisinde barındırdığı diyalektik metodolojiyi kavramak gerekmektedir. Marks'ın metodolojisine göre; her ülkenin kendi tarihsel/toplumsal koşulları çerçevesinde tez, antitez ve sentez süreci belirlenerek bir sosyalist siyasal program oluşturulması gerekir. Dolayısıyla Marksist metodolojiye göre bir çözümleme yapılarak ortaya konan bu program her ülkeye göre ve her tarihsel döneme farklı şekillerde/farklılaşarak belirlenir. Bu çerçevede İlhan, Marksist metodolojiye göre Batı toplumsal yaşantısının zamansal ve mekansal bir kesitinde ortaya konulan öngörülerin her yerde aynı sonuçlar doğuracağı yanılığısı sosyalizmin en büyük açmazı olduğunu ifade etmiştir. İlhan'a göre;

“Bu yanlış Marks da yapmıştır. Çünkü Marks'a göre 20.Yüzyıl, işçilerin birleşip, kapitalizmi devireceği ve sosyalist devrimin olacağı yüzyıldı. Halbuki 20. Yüzyıl ulusal kurtuluş savaşları yüzyılı oldu. Ve yanlış bir komünizm uygulandı. O da battı. Şimdi bu Marksizm yanlış mı demek? Hayır. Bu Marks'ın Avrupalı kafasıyla düşündüğünü gösteren bir olay. Yani Marks için Dünya, Avrupa'dan ibaretti. Verileri doğru değerlendiremedi. O kadar sömürgecinin esir kalacağını nasıl düşünürsün? O insanlar elbette bir yerlerden patlayacak. Ama o öyle bakmıyordu ki, Avrupa çapında bakıyordu. Sonra Lenin emperyalizm gerçeğini gördü. ‘Kapitalizmin Son Aşaması Emperyalizm’ kitabını yazdı. O da onun yeni yorumunu getirdi. Şimdi onun daha iyisini yapmak lazım. Yani kapitalizmin geldiği yeni aşama, emperyalizm sonrası aşama ki, işte onun adı küreselleşme.”¹⁷²

Attilâ İlhan, Türk sosyalistlerinin özgün bir sosyalist düşünce ortaya koyma istiyorlarsa yapmaları gereken en önemli şeyin hiçbir şeyi hazır kalıp halinde almamaları, Türkiye koşulları içerisinde her düşünce ve eylemi bir metod çerçevesinde tartışarak meydana getirmeleri gerektiğini söylemiştir. Böyle alındığı takdirde başlarda yanılmaları olsa bile sonunda mutlaka doğruya varılacağını

---

hiçbirisinden doyurucu bir cevap alamadım. Sosyalist sol aydınının sosyalistliği, Sovyet tezlerini benimseyip tekrarlamasından ibaretti. Aynı şeyi daha sonra Maoocular, aynı bezdirici ısrarla sürdürdüler. Diyalektik gibi, çevik ve esnek, üstelik akışkan bir yöntemle sahip sosyalizm, kaskatı bir dogmatizm haline dönüştürülmüştü. Zaten Sovyet ‘depemlerinden’ sonra, en hızlı yandaşlarının, en müthiş dönemler olması bundan ileri gelmiyor mu? İnanç aydınıydılar, bilinç aydını değil!” İlhan, **Bir Sap Kırmızı Karanfil**, s.99.

¹⁷²İlhan, “Teknikerlerin Yerini Robotlar Alacak”, **a.g.e.**, s.123-124. İlhan'a göre, evrensel ve doğasal olaylar söz konusu olduğunda diyalektik metodolojiyi, toplumsal ve ekonomik olaylar söz konusu olduğunda da tarihsel maddeci metodolojiyi kullanan Marksizm katı, dogmatik kalıplara sığmayacak kadar hareket halindedir ve esnektir. Marksizme göre her tarihsel dönemin kendine özgü belirleyiciliklerinden kaynaklanan değişken yasaları vardır. Attilâ İlhan, **Sağım Solum Sobe**, Özgür Yayınevi, İstanbul, 1985, s.73.

söyleyen İlhan'a göre aksi taktirde dogmatik bir tavır içerisinde girildiği anda terörizm gelmektedir, ikisi bitişiktir.¹⁷³

Attilâ İlhan'a göre Türkiye'de sosyalizm veya sosyalist iktidar, Türkiye'nin tarihsel dinamiklerinin kendine has özellikleri nedeniyle mutlaka Kemalizm ile bütünleşebilirse/Kemalizm'le bütünleştiği ölçüde, ancak toplumsal taban olarak da "halk cephesi" modeliyle işçi sınıfı üzerinden bir hareket içerisinde girebilirse başarıya ulaşabilecektir. Ancak İlhan'a göre Türk sosyalist partilerinin çoğu Kemalizm'in Türk tarihinde oynadığı rolü henüz kavrayabilmiş değillerdir. İlhan, 1990'ların sonunda, özellikle popüler piyasa kültürüne uygun bir "medyatik gösteri" ile kamuoyuna sunulduğu için en baştan beri sosyalizmi sulandırmakla suçladığı ve Cem Boyner'in liderliğindeki liberal Yeni Demokrasi Hareketi(YDH)'nin bir başka versiyonu olarak değerlendirdiği Özgürlük ve Dayanışma Partisi'(ÖDP) ile bu partiye yakın olan "liberal sol" tandanslı sosyalistleri, en başta da bu akımın sembol ismi olan Murat Belge'yi ağır bir şekilde eleştirmiştir. İlhan, bu "liberal sol" çevreyi, hem sosyalizmi Kemalizm'den uzak tutuma gayreti içerisinde oldukları için hem de işçi sınıfını dışladıkları ve burjuva kültüründen, marjinallikten Amerikan tarzı bir sahte sosyalizm inşa etme çabasına girdikleri için şöyle sorgulamıştır:

"...Tabii asıl çelişki 'liberal sol cephe' teşekkülünde ortaya çıktı. Tek çıkış yolu diye Murat Belge bunu yazdı. Bu tez tabii çok korkunç; orada işçi sınıfını kötülüyor, bunlar zaten bir şey yapamaz diyor, bunlarla istesen de bir şey yapamazsın diyor. Ancak burjuvaziyle liberal bir işbirliği yaparak sosyalizm bir yere gelebilir diyor. İşçiyi devre dışı bırakma teşebbüsü bu. İşçiyi devre dışı bırakınca kime dayanacaksın? O zaman ÖDP'den öneri geliyor. Eşcinseller var diyor, çevreciler var, feministler var diyor, bu marjinal gruplarla biz iş görürüz diyor. İşte bu tama da Amerikalıların düşünebileceği bir kitle partisi modeli... Bu yürümez. Türkiye'de sosyalist hareket, bir sosyalist-Kemalist ittifak şeklinde, bir halk cephesi şeklinde olacaktır. Bu halk cephesinin içerisinde işçilerin mutlaka olması ve sendikaların da aklını başına toplaması lazımdır. Çünkü bugünlerde görüyoruz. DİSK eylem yapıyor, yürüyor. İşçinin eylemi yürümek mi? Niye grev yapmıyorsun? Bir yerden kalkmış bir yere yürüyorsun. Bu hiçbir şey değil. Sen holdinglerin işyerlerinde yapabiliyor musun grevini, anlaşılar dünya kaç bucak! Ben Fransa'da altı sene yaşadım, hiçbir sendikal hareketin sokakta yürüdüğünü görmedim. Sen sendikasin, grev hakkın var, koyarsın grevini canına okursun adamın."¹⁷⁴

¹⁷³Reyhan, "Attilâ İlhan ile Mustafa Kemal, Kemalizm ve Türk Solu Üzerine Söyleşi", **Ulusal Sola Teorik Katkı**, s.138.

¹⁷⁴Reyhan, "Attilâ İlhan ile Türk Sosyalizm Tarihi Üzerine Söyleşi", **Ulusal Dergisi**, s.58-59. Türk demokrasisinin ve Türk sosyalizminin gelişmemesinin en büyük nedeni olarak işçi muhalefetinin siyasal bir güç olmamasını gösteren Attilâ İlhan'a göre; "Sosyalizmi 'evcilleştirme'nin başlıca yolu, 'işçi muhalefetini' yani hareketin 'itici' ve 'yaptırım' gücünü, onun arkasından çekmektir: 'Amele', yani proleteryanın üretimden gelen gücü olmadı mı, sosyalizm ondan ödü patlayan 'marginallerin', 'gökkuşağı' sirkine döner; alır aşıklarını, egemen burjuvazinin ona münasip gördüğü kum havuzunda 'siyasetçilik' oynar. Oysa çağdaş demokraside 'işçi muhalefeti-sosyal demokrat, sosyalist ya da

Ulusalçı ve sosyalist düşüncelerinden dolayı Türk siyasal düşünce yelpazesinde genellikle “ulusal solcu” olarak nitelendirilen Attilâ İlhan, Türk siyasal hayatında kavramsal olarak son zamanlarda tartışmaya başlanan “ulusal sol” siyasal düşüncenin kökenleri üzerine de epeyce fikir üretmiştir.¹⁷⁵ İlhan’a göre bu düşüncenin Türk siyasal düşüncesinde etkili olan kuramsal kökleri öncelikle Sultan Galiyev’e ve Galiyevcilere uzanmaktadır. İlhan, Sultan Galiyev’in ülkesi ve içinde bulunduğu mazlum halklar adına üç şeyi birden gerçekleştirmeye çalıştığını düşünmüştür. Ulusal sol düşüncenin en temel argümanları (araçları ve amacı) olan bu üç şey; “tam bağımsızlık, ulusal demokratik devrim ve sosyalist devrim”dir. Galiyev, hem ülkesi için “siyasal özgürlük”(yurtsever/milliyetçi) hem de halkı için “sosyal özgürlük”(halkçı/sosyalist) istiyordu. Galiyev’in ardılları olan ve Galiyevci olarak nitelendirilebilecek olan Mustafa Suphi ve Şevket Süreyya da aynı düşünce içerisindeydi. İlhan’a göre Türkiye’deki ilk “ulusal solcular” Türkçü ve halkçı siyasal hareketlerden gelmişlerdi. Bunlar; “Türklüğün gelecekteki mutluluğunun, eşitlikle özgürlüğü kaynaştırmış, sosyalist bir demokraside olduğuna inanan yurtseverlerdi”¹⁷⁶ İlhan’a göre İsmail Gaspıralı’nın ülküleştiirdiği, Türkçülüğün “dilde, fikirde, işte birlik” düşüncesi; mazlum milletlere ilham kaynağı olmuş Türk ulusal kurtuluş hareketinin savunusu olan Müdafaa-i Hukuk doktrini, demokrasi, laik cumhuriyet yani Kemalizm; Galiyevcilik, sosyalizm ve tam bağımsızlık ülküsü, -her biri diğerini ikame edecek değerde ve özellikte olarak- ulusal sol hareketin temel düşünsel ilkelerini ve kaynaklarını oluşturmaktadır.¹⁷⁷

---

komünist- partiler aracılığıyla; burjuva iktidarının, tek ve meşru ‘alternatif’! sosyazlimi, işçi muhalefetinden kurtardın mı, burjuvazinin ‘alternatifi’ ne oluyor: Onun, ‘marginallığı’ ve ‘seçkinliği’ devrimcilik zanneden, bir başka kesimi: yine kendisi!” İlhan, **Yıldız, Hilal ve Kalpak**, s.44,45.

¹⁷⁵Türk Solunun tarihsel gelişim süreci içerisindeki ulusalçı eğilimleri” evrenselciliğin” karşıtı olarak “özgücü eğilim” olarak nitelendiren, genel olarak ulusal sol ve Attilâ İlhan’ın ulusal solculuğu konusunda eleştiriler getiren bir makale için bkz. Suavi Aydın, “Milli Demokratik Devrim’den Ulusal Sol’a Türk Solunda Özgücü Eğilim, **Toplum ve Bilim**, Sayı 78, Güz 1998, s.59-89. Bu makale Milli Demokratik Devrim tezinin Galiyevcilikten esinlendiğini sanmak, Attilâ İlhan’ın İttihatçı gelenekten beslendiğini sanmak gibi bir dizi yanlışla doludur. Türkiye Solunda milliyetçilik düşüncesini incelerken-Attilâ İlhan’ın kurmuş olduğu ulusal sol tarihsel sistematiği takip ederek- Sultan Galiyev ve Galiyevcilik, Mustafa Suphi’nin TKP’si, Kadro ve Yön dergilerinin fikir platformuna odaklanan başka bir makale için bkz. Ecehan Balta, “Türkiye Solunda Milliyetçilik: Üç Kaynak Üç Dönemeç”, **Praksis**, Sayı 6, Bahar 2002, s.153-174.

¹⁷⁶İlhan, **Dönek Bereketi**, s.83.

¹⁷⁷**Y.a.g.e.**, s.84.

Attilâ İlhan'a göre, Türkiye'de ulusal sol düşüncüyü fiiliyata geçirmek için mücadele eden ilk hareket Kadro dergisi hareketiydi. Cumhuriyet rejiminin oturmaya başladığı 1930'lu yıllarda kuramsal temele dayanan bir Kemalizm ideolojisi oluşturmak üzere bir araya gelen Yakup Kadri, Şevket Süreyya gibi aydınların çıkardığı bir dergi hareketi olan Kadrocuların, siyasal düşüncelerini birçok yerde “sosyal milliyetçi” olarak nitelendirdiklerine dikkat çeken İlhan'a göre “sosyal milliyetçilik” aslında Galiyeciliğin Türkiye versiyonu gibidir ve bu düşünce net bir biçimde “ulusal sol” olarak değerlendirilebilir. Ancak İlhan'a göre Recep Peker ve İsmet İnönü'nün siyaset biçimlerinin iyice hakim olmaya başladığı 1930'lu yılların totaliter ortamında “Kadro'nun tasarladığı ve tartışmaya açtığı Sosyal Milliyetçiliğin ya da Ulusal Solculuğun, hiçbir şekilde hayat hakkı bulamayacağı pek açıktı. Olamadı da! Yeni bir teşebbüs için (Yön Hareketi), aradan yılların geçmesi gerekiyordu.”¹⁷⁸

Doğan Avcıoğlu'nun öncülüğünde 1961 yılında çıkmaya başlayan ve dönemin birçok sosyalist aydınının dahil olduğu Yön dergisi hareketi, İlhan'a göre ulusal sol düşünce içerisinde değerlendirilebilecek ikinci dergi hareketidir. İlhan, Kadro dergisinin iki büyük beyni olan Şevket Süreyya ve Yakup Kadri'nin aynı zamanda Yön dergisi hareketi içerisinde yer almış olmalarını tesadüf olarak nitelendirmemiş ve Yön dergisinin Kadro'nun düşünsel devamı olduğunu vurgulamıştır. İlhan, dergininin ABD'nin emperyal planlarının aleni biçimde görüldüğü bir ortamda “Kemalist Sol” milliyetçiliği savunmasını ve bunu Galiyevci bir perspektifte mazlumlar enternasyonalı çerçevesinde yapmış olmasını önemsemişti¹⁷⁹ İlhan'a göre “Yön Hareketi'nin Türk fikir hayatına, özellikle de Kemalist Sol ve Sosyalist Sol intelligentsia'ya en büyük hizmeti, Tanzimatçı ‘tatlısu alafrangalığı’nın düpedüz sömürgeleşmek; Müdafaa-i Hukuk inkılapçılığının ise, tam bağımsız (anti/emperyalist) bir zeminde, uluslaşarak çağdaşlaşmak olduğunu netleştirmesidir.”¹⁸⁰ İlhan, kendisinin de mensup olduğu ulusal sol düşüncenin her şeyden önce Türk İnkılabı'ndan ve Kemalizm'den beslendiğini ifade etmiştir. İlhan'a

¹⁷⁸İlhan, Yıldız, Hilal ve Kalpak, s.278.

¹⁷⁹Y.a.g.e., s.292.

¹⁸⁰Y.a.g.e., s.283.

göre, aslında 1968 kuşağına gelinceye kadar sadece ulusal solcular değil, hemen bütün sosyalistler Kemalizm'i savunmuştur. Ona göre, sol cemahta Mustafa Kemal'i ve Kemalizm'i karalamak modası 1970'li yıllarda -1971 Muhtırası ve ara rejimi ile başlayan olağan dışı rejimler döneminde- ortaya çıkmıştır. Hatta daha sonraları, Kemalist olmadığını açıklamak neredeyse devrimciliğin ilk şartı sayılmıştır. İlhan'a göre bu durumun nedeni şudur: "Gazi Mustafa Kemal ile ara rejimlerin Paşalarını karıştırıyorlar; Kemalist Cumhuriyet ile de ara rejimleri; bu da besbelli, Kemalizm'in Marksist tahlilini Türkiye'nin kendine özgü koşulları içerisinde, objektif olarak yapamayışından ileri geliyor."¹⁸¹

Attilâ İlhan'ın, Mustafa Kemal Atatürk'ü de "ulusal sol" düşünce içerisinde değerlendirdiğini daha önce belirtmiştik. Onun sınıflandırdığı Türk siyasal hayatındaki ulusal sol düşünce/hareket silsilesinde Mustafa Kemal Atatürk, Kadro dergisi, Yön dergisi hareketi ile birlikte Mehmet Ali Aybar ve TİP hareketi¹⁸² de sayılmıştır. Bununla birlikte İlhan'ın, Türk siyasal yaşamında en azından söylem düzeyinde "ulusal sol" kavramını ilk kez kullanan ve siyaset diline kazandıran Demokratik Sol Parti'nin (DSP) lideri Bülent Ecevit'ten ve "demokratik sol"dan bu çerçevede –ulusal sol olarak- hiç bahsetmemiş olması ilgi çekicidir. Türkçülerle, hatta İslamcılarla bile "ulusal sol" düşünce arasında bir bağlantı kuran İlhan'ın, eleştirel de olsa Bülent Ecevit'in ulusal solculuğunu gündeme getirmemiş olması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.¹⁸³ Büyük ihtimalle, DSP'nin son iktidar

¹⁸¹ İlhan, **Dönek Bereketi**, s.116.

¹⁸² Attilâ İlhan'a göre, Mehmet Ali Aybar'ın başkanlığındaki Türkiye İşçi Partisi, "demokratik" ve "ulusal" bir sosyalist partiydi. Attilâ İlhan, "...Şecaat Arzederken!..", **Cumhuriyet Gazetesi**, 22.12.2004.

¹⁸³ Attilâ İlhan'ın "ulusal sol" düşünceyi kavramsal olarak tartışmaya açmaya başladığı 1999 yılında DSP, MHP ve ANAP ortaklığındaki Koalisyon Hükümeti'nde Bülent Ecevit'in Başbakan olması ve bu hükümetin politikalarını eleştiren İlhan'ın Ecevit ile ulusal sol arasında fiili olarak bir ilişki kuramamış olması düşünülebilir. Zaten, daha önceleri, kendilerini diğer sol/sosyalist kesimlerden ayırmak için sık sık "ulusal sol" düşünceden bahseden Ecevit de, Başbakanlığı süresince bu kavramı hiç kullanmamıştır. Oysa Ecevit, 1960'lı yılların ikinci yarısında ve 1970'li yıllarda öncülüğünü yapmış olduğu ortanın solu/demokratik sol hareketin temel argümanlarını oluştururken İlhan'ın düşüncelerinden oldukça yararlanmıştı. Ecevit'in, demokratik sol hareketi başlattığı sırada sık sık İlhan'ın başyazarı olduğu Demokratik İzmir dergisini ziyaret ettiği ve güncel politik meselelerle ilgili olarak İlhan ile uzun görüşmeler yaptığı da bilinmektedir. Ecevit'in, çoğu konularda İlhan'ın siyasi düşünceleriyle paralellik taşıyan görüşlerini aktardığı iki çalışması için bkz. Bülent Ecevit, **Ortanın Solu**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1974 ve Bülent Ecevit, **Demokratik Solda Temel Kavramlar ve Sorunlar**, Türk Matbaacılık, Ankara, 1975. Ecevit'in 1990'lı yıllarda geliştirdiği "siyasal ulusal sol" söylem de içerik açısından çok ayrıntılı olarak ifade edilmemiş olsa bile, özellikle dış politika, laiklik

dönemindeki(1999-2002) siyasal yaklaşımlarını tamamen “ulusal sol” karşıtı politikalar olarak değerlendirdiği için demokratik sol hareketi ve o dönemde(1999-2000) “liberal sosyal demokrat” düşünce (Üçüncü Yol) içerisinde tanımlanan CHP’yi (bu partilerin önderliklerini) hesaba katmayan İlhan, Türkiye’ye özgü bir siyasal örgütlenme modeli önerirken, içinde sosyalistlerin, Kemalistlerin, anti-emperyalist Türkçülerin de yer alacağı geniş çerçeveli bir siyasal bloku tartışmaya atmıştır. Ona göre, “anti-emperyalist, laik ve demokratik Türkçülerle, solcu Kemalistlerin ve mazlum milletler sosyalistliğinin bir araya gelmesi”, sosyalizm’i “Üçüncü Yol” savunusuna doğru sürükleyerek yozlaştırmak isteyen küreselleşmiş seçkinlerin ve sosyalizmi işçi muhalefeti olmaktan çıkarmayı tasarlayan, solcu liberallerin önündeki en büyük engel olacaktır.¹⁸⁴ İlhan, çoğu zaman eleştirilse de, özellikle Türkiye’de sosyalistler ile milliyetçilerin, hatta siyasal İslam veya ılımlı İslam projeleri içinde yer almamış anti-emperyalist İslamcılarının “emperyalizmle mücadele çerçevesinde” bir arada düşünülmesi gerektiğini hemen her dönemde altını özellikle çizerek gündeme getirmiştir. İlhan, Türk sosyalistlerinin yapmaları gereken en önemli uğraşının Türkçülük ile sosyalizm ilişkisini ortaya çıkarmak olduğunu vurgularken gerekçesini bir söyleşisinde şu şekilde ifade etmiştir:

“Türkçülük başlangıçta tamamıyla antiemperyalist bir harekettir. Önce Rus emperyalizmine karşı tesis edilmiştir, sonra daha geniş manada bütün emperyalizme set çekilmiştir. Türk sosyalistleri bunu incelemek zorundadır. Bunun ikinci sebebi de, çok geniş ölçüde, Türkiye dışındaki sosyalistlerin aynı zamanda Türkçülük hareketinin içinde olmuş olmalarıdır. Tabii burada birinci derecede Mollanur Vahidof ve Sultan Galiyef öne çıkıyor. Şimdi Sultan Galiyef’i ve Mollanur Vahidof’u ne Türkçüler reddedebilir, ne İslamcılar reddedebilir, ne de komünistler reddedebilirler.”¹⁸⁵

---

ve sol düşünceye bakış açısından İlhan’ın siyasi düşüncesiyle büyük ölçüde paralellik taşımaktadır. Ancak, buna rağmen bu dönemlerde İlhan, Ecevit’in siyasal duruşuna genel olarak kayıtsız kalmış ya da eleştirel yaklaşmıştır.

¹⁸⁴ İlhan, **Yıldız, Hilal ve Kalpak**, s.97.

¹⁸⁵ Reyhan, “Attilâ İlhan ile Mustafa Kemal, Kemalizm ve Türk Solu Üzerine Söyleşi”, **Ulusal Sola Teorik Katkı**, s.137. Türkiye’de Galiyevci/ulusal solcu/ulusalcı düşünce hareketi üzerine eleştirel bir makale kaleme alan Gün Zileli, Attilâ İlhan’ın farklı siyasal düşünceleri bir araya getirerek oluşturmak istediği “ulusal sol” ve “ulusalcı” blok düşüncesini de eleştirmiş ve İlhan’ın bu farklı siyasal düşünceleri bir araya getirmeye çalışırken, getirebilmek için aynı zamanda onları kendi siyasal düşüncesine yaklaştırmaya çalıştığını iddia etmiştir. Zileli’ye göre; “Attilâ İlhan’ın, özlediği bu cepheyi oluşturabilmek için, bileşenleri belli noktalarda eğitmek ve her eğitimde olduğu gibi üstü örtülü bir şekilde uyarılar yaparak, ‘Galiyevci’ bir temelde birleştirmeyi düşündüğü ‘solcuları’ Türkçü, Türkçüleri Atatürkçü ve İslamcılarını da laik bir çizgiye çekmeye çalıştığı anlaşılmaktadır”. Gün Zileli, “Galiyev Üzerinde El Sıkışmak”, **Birikim**, Sayı:111-112, Temmuz/Ağustos 1998, s.141.

4. Attilâ İlhan'ın Fikirlerinin Ortak Paydası: Ulusalçılık

4.1. Türkiye'de Ulusalçılık Fikrinin Gelişimi

Türkiye'de özellikle 2000'li yıllarda etkili olmaya başlayan ve kendine has bir “siyasal akım” olarak geniş kitleleri etkisi altına alan ulusalçılığın fikri temellerini, entelektüel ve siyasal zeminde etki yaratacak düzeyde derli-toplu bir şekilde ilk defa Attilâ İlhan'ın düşüncelerinde görmek mümkündür. İlhan, kendine has bir şekilde, sadece kuramsal düzeyde ulusalçı bir siyasal düşüncenin ana argümanlarını ortaya koymakla kalmamış ulusalçılık fikrinin kitleselleşmesi için de epeyce çaba sarf etmiştir. Ancak burada hemen şunu söylemek gerekir ki, İlhan'ın ana rotasını çizmiş olduğu ulusalçılık fikri ile son dönemlerde güncel politik tartışmalarda özellikle ulusalçılık karşıtı liberal, sol ve muhafazakar çevrelerce tanımlanan ulusalçılık arasında çok ciddi farklar vardır. Yine İlhan'ın ulusalçılığı, kendisini “ulusalçı” olarak tanımlayan veya öyle bilinen siyasal kesimlerin düşünceleriyle de -her ne kadar İlhan'dan feyz aldıklarını söyleyenlere epeyce rastlanılsa da- çok uyumlu değildir.

Türkiye'de ulusalçılık ile ilgili değerlendirmeleri iki başlık altında incelemek mümkündür. Birincisi ulusalçılık üzerine, özellikle 2000'li yıllarda başlayan şekilde genellikle eleştirel bir çerçevede kaleme alınan akademik ve politik değerlendirme yazıları ile az sayıda araştırma/inceleme çalışmaları. İkincisi de ulusalçı olarak bilinen akademisyenlerin, siyasilerin veya gazetecilerin kendi ulusalçı çözümlenleriyle ilgili değerlendirme yazıları ve söylevleri. Burada hemen belirtmek gerekir ki, bunlar, genellikle ulusalçılık fikrini kuramsal olarak inceleyen/eleştiren, savunan veya bir ulusalçılık kuramı oluşturmayı amaçlayan yazılar veya değerlendirmeler değil, daha ziyade güncel reel politik çerçevede şekillenen ulusalçı tepkileri yansıtan ulusalçı ifadeler, daha doğrusu tepkilerdir. Ulusalçılık fikrini siyasal düzlemde ortaya koyan ilk kişi Bülent Ecevit'tir. Ecevit, daha çok solcuların da milliyetçi olabileceklerini/olmaları gerektiğini ifade ederken- biraz da solculara özgü milliyetçilik tarifi yapmak kaygısıyla- bu kavramı kullanmış ve bu kavramı 1980 sonrasında CHP'den ayırtırmaya çalıştığı Demokratik Sol

Parti'nin söylemlerine de yansıtarak siyaset diline yerleştirmiştir.¹⁸⁶ Ancak, Ecevit'in özellikle dış politika yaklaşımları "ulusalci" yaklaşım olarak nitelendirilse de, O da ulusalcılık adı altında yeni bir siyasal düşünce oluşturmak üzere çaba sarf etmemiş, sadece ulusalcılığı demokratik sol düşüncenin ayrılmaz bir özelliği olarak değerlendirmiştir.¹⁸⁷ Türk siyasal düşünce hayatında ilk kez Attilâ İlhan, tarihsel/kuramsal temeli ve sistematik politik hedefi olan özgün bir düşünce akımı olarak "ulusalcılık" denilebilecek bir siyasal düşünce biçiminin koordinatlarını tespit etmeye çalışmıştır. Ancak onun da bütün fikirlerinin sentezi olarak devrimci bir

¹⁸⁶Bülent Ecevit'e göre "ulusunu sevmeyen insanlığı da sevmeyiz; ulusunun yararını gözetmeyen insanlığın da yararını gözetemez. Kısacası, ulusalci, yani milliyetçi olmadan insancıl da olunamaz. Ama her ulusalci aynı zamanda insancıl olmayabilir. Örneğin ırkçılar, yayılmacılar, sömürgeciler veya kendi halkını sömürüp ezenler, ulusalci olsalar da insancıl değillerdir. Türkiye'deki Demokratik Sol hareket ulusalcılıkla insancılığın uyumlu bir birleşimidir." Bülent Ecevit, "Ulussevmez Yurtseverler", **Ulusal Dergisi**, Sayı:1, Haziran-Temmuz, 1996, s.3. Ecevit, ulusalcılık tabirini genel olarak solcuların "anti-milliyetçilik" tutumunu eleştirirken solcuların da milliyetçi olabilecekleri/olmaları gerektiği savını ortaya koyarken kullanmış bu çerçevede Attilâ İlhan'ın "ulusalcılık" teriminin nasıl doğduğu konusundaki tezini bir ölçüde desteklemiştir. Zira İlhan'ın gazeteci Arslan Bulut'a aktardığına göre; düşünsel açıdan milliyetçi olarak kabul edilebilecek olan solcular da reel politik tartışmalar içerisindeki "ideolojik saflaşma" ve "politik tanımlamalar" nedeniyle bu tabirden(milliyetçilikten) uzak durmuşlardır. Ona göre, özellikle soğuk savaş kutuplaşmasının ortadan kalktığı 1990'lı yıllardan sonra daha önceki dönemlerde siyaseten karşıt oldukları MHP'den farklılaşmak isteyen solcu aydınlar kendi yurtsever milliyetçiliklerini "ulusalcılık" olarak adlandırmışlardır. Arslan Bulut, "Dip Dalgası, Ulusalcılık ve Attilâ İlhan", **Jeopolitik Dergisi**, Sayı, 23, Aralık, 2005, s.38. Ahmet İnsel ise, yeni bir politik hareketi tanımlayan "ulusalcılık" teriminin 1990'lardan sonra kullanılmaya başladığını kabul etmekle birlikte "ulusalci hareketin" başlangıcının soldan değil, milliyetçi çevrelerden kaynaklandığını düşünerek bu konuda İlhan'dan ayrılmıştır. İnsel'e göre 1990 sonrasında değişen dünya şartları içinde MHP ideolojisinin de kendisini değiştirmesiyle birlikte milliyetçilik ulusalcılaştırmıştır. İnsel, böyle kolaylaştırıcı bir ideolojik zeminde Türkiye'nin emperyal tehdit altında olduğunu düşünen "ulusal egemenlikçi" sol ile MHP'nin bu türden, ulusal sol ile ittifaka açık yeni milliyetçiliğinin "ikinci kuvayi milliye ruhu" ile rahatlıkla bir araya gelerek konjonktürel olarak Avrupa Birliği karşıtlığıyla da temellenen "otoriter bir üçüncü dünyacılık" ve "homojen bir toplum" ideali anlamında bir ulusalci hareketi geliştirdiklerini düşünmektedir. Ahmet İnsel, "İkinci Kez Kuvayi Milliye Ruhunu", **Radikal 2 Gazetesi**, 03.03.2002. İnsel'in ulusalcılık ile bu görüşlerinin konuyla ilgili güncel siyaset analizlerinde çokça yapılan "şablonik" ve "genellemeci" değerlendirmelerden birisi olduğunu söylemek mümkündür. Zira, bu çalışmada da aktarıldığı gibi İlhan'ın ulusalcılık fikri ile İnsel'in tasvir ettiği ulusalcılık oldukça büyük farklılıklar taşımaktadır. Örneğin, İlhan'ın ulusalci bir aydın olarak hiçbir fikir ve eyleminde otoriter/homojen bir toplum düzeni arzuladığını söylemek mümkün değildir. Aksine İlhan, hayatının her döneminde otoriter ve totaliter(sağcı veya solcu) bütün düşünce tarzlarını, siyaset biçimlerini açık bir şekilde eleştirmiştir. Ayrıca, İnsel'in ulusalcılık değerlendirmelerinin aynı şekilde ulusalci bir siyasal parti lideri olan Bülent Ecevit'in görüşleriyle de uyumlandığını eklemek gerekir.

¹⁸⁷Burada, 1996 yılında DSP'ye yakın bir çizgide yayın hayatına başlayan, ilk sayısının başyazısı da Bülent Ecevit'e ait olan Ulusal dergisini kuramsal ulusalci ve ulusal sol fikirlerin, Sultan Galiyev ve Mustafa Kemal birlikteliği ekseninde ilk kez tartışıldığı bir dergi olarak zikretmek uygun düşer. 1996-2002 yılları arasında düzensiz aralıklarla çıkan dergi, DSP'nin ulusal sol çizgiden liberal çizgiye doğru dönüşmeye başladığı 1999 yılından itibaren DSP ile olan tüm bağlarını koparmıştır. Bülent Ecevit'in dışında; Attilâ İlhan, Anıl Çeçen, Alpaslan Işıklı, Ali Nejat Ölçen, Halit Kakinç, Erol Cihangir, Şerafettin Turan, Doğu Perinçek, Hacı Yakup Anad, Kadir Cangırbay, Arslan Bulut, Şükrü Sina Gürel gibi isimlerin dergide yazıları yayınlanmıştır; Avrasyacılık, Ulusal Sol ve Sultan Galiyev konuları bu dergi vasıtasıyla entelektüel gündeme taşınmıştır.

çerçeveye oturttuğu ulusalcılık düşüncesini, bağımsız, yani “başlı başına bir siyasal düşünce” biçimi olarak yetkinleştirip tamamladığını söylemek mümkün değildir.

Sol kökenden gelen çoğu ulusalcı gibi Attilâ İlhan’ın da katıldığı görüşe göre; başlı başına bir ideoloji olmayan ulusalcılık, cumhuriyetin temel ilkelerini ve tam bağımsızlığı temel düstur olarak kabul eden siyasal düşünceler içerisinde bir ortak yaklaşım, asgari müşterek olmalıdır. Yani; milliyetçi, sosyalist, İslamcı, hatta liberal olmak ulusalcı olmaya engel değildir. İlhan; bizatihi, ileri, çağdaş ve tam bağımsız bir ülkenin kurulabilmesi için bütün bu siyasal düşünce mensuplarının önce ulusalcı olmaları gerektiğini vurgulamıştır. Özellikle, mazlum milletlerin kurutuluşu için (ulusalcı) ulusal kurtuluş savaşı vererek özgürleşmiş bir ülke olan Türkiye gibi bir ülkede ulusalcılık zaten herkesin savunması gereken “olmazsa olmaz” bir siyaset biçimidir. İlhan’a göre ulusalcılık, -terim olarak son dönem Türk siyasal düşünce hayatında adı geçen bir kavram olmakla birlikte- esas olarak kendisini besleyen tarihsel kökler ile anlam kazanmaktadır. Aslında İlhan, hem güncel ulusalcılık akımının öncülerinden birisi hem de bu düşüncüyü besleyen “tarihsel/entelektüel arka planı”ın da en etkin yazarlarından birisi olmuştur.

Attilâ İlhan, ulusalcılığın temel siyasal/idari yaklaşımlarını şöyle özetlemiştir:

1. Anti-emperyalizm ve Avrasya seçeneği temelinde inşa edilen ulusal dış politika.
2. Her türlü kültürsüzleşme operasyonuna karşı duruşu yansıtan; yabancı dille öğretime karşı duran, yurt, dil ve tarih bilinciyle pekişmiş bir ulusal kültür.
3. Bir ülkenin pazarının o ülkenin vatandaşlarının hakimiyetinde olması, yabancı sermayenin denetlenmesi ve kısıtlanması, ticari ilişkilerde/ekonomik bütünleşmede öncelikle Avrasya pazarının tercih edilmesi, (emekçilerin belirleyici olduğu) ulusal endüstri ve ulusal tarımının geliştirilmesi anlamında ulusal ekonomi.
4. Yerli üretim ve yerli teknolojiye dayalı, silah donanımında yabancıya bağımlılığı önleyen bir ulusal savunma sanayi.

İlhan’a göre; bu ilkeler çerçevesinde ulusal bir politikayı uygulamaya geçirmeyen bir politikacı ne Kemalist olabilir ne de solcu olabilir.¹⁸⁸

¹⁸⁸ Attilâ İlhan, “‘Dip Dalgası’ Yükseliyor mu?’, **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.07.2002.

Aslında İlhan'ın ulusalcı görüşlerinin köklerini hem soğuk savaş öncesi Türkçülük düşüncesinde, (özellikle Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'da), hem de yine o zamanlar Türkçülüğe yakın olan ilk sosyalistlerin(Sultan Galiyev-Mustafa Suphi ekolü) siyasal fikirlerinde görmek mümkündür. Bu köklerden beslenen İlhan, bu kök düşünceye kendine has öz yönetimci, özgürlükçü sosyalizm anlayışını, yeni konjonktürün getirdiği yeni stratejik siyasal değerlendirmelerini(globalleşme karşıtlığı, Avrasyacılık vs) de katmış ve 1990'lı yıllarda mevcut sağ milliyetçilikten farklılaşarak kendine has yeni bir “sol milliyetçilik” oluşturan ulusalcı siyasal düşünce ve hareketin ilk tohumunu atan aydınlardan birisi, en önemlisi olmuştur. Daha önce de aktarmış olduğumuz gibi, aslında Türkiye’de ulusalcılığın ayrı bir siyasal düşünce olarak ele alınması, ayrıştırılması 2000’li yıllarda olmuştur. Daha önceleri genellikle sosyalistlerin, Kemalistlerin milliyetçilik anlayışına veya yorumuna “ulusalcılık” deniyordu. Burada belirtmek gerekir ki; solcuların milliyetçiliği(“sol milliyetçilik”) olarak düşünüldüğünde Türkiye’de ulusalcılığın tarihini İkinci Meşrutiyet’e kadar götürmek mümkündür. Bu anlamda Türkiye’nin ilk milliyetçi partisi olarak nitelendirilen ve siyasal söyleminde zamanının koşullarında sol argümanları da çokça kullandığı görülen Milli Meşrutiyet Fırkası’nı öncelikle zikretmek gerekir. Mustafa Suphi, Yusuf Akçura, Ahmet Ferit gibi dönemin Türk Ocağı çevresinde bulunan, milliyetçi ve solcu özellikleri ağır basan aydınlardan içerisinde bulunduğu parti 1912 yılında kurulmuş ve kısa sürede kapanmak zorunda kalmıştır.¹⁸⁹ İlhan'ın tarihsel yorumları çerçevesinde baktığımızda Sultan Galiyev'in yardımcısı Mustafa Suphi'nin öncülüğünde 1920'de Bakü'de kurulan Türkiye Komünist Partisi'ni, 1930'lu yılların başında etkin olan Kadro dergisi ve 1960'lı yıllarda etkili olan Yön Dergisi düşünce hareketlerini; Mehmet Ali Aybar'ın liderliğindeki Türkiye İşçi Partisi'ni(1961-1969)'ni de rahatlıkla “milliyetçi sol” olarak ulusalcı düşünce silsilesi içerisinde değerlendirebiliriz. Böyle

¹⁸⁹Bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998. ve ayrıca Hakan Reyhan, “Türkiye’nin İlk Milliyetçi Partisi: Milli Meşrutiyet Fırkası”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Kasım-Aralık, 1995. Milli Meşrutiyet Fırkası, Osmanlı devletini yıkılmaktan kurtarmak için çözümünü “Türklük” esasına dayanan bir devlet düzeninde arayan aydınlardan kurduğu bir fırkaydı. Ancak, elbette o dönemin koşullarında Fırka, saltanat fikrini de reddetmeyen, yani henüz “modern milliyetçiliği” kavrayamamış bir siyasal düşünceyi savunuyordu. Fırka’nın Türk siyasal tarihi açısından esas önemi kendi siyasi ideolojisini açık bir şekilde “milliyetçi” olarak tanımlayan ilk siyasi parti olmasından kaynaklanmaktadır. **Y.a.g.e.**, s.72.

düşünüldüğünde; yani sol milliyetçi siyasetin de ulusalcılık olarak ele alınması durumunda (bu düşünce silsilesini de katarsak) Türkiye’de ulusalcılık akımının kabaca üç farklı kökten beslendiğini söylemek gerekir ki, bu kaba sınıflandırma konunun daha net anlaşılmasını sağlayacaktır. Temel referanslarını Kemalist devrimden alan ve anti-empyrialist tam bağımsızlık fikrini temel düstur olarak kabul eden bu üç ekolün, vurgu yaptığı köklere göre, farklı bir yaklaşım içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Ortak fikri “tam bağımsızlık” olan bu üç farklı ekolü şöyle sınıflandırabiliriz: Birincisi; laikliğe ve kalkınmaya vurgu yapıp demokrasiyi ve sosyal adaleti ikinci plana iten “Recep Peker ekolü”. İkincisi; demokrasiyi ve laiklikten ziyade kalkınmaya ve sosyal adalete esas vurgu yapan “Doğan Avcıoğlu ekolü”. Üçüncüsü de hem laikliğe hem kalkınmaya hem de demokrasiye aynı derecede vurgu yapan “Attilâ İlhan ekolü”dür. Aslında Türkiye’de orijinal ulusalcılık fikrinin “Attilâ İlhan ekolü”yle başladığı söylenebilir. Ama, zamanla diğer ekoller de ulusalcılık fikrine tesir etmişlerdir. Ancak, son zamanlarda(2000’li yılların sonunda) ulusalcılık fikrinin gözden düşürülmeye çalışıldığı yoğun bir siyasal kutuplaşma içerisinde, genellikle ulusalcılık dendiğinde - demokrasi vurgusu zayıf olan- diğer iki ekol anlaşılacak istenmekte, bu iki anlayış ön plana çıkarılmaya çalışılmakta İlhan’ın tamamen demokratik ve eşitlikçi temellerde geliştirdiği ulusalcılık ise görmezden gelinmektedir.

4.2.Ulusalcılığın Kültürel Temeli: Ulusal Sentez

Attilâ İlhan ulusalcı bir siyasal düşüncenin argümanlarını ortaya koyarken öncelikle bu fikrin tarihsel/kültürel arka planını çözümleme arayışına girmiştir. Türk toplumunun-Kemalist devrim süreciyle birlikte hızlanan bir şekilde- ümmet toplumundan ulusal senteze doğru evrilmesi süreci, İlhan’ın ulusalcılığın koordinatlarını oluştururken, üzerinde durduğu temel toplumsal olgu olmuştur. Burada kendisinin bir sosyolojik kategori olarak Türk sosyal bilim literatürüne kazandırdığı “ulusal sentez”i muhafazakar milliyetçilerin gündeme getirdiği Türk-İslam sentezi kavramı ile karşılaştırmış ve Türk-İslam sentezinin feodal ümmet toplumuna ait bir kategori olduğunu vurgulayarak uluslaşma süreci ile bu

kategoriden onu da içeren “ulusal sentez” kategorisine geçildiğini belirtmiştir. İlhan’a göre, en büyük yanlış Türk-İslam sentezi ile ulusal sentezin karıştırılmasıdır. Uluslaşma sürecinde olan, ulus-devlet formasyonu içerisinde bulunan bir ülkede ulusal sentez yerine Türk-İslam sentezini istemek muhafazakarlık bile değil, gericiliktir.¹⁹⁰ Oysa yapılması gereken İmparatorluk çağında kalmış Türk-İslam sentezine geri dönmek değil, akılcı metodlarla o görkemli Türk/İslam sentezine dayanarak “yeni yaşama koşullarının, çağdaş, yani laik, demokratik, yani orijinal kültür sentezini gerçekleştirmek”tir. Bu ayrım aslında Türk siyasal hayatında özellikle 1970’li yıllarda belirgin olan ve hala da belli siyasal kesimlerde etkisini hissettiren dinsel referanslı “sağ milliyetçilik” ile daha çok Kemalist/Sol kökenli (Attilâ İlhan gibi) aydınların benimsediği milliyetçilik anlayışını yansıtan “ulusalcılık” siyasal düşüncesinin temel ayrım noktasıdır.¹⁹¹

Attilâ İlhan, aslında sağ milliyetçilerin Türk-İslam sentezi fikrinin temelsiz olmadığını ancak tarihsel kategori olarak yanlış bir zamanda önerildiğini düşünmektedir. Ona göre nasıl ki, Fransızlar bir tarihsel süreç içerisinde bir Fransız-Hıristiyan sentezi yaparak, o aşamadan gelerek hem diğer Hıristiyanlardan farklı bir Fransız Hıristiyanlığını hem de çağdaş Fransız ulusunu oluşturmuşlardır. Batı Türkleri de hem diğer Müslüman kavimlerden farklı bir Türk Müslümanlığı hem de bu çerçevede bir Türk-İslam sentezi oluşturacaklardır. İlhan’a göre bu sentezi savunanların anlamadığı nokta, bu sentezin zaten yapılmış olduğudur. Bundan sonra yapılmasının abes olduğudur.¹⁹² İlhan’a göre Türk/İslam sentezi, Türk tarihinin gelişim sürecinde şekillenen sosyolojik bir durumdur. Bu sosyolojik durumu, Batıcıların yaptığı gibi reddetmek de, sağ milliyetçilerin yaptığı gibi bu “tarihsel durumu” günümüze taşımak da aynı ölçüde tarihsel sosyolojik gerçeklere ters düşmek anlamına gelecektir. İlhan’ın Anadolu coğrafyasında şekillendirilen Türk-

¹⁹⁰Türk-İslam Sentezi üzerine kapsamlı bir sosyolojik-felsefi çalışma yapan Vecihi Timuroğlu da Attilâ İlhan’ın tespitlerini doğrulayacak şekilde şöyle söylemektedir: “Türk-İslam sentezi, Türk toplumunu çağdışına çıkarmaya yönelik politik öğretinin adıdır. Görünürde, ırkçı ve İslamcı akımların ortaklığını sağlamaya yönelik ulusalcı bir akım izlenimi veriyor. İyice incelendiğinde, sentezin, ülkemizin çağdaşlaşma çabalarını engellemeye yönelik gerici bir akım olduğu anlaşılır.” Vecihi Timuroğlu, **Türk-İslam Sentezi**, Başak Yayınları, Ankara, 1991, s.7.

¹⁹¹İlhan, **Ulusal Kültür Savaşı**, s.138.

¹⁹²Aliye, **Attilâ İlhan ile Söyleşiler**, s.126.

İslam tarihine bakışını da özetleyen aşağıdaki cümleleri onun ulusalcılığının hangi kültürel temellere oturduğunu göstermektedir:

“...Türk boyları, Müslümanlığı benimserken, katı şeriatçı olmamış; bin yıllık göçebe kültüründen taşıdığı birçok değerleri, ümmet kültürüne dahil edip sindirmişlerdir. Bu bir. O kadarla kalmıyor: Batı Oğuzları'nın geliştirdiği Türk/İslam sentezi, ayrıca yerleştikleri bölgelerdeki eski medeniyetlerden yararlanmakta hiç beis görmez; elbette, Arap ve Acem tesiri başattır ama, Bizans'tan Roma'ya, Hitit'ten Urartu'ya, elverişli ne bulduysa özümsemiş; yüce doruklarını Yunus'un; Baki'nin, Nasreddin Hoca'nın, Mevlana'nın, İtri'nin, Hacı Bektaş'ın vb...'nin oluşturduğu, görkemli ümmet kültürünü yaratmıştır. Demek ki, ne Selçuklu'nun 'şanlı' döneminde katı şeriatçı bir medeniyetçilik geçerli olmuştur; ne de Osmanlı'nın 'şanlı' döneminde! Bu, iki. Türk/İslam Sentezi, Osmanlı halklarında uluslaşma başlayınca duraklar; Türklerin de, ümmetten millete geçiş sürecine girmesiyle, gerilemeye başlar. Şimdi sıkı durun: Ondan sonra, feodal ümmet dönemine tekabül eden Türk/İslam Sentezi'nin, aynı değerler düzeni ile devamını istemek(muhafazakarlık bile değil) düpedüz gericiliktir, yani, irtica! Bu da, üç.”¹⁹³

Buradan şu sonuç çıkmaktadır: Attilâ İlhan, ulusalcılığının temel özelliklerini dile getirirken “uluslaşma süreci” ve “ulus olmanın karakteristik özellikleri” üzerinde özellikle durmuştur. İlhan'a göre uluslaşmak demek, ilk önce “iç pazar çerçevesinde liberal, laik ve demokratik bir toplumun oluşturulması” demektir. Bu karakteristik özellikler de ancak ulusal demokratik devrim ile oluşabilir. Bu devrim de kendiliğinden ümmet kültüründen ulusal kültüre geçişi sağlar. İlhan'a göre çağdaş Batı toplumları, ümmet kültürüne yaslanarak çağdaşlaşmışlar, sekülerleşmişlerdir. Osmanlı'nın sonlarına doğru Türkler de benzer bir süreç içerisine girmiş ancak Türklerin çağdaşlaşma, uluslaşma süreci Batılıların uluslaşma sürecinden farklı bir mecrada, daha meşakkatli ve sorunlu bir çerçevede gelişmiştir. İlhan, bu farklılığı şöyle ifade etmektedir:

“Türk'ün talihsizliği, uluslaşma sürecinin, sömürgeleşme süreciyle, iç içe geçmesinden doğuyor: Emperyalizm, ümüğümüze çökmüş ya; kendi kültürünü komprador yerli ama 'gayri müslüm' burjuvazi üzerinden, onun aracılığıyla, ilerici kültür sentezi diye kabul ettiriyor. 'Cebren ve hile ile', geleneksel ümmet kültürüne karşı, Tanzimat alafrangalığı! Oysa, tarihin o noktasında, Batı Türkleri için, bunların ikisi de geçerli çözüm olmaktan çıkmışlardır. Artık ne Türk/İslam Sentezi'ni, aynen sürdürebilir(çünkü altyapısını kaybetmiştir, batmıştır); ne o sentezi 'külliye' yok sayıp Orta Asyalı aşiret kültüründen ya da komprador Levanten kültüründen, orijinal, ulusal ve demokratik bir kültüre geliştirebiliriz; çünkü bu sonuncuların, ilki ırkçılıktır(yani bir başka gericilik); ikinci ise, kültür emperyalizmine baş eğip 'uydulaşmak'¹⁹⁴.

Attilâ İlhan'a göre; ulusalcılığın kültürel boyutu; ulusal kültür sentezidir. Ulusal kültür sentezi ise hem laik, hem çağdaş, hem demokratiktir ancak, geçmişin

¹⁹³İlhan, **Ulusal Kültür Savaşı**, s.137-138.

¹⁹⁴İlhan, **y.a.g.e.**, s.138.

kültür değerlerini ‘ceffelkalem’(düşünmeksizin) reddetmez, onlardan yararlanmayı öngörür. Ulusalçılık yabancı kültürlerle fikir alışverişinde bulunmayı, bu kültürleri incelemeyi gerektirir ancak taklitçi siyasal önermeler ulusalçılıkla bağdaşmaz. O halde ulusalçılık İlhan’a göre her şeyden önce dışarıdan aktarmacılığa, taklide, telife karşı orijinal, çağdaşlık düsturuna sahip ve anti-emperyalist bir duruştur.¹⁹⁵ İlhan’a göre Türkiye Cumhuriyeti “ulusalcı doğrultusu” ile, Cumhuriyetin kurulma aşamasından itibaren, sadece “ümme kültürü”nü tasfiyeye çalışmamış ayrıca, Osmanlı’nın son dönemlerinden miras almış olduğu “telifçi” ve “taklitçi” Batıcı/Alafranga kültürü de tasfiye ederek “ulusal kültür” sentezine doğru ilerlemeye başlamıştır. İlhan, Türkiye’de ulusalçılığın dinamiklerini Tanzimat’tan Cumhuriyet’e ve daha sonrasına doğru gelişen bu değişim sürecinde aramanın gerektiği defalarca dilegetirmiştir. Bu çerçevede İlhan, Türk yenileşme tarihi’ni ulusalçılık açısından incelediğinde her bir dönemi ifade eden üç anahtar kavramı önem kazanmaktadır. İlhan’a göre Tanzimat, “telifçilik” dönemidir; Meşrutiyet, “taklitçilik” dönemidir ve Cumhuriyet “ulusalçılık” dönemidir. Ancak, İlhan, Cumhuriyet döneminde de telifçi ve taklitçi kültürün etkisini hissettirdiğini, hatta Atatürk’ün ölümünden sonra yeniden itibar kazandığını da vurgulamıştır. Yani İlhan’a göre Cumhuriyet’in kurucu kadrosu sadece feodal/ümme kültürü ile mücadele etmemiş, aslında bir sapma olarak değerlendirdiği telifçi ve taklitçi kültürel unsurlarla da mücadele ederek ulusal sentezi gerçekleştirmeye çalışmıştır. İlhan, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e telifçilikten

¹⁹⁵İlhan, **y.a.g.e**, 138-39. İlhan’a göre çağdaş Türk düşünce hayatında tam olarak bir “ulusal sentez” yapamamak; genel olarak aktarmacı, taklitçi, telifçi düşünce argümanlarıyla düşünce üretmeye çalışmak sadece Türk siyasal düşünce hayatını değil, Türk edebiyatını da etkilemiş bu süreçte özgün bir Türk edebiyatının oluşmasını da sekteye uğratmıştır. İlhan, bu yüzden edebiyat ile halk arasında bir mesafe oluştuğunu düşünmekte, mevcut aktarmacı edebiyatın büyük ölçüde Türk halkı tarafından benimsenmediğini iddia etmektedir. İlhan’a göre Türk halkının Türk edebiyatını benimseyebilmesi için o edebiyatın mutlaka bir ulusal senteze dayanması gerekmektedir. Ona göre ulusal sentezi bilmek demek, ulusal edebiyatı, ulusal tarihi ve ulusal kültür sentezini bilmek demektir. Ulusal kültür sentezi ise ümme kültür sentezini/ümme kültürünü bilmeden, onu tamamen dışlayarak gerçekleştirilmez. Bu dışlamanın(ümme kültürünün) getirdiği çarpık bakış çerçevesinde Türk halkının kabul edebileceği bir sentez yaratmanın mümkün olamayacağını düşünen İlhan, Nazım Hikmet’in ve kendisinin edebiyat alanında böyle bir sentezi gerçekleştirebildiği için Türk halkı içerisinde yer edinebildiklerini de ilave etmiştir. Örneğin onun belirttiğine göre, çoğu solcu edebiyatçının, çağdaş edebiyatçının aksine Nazım Hikmet, ümme kültür sentezinden beslenmiş olan eski Türk edebiyatını da özümsemiştir, şiirlerinde gazel, rubai etkisini hissetmek mümkündür. Kendisi de solcu olmasına rağmen şiirlerindeki “divan edebiyatı”nın yoğun etkisi yüzünden eleştirilmiştir. Zeynep Aliye, “Sevdanın ve Kavganın Yolcusu: Attilâ İlhan”, **Cumhuriyet Kitap Dergisi**, Sayı: 558, 26.10.200, s.5.

ulusal senteze ve “ulusal siyaset”e doğru evrim sürecini ve zıtlıkları şu şekilde ifade etmiştir:

“Tanzimat fikriyatı, sanılacağına aksine, bir ‘taklit’ değil, bir ‘telif’ dönemidir. O devrin fikir adamları, ülkenin artık yozlaşmaya başlamış ümmet kültürünü koruyarak, ona gelişmiş ülkelerin ‘ilim ve fennini’ katmak eğilimindedirler; deyim uygun düşerse, bu bir mozaik kültürüdür; buna mukabil Meşrutiyet devri, genel hatlarıyla bir ‘taklit’ devri, ‘onlar öyle yapmış, biz de öyle yapmalıyız’ düşüncesi hakim; gel gör ki, imparatorluğu dağıtacağı için ne laikleşebiliyor, ne de ulusallaşabiliyor; batışı da bu yüzden olacaktır. Cumhuriyet, tabiatı icabı hem laik, hem ulusal, hem inkılapçı hem de halkçıdır; bu adeta ‘otomatik olarak’ ulusal bir bileşim zorunluluğunu getirir; cumhuriyetin ilk on beş yılında, Tanzimatçı ‘telifçilik’, Meşrutiyetçi ‘taklitçilik’ eğilimleri varlıklarını sürdürmüş, bir dereceye kadar etkili olmuşlardır ama, asıl istikamet, dil ve tarih bilinci üzerine kurulacak ‘milli devlet’ ve ‘milli siyaset’ istikametidir ki; onun da kılavuzu, ‘hayatta en hakiki mürşit olan ilimdir’...”¹⁹⁶

Attilâ İlhan, Türk yenileşme tarihini çözümlenmeye çalışırken Tanzimatçılığı “telifçilik” olarak nitelendirmiş ve bu nitelemesini yaparken Tanzimat döneminden beri tartışılan ve tarih, siyaset bilimi ve sosyoloji çevrelerinde de sık sık polemik konusu olan “kültür” ve “medeniyet” ayrımının gerçekçi olup olmadığı konusunda da kendi yorumunu getirmiştir. İlhan, “telifçi kafa” olarak nitelendirdiği çoğu aydını Türk tarihinin gelişim sürecini ve modernleşmeyi bütünüyle görememekle suçlarken “telifçi kafa”yı şöyle tanımlamıştır:

“Telifçi kafa ne mi, şu: ‘Efendim, bizim geleneksel bir kültürümüz var, Batı’dan ilmi ve fenni alalım, fakat geleneksel üstyapımızı muhafaza edelim.; yoksa karakterimizi kaybederiz, taklide düşeriz.’ Bu düşünce, önemli bir tespit yanlısına isnat ediyor... modern üretim teknolojisi, bir kere altyapı olarak teşekkül etti mi, kendi üstyapısı olan laik, demokratik ve ulusal kültürü üretiyor ve egemen kılıyor. Batılı toplumlarda, toplumun bünyesini değiştiren ‘ilim ve fen’, onu aktaran Doğulu toplumlarda o toplumların bünyesini değiştirmeyecek mi? Bizim ‘telifçi’ takımının, kafalarının basmadığı nokta, işte burasıdır: Sanıyorlar ki, Selçuklu/Osmanlı ümmet kültürünü ‘aynen’ sürdürerek, pekala rasyonalist/pozitivist bir altyapıyı gerçekleştirebilirsin! İlahi, bu mümkün olsa, Batılı muhafazakarlar tatbik etmezler miydi?’”¹⁹⁷

İlhan, aynı şekilde, Tanzimatçı geleneğin diğer –etkin- bir kolu olarak nitelediği ve “alafrangalık” veya “Mason” kültürü olarak adlandırdığı kültürel yabancılaşmanın ve kültür emperyalizmine maruz kalmanın aynı sosyolojik çözümleme yanlılığından kaynaklandığını ifade etmiştir. İlhan’a göre; “Bu zevat da, yenileşmeyi/gelişmeyi kültür emperyalizmini yani Batılılaşmayı, yani alafrangalılığı benimsemek olarak algılıyor ve demokratik, laik fakat ulusal bir kültür sentezi yaratmak yerine, ecnebi bir kültüre öncelik- öncelik de laf mı?- üstünlük tanıyor.”¹⁹⁸ İlhan, bütün bu sapmaların nedenini “Batı’yı yanlış değerlendirmek” olarak görmüştür. Ona göre

¹⁹⁶İlhan, **Ulusal Kültür Savaşı**, s.174.

¹⁹⁷Y.a.g.e., s.175.

¹⁹⁸İlhan, **Dönek Bereketi**, s.313.

Batı'daki bilimsel gelişmeyi kavramak, her şeyden önce bilim metodolojisini alıp onu ulusal koşullara uygulayıp orijinal bir sentez çıkarmak gerekir. Bu sentez, laik, demokratik, ulusal ve halkçı bir sentez olacaktır.¹⁹⁹ İlhan'ın anlamlandırdığı ulusalcılığın temeli de burada yatmaktadır, İlhan, ulusalcı siyasal düşüncesini de bu kültürel-bilimsel zemin üzerinde inşa etmiştir.

Ulusalcılığı her şeyden önce iktisadi gelişim sürecinin doğurduğu “çağdaş ulusal sentez” fikriyle temellendiren Attilâ İlhan'a göre ümmet toplumu aşamasından ulusal sentez aşamasına geçişin merhalelerinde sanayileşme/şehirleşme temel bir belirleyicilik payı taşımaktadır. Batı'daki liberal-laik toplumsal yapının da her şeyden önce sanayileşmeye ve şehirleşmeye dayandığını ve böyle bir iktisadi yapıda daha sağlam, çağdaş bir demokratik bir sistemin inşa edilebileceğini belirten İlhan'a göre ulusalcılık fikri de öncelikle kendi toplumuna böyle bir tarihsel ilerlemeyi işaret etmekte, “sanayi toplumu” ile “ulusal toplum”, “demokrasi” ve “laiklik” arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu, sanayileşmeyi ulusal kültür senteziyle tamamlamadan yapılacak her iktisadi-siyasal atılımın ülkeyi sadece uydu haline getireceğini ifade ederken şöyle bir sosyolojik çözümleme yapmıştır:

“Önce şehirleşmenin rayına oturtulması lazım, bu da geniş ölçüde sanayileşmeden geçiyor; sanayileşmeksizin sanayi toplumu olunabilir mi? Sanayileşeceğiz ki şehirlerimizde yaşayan insanlar, o toplumun üst yapısını edinecekler, o düzende yaşamayı, gereğince davranmayı öğrenecekler ama bu yetmez, mutlaka ulusal kültür bileşimiyle tamamlanması gereklidir; aksi halde, hem aydın halk ikiliği sürüp gider, iki ‘millet’ olarak yaşamayı sürdürürüz, hem de tarihin derinliklerinden gelen ulusal kimliğimizi kaybederiz. O kadar özendiğimiz batılı ülkeler öyle yapmamışlar mıdır? Hem sanayileşip birer sanayi toplumu oldular, hem de tarihlerini ve geçmiş kültürlerini yok saymadan, yeni koşullara uygun, onların içinden ulusal birer sentez ürettiler. Gerçek çağdaşlık, gerçek ilerleme, onların ‘maymunluğuna’ soyunmak değil; uyguladıkları metodu kendi koşullarımıza uygulayıp, kimliğimize ve geçmişimize uygun, geleceğimizi güvence altına alabilen orijinal bir sentez üretebilmek!”²⁰⁰

Attilâ İlhan, özellikle 28 Şubat 1997 Askeri Müdahalesi dönemindeki güncel politik değerlendirmelerde görülen ulusalcılık eleştirilerinde çokça yapıldığı gibi

¹⁹⁹İlhan, **Ulusal Kültür Savaşı**, s.175.

²⁰⁰İlhan, **Aydınlar Savaşı**, s.12. Attilâ İlhan, Türkiye’de özellikle solcular arasında yaygın olduğunu düşündüğü yanlış laiklik algılamasını ve laiklik uygulamalarını da sık sık eleştirmiştir. Türkiye’de bazı aydınların benimsemiş olduğu gibi “ilericilik” veya “laiklik” adı altında “din düşmanlığı” yapılmasının en başta laiklik ilkesine ve solculuğa aykırı olduğunu düşünen İlhan’a göre; “...Türkiye’de solcuların çoğu dine öcü gibi baktılar, aşağıladılar; ateist bile olsan saygı duyacaksınız; İslam bizim kültürümüzün bir parçası. Şiirde, edebiyatta, sanatta, düşüncede bin yıldan fazla zamandır din yok mu, iç içe geçmemiş mi? Din, kültürümüzün bir parçası. Kendini laik zanneden, din düşmanı oluyor, toplumunu, insanını, geçmişini inkar ediyor. Bir toplum geçmişle bağlarını koparabilir mi?” Manisalı, **a.g.e.**, s.190.

şekli olarak laiklikle ulusalcılığın özdeşleştirilmesine karşı olmuştur. Ona göre laik olmayan bir ulusalcılık olamaz ancak ulusalcı olmayan laiklere oldukça sık bir şekilde rastlamak mümkündür. İlhan'a göre laiklik anlayışı her şeyden önce ahlaki bir tercihle şekillenir. Buna göre ulusal bir ahlaki temele oturmeyen laiklik, şeklen/hukuken laiklik olarak anılsa da özünde, Türk siyasal hayatında çokça gözlemlendiği gibi ya kozmopolitizme/kompradorluğa ya da ümmetçiliğe dönüştürülecektir. İlhan, laiklikle ulusal ahlakın birbirinin tamamlayıcı olma durumunun önemini altını çizerken bu çerçevede Türkiye'de laikliğe karşı olan hareketleri de aslında büyük ölçüde Türk toplumuna dayatılmaya çalışılan kozmpolit/komprador laikliğe yönelik tepkinin bir yansıması olarak anlamaya çalışmış ve bu çerçevede, içinde bulunduğu sol/Kemalist çevreden çok farklı bir çözümlenmeyi de şöyle yapmıştır:

“Laik ahlak ‘ulusal’ a oturtulamadı mı, ‘kozmpolit’ (yani ‘komprador’) kalacaktır: bağımsız bir ülkede laikliğini ulusallaştıramazsan, hele tarihe yan oturmak diye alırsan, milletin büyük çoğunluğunu feodal(ümmet) ahlakının eski normlarına itiyorsun demektir. Sorunu şöyle bir zeminde tartışamaz mıyız? Yükselen irtica mıdır, yoksa halk belirli kesimlerde gittikçe müzminleşen bir ecnebileşmeyi dengeleyebilmek için, geçmiş değerlerinden mi medet umuyor.? İki kesim de, ulu orta yaygarayı basacak yerde, sanırım asıl sorunu ele alıp irdelemelidir. Çünkü nasıl ‘muhafazakarlık’ milli ve manevi değerleri korumak diye, (Muhafazakar Özal iktidarlarının yaptığı gibi) devlet liselerinde İngilizce öğretim rezaletini kabul etmek değilse; tıpkı bunun gibi ‘laiklik’ de, Müslüman mahallesinde salyangoz satmak değildir: Ulusal, laik ve demokratik, yeni değerler sistemi; çağdaş koşullara uygun olarak, toplumun içinden(yani tarihinden, kültüründen) üretilecek; taklit yoluyla, sağdan soldan eğreti alınıp, halka tepeden inme dayatılmayacak!”²⁰¹

Attilâ İlhan'ın laiklik, din, çağdaşlaşma/kalkınma ilişkisi ile ilgili önemli tespitlerinden birisi de bazı siyasal bilimcilerin iddia ettiği gibi “şeriat düzeni” ile “teknoloji”nin ve “kalkınma”nın bir arada yürüyebileceği tezlerinin yanlış olduğu şeklindedir. Ona göre her şeyden önce “şeriat” düşüncesi ile teknoloji kavramı temelden bir zıtlık içerisindedir. Kalkınmanın, çağdaşlaşmanın ancak laik bir toplumsal düzende gerçekleşebileceğini savunan İlhan, siyaset bilimci Oliver Roy'un basına yansıyan bir demecinde; Türkiye'de, İslamcı/şeriatçı olarak kabul ettiği hareketleri(Refah Partisi örneğinde), teknikle/teknolojiyle barışık, dolayısıyla “kalkınmacı” olarak değerlendirip “şeriat artı elektrik” formülüyle olumlamasını, yani şeriat ile teknik ilerleme arasında olumlu bağlantı kurmasını eleştirmiş ve bu formülün “laiklik artı elektrik” şeklinde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir. İlhan,

²⁰¹ İlhan, **Hangi Laiklik**, s.195.

bu konudaki tespitlerini Batı'daki gelişim süreci ile karşılaştırarak şu şekilde ifade etmiştir:

“‘Şeriat artı elektrik’, yani çağdaş gelişme düzeyi, sanayi teknolojisi ve şeriat! Bu bir hayal, başaramayacağı önceden belli bir ütopya! Nedeni de çok açık ve çok seçik, öyle İran’ın ekonomik zorluklar içinde yerinde saydığına filan bakmaya gerek yok; bakılacak yer, hem hayran hem de şiddetle karşı oldukları Batı medeniyeti ve teknolojisi! Oliver Roy’un formülünü kullanarak diyebiliriz ki, Batı medeniyeti, ‘Hıristiyan şeriatı artı elektrik’ formülüne göre gerçekleşmedi; Batı ancak laik olduktan, yani bilimsel gelişmeyi kabul edip, pozitif bilimleri üretim teknolojisine uygulayarak, o medeniyete ve teknolojiye ulaşabiliyor; bir bakıma, Hıristiyan şeriatını ve din düşüncesini, bireyin vicdanına bıraktıktan sonra! Şu halde o başarının formülü bellidir ve şudur: ‘Laiklik artı elektrik!’ Türkiye Cumhuriyeti’nin başarısı, bu formülü, bütün öteki İslam ülkelerinden önce keşfedebilmiş olmasında değil midir?”²⁰²

4.3.Ulusalcılığın Siyasal Temeli: Yurt Milliyetçiliği

Attilâ İlhan, ulusalcı siyasal düşüncesini, her şeyden önce esas olarak “ırk milliyetçiliği”²⁰³ ve “yurt milliyetçiliği” ayrımını yaparak ifade etmeye çalışmıştır.²⁰⁴ Irk milliyetçiliği, daha çok Alman milliyetçi ekolünden beslenen; vatandaşlığı-toprağı değil, ırkın ve/veya türdeş milletin yayılma coğrafyasını temeline alan emperyal bir milliyetçiliktir. Yurt milliyetçiliği, ise daha çok Fransız devriminden esinlenerek, ulus-devlet, vatandaşlık, milli iktisat ve toprak esasına dayanan devrimci bir milliyetçiliği ifade eder. Devrimci bir yurt milliyetçiliği kuramını geliştirenler arasında İlhan’ın en çok etkilendiği Fransa’da cumhuriyetçiliğin en büyük eylemcilerinden ve kuramcı önderlerinden Fransız Debray’dır. Debray, reel olarak ABD’nin dayattığı sistemin ideolojik doğrultusunda geliştiğini düşündüğü “aslında demokrasi olmayan demokrasi”ye karşı gerçek demokrasinin cumhuriyet devrimi fikriyle anlam kazanacağını, demokrasinin aslında “cumhuriyet”in özü olduğunu,

²⁰²Y.a.g.e., s.256.

²⁰³Attilâ İlhan’ın siyasi düşüncesinde milliyetçiliğin, vatandaşlık temelinde algılandığını ve “özcü milliyetçilik” olarak da adlandırılan ırkçı milliyetçiliğe tamamen karşı argümanlar içerdiğini belirten bir makale için bkz. Demirhan F.Erdem, “Attilâ İlhan’ın Siyasal Düşünceleri: Ulusal Sol ve Milliyetçilik”, **Düşünen Siyaset Dergisi**, Sayı.22, Aralık, 2006, s.293-318.

²⁰⁴Attilâ İlhan’ın hukukçu olan kardeşi Cengiz İlhan, İlhan’ın öldüğü gün ertesinde kaleme aldığı “yurt milliyetçiliği” adlı makalesinde İlhan’ın ırkçı milliyetçilikten farklı bir milliyetçilik anlayışı olduğunu ve onun milliyetçiliğinin savunduğu temel hak ve özgürlüklere, demokrasiye dayalı insancıl sosyalizmle asla çelişmeyecek olan yurt milliyetçiliği olduğunu belirtmiş ve yazısını şöyle tamamlamıştır:“...Ağabeyim Attilâ İlhan, bütün ömrünce, sosyalizm ile milliyetçiliğin birbirine karşı değil birbirine tamamlayan kavramlar olduğunu savundu, bunun mücadelesini verdi. Zaman, olaylar, her defasında bu düşünce tutum ve eylemini doğrulamıştır.” Cengiz İlhan, “Yurt Milliyetçiliği”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 11.10.2009.

ona bağlı, onunla gerçekte anlam bulduğunu düşünmektedir.²⁰⁵ Debray'ın bu minvaldeki; “devrimci cumhuriyetçi”, “devrimci demokrat”, “devrimci milliyetçi” görüşleri, yazılarında Debray'den sık sık bahseden İlhan'ın ulusalcı siyasal düşüncesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz. İlhan'ın ulusalcılığı ırkçı-emperyal milliyetçilikten farklı olarak bir “yurt milliyetçiliği” olarak tanımlamasında, İlhan'ın siyasal düşüncesinde oldukça etkili olan Yusuf Akçura'nın Türkçülük sınıflandırması da etkili olmuştur. Türkiye'de sol düşünceye yakın, diyalektik bir yöntemle sistematize ettiği Türkçü düşüncede özgün bir yere ve öncülüğe sahip olan Akçura, Türkçülüğü ikiye ayırmış ve şöyle sınıflandırmıştı: emperyal Türkçülük ve demokratik Türkçülük. Akçura'ya göre Enver Paşacı İttihatçı milliyetçilik, saldırgan pan-Türkist emelleri dikkate alındığında büyük ölçüde emperyalist Türkçülüğü yansıtıyordu. Yusuf Akçura'nın benimsediği Demokratik Türkçülük ise, Türklerin birliği idealini önemsemekle birlikte, Pantürkizmin saldırgan yönlerini mahkum etmekte ve demokratik-halkçı ve laik bir siyasal formasyonu öngörmekteydi.²⁰⁶ İlhan'ın “yurt milliyetçiliği” tanımlaması, Akçura'nın “demokratik milliyetçilik” tanımlamasıyla benzer özellikler taşımakta ve ulusalcı siyasal düşüncenin temellerini oluşturmaktaydı. İlhan'a göre Ulusal Kurtuluş Savaşı ve Müdafaa-i Hukuk sürecinde şekillenen bir düşünce ve eylem bütününe dayanan Atatürk milliyetçiliği de bir yurt milliyetçiliği, dolayısıyla ulusalcılıktır.²⁰⁷

Bu durumda Attilâ İlhan'a göre gerçek anlamda Atatürkçülük ile ulusalcılık aslında aynı anlamı ifade etmektedir. Ya da daha doğru bir ifadeyle; Mustafa Kemal Atatürk, bu anlamda Türk ulusalcılığının siyasal öncüsüdür. İlhan, Müdafaa-i Hukuk milliyetçiliği'ni, dolayısıyla yurt milliyetçiliğinin(ulusalcılığın) kökleri dikkate alındığında nasıl bir anlam taşıdığını şöyle ifade etmiştir:

“Müdafaa-i Hukuk milliyetçiliği, biliyorsunuz ant/emperyalist bir yurt milliyetçiliğidir; inkılapçı olduğu için cumhuriyetçi, cumhuriyetçi olduğu için halkçı, halkçı olduğu için

²⁰⁵Regis Debray, **Biz Cumhuriyeti Çok Sevdik**, BDS Yayınları, İstanbul, 1990, s.38-39.

²⁰⁶François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri(1876-1935)**,(Çev.Alev Er), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s.129.

²⁰⁷Attilâ İlhan'a göre, “mazlum milletler”in kurtuluşu için emperyalizmle savaşarak oluşturulan ve demokratik, laik, halkçı ve milliyetçi bir ulusal kültürü ümmet kültürünün yerine geçirmeyi hedefleyen Atatürk Milliyetçiliği, bu özellikleriyle en fazla Tatar fikir ve siyaset adamları Yusuf Akçura'nın (ve Sultan Galiyev'in) sol milliyetçiliğine benzemektedir. İlhan, **Ulusal Kültür Savaşı**, s.229.

demokratik, yani ilerici! Cumhuriyetin ilk nesilleri, bunun dar bir ırkçılığa değil, derin bir ‘yurt bilinci’ ile ‘tarih bilinci’ne oturduğunu bilirler; o yüzden, şu GAP var ya, onlar için milli bir heyecandır, Çubuk Barajı, Nazilli Fabrikası, demiryolunun Sivas’a ulaşması, nasıl milli bir heyecan idiye...²⁰⁸

Görüldüğü gibi, İlhan’ın “yurt milliyetçiliği” olarak da algıladığı ulusalcılık anlayışında belli bir yurt temelinde ve tarih bilinci ile “çağdaşlaşma” ve “kalkınma”, adeta fetişleştirilmiş bir ülkü olarak öncelik kazanmaktadır. İlhan’a göre;

“Türkiye, ‘çağdaş medeniyet seviyesine’ ulaşmış Türkiye olduğu an, artık muhafaza edebileceği tek şey, Müdafaa-i Hukukçu anti/emperyalist yurt milliyetçiliğinin, ‘yurt bilinci’ ve ‘tarih bilinci’dir ki, feodal kırsal toplumdan, ümmet kültüründen kalan ne varsa(örf, adet, sanat, ahlak v.s..) hepsi, bu bilincin aydınlığında gelişecek, değişecek; daha da önemlisi, laikleşip demokratikleşerek, ulusallaşacaktır.”²⁰⁹

Aslında Attilâ İlhan’ın kastettiği “yurt milliyetçiliği”nin, siyaset bilimindeki yaygın karşılığı Marksist sol literatürde milliyetçiliğin meşru hali olarak nitelendirilen “yurtseverlik” kavramı olsa da İlhan, genelde manevi “ulusal değerlerden” çok maddi “evrensel değerleri” ve “vatan toprağı”nı temel alan Marksist yurtseverlikten de bir ölçüde ayrılmaktadır. Zira, İlhan’ın yurt milliyetçiliği tanımında vatanın hem manevi unsurları(ulusal değerler, ulusal kültür vs.) hem de maddi unsurları(toprak, kaynaklar vs.) aynı derecede önem taşımaktadır. Üstelik, İlhan, evrensel sol ve aydınlanma değerlerini de milliyetçiliğinin içine yerleştirebilmiştir. İlhan’ın, Müdafaa- Hukuk milliyetçiliği ya da yurt milliyetçiliği olarak nitelendirdiği ulusalcılık, daha önce de belirtmiş olduğumuz eleştirileri dikkate alındığında, onun deyimiyile “İnönü Atatürkçülüğünün” Batıcı-totaliter milliyetçilik anlayışından da muhafazakar milliyetçiliğin Türk-İslam sentezcisi veya Türk-İslam ülkücüsü anlayışından da ayrılmaktadır.²¹⁰

²⁰⁸İlhan, **Ulusal Kültür Savaşı**, s.182.

²⁰⁹**Y.a.g.e.**, s.183.

²¹⁰Türkiye’de milliyetçiliğin muhafazakar, Türk-İslam yönelimli tarihini, ideolojik gelişimini ve dönüşümünü inceleyen çalışmalar oldukça fazladır. Attilâ İlhan’ın 1970’li yıllardaki soğuk savaş kutuplaşmasının bir ayağı olarak milliyetçiliği de irdelediği çözümlerinin ağırlıklı yer tuttuğu “Hangi Sağ” ve “Faşizmin Ayak Sesleri” kitaplarını öncelikle zikretmek gerekir. Bkz. İlhan, **Hangi Sağ**, 1980 ve İlhan, **Faşizmin Ayak Sesleri**, 1975. Bununla birlikte, muhafazakar milliyetçiliğin İkinci Meşrutiyet’ten bu yana gelişim sürecini siyasi sosyolojik açıdan inceleyen ve bu çerçevedeki milliyetçiliğin Türk modernleşme sürecindeki konumunu da irdeleyen makalelerden oluşan akademik bir çalışma için bkz. Süleyman Seyfi Ögün, **Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995. Yine, Türk-İslam ülküsüne dayandırılmış olan muhafazakar milliyetçiliğin 1970’li yıllardaki en örgütlü ve aksiyoner gücü olarak kabul edilen MHP ve Ülkücü hareket üzerine yapılmış kuramsal /ampirik bir dönem tarihi çalışması için bkz. Mustafa Çalık, **MHP Hareketi/Kaynakları ve Gelişim(1965-1980)**, Cedit Yayınları, Ankara, 1995. MHP hareketinin 1980 sonrası ideolojik dönüşümünü, ayrışmasını(“laik-devletçi Türkçü Milliyetçiler”-“Muhafazakar-sivil

4.4. Anti-Emperyalist Birleşme Düşüncesi Olarak Ulusalçılık

Attilâ İlhan, Türkiye’de sağ-sol sol ideolojik çatışmasının en yoğun olduğu 1970’li yıllarda bile daha sonradan “ulusalçılık” siyaseti çerçevesinde kararlı bir şekilde savunduğu; ülke meseleleri için farklı düşünce mensuplarının birleşmesi fikrine uygun düşünceler öne sürmüştür. İlhan, “milliyetçilik” ile “sol” düşüncenin tamamen zıt kutuplar içerisinde değerlendirildiği o yıllarda sosyalist bir aydın olarak şunları söyleyebilmişti:

“Ben diyorum ki, sağcıysanız liberal yoldan, solcuysanız sosyalist yoldan bu ülkeyi gerçekleştirmek zorundasınız, amacınız ister istemez budur, amacınız bu olunca da siz bir Türk milliyetçisiniz... sağcılık solculuk hikaye, asıl Türk milliyetçiliği sağcı için de, solcusu için de birdir ve yukarıda söylediğimdir, aralarındaki fark yöntem farkıdır ancak, sağcı liberal olarak oraya varacağım der, biz toplumcu olarak varacağız deriz, sonuç değişmez. Sonucu başka düşüncüler de, hele bölgede nüfuz alanı peşinde koşanların ‘formüllerini’ bize kaktırmaya kalkıştılar mı, iki elimiz yakalarındadır, zira milliyetçi filan değildirlir onlar, ‘muhip’ tirlir, ‘muhip’, tıpkı ‘İngiliz Muhipleri’ gibi...”²¹¹

Attilâ İlhan, Türkiye Cumhuriyeti’nin temelini ulusal ve laik ilkeler doğrultusunda atıldığını, bu temel üzerine de “emek misak-millisi” ile (teminatı işçi muhalefeti olan) üretim gücünün, kalkınmanın inşa edilmeye çalışıldığını bu ilkelerden verilecek taviz ülkenin parçalanması anlamına geleceğini belirtmiştir. Ancak İlhan’a göre özellikle Balkanlar, Ortadoğu, Kafkaslar ve genel olarak Avrasya’da ulusal devletlerin, ulusal yapıların, ulusal kurumların parçalanması çalışmalarının planlı bir şekilde yürütüldüğü “neo-liberal” ve “globalleşme” çağında bulunmaktayız. İlhan, dünyada ve Türkiye’de “ulusal devlet” adı verilen siyasal şeklin globalleşmenin saldırısına maruz kaldığını, dünyayı adeta “kumarhane ekonomisi”ne²¹² çeviren çok uluslu şirketler merkezli yeni global kapitalizmin globalleşme süreciyle birlikte ulusal pazarı öldürmeye çalıştığını, kamu yönetiminin etkisini azaltmaya çalıştığını, bu rüzgarın en fazla temeli kamuculuğa dayanan ve

---

İslami Milliyetçiler”) inceleyen bir diğer çalışma için bkz. Kemal Can-Tanıl Bora, **Devlet, Ocak, Dergah/12 Eylül’den 1990’lara Ülkücü Hareket**, İletişim Yayınları, Ankara, 2004.

²¹¹ Attilâ İlhan, “Milliyetçiliğin M’si”, **Dünya Gazetesi**, 08.04.1977.

²¹² İlk önce 1929 Dünya ekonomik bunalımını, spekülasyon (borsa, repo vs. gibi üretimden kaynaklanmayan iktisadi ilişkiler) sermaye hareketleriyle açıklamak için Keynes tarafından kullanılan “Kumarhane ekonomisi” ya da “kumarhane kapitalizmi” tabirleri, daha sonra 1990’lı yıllardaki küreselleşme sürecinde “üretim ekonomisi”ni geliştirmekten ziyade finans hareketlerinin dolaşımı ile büyük kazançlar elde eden çok uluslu şirketlerin hakim olduğu dünya kapitalizminin yeni yönelimine verilen ad olarak son dönemlerde ekonomi politik çalışmalarda sıkça telaffuz edilmektedir. Bkz. Alpaslan Işık, **Kumarhane Kapitalizmi**, Otopsi Yayınları, Ankara, 2002.

ulusal devlet formasyonuna göre(Kemalizm) kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temel kurumlarını etkileyeceğini daha 1990'lı yıllarda öngörmüştü. O, globalleşme sürecinde ulusal devletin bütün kurumları ve ilkeleriyle birlikte tasfiye edilmeye çalışıldığı ve yerine emperyal/global sistemle entegre olmuş, sosyalliğinden ve ulusallığından arındırılmış, iğdiş edilmiş “globaliter devlet”in “ulusal devlet”in yerine geçirilmeye çalışıldığı ve bu yeni devletin totaliter bir düzenin bir parçası olduğu fikrine katılmaktadır.²¹³ Ayrıca İlhan, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu temel “ulusalci” özelliklerinin de kapitalist küresel sistemin yönlendirmesinde çok ciddi bir “etnik” ve “dinsel” saldırıya maruz kaldığını belirtmektedir. İlhan'a göre, yapısı itibarıyla, nesnel olarak ülkesine bütün olarak sahip çıkmak durumunda olan işçi muhalefetinin(sendikal hareketin) de tasfiye edilmesi, yerine etnik ve dinsel muhalefetin ikame edilerek büyütülmeye çalışılması ile daha da sonuca ulaşmaya başlayan bu saldırıların sonuçta ülkeyi bölünmeye götürdüğü açık bir şekilde görülmektedir. İlhan bu konudaki kaygılarını şöyle dile getirmektedir:

“... Etrafınıza iyice bakın göreceksiniz: aslolan, temelden değiştirici, sosyal ağırlıklı işçi muhalefetlerinin, devre dışı bırakılışı; yerine ‘ulusal’a karşı etnik, ‘laik’e karşı ‘dinsel’ muhalefetin geçirilişi; özellikle Türkiye gibi imparatorluktan doğma cumhuriyetlerde, ‘etnik’ ve ‘dinsel’ insan haklarının savunulması, bu ülkelerin bölünmesinde, ne biçim işe yarar bir düşünsenize! Bunun böyle olduğu, hem Rusya’da, hem Yugoslavya’da kanıtlanmadı mı?Siz siz olun, eğer cumhuriyetçi demokratsanız, bu rejimlerde muhalefet ve iktidar dengesinin, burjuvazi ile proletarya arasında kurulduğunu unutmayınız...”²¹⁴

²¹³Attilâ İlhan, yazılarında ilk defa Fransız yazar Ignacio Romanet'in kavramsallaştırdığı “globaliter devlet” tanımlamasını sıklıkla kullanmış ve Romanet'in çözümlerinden sıklıkla bahsetmiştir. Romanet'e göre globalleşme ve tek düşünce dogmalarına yaslanan kapitalizmden, serbest piyasadan başka hiçbir iktisadi yapıya fırsat tanımayan, vatandaşların sosyal haklarını serbest piyasanın insafına terk eden, yeni bir totaliter/faşizan küresel piyasaya dayanan globaliter rejimler, globaliter devletler, ulusal devletlerin yerine geçmeye başlamıştır. İlhan, **Hangi Küreselleşme**, s.11. İlhan'a göre, Türkiye Cumhuriyeti de bu dönüşüm sürecine çoktan dahil edilmiş, ilk iş olarak kamu yönetiminin tasfiye edilmesi ve özelleştirme yoluyla kamu ekonomisinin ortadan kaldırılması programları uygulamaya geçilmiştir. Özelleştirme adeta ulusal devletin tasfiyesi yöntemi olarak işlerlik kazanmıştır.**Y.a.g.e.**, s.317. 2000'li yıllarda gündeme getirilen ve Türk kamu yönetimi sisteminin piyasa lehine yeniden yapılandırılmasını ön gören “kamu reformu” süreci ve hızlanan özelleştirmelerle kamu ekonomisinin adeta ortadan kalkması ile ulusal devlet gerçekten zayıflamış ve İlhan'ın öngörülerini büyük ölçüde kısa süre içerisinde doğrulanmıştır. Bu dönemdeki “kamu reformu” sürecinin “devletin küçültülmesi” programı olduğunu ve böylesine bir reform adı altında tamamen “liberalizasyon” felsefesiyle gerçekleştirilmeye çalışılan yeni idari düzenlemelerin kamu yönetimi sisteminin(dolayısıyla ulusal devletin) piyasa lehine dönüştürülmesi(ya da tasfiyesi) sonucunu doğurmakta olduğunu iddia eden “eleştirel” bir akademik çalışma için bkz. Birgül Ayman Güler, **Devlette Reform Yazıları**, YAYED Yayınları, Ankara, 2005.

²¹⁴Attilâ İlhan, “Ulusal’a Karşı, ‘Etnik’; ‘Laik’e Karşı, ‘Dinsel’”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Eylül 1999.

Attilâ İlhan'ın siyasal düşüncesinde anti-Amerikancı “ulusalcılık” sadece sol düşünceyi değil, sağı da kapsayabilen bir düşünce biçimidir. İlhan'a göre, 27 Mayıs ilericilerinden kaynaklanan bir yanlış değerlendirme: Türk sağının topyekün Amerikancı olarak nitelendirilmesidir. Bu konuda Fransa'nın anti-Amerikancı sağcı lideri De Gaulle örneğini veren İlhan, sağ düşünce geleneğinde de ciddi bir sistem karşıtlığının olabileceğini, sağcılarının anti-komünist milliyetçi söylem ve eylemlerine bakılarak toptancı bir anlayışla bütün sağcıları “sistemin işbirlikçisi” ilan eden solcu/ilericileri ve Kemalistleri eleştirmiştir. İlhan'ın verdiği Fransa örneği şu şekildedir:

“...bir ülkede sağ mutlaka ‘Amerikancı’ mı olur? Ya da başlangıçta ‘Amerikancı’ başlamış bir sağ, sonuna kadar ‘Amerikancı’ mı kalır? Toplumcuların durumlarını ve ülkelerinin durumunu değerlendirirken bu sorulara kesin ve açık cevaplar getirmeleri lazımdır. Ben size yaşadığım bir örneği aktaracağım, oradan Türkiye'ye bazı değerlendirmeler yapmak yolunda iyi kötü ipuçları yakalayacağız. Dünya alem bilir ki, General De Gaulle sağcıydı, hem de öyle az buz sağcı değil ha, komünistlere sınıksız düşman, komünist partisini ‘vatan hainliğiyle’ eş tutan bir sağcı, hangi konuşmasını dinlemişsem arasında bir yerde adını anmadan Fransız Komünist Partisi’ (FKP)ne adamakıllı zehirli eleştiriler yönelttiğini görmüşümdür. Ha işte bu De Gaulle sağcıydı, ama, Fransa’da De Gaulle’ün ve partisinin dışında bir sağ daha vardı, daha ziyade ortanın hemen sağındaki ve solundaki bağımsız Cumhuriyetçilerden, sağcı radikallerden, Hıristiyan demokratlardan oluşan bir sağ ki, General De Gaulle de, partisi de hiç hazzetmezdi bu sağı, basbayağı köpek muamelesi eder, onlarla ikide bir koalisyonla girdiği için eski sosyalist partisini de küçümserdi. Şimdi dudaklarınızda bükülen soru işaretini görür gibiyim, iyi ama, ne fark vardı aralarında bu iki sağın? Basit bir fark, De Gaulle ve partisi Amerikancı değildiler, Amerika’nın NATO’yu ve Atlantik Paktı’nı kendi çıkarları için kullanılmasına öteki pakt ülkelerine istediği koşulları kabul ettirmesine karşıydılar, Fransa için bağımsız bir dış politika, bağımsız bir savunma politikası düşünüyorlardı, nitekim bunu uygulamak için de ‘Atlantikten Urallara kadar bir Avrupa’ fikri çevresinde Ruslarla pekala uyuştukları gibi, NATO’nun askeri kanadından da çekildiler.”²¹⁵

Attilâ İlhan'ın anlamlandırdığı anlamda ulusalcılık, aslında teorik-ideolojik bir fikirler bütünü olmaktan ziyade, ülkenin bağımsızlığını ve cumhuriyetin temel ilkelerini tehlikeye sokan ulusal-toplumsal sorunlara derinliği olan bir tarih ve kültür bilinciyle ulusal-toplumsal çözümler arayan ve bu anlamda teoriden çok pratiğe dayanan ve konjonktürel değişime göre üzerinde önemle durduğu ulusal-toplumsal olguların değişiklik gösterdiği bir siyaset biçimidir. Bu yüzden, Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan ilkeler ve ülkenin bağımsızlığı konusunda hassas olan her siyasal düşünce temsilcisinin olması gereken ortak siyasal düşünce ve eylem biçimi İlhan'a göre ulusalcılıktır. İlhan, Türkiye halkının, cumhuriyeti ve bağımsızlığı ilgilendiren ulusal konularda birlik içinde olması gerektiğini, bunun

²¹⁵İlhan, **Hangi Sağ**, s.291-292.

ulusalcılığının gereği olduğunu ısrarla vurgulamış ve kendi küresel-bölgesel çıkarları doğrultusunda bu birliği bozmaya çalışan “emperyal sistem” ile onun işbirlikçileri konusunda Türk halkını uyarmıştır. İlhan’ın ulusalcılığı konusunda da fikir edinmemizi sağlayan, 1970’lerdeki sağ ve sol adı altında gerçekleşen sıcak çatışma ortamında kaleme aldığı uyarıcı ifadelerinden birisi de şöyledir:

“...beş altı yıldır yazar dururum(1970’lerin başından bu yana), Türkiye’de olup bitenlerin sağcılıkla solculukla ilgisi dolaylıdır, oynanan oyun ülkenin bağımsızlığı, yücelmesi, geleceği üstünde oynanıyor, oynanmak isteniyor; Türkiye’de, sanayileşme, ulusal çıkarlarını savunma, ulusal dış politikasını kurma eğilimi gösteren her iktidar,-isterse sağcının sağcısı olsun-emperyalist sistem tarafından mutlaka komünistten beter sayılacak, tasfiye edilmesi için, Kürtçülükten tutun da, bireysel terörizme kadar her belaya başvurulacaktır. Bu bakımdan, siyasal partilerimizin, güvenlik örgütlerimizin, basınımızın, taşra politikacılarının dar görüşlülüğünden sıyrılması, Amerika’ya yararlanarak iş yapabileceğini ummamaktan vazgeçmesi, yeni hakları savunma ve koruma(Müdafaa-i Hukuk) programları düzenlemek, yeni ulusal kuvvetleri(Kuva-yı Milliye) emperyalizme karşı örgütlemek amaçlarında birleşmesi zorunludur. Türk, gözünü dört aç!”²¹⁶

Attilâ İlhan’ın içeriğini Türkiye’nin reel gerçeklerini dikkate alarak tanımladığı ulusalcı siyasal düşünce dairesinde ortak noktası “anti-emperyalizm” olan Kemalizm, Sosyalizm, Komünizm, Türkçülük hatta milli burjuvaziye dayanan liberalizm ve Kuvayi Milliye’ye dayanan İslamcılık düşüncesi de yer almaktadır. Görüldüğü gibi İlhan’a göre bir ortak bileşke düşüncesi olan/olması gereken ulusalcılık, sadece Kemalistlerle veya ulusal solcularla sınırlı değildir. İlhan, Türkiye’nin içinde bulunduğu coğrafyada ülkeye yönelik emperyal hareketlerin daha da yoğunluk kazandığı dikkate alındığında hala sıcaklığını koruyan/koruması gereken Türk ulusal kurtuluş düşüncesinin günümüzde de bu tarihsel birlikteliği devam ettirmesi gerektiğini düşünmektedir.²¹⁷ İlhan, Türk siyasetinin, 2000’li yıllarda, aslında farklı ideolojiler çerçevesinde değil, sistemle bütünleşme ve ulusallık temelinde iki cepheye ayrıldığını, her ideolojinin ulusalcısının veya ulusalcılık karşıtının olduğunu şöyle ifade etmiştir:

²¹⁶Attilâ İlhan, **Batı’nın Deli Gömleği**, İş-Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s.56-57.

²¹⁷Attilâ İlhan, Türkiye’nin günümüzde içinde bulunduğu koşullar içerisinde farklı ideolojilerden “birleşik ulusalcı platform” oluşturma fikrinin olabirliğini şöyle dile getirmişti: “O Müdafaa-i Hukuk ki Gazi’nin çevresine Türkçü Ziya Gökalp’i, Yusuf Akçura’yı, İslamcı Mehmet Akif’i, komünist Mustafa Suphi’yi toplayabilmişti; günümüzün, o zamana göre çok daha elverişli olan koşullarında, bir çağrı yapılsa, aynı kesimler neden aynı platformda toplanmasınlar?”Ahmet Yıldız, “Attilâ İlhan ile ‘Parola-Vatan’ Üzerine Söyleşi”, **Edebiyat ve Eleştirisi Dergisi**, Mayıs-Haziran 2005, Say:3, s.10. İlhan, böyle bir platformu kendi projesi olan “Bir Millet Uyanıyor” kitaplar dizisinde, çok farklı siyasal düşüncedeki “ulusalcı” aydınları bir araya toplayarak kendi çapında gerçekleştirmeye çalıştığını da ifade etmişti. **A.g.e.**, s.10

“Batı-isteyen emperyalizm anlayabilir- üçüncü ülkelere bulaştı mı; hemen oracıkta, kendi ‘İslamcılığını’, kendi ‘Türkçülüğünü’, kendi komünistliğini örgütler; bu, yalnız Türkiye’de değil, her yerde böyle olmuştur, halen de böyledir; uygulamasını, şu yakınlarda Sovyetler’de, Yugoslavya’da, Gürcistan’da, Ukrayna’da gördük; ülkemizde de bugün bile, meraklısı isterse; kaşla göz arasında, Batı yandaşı Müslümanlığı, Batı yandaşı Türkçülüğü, Batı yandaşı sosyalistliği sayabilir: aslında, ‘sistem’in bir süredir ‘evrensel ideoloji’ konumuna taşımaya çalıştığı ‘küreselleşme’ budur ki, yerkürede emperyalizmin mutlak hegemonyasını ifade ediyor. Gazi yaşarken de, Gazi’den sonra da, benzer bir konjonktör yaşanıyordu: İslamcı kesimden de, Türkçüler arasından da, komünistlerde de; daima ‘hürriyet’ ve ‘istiklal’ yandaşı ulusalcılar mevcut olmuş; buna mukabil, diğer bazıları, Anadolu yarımadasındaki yaşantının, ancak, ‘sistem’in olmazsa olmaz bir cüz’ü haline dönüşürsek, yaşanabileceğini savunmuştur; bir bakıma, bilerek bilmeyerek, Lamartine’in, Abdülmecit’e tavsiye ettiğini; Tanzimat sadrazamlarının –bilhassa Keçecizade Fuat Paşa ile Ali Paşa’nın–önerdiğini yapmak! Kemalizm, bunun tam aksiydi: hep öyle kalacaktır: gerçek İslamcılık, gerçek Türkçülük, gerçek sosyalistlik de!”²¹⁸

Attilâ İlhan; sağcılığın, solculuğun, liberalliğin, sosyalistliğin “ulusalcı olanı” ya da “ulusalcılığa karşı olanı” vardır diye düşünmektedir. Onun bu ayrımında da önemle üzerinde durduğu kavramlar yurt ve tarih bilincidir. Ona göre yurt ve tarih bilincini merkezine oturtan her siyasal akım aynı zamanda ulusaldır. İlhan, çağdaş bir Türk sağcılığının ve çağdaş bir Türk solculuğunun inşa edilmesinden yanadır ve Türk düşünce dünyasındaki kısırlığı ve düşünce hayatında tarihsel olarak etkisini her zaman hissettirmiş bulunan dışa bağımlı, taklitçi, telifçi (“komprador”) kültürü gözlemledikçe Türk siyasal düşüncesindeki bu “ulusal” mayanın eksikliğini hisseder. Yurt ve tarih bilincinden oluşan bu ulusal mayanın Türk siyasetinin ve kültürünün bütün figürlerini tam bir aktarmacılığa dönüştürdüğünü düşünen İlhan’a göre;

“Türk sağcılığı da Türk solculuğu da(liberalliği, sosyalistliği) ancak ortaklaşa yurt ve tarih bilinciyle yaratılabilir; bu çifte bilinçten –ecnebi kültürlerin baskısıyla ortaya çıkan- çifte yoksunluktur ki, liberalliğimizi Amerikan ya da İngiliz liberalliği; sosyalistliğimizi Rus ya da Çin sosyalistliği; Müslümanlığımızı Acem ya da Arap Müslümanlığı; Milliyetçiliğimizi İtalyan ya da Alman faşistliği haline getiriyor. Ayıptır ve yazıktır! Türkler, çağdaş bilimselliği kullanarak, yurt ve tarih bilinciyle, ulusal koşullarının özgür liberalizmini, sosyalistliğini, Müslümanlığını ya da milliyetçiliğini gerçekleştiremezler mi? Bence Cumhuriyet’in 70.yılı(1993) idrak eder, XX.yy’dan çıkmaya hazırlanırken, cevabını bulmak zorunda olduğumuz en vahim sorun budur. Yanıldığımı hiç sanmıyorum.”²¹⁹

²¹⁸ Attilâ İlhan, “Gün O Gün Olmasın?..”, **Bir Millet Uyanıyor**(Yöneten: Attilâ İlhan), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s.30-31.

²¹⁹ İlhan, **Hangi Laiklik**, s.201. İlhan, Türkiye’nin bağımsızlığı söz konusu olduğunda ideolojik saplantı içerisinde olmanın hiç akıllıca olmadığını defalarca yazmış ve bağımsızlıkçı politika izlediği takdirde kendi siyasal düşüncesinde olmayan kesimleri de bu doğrultuda hareket ettikleri sürece destekleyebileceğini şöyle ifade etmiştir: “Türkiye’nin tam bağımsızlığı açısından geliştirilen bütün tavırlar, ki bu Hükümetin tavrı olabilir, askeriyenin tavrı olabilir, bizce desteklenmelidir. Bu, sonuçta Türkiye’nin tavrıdır. Türkler tam bağımsız kalmalıdır, çünkü Müdafaa-i Hukuk’un esası budur, bunda herkesle beraberiz. ‘Canım sen nasıl beraber olursun, sen sosyalist değil misin?’, ‘Tamam sosyalistim ağabey de bu başka bir şey!’ Burada Türkiye’nin bağımsızlığı esastır. Türkiye bağımsız olmazsa, biz

Attilâ İlhan, Türkiye'nin küresel/emperyal dünya sistemiyle bu kadar içli dışlı olmasına, bağımsızlığının ve cumhuriyetin kazanımlarının tehlike altına girmeye başlamasına karşı farklı siyasal düşüncelere mensup yurtseverlerin ciddi bir ulusalcı dalgayı başlatmış olduklarını ifade etmiş ve bu dalgayı “dip dalgası” olarak adlandırmıştır. İlhan'a göre bu dip dalgası “ulusal demokratik” bir dip dalgasıdır ve ülke, yine “bağımsız cumhuriyet” ve Kemalizm rotasına girinceye kadar devam edecektir. İlhan'a göre dip dalgası gittikçe yükselirken Atatürkçülerin samimi olanıyla sahte olanı birbirinden ayırt edilebilecek, gerçek ulusalcılar açığa çıkacaktır. Sahte Atatürkçüler derken Batı sistemine bağımlı, şekilci Atatürkçüleri kasteden İlhan, tespitlerini şöyle açıklamıştır:

“Toplumsal bir dip dalgası yükseliyor: beş yıl kadar önce, müteceviz ve şımarık bir edayla, Kemalizm'e saldıran holding medyası nasıl da sallanıyor? Kimisi battı, kimisi battı batacak; en küstah, en gözü kara kalemleri, çoktan savunmaya geçtiler. Bu elbette, bilmem kaç yüzyıllık padişah ve halifesine karşı, 'Sarı Paşa'dan yana çıkan, 'demir yürekli' halkımızın sağduyusundan doğdu: artık, hürriyet ve istiklal sahici gündemi oluşturuyor. Şimdi, önemli dikkat edilecek nokta-aynen o İstiklal Savaşı günlerinde olduğu gibi-gerçek Kuvayi Milliyeci ve İnkılapçılarla sahtelerini edebilmek noktası! Çünkü onlar, yarım ağızla Kemalisttirler; ağızlarından, emperyalizm aleyhinde tek kelime çıkmaz; 'siyasal İslam'da, hatta irticar da, düpedüz örgütleyen, sanki o değilmiş gibi, bunlar var güçleriyle dine yüklenirler: klasik bir demokraside, gerçek alternatif olması gereken Türkiye İşçi Partisi'ni tasfiyeye mecbur edip, yerine Milli Nizam'dan Fazilet'e uzanan, 'İslamcı partiler' tesbihini dizen, kendileri değilmiş gibi”²²⁰

Attilâ İlhan'ın ulusalcılığının çok temel bir argümanı da “ulusal savunma” konusudur. Ona göre, Türkiye'nin bulunduğu jeopolitik konumu, tarihsel olarak coğrafyasından dolayı sahiplendiği bölgesel/küresel meseleler, emperyalist hesapların yapıldığı petrol bölgelerinin giriş-çıkış noktasında bulunması, Türkiye'nin bağımsızlığını her zaman tehlike altına alacak olgular varlığını devam ettirmektedir. Parçalanmanın eşiğine gelmiş ve yok olmaktan büyük bir ulusal Kurtuluş Savaşı vererek kurtulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti bağımsızlığını muhafaza etmek istiyorsa her şeyden önce çok ciddi bir “ulusal savunma” konsepti geliştirmeli ve teknolojisini kendisinin ürettiği, dışa bağımlı olmayan bir askeri silah sanayine sahip olmalıdır. İlhan'a göre;

“Yabancı silahlarıyla ulusal savunma gerçekleştirilemez, ulusal savunma için ulusal silah, yani ulusal savaş endüstrisi gereklidir, ulusal savaş endüstrisi ise daha önceden ulusal ağır

sosyalist olmuşuz, sen Türkçü olmuşsun neye yarar, hepimiz esir olacağız...” Reyhan, “Attilâ İlhan ile Mustafa Kemal, Kemalizm ve Türk Solu Üzerine Söyleşi”, **Ulusal Sola Teorik Katkı**, s.136.

²²⁰ Attilâ İlhan, 'Dip Dalgası' Yükseliyor mu?, **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.07.2002.

endüstrinin kurulmuş olmasını, daha da ötede ulusal bir endüstrinin ve teknolojinin yaratılmış olmasını gerektirir.”²²¹

Attilâ İlhan’ın siyasal düşüncesinde ulusalcılık sadece bireylerin düşünce biçimiyle ilgili değil, aynı zamanda kurumların işlevleriyle de ilgilidir. İlhan’a göre Türkiye Cumhuriyeti’nin bütün kurumları Kemalist devrim süreciyle şekillendirildiği için her şeyden önce ulusalcı olmalıdır. Ancak İlhan’a göre, özellikle 1980 sonrasında dünyada egemen olmuş bir iktisat politikasının adı olan; kamu ekonomisine karşı piyasa hakimiyetini savunan ve bu amaçla özelleştirmeci bir iktisadi düzeni yerleştirmeyi amaç edinmiş bulunan “neo-liberal küreselleşme” döneminde, -12 Eylül darbesinden bu yana tamamen bu sürece entegre edilmeye çalışılan Türkiye-, onu var eden kurumsal yapısıyla birlikte yavaş yavaş ulusallıktan uzaklaştırılmaktadır. Küresel iktisadi sisteme tamamen entegre olma durumu ve stratejik ulusal kurumların tasfiye edilmesi veya etkisizleştirilmesi Türkiye’yi sadece iktisadi açıdan değil, ulusal güvenlik açısından da tehdit altına sokmaktadır. Ona göre her şeyden önce Türkiye’nin ekonomisinin ve savunmasının ulusal olması gerekir. Oysa, Türkiye ekonomisi Avrupa ve ABD’nin kontrolünde, savunma ise NATO’nun kontrolindedir.²²² Siyasal değerlendirmelerinde “ekonomi” ile “savunma” arasında her zaman bağlantı kuran İlhan, “tam bağımsız” bir Türkiye olabilmek için sadece ekonomik bağımsızlığı yeterli görmemiş küresel emperyal iktisadi sistemin askeri gücü ve teminatı olarak nitelendirdiği NATO’dan da çıkılmasını her zaman savunmuştur. Ayrıca İlhan, Türk Ordusu’nun siyasete müdahil olmasına her zaman şiddetle karşı çıkarsa da Ordu içerisindeki NATO konseptinden çıkma eğilimini de övmüştür.²²³

Genel olarak Türkiye’deki sosyalistlerin ve son dönemlerde özellikle ulusalcıların ısrarla vurguladıkları bir argüman, ABD’nin dünya egemenliğinin askeri aracı olarak iş gördüğü düşünülen NATO’nun emperyalist ve Türkiye’nin ulusal çıkarlarına ters düşen Batıcı bir “askeri ittifak” olduğudur. Attilâ İlhan’ın 1950’li yıllardan beri devam ettirmiş olduğu NATO karşıtı değerlendirmeleri özellikle

²²¹Attilâ İlhan, “El Silahıyla ‘Ulusal Savunma’ Olur mu”, **Dünya Gazetesi**, 10.05.1978.

²²²Coşkun-Çakmak, “Attilâ İlhan ile Söyleşi”, **Milli Gazete**, 22. 03. 2003.

²²³Attilâ İlhan, “..Ne De Demokrasi Ya!..” **Cumhuriyet Gazetesi**, 13.06.2005.

1990'lı yıllardan sonra sadece ulusalcıları ve ulusal solcuları değil, Türk dış politikasında belirleyici olan askeri ve sivil bürokrasiyi de etkilemiştir. Yinelemek gerekir ki, İlhan'ın NATO konusundaki eleştirel fikirleri yeni değildir: Ülkenin Batı İttifakı'na girme çabalarının henüz başladığı İkinci Dünya savaşı sonrasında dönemin Hür, Zincirli Hürriyet, Barış, Gerçek gibi gazetelerde etkili yazılar yazan “sosyalist sol” aydınları gibi, onların da etkisiyle İlhan da daha o dönemde bu ittifak örgütlerine girmenin Türkiye'nin başına bela açacağını söylemiş, o günden beri bu fikri savunmuş ve geliştirmiştir.²²⁴ İlhan sadece NATO'nun değil, bütün Batı ittifak sistemlerinin Türkiye'nin ulusal çıkarlarına aykırı şekilde politika ürettiğini Türkiye'nin tam bağımsız bir ülke olabilmesi için Batı'nın emperyalist ittifak sistemlerinden(AB, NATO vs.) ziyade yüzünü komşu ülkelere, Doğu'ya yöneltmesini ve Doğu'da Avrasya perspektifinde -Türk cumhuriyetleri başta olmak üzere, Rusya, İran gibi ülkelerle- yeni, alternatif ittifak arayışına girmesi gerektiğini, bu şekilde Mustafa Kemal'in “bölge merkezli dış politika anlayışı”na²²⁵ daha yakın bir çizginin geliştirilerek uluslararası politikada bir dengenin de oluşabileceğini vurgulamıştır. İlhan'ın öteden beri savunageldiği bu dış politika tezleri ve öngörülere; Irak'ın ABD tarafından işgal edildiği, akabinde bölgede kalıcı olarak ABD egemenliğini(çok uluslu şirketler için hayati olan petrol güvenliğini) sağlamak üzere Büyük Orta Doğu Projesi'nin(BOP) başlatıldığı, Türkiye'yi de kapsayacak şekilde Ortadoğu'nun haritasını değiştirecek “emperyal” stratejilerin üretildiği; bütün

²²⁴İlhan, **Hangi Batı**, s.139.

²²⁵Elbette Atatürk'ün benimsemiş olduğu ve Attilâ İlhan'ın da desteklediği Bölge Merkezli Dış Politika, Batı'yı tamamen dışlayan, Batı düşmanı bir dış politika anlayışını da içermiyordu. Doğu ile Batı arasında dengeli, realist bir politikayı öngören bu dış politika anlayışı Batı ülkeleriyle bağımsızlık temelinde ilişkilerin geliştirilmesine değil, Batı sistemine entegre olmaya, bağımlı olmaya karşıydı. Dış politikaya “tam bağımsız”, çok yönlü, bütün bölgesel güçleri hesaba katarak, Türkiye perspektifinden bakılmasını salık veriyor ve öncelikle Türkiye'nin kendi coğrafyasında emperyalizme karşı bir “barış bloku”nun oluşturulmasına öncülük etmesini savunuyordu. Bölge Merkezli Dış Politika anlayışını, partisinin(DSP) dış politika programının temeli olarak kabul eden Bülent Ecevit, özellikle soğuk savaş sonrasında önem kazanan Avrasya jeopolitiğinin bu dış politika anlayışını daha da güçlendirdiğini şöyle açıklamıştır: “İki kutuplu dünyanın sona ermesi ve Avrupa ile Asya'nın 'Avrasya' kavramına bütünleşmeye başlaması ile, Türkiye'nin bu çok boyutlu jeo-politik konumu eskisinden çok daha büyük bir işlevsellik olanağı kazanmıştır. Türkiye eğer bu konumunu, daha çok gecikmeden değerlendirebilir ve 1920'li-1930'lu yılların “bölge-merkezli” dış politikasını yeniden canlandırabilirse, son yıllarda kaçırmış olduğu olanakları, biraz gecikerek de olsa, yeniden elde edebilir. Rusya'yı da Batılı müttefiklerini de karşısına almadan bölgede bir önder ülke durumuna gelebilir.” Bülent Ecevit, “Bölge Merkezli Dış Politika”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı 3, Mart-Nisan 1995, s.64. Burada da görüldüğü gibi, 1990'lı yıllarda Ecevit'in dış politika görüşleri, özellikle de bu dönemde ısrarla çizdiği “bölge merkezli dış politika” Attilâ İlhan'ın siyasi düşüncesiyle büyük ölçüde uyum içerisinde.

bunlara paralel olarak ABD ile işbirliği ve Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde Türkiye'nin geleneksel dış politikasından taviz verilmeye başlandığı 2000'li yılların ilk yıllarında çoğu siyasal aktörün, askeri/sivil bürokratın ve aydının gözünde doğrulanmıştı. Bu dönemde İlhan'ın Mustafa Kemal'in fikirlerine dayandırarak oluşturduğu Batı sistemine karşı mesafeli durmayı öneren “bağımsız” ulusal dış politika yaklaşımı, Mustafa Kemal'in isimlendirmesiyle “ulusal siyaset” anlayışı çok ciddi bir entelektüel ve siyasal kavgaya kavramsal zemin oluşturmuştur.²²⁶

4.5. Küresel Emperyal Sistemin Eleştirisi ve Avrasyacılık

Attilâ İlhan, Türkiye'nin etrafındaki “stratejik çember” ve Avrasya coğrafyasında Türkiye'yi de etkileyecek “emperyal hesaplar” ile ilgili olarak ilk ciddi, sistematik ulusalcı kaygıları ve çözüm önerileri dile getiren aydınlardan biri olarak kabul edilmektedir.²²⁷ Hatta onun Ortadoğu'daki (Büyük Ortadoğu, Genişletilmiş Ortadoğu projeleri gibi) emperyal politik senaryolarla ilgili stratejik uyarıları ulusalcı düşüncenin en önemli argümanlarından birisi olmuştur. İlhan, “cadı kazanı” olarak nitelendirilen Ortadoğu'da özellikle ulusal savunmanın

²²⁶ ABD'nin Irak'ı işgal sürecinde, özellikle ABD askerlerinin Türkiye'de konuşlanmasıyla ilgili Tezkere'nin 1 Mart 2003'te TBMM'de reddedildikten sonra ABD ve NATO konseptine karşı bir entelektüel/siyasal dalganın belirginleşmeye başladığı ve ayrıca aynı dönemde hızlanan Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde geleneksel Türk dış politikasının değiştirilmesinin gündeme getirildiği bir dönemde yoğunlaşan farklı dış politika yaklaşımları ve arayışları çerçevesinde yürütülen-Attilâ İlhan'ın fikirlerinin de sıklıkla geçtiği- siyasal polemikler için bkz. Belgin Sarmaşık, **Ulusal Siyaset Kavgası**, Derin Yayınları, İstanbul, 2005. Ayrıca bu dönemde 1 Mart Tezkeresi üzerinden yaşanan güncel iç politika tartışmalarını, iktidar gerilimlerini gazetecilik sunumuyla ve tanıklıklarıyla aktaran bir çalışma için bkz. Çetin Yetkin, **Tezkere**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004. ve 1 Mart Tezkeresi'nin gündeme gelmesi ve reddedilmesi sürecini diplomatik alan çerçevesinde bizzat tanıklığa dayalı olarak ele alan başka bir çalışma için de bkz. Deniz Bölükbaşı, **1 Mart Vakası:Irak Tezkeresi ve Sonrası**, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2008.

²²⁷ Attilâ İlhan'ın, 1990'ların başında, eski iki kutuplu dünyanın dönüşmesi sürecinde küresel sistemin ve küresel stratejilerin yeni görünümünü çözümleyen, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında ortaya çıkan Avrasya coğrafyası üzerine geliştirilen senaryoların iç yüzünü açıklayan çok sayıda değerlendirme yazısı vardır. Bkz. İlhan, **Hangi Küreselleşme**, 1997. Küresel kapitalizm, küreselleşme ve Yeni Dünya Düzeni ile ilgili eleştirel değerlendirmeler içeren ve Avrupa merkeziliğe karşı ulusal sol ve Kemalist bir dış politika önererek özellikle 1990'lı yılların sonunda ulusal solcu/ulusalcı çevrelerde etkili olan başka bir çalışma için bkz. Anıl Çeçen, **Ulusal Sol**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1997. Aynı dönemlerde, Avrasya coğrafyasında etkili olan emperyal stratejileri, stratejik savaşları ve bu bölgede Yeni Dünya Düzeni'nin kuruluşunu ulusalcı olmayan (daha çok Troçkist) bir sosyalist perspektifle irdeleyen başka bir çalışma için de bkz. Sungur Savran, **Avrasya Savaşları**, Belge Yayınları, İstanbul, 2001.

geliştirilmesini ve emperyal merkezlerden, “sistem”den (ABD-AB) uzak, Mustafa Kemal Atatürk’ün rotasını çizmiş olduğu, ulusalcı bölge merkezli bir dış politikanın geliştirilmesini salık vermiştir. İlhan, Türkiye’nin sisteme entegre olmuş dış politikasından vazgeçmesi gerektiğini vurgulamış, müdafaa-i hukuk doktrinine dayalı bağımsız, özerk, özgürlükçü ve kimsenin çıkar hesaplarına alet olmayan bir dış politikanın gerekliliğini hep savunagelmıştır.²²⁸ İlhan’a göre:

“Türkiye, ‘Sistem’le yakın ilişkisi yüzünden, çevresindeki ülkelerle, neredeyse ‘düşman’ sayılır bir haldedir, yani ona, ekonomik gelişmede ve savunmada birinci derecede ortak (partner) olabilecek İran, Irak, Suriye, Rusya, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, vs; ABD ile aşırı içli dışlı olmamız yüzünden; gerektiği gibi, yaklaşmıyorlar; yeterince, inanamıyorlar da! ABD, kimsenin inanmadığı gerekçelerle, geldi Irak’ın üzerine çöktü; bu yetmezmiş gibi, Irak’ı bölmek, bu arada Kürdistan kartını oynamak istiyor. Bunların Türkiye’nin açıkça aleyhine olduğu kanıtlanmıştır; Ankara, Irak’tan başlayarak çevredeki ülkelerle, siyasal ve ekonomik ilişkilerine öncelik tanımak zorundadır; zira Avrupa Birliği teşebbüsü, vakit kaybindan ibaret; ancak, ‘aleyhimize’ olursa gerçekleşir; örnek, Gümrük Birliği, düpedüz ekonomiyi yıkıyor. Türkiye’nin, bölgedeki ikinci büyük güç olması, Kafkaslar’da, Balkanlar’da, Ortadoğu ve Orta Asya’da, çok daha etkili bir faaliyet gösterip, çok daha ‘ulusal’ bir çıkar politikası gütmemesini gerektiriyor; bu elbette, hem askeri hem iktisadi güçlülüğe bağlı; askeri güçlülük, hemen hepsi nükleer olan ya da olmak üzere bulunan, bu ülkelerin seviyesini tutmaktan; ekonomik güç ise, bağımsız bir ekonomi politikası uygulamaktan geçiyor; Türkiye bu bakımdan ulusal savunma stratejisini buna göre yönlendirmek zorundadır. Bu da, NATO ve Avrupa Birliği üzerine kurulmuş gündemin, ufak ufak bir Avrasya gündemine dönüşmesi anlamına gelir mi gelmez mi? Gelmiştir, evet!: Türkiye, kimse açık açık söylemese de, hem Karadeniz Birliği Anlaşması’nı imzaladı, hem de Avrasya Uluslararası Konseyi üzerinde dikkatle duruyor.”²²⁹

Attilâ İlhan, özellikle 1999’da ABD’nin Seattle şehrindeki Dünya Ticaret Örgütü toplantılarına tepkiyle başlayan ve Dünya Ticaret Örgütü, IMF, Dünya Bankası gibi küresel kapitalist kurumların yoksul/mazlum/emekçi halkların aleyhine işleyen politikalarına karşı dünyadaki bütün muhalif hareketlerin direnişinin adı olan “küreselleşme karşıtı hareketleri”n, Sultan Galiyev’den ilham alarak benimsemiş olduğu “mazlumlar enternasyonalı” fikriyle uyumlu olduğunu söylemiştir. Küreselleşme karşıtı hareketler içerisinde yer almakla birlikte herhangi bir sınıfsal veya ulusal temele dayanmadan bu hareket içerisinde yer alan “marjinal” eylemciler(anarşistler, eşcinseller vs.) konusunda bazı eleştirileri olsa da İlhan’a göre mazlum halkların ve emekçilerin böylesine birlik halinde, düzenli olarak ve bilinçle küresel sisteme karşı direnişi dünyanın bütün mazlumlarını birleştirecek “mazlumlar

²²⁸İlhan, **Hangi Batı**, s.148.

²²⁹Attilâ İlhan, “Gündemdeki Totaliterlik!..” **Cumhuriyet Gazetesi**, 02.02.2004.

enternasyonalî” idealinin habercisi olmuştur. İlhan bu konuda şöyle bir çözümleme yapmış ve bir öngörü de bulunmuştur:

“...yeryüzünün mazlumları, seslerini küreselleşmeye karşı önce Seattle’de yükseltmişlerdi; arkasından, Washington ve Prag’da, itirazları duyuldu; onun arkasından, Avustralya’da Melbourne’da, en nihayet-son toplantı esnasında-Nice’te; şimdiyse, uluslararası bir yoksul hareketi olarak, onları Porto Alegre’den iştiriyoruz. Kim bilir, belki de-yeni ve devamlı-bir ‘Mazlumlar Enternasyonalî’nin temelini Attilâ. Elbette hatırladınız, böyle ‘cihanşumul’ bir örgütlenmeden ilk defa, daha geçen yüzyılın başında, o ünlü ve kadersiz Tatar devrimcisi Mirsait Sultan Galiyef söz etmişti; ‘Beyaz, Batılı ve Hıristiyan Emperyalist sistem’, ona göre o kadar zalim, o kadar sömürücüydü ki, bu nitelikler o ülkelerdeki işçi sınıfına da bulaşmıştı; o yüzden, Batı’da sosyalist, hatta komünist partiler bile iktidar olsalardı, durum değişmezdi, değişemezdi; çünkü, sömürgelerin –yani Mazlumların-rantından Batılı işçi sınıfları da, pay alıyorlardı. Nur içinde yatsın! Ne kadar uzak görüşlüymüş!”²³⁰

Attilâ İlhan, ABD ve AB’nin global siyasal hedefleri ve çok uluslu şirketlerinin iktisadi çıkarları doğrultusunda biçimlendirdikleri iki kutuplu emperyal dünya sisteminin önündeki en büyük engel Avrasya ülkelerinin gerçekleştireceği siyasal ve ekonomik Avrasya kutbudur. İlhan’a göre Avrasya birlikteliği ABD’nin, AB’nin ve hatta Uzakdoğu Kaplanları’nın Avrasya coğrafyasındaki “petrol heveslerini” kursaklarında bırakacak; bu bölgede son derece zengin olan petrolün(elbet diğer doğal kaynakların da) bölge için kullanılmasını, bölgeye güç katmasını sağlayacaktır.²³¹ İlhan, ABD ve AB’nin küreselleşmeci iktisadi/siyasal kutbunun hegemonik zemininde faaliyet yürüten çok uluslu tekellerin Avrasya petrolünü ele geçirebilmek için bu coğrafyadaki ulusal devlet yapılanmalarına karşı savaş açtığını, küreselleşme ve özelleştirme süreçlerinin esas olarak ulusal devletlerin tasfiye süreci olduğunu söylemiştir. İlhan, “emperyalist sistem”in Avrasya coğrafyasındaki hegemonik planlarını, ihtiraslarını ve ulusal devletlerin tasfiye edilmesi niyetlerini -veciz şekilde-şöyle ifade etmiştir:

“...Yeni Dünya Düzeni’nin inatla ‘modern’(ulusal) devleti modası geçmiş diye çöpe atmak istemesindeki, aşırı gayretin; arkasında yatan acayip iştahı görebiliyor musunuz: bir devleti, devlet yapan temel kurumları –savunma, elektrik, elektronik, bio/kimya, genel olarak savunma ve demir/çelik endüstrilerini- önce ‘özelleştirecek’ sonra ‘küreselleştirecek’ sonra ‘küreselleştirip’ ‘sistem’in çokuluslu tekellerinin denetimine vereceksin ki, ‘çağdaş’(!) yani ‘post-modern’ bir ‘uşak/devlet’ olası! O da bu sayede, Avrasya’nın hem kuzey hem güney kuşağındaki olanca petrolün üzerine oturabilsin! Doymaz mı bu adamlar? Doymaz beyim: 16.yüzyıldan bu yana gezegeni talan etmişlerdir; sarı, siyah, kızıl dinlemez, aralıksız medeniyet yıkarlar; çıkardıkları dünya savaşlarıyla, gezegeni bitirmişlerdir; insanlığı yok edebilecek bir tahrip teknolojisi yaratmışlardır; buna rağmen, acaba durumları çok mu berbat, onun için mi gözlerini Avrasya’ya dikiyorlar?”²³²

²³⁰ Attilâ İlhan, ‘Mazlumlar Enternasyonalî’ mi?, **Cumhuriyet Gazetesi**, 09.02.2001.

²³¹ İlhan, **Sultan Galiyev**, s.209.

²³² **Y.a.g.e.**, s.212.

Bir siyasal stratejik düşünce olarak Avrasyacılık tartışmaları Rusya’da ve eş zamanlı olarak Türkiye’de özellikle Sovyet Sistemi’nin dağıldığı 1990’lardan sonra yoğunlaşmaya başladı. Bu dönemde, Doğu Bloku’nun tasfiye edilmesinden sonra ortaya çıkan ABD güdümündeki tek kutuplu dünyada, bir alternatif kutup yaratma arayışları içerisinde Avrasya tasarımları ön plana çıkmaya başladığı gibi herhangi bir ideolojik temele dayanmayan, yenedünya düzeniyle ve ABD çıkarlarıyla uyumlu Avrasya açılımları da yine bu dönemde gerçekleşmeye başladı. Bir alternatif blok çerçevesinde Avrasyacılık akımının²³³ entelektüel ve politik öncülüğünü ilk defa Rusya’da Aleksandr Dugin ve Kazakistan’da Nursultan Nazarbayev’dir.²³⁴

²³³Bu süreçte ülkemizde Avrasya temelinde fikir üreten, politika belirleyen birbirinden birçok entelektüel veya siyasal çevre dikkat çekmekteydi. Mehmet Aça, Türkiye’deki Avrasyacı çevreleri şöyle sınıflandırmıştır: 1.Sultan Galiyev’in sosyalist Turan devleti, Mustafa Kemal ile Lenin diyalogu ve Attilâ İlhan’ın Avrasyacılığı. 2. Ulusal dergisi etrafında toplananların Avrasyacılığı. 3. Doğu Perinçek ve İşçi Partisi’nin Avrasyacılığı. 4. Yeni Avrasya dergisi etrafında toplanan milliyetçilerin Avrasyacılığı. 5. Diyalog Avrasya(DA) etrafında toplananların(Fethullah Cemaatine yakın olanların) Avrasyacılığı. 6. ASAM’ın(Avrasya dergisi) Avrasyacılığı. Mehmet Aça, “Avrasyacı Yaklaşımın Türkiye Çeşitlemeleri”, **Bağımsızlıklarının 10.Yılında Türk Cumhuriyetleri Sempozyum Kitabı**(Ed.Emine Gürsoy-Erdal Şahin), Sota Yayınları, İstanbul, 2003, s.161.Burada belirtmek gerekir ki, bu sınıflandırma içerisinde yer alan entelektüel/siyasal çevrelerin hiçbirisi Rusya’daki “Avrasyacı ekol” gibi ideolojik olarak kendilerini “Avrasyacı” olarak tanımlamamışlar, Avrasya üzerine politik/stratejik görüşler ortaya koydukları ve/veya Avrasya jeopolitiğini önemsedikleri ya da Avrasya merkezli stratejik birliktelik tasarımlar geliştirdikleri için “Avrasyacı” tanımlaması içerisinde gösterilmişlerdir. Oysa, Rusya tarihinde ciddi bir tarihsel/ideolojik temeli olan Avrasyacılık akımı ve bu akımın ideolojik olarak savunusunu yapan aydınlar mevcuttur ve bu akımın kökleri 1920’li yıllara kadar uzanmaktadır. Avrasyacı tezler, ilk defa, Ekim Devriminin hemen akabinde, daha devrim sürecinin tamamlanmadığı bir kargaşa ortamında Rusya’da, Rusya’nın yeniden derlenip toparlanması doğrultusunda bir entelektüel tartışma konusu olmuştur. Bolşevik devriminden sonra Avrupa’ya göç eden Rus aydınları/akademisyenleri, Avrupa medeniyetinin kendisini merkeze alan dünya tasavvurunu eleştirmişler ancak mensup oldukları Rusya(ve çevresi) kültür dairesinin Doğu’ya/Asya’ya da dahil olmadığını, kendisine has bir medeniyet alanına sahip olduğunu iddia ederek buna “Avrasya” adını vermişlerdir. Genç Rus akademisyenler -akademik bir dil ve üslupla- Rusya’nın coğrafi sınırlarını Avrasya olarak tanımladıktan sonra, Rusya’nın Avrasyacı bir perspektifle yeni bir ruh ve inançla, kendi tarihsel/kültürel köklerine uygun biçimde ve Batıcı gelişme kalıplarının dışında toparlanması için bir fikir aşlamaya da çalışmışlardır. Bununla birlikte, geniş bir coğrafi alan olarak ele aldıkları, Türk-Turan coğrafyasını da kapsadığını düşündükleri Avrasya’yı Rusya’nın tarihsel değerlerinden beslenen bir gelecek tasarımı olarak düşünmüşlerdir. Ayrıca, kapitalizm ve sosyalizm dışında milli bir iktisat ve ideoloji yaratma düşüncesinde olan bu aydınlara “klasik Avrasyacılar” denilmiştir. Sovyetler Birliği’nin dağıldığı 1990’ların konjonktürel durumunda ortaya çıkan yeni Avrasyacılar(Dugin vs.) ise Rusya’ya-bölge ülkeleriyle geniş bir ittifak kurmasını önererek yeni bir milli stratejik emperyal vizyon sunmayı hedeflemektedirler. Rusya’daki Avrasyacılığın gelişim sürecini ve temel tezlerini Türkiye’deki Avrasya tartışmalarıyla birlikte irdeleyen kapsamlı bir akademik çalışma için bkz. Vügar İmanov, **Avrasyacılık : Rusya’nın Kimlik Arayışı**, Küre Yayınları, İstanbul, 2008, s.3-6.

²³⁴Her ne kadar Aleksandr Dugin, düşüncelerine ciddi bir sempati duysa da, Nursultan Nazarbayev’in siyasal düşüncesinin, dolayısıyla Avrasya algısının Dugin’in benimsemiş olduğu “emperyal Avrasyacılık”tan daha çok Sultan Galiyev geleneğine yakın olan ve ulusallığı ön plana çıkaran Attilâ İlhan çizgisine yakın olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin Nazarbayev’in siyasal düşüncesinde

Türkiye’de ise bu öncülüğü yapanlardan entelektüel çevrelerdeki en etkilisi Attilâ İlhan olmuştur.²³⁵

Daha çok Rusya ve Türkiye’deki bazı çevreleri(Doğu Perinçek ve İşçi Partisi çevresi) içine alan “Uluslararası Avrasya Hareketi” adı altında, geniş bir stratejik düşünce örgütlenmesinin lideri olan Aleksandr Dugin, Avrasyacılığın hem tarihsel gelişim sürecini ilk kez ayrıntılı bir biçimde inceleyen hem de kapsamlı bir teorisini yapan ve kendisini öncelikle Avrasyacı olarak tanımlayarak bu fikri Avrasya ülkelerinde yaygınlaştırmak için çalışan, aynı zamanda Rusya Devlet Başkanı Vlademir Putin’in danışmanlığını da yapan bir stratejist olarak dikkat çekmiştir. Dugin, Kazakistan’dan Nursultan Nazarbayev’i “1 Numaralı Avrasyacı”²³⁶ olarak kabul ederken Türkiye’den de Doğu Perinçek²³⁷ ve Attilâ İlhan’ın Avrasyacı

İlhan’ın fikirleriyle uyumlu olarak “totalitarizme karşı ulusallık” formülü önemli bir yer taşımaktadır. Nazarbayev’e göre: totalitarizm siyaseti tüm belirtileriyle her şeyden önce “ulusallık” için ölümcüldür. Kazak tarihinin geçmişinde Kazakların maruz kalmış olduğu emperyal totaliter sistemlerin Kazak ulusal bilincini ve Kazak ulusal tarihini de yok saymış olduğunu belirten Nazarbayev’e göre Kazakların zengin ulusal tarihini kendi öz tarihinin ürünü olmayan sınıf analizlerinin reçeteleriyle değerlendirmek de mümkün değildir. Bu türden mekanik endüstri toplumunun sınıfsal analizleriyle kazak toplumsal yapısını analiz etmenin mümkün olmadığını söyleyen Nazarbayev Kazak ulusal kültürünün herhangi bir sınıfsal bölünmelere ayrılmadan kendiliğinden ortaya çıkan “toplumsal-kamusal” özelliğine de vurgu yaparak Ekim devrimi sürecinde bu doğrultuda fikirler üreterek Rus devrimcilerden ayrılan Sultan Galiyev, Hanefi Muzaffer, Ahmet Baytursun, Turar Riskulov gibi Asyalı ulusal sosyalist devrimcilerin düşünceleriyle paralel fikirler ortaya atmaktadır. Kazak/Türk toplumsal gerçekliği ile ilgili bu objektif tarihsel sosyolojik değerlendirmeler Attilâ İlhan’ın siyasal düşüncesi ile benzerlik taşımaktadır. “Beni geçmişe yönelmeye zorlayan, bugünkü olayların bu tarihi yükünü anlamak olmuştur” diyen Nazarbayev’in ciddi bir metodolojik sağlamlığı da olan tarihsel sosyolojik ve siyaset incelemesi için bkz. Nursultan Nazarbayev, **Tarihin Akışında**, (Çev.Fatma Arkan-Sersar Arıkan), Om Yayınları, İstanbul, 2000. Nazrbayev bu eserinde Çarlık Rusyası ile Sovyet döneminin kolonyal ve emperyal açıdan benzerliklerine de vurgu yaparak(A.g.e., s.15) Dugin’in Sovyet öncesi Rusya’sının emperyal hinterlandına olan ilgisinden de ayrı bir yol çizmiş ve Sultan Galiyev’in düşüncelerine yaklaşmıştır. Bu arada belirtmek gerekir ki, Attilâ İlhan da birçok yazısında Nazarbayev’in Avrasyacı fikirlerinden övgüyle bahsetmiş ve Nazarbayev’i Galiyevci ekolü bir ölçüde devam ettiren lider olarak övmüştür.

²³⁵Aslında Attilâ İlhan, hiçbir zaman kendisini “Avrasyacı” olarak adlandırmamıştır. O sadece Avrasyacılık üzerine değerlendirmeler yapmış, Avrasya coğrafyasındaki stratejik işbirliğini önemsemiş ve bu çerçevede “Batı Sistemi”nin emperyal yayılımına karşı, esas olarak Türkiye, Türk cumhuriyetleri ve Rusya işbirliğiyle (“stratejik ortaklık”) “Avrasya Kutbu” adını verdiği alternatif bir blokun oluşmasını önermiştir. Bkz. Hakan Reyhan, “Attilâ İlhan ile Avrasya Kutbu ve Siyaset Tarihi Üzerine Söyleşi”, **Ulusal Dergisi**, Sayı:4, Güz 1997. İlhan, bu çerçevedeki “Avrasya merkezli” düşüncelerinden dolayı sadece Türkiye’deki değil yabancı literatürde de Avrasyacılığın öncülerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Bkz.Dider Chaudet, Florent Parmentier, Benoit Pelopidas, **When Empire Meets Nationalism/Power Politics in the US and Russia**, ASHGATE, Burlington-USA, 2009. s.142.

²³⁶Aleksandr Dugin, **Avrasya Mısyonu**, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara, 2006, s. 142.

²³⁷Doğu Perinçek’in Avrasya jeopolitiğiyle ilgili değerlendirmelerini ve Avrasyacı düşüncelerini içeren bir çalışma için bkz. Doğu Perinçek, **Avrasya Seçeneği**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.

düşüncelerini övmüştür. Dugin, Nazarbayev ve Perinçek ile doğrudan temasta bulunmuş İlhan'la ise herhangi bir münasebette bulunmamış, onun fikirlerini takip ederek yorumlamıştır. Her üç isim de Dugin ve Avrasyacı fikirleri hakkında görüş bildirmiş ve genellikle olumlu düşünceler ortaya koymuşlardır. Ancak, Dugin'in Avrasyacılığının bu üç isimin de benimsemiş olduğu "ulus-devlet" fikriyle çeliştiğini söylemek gerekir. Konumuz açısından bir değerlendirme yapacak olursak, her ne kadar Dugin, Türkiye'de İlhan'ın Avrasyacı fikirlerine önem verdiğini söylemiş olsa ve İlhan'ın da Dugin'i önemseydiği bir gerçek olsa da²³⁸ Avrasyacılık anlayışlarında çok temel farklar vardır. Öncelikle İlhan'ın Avrasyacılığı küreselleşme sürecine karşı ulus-devletlerin bir aradalığı temelinde ortaya konmuşken Dugin, küreselleşmeyi eleştirirken ulus-devlet modelini de reddetmekte Avrasya yapılanmasını yeni bir İmparatorluk tasarımı ile "emperyal" bir çerçeveye oturtmaya çalışmaktadır. Dugin'in Avrasyacılığı'nın anti-emperyalist özelliği de İlhan'ın siyasal düşüncesinden farklılıklar taşımaktadır. İlhan, emperyalizme karşı Kemalist sol ve anti-kapitalist bir karşı duruş projeksiyonunu "ulusal bağımsızlıkçı" ve "ulusal devletçi" bir anlayışta ortaya koyarken Dugin'in Avrasyacılığının anti-emperyalizm vurgusunda sol ve anti-kapitalist vurgulara hemen hemen hiç rastlanılmamaktadır. Dugin'e göre "Rusya İmparatorluksuz düşünülemez, Rusya için ulus-devlet düşünülemez"di.²³⁹ Bu çerçevede Dugin'in Avrasyacılığını "emperyalizme karşı emperyalizm" şeklinde özetlemek mümkündür.²⁴⁰

Aleksandr Dugin, Avrasyacılık tezlerini oluşturmaya başladığı ilk dönemlerde, yukarıda da belirttiğimiz şekilde, Avrasya'nın temeline Rusya'yı oturtuyor ve Rusya'nın yeni siyasetinde ve milli kimlik arayışında bu düşüncenin merkeze almasını salık veriyordu. Bu dönemde Dugin'in Avrasyacılığında, ona göre; Kemalist ulus-devlet modeliyle Doğu geleneğinden ayrılan ve Batı sisteminin uydusu

---

Avrasyacılığın bir "ideoloji" olarak değil, "strateji" olarak anlaşılması gerektiğini söyleyen Mehmet Perinçek'e göre Doğu Perinçek'in Avrasyacılığı da ideolojik değil, stratejiktir. Mehmet Perinçek, **Avrasyacılık: Türkiye'deki Teori ve Pratiği**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s.74.

²³⁸Dugin, **Avrasya Misyonu**, s.114.

²³⁹Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım**, (Çev.Vügar İmanov), Küre Yayınları, İstanbul, 2003.

²⁴⁰Reyhan, **Doğunun Büyük Devrimcileri: Mollanur Vahidov ve Sultan Galiyev**, s.287.

olan Türkiye'ye yer yoktu.²⁴¹ Ancak Dugin'in, özellikle 2000'li yılların başında aralıklarla Türkiye'ye gelip, Türkiye'deki entelektüel çevrelerle ilişki kurduktan, konferanslar verdikten ve fikirleri Türkiye'de ilgiyle karşılandıktan sonra Türkiye ile ilgili olumsuz düşüncelerinde bir değişiklik olmuş bu dönemde Avrasyacılık düşüncesinin merkezine Rusya (ve Kazakistan) ile birlikte Türkiye'yi de katmaya başlamıştır. Dugin'e göre Avrasyacılığın bir siyasal proje olarak yükseldiği ve belirleyici olduğu Türkiye, "Avrasya sahasındaki tüm entegrasyon süreçlerinin en önemli partneri, sponsoru, hatta direkt katılımcısı haline gelebilir."²⁴² Bu düşünceleri Attilâ İlhan'ın siyasal düşüncesindeki "Avrasya'ya açılma" perspektifiyle uyum içerisindedir. Yine Dugin, Avrasyacılığın Doğu içerikli bir Batı biçimi olduğunu söylemiştir.²⁴³ Bu düşüncesi de İlhan'ın çağdaşlaşmacı(Batıcı değil)Avrasyacılığına uygundur. Ancak, Dugin'in; "Avrasyacılar üçüncü bir yol öneriyorlar: globalizm de değil, ulus devletlerin korunması da değil. Bu üçüncü yol, bir bakımdan 'demokratik imparatorluklar' olan Avrupa Birliği örneğinde olduğu gibi 'büyük sahalar'ın yaratılmasından ibaret."²⁴⁴ Sözleri İlhan'ın siyasal düşüncesine temelden aykırıdır. Zira, İlhan'ın "Avrasya Kutbu" derken temel belirleyici olarak kabul ettiği siyasal model "ulusal devlet" modeli, yani Kemalist modeldir. Avrasya birlikteliğine biçtiği misyon da yeni bir emperyal birliktelik değil, kapitalist dünya sistemine karşı "mazlumların birlikteliği"dir. Bu yapılanmanın dayandığı temel referans da Sultan Galiyev ve Mustafa Kemal'in mazlum milletlerin kurtuluşu ve özgürleşmesi idealidir. Ona göre; Ekim Devrimi'nin hemen akabinde Lenin liderliğindeki Rusya ile Kemalist Türkiye'nin emperyalizme karşı ittifakı, günümüzde Rusya ile Türkiye'nin aynı idealde bir araya gelmelerinin de temel dayanağı olabilecektir.²⁴⁵

²⁴¹Dugin, **y.a.g.e.**, s.260.

²⁴²Dugin, **Avrasya Misyonu**, s.115.

²⁴³**Y.a.g.e.**, s.146.

²⁴⁴**Y.a.g.e.**, s.116.

²⁴⁵Reyhan, "Attilâ İlhan ile Avrasya Kutbu ve Siyaset Tarihi Üzerine Söyleşi", s.36. Attilâ İlhan'ı "Avrasyacı bir düşünür" olarak değerlendiren Vügar İmanov'a göre; İlhan "daha önce mensup olduğu düşünce sistemine(sosyalizm, Kemalizm, Galiyevcilik) Avrasya kavramını monte etmekte ve yeni bir şey söylememektedir. Bu kavramı ulusal sosyalist sistemlerin hakim olacağı bir alanı yeniden tarif etmek için kullandığı anlaşılmaktadır. Avrasya, onun Türk/Turan vurgusu için de toparlayıcı bir kavram niteliğindedir" İmanov, **a.g.e.**, s.158. Yine Rusya'daki Avrasyacılık fikriyle İlhan'ın düşüncelerini karşılaştıran İmanov'a göre de İlhan'ın sosyalist/komünist/ulusalçı söylemle doldurduğu Avrasyacılık Rusya'daki Avrasyacılık'tan oldukça farklıdır. "İlhan'ın sahip olduğu muğlak mekan idraki, ilerlemeci tarih felsefesi, neo-Kemalist/sosyalist retoriği, milli Bolşevik Sultan Galiyevci duruşu, zahirdeki Batı karşıtı tutumu ama özdeki Batıcı tabiatı, onu Avrasyacılık fikriyatı ile karşıt bir

Attilâ İlhan, kendine has Avrasyacılık düşüncesinde de Yusuf Akçura'nın demokratik Türkçülük ve emperyal Türkçülük ayırımına da özellikle dikkat çekmiş, Akçura'nın, yayılmacı, ırkçı olmayan “demokratik milliyetçi” görüşlerinin Kemalist düşünceye de daha yakın olduğunu savunarak bu çerçevede, böyle bir algılamayla gerçekçi(realist) bir Avrasya projesinin hayata geçmemiş olmasını bir kayıp olarak değerlendirmiş, şimdiki Avrasyacılığın da bu perspektifte olması gerektiğini dile getirmiştir.²⁴⁶ İlhan, bu Avrasya perspektifini şöyle açıklamıştır:

“Yusuf Akçura daha 1925 yılında, Beyaz, Hıristiyan ve Batılı Emperyalizmin, genç Türkiye Cumhuriyeti hakkında beslediği kötü niyeti, sarahaten görmüş ve söylemiş!. Sizce bu, genç Türkçüler'in, o zamanın 'Demokratik Türkçüleri' olan, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının yaptığı gibi, Avrasya formülüne yönelmesini ve onu tercih etmesini gerektirmiyor mu? İki büyük Devrim'in (1917 Sovyet, 1919 Anadolu) sıkı bir dayanışma içinde olduğu o çeyrek yüzyılda; (1920/1940) hatırlanacağı gibi, Emperyalizm 'e Asya kapıları sınıksız kapatılmış, Kafkasya, Doğu Akdeniz ve Güneybatı Asya bölgesinde, tam bir barış ve gelişme ortamı hüküm sürmüştür. Şimdi niye olmasın?”²⁴⁷

Yine Attilâ İlhan, Yusuf Akçura'nın ayırımı çerçevesinde ve Sultan Galiyev'in “mazlumlar enternasyonalı” idealine uygun biçimde Avrasya ülkelerinin tarihlerinden ders çıkardıktan sonra bir stratejik-ekonomik-politik bir işbirliği yaparak bütün Avrasya mazlumlarını refaha kavuşturacak ve Avrasya'daki emperyal oyunlara son verebilecek bir Avrasya projesini hayata geçirebileceklerini söylemiş ve bu düşüncelerini şöyle açıklamıştır:

“Bağımsız Avrasya tasarımı, neresinden bakılsa, yöre halklarının geleceği yönünden ümit vaat eden, bir tasarım: Üretim ve tüketim kapasitesi açısından da, bu böyle; doğal kaynaklar (petrol) açısından da, böyle! Bunun açık göstergesi, Rusya'nın yaklaşık beş yıl içinde, Türkiye'nin ikinci büyük ticari partneri düzeyine çıkabilmesi: 15 milyar dolar! İki taraf için de, her iki tarafta ufuk açık; tek önemli koşul, Moskova/Ankara ekseninin düzgün işlemesi; başka bir deyişle, bölge ülkelerini, ikisinden birisini tercih mecburiyetinde bırakmaması! Bilindiği gibi, Osmanlı/Rus savaşlarının, ana sebebi, bu tercih mecburiyetidir: Çar zalim, öteki halklar mazlumdurlar, o zaman Osmanlı Turancılaşıyor, Petersburg/Dersaadet bağlantısı kopuyordu: İngiltere'nin (Sistem'in) temennisi de buydu! Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Vladimir İlyiç Lenin, asıl çelişkiyi bir güzel saptayıp ortaya koyarak; yıllardır kan dökülmesine neden olan, bu yapay karşıtlığı çözmüşlerdir: Avrasya (Turan) halkları-Rus, Türk, Azeri, Çuvaş, Moğol, Gürcü, Ermeni, Başkurt, Tatar vb.-'mazlum'dur; zalim ise, liberal ve sömürgeci, Batılı emperyalist Sistem, zalim mazlumu, iliklerine kadar sömürüyor; bundan kurtulmanın yolu, hayli zor ama yok değil: Mazlum Avrasya halkları, zalim Batılı

---

verde konumlandırmaya iten unsurlardır.”**Y.a.g.e.**,s.361 Elbette, İmanov'un İlhan'ın düşünce yapısıyla ilgili tespitlerine genel olarak katılmakla birlikte İlhan'ın “zahirde Batı karşıtı, özde Batıcı” olduğu görüşünün çok temel bir yanlış olduğunu belirtmek gerekir. İlhan, Batıcılıkla çağdaşlaşmanın karıştırıldığını, Batıcılığın Türkiye'nin Kemalist rotadan çıkmasına sebebiyet veren çok ciddi bir yanlışlık olduğunu vurgulayan yüzlerce yazısı vardır.

²⁴⁶ Attilâ İlhan, “Türkçülüğün İki Türü...” **Cumhuriyet Gazetesi**, 10.01.2005.

²⁴⁷ Attilâ İlhan, “...Akçura'nın Kehanetleri...” **Cumhuriyet Gazetesi**, 04.06.2004.

emperyalizme karşı omuz omuza verecek! Sultan Galiyef'in 'hayalet'i işte tam burada beliriyor."²⁴⁸

Anti-emperyalist “Müdafaa-i Hukuk” (Sultan Galiyev-Mustafa Kemal bileşkesi) düşünce ve eylem platformunda temellenen ulusalcı/ulusal sol bir yaklaşımla dış politika gelişmelerini değerlendiren Attilâ İlhan, elbette, Amerika'nın Irak'ı işgali ve AB'ye uyumu sürecindeki güncel Türk dış politikası konusunda oldukça eleştirel, muhalif bir tutum sergilemiştir. Öyle ki; İlhan'ın Irak işgali sürecinde kaleme almış olduğu ABD karşıtı yazılar ve “Tezkere” tartışmalarında siyasal iktidara yönelttiği eleştiriler bu dönemlerde bir güncel siyasal tepki, bazen de kolektif refleks olarak yoğunlaşan ulusalcı muhalif hareketleri oldukça etkilemiş, İlhan'ın Cumhuriyet gazetesindeki köşesi hemen bütün anti-emperyalist, karşı görüşlerin yer aldığı adeta bir “muhalifet platformu” işlevi görmeye başlamıştır. Yine, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik için aday olduğu bir süreçte; AB'nin Türkiye'nin hassas “ulusal” konularında –başta Kıbrıs melesi olmak üzere- taviz istemeye başlaması da İlhan'ın hem “tavizkar” olarak nitelendirdiği Hükümetlere hem de “emperyal” olarak nitelendirdiği Avrupa Birliği'ne karşı muhalif tutumunu artırmasına yol açmıştır. Bütün bu gelişmeler, İlhan'ın ABD ve AB'nin Türkiye'nin ulusal çıkarlarına ters olan politikalarına karşı Rusya, İran, Çin gibi; jeopolitik gücü olan büyük ülkeler ve Türk cumhuriyetleriyle stratejik işbirliği ve ittifaklar kurmayı öncelikle dile getirerek “Avrasya Kutbu” düşüncesini daha da kuvvetli şekilde savunmasına yol açmıştır.²⁴⁹ İlhan, bu süreçte, diğer bölge ülkeleri gibi Türkiye üzerine de planlar yapan(Turuncu devrim vs.) bütün emperyalist/kapitalist

²⁴⁸İlhan, **Yıldız, Hilal ve Kalpak**, s.103.

²⁴⁹Avrasya stratejileri üzerine çalışan araştırmacıların çoğu, Attilâ İlhan'ın da paylaştığı gibi, “Avrasya Birlikteliği” fikrinin(genel olarak Avrasyacılığın) dünyadaki emperyal işgalleri /savaşları önleyecek, dünya barışını sağlayacak, özellikle de Ortadoğu coğrafyasındaki “sürekli savaş” durumunu değiştirecek bir strateji olduğunu ve bu stratejinin başarıya ulaştırılması halinde bölge ülkelerinin her birinin (Türkiye, İran, Rusya vs.) “bölgesel güç” haline dönüşebileceğini belirtmektedirler. Örneğin Elif Hatun Kılıçbeyli'ye göre Avrasyacı bir çerçevede, “Hem Türk hem de Rus devletleri tarafından geliştirilecek çalışma grupları, son beş yıldır dünyayı, başta kendi devletlerinin buldukları kıtaları olmak üzere Kuzey Amerika ve Avrupa'yı, Ortadoğu ve Avrasya'yı 'korku ve kaos alanı' yapmak isteyen bölge dışı güçlere karşı da bir barış mücadelesi olacaktır. Avrasyacılık sadece Rusya'nın değil, Atlantik eksenli Batı ittifakına karşı Avrasya güçlerinin yükselişinin de vazgeçilmez bir stratejisine dönüştürülme yolundadır. Bu stratejik bariyerin sağlanabilmesi için, başta Çin, Rusya, Türkiye ve İran'ın, birer bölgesel güç olma yolunu seçerek, Avrasya oluşum stratejilerini geliştirebilme olanağına sahip olmaları söz konusudur.” Elif Hatun Kılıçbeyli, “Avrasyacılık: Türkiye'de ve Rusya'da Eski Kavramlar, Yeni Yaklaşımlar”, **Türkiye ve Rusya** (Der. Gülten Kazgan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.45.

merkezlere karşı sağ, sol ayrımı yapmadan bütün vatandaşları, özellikle de aydınları sürekli olarak uyarmış, bu konuda halkın demokratik gücünü, yani dip dalgasını harekete geçirmenin gerekliliğini savunmuştur. Onun bu düşünsel çabalarının bir ölçüde etkisiyle Türkiye’de “ulusalcılık” düşüncesi, -özellikle 2003 yılında Türkiye’nin yanı başındaki Irak’ın ABD tarafından işgal edilmesinden ve 1 milyondan fazla Iraklı’nın katledilmesinden sonraki süreçte, yani Türkiye’nin bir nevi ABD ile komşu olduğu bir dönemde- entelektüel sol bir “düşünce akımı” olmaktan çıkmış güncel siyasette de etkisini hissettirmeye başlayan ve hem sağ hem de sol çevrelerin benimseyebildiği bir “siyasi akım” halinde dönüşmüştür.

Türk siyasal düşüncesinin “ortak fikir” paydasının ulusalcılık olmasını, -siyasal, ekonomik ve kültürel emperyalizmin sıcak tesiri altındaki Türkiye’nin koşulları dikkate alındığında- bir zaruret olarak algılayan Attilâ İlhan, ulusalcılığı öncelikle Türk halkının birleşme düşüncesi olarak işaret etmiş ve temel ulusal konularda sağ, sol ayrımına gitmeden, hiçbir özellik aramadan herkesin bir araya gelmesini, kolektif tavır koyabilmesini ulusalcılığın temel şartı olarak kabul etmiş, hatta bu doğrultuda ideolojik olarak ayrıştığı sağ kökenden gelen aydınlarla da birlikte çalışmalar yapabilmıştır. Onun ölümünden sonraki güncel siyasal konjonktür içerisinde, iyice siyasal taraftar olmaya başlamış ve keskin olarak kamplara ayrılmış medyanın tek taraflı ve büyük ölçüde kasıtlı söyleminin de etkisiyle- en azından aydınların bir kesimi tarafından ulusalcılık; dar çerçeveli, içine kapalı, ideolojik katılığı olan, hatta zaman zaman ayrımcı-milliyetçi bir siyasal düşünce biçimi olarak tanımlanmıştır.²⁵⁰ Oysa, tarihsel ve kuramsal temellerini ortaya koyarak metodolojik

²⁵⁰Ulusalcılığı böyle ‘olumsuz’ bir tanımlama çerçevesinde irdeleyen, eleştiren bir çalışma için bkz. Gün Zileli, **Ulusalcılığın Anatomisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008. Elbette, ulusalcılık fikrinin bu şekilde olumsuz olarak tanımlanmasına yol açan başka etmenler de vardır. Örneğin ırkçı, faşizan, cuntacı, demokrasi düşmanı, din düşmanı vs. gibi düşünceleri benimsemiş olan veya o doğrultuda davranış içerisinde bulunuyor olmalarına rağmen kendilerini “ulusalci” olarak tanımlayan bazı dar ideolojik kesimler, Attilâ İlhan’ın tanımlamış olduğu ulusalcılığın tamamen zıddı olan bir düşünce(ve eylem) içerisinde olmalarına rağmen, sırf kendilerini “ulusalci” olarak tanımlıyorlar veya öyle tanımlıyorlar diye çok yanlış olarak(veya kasıtlı olarak) ulusalcılık incelemelerinde temel referans kaynağı olarak değerlendirilmişlerdir. Oysa, ulusalcılık konusunda sözleri, yaklaşımları dikkate alınması gereken esas olarak Attilâ İlhan, Bülent Ecevit gibi bu konuda öncülük yapmış, bu düşünce biçiminin koordinatlarını belirlemiş siyasetçiler ve entelektüellerdir. Buna rağmen son dönemlerde yoğunlaşan(2008-2010) ulusalcılık tartışmalarında bu öncülerin(ve benzerlerinin) adlarının pek geçmemesi ve ulusalcılığın çıkış mantığı çerçevesinde tamamen demokratik bir düşünce biçimi olmasına karşın, bu düşüncenin sürekli olarak “darbecilikle” anılıyor olması ilgi ve dikkat çekicidir.

olarak ele alması bakımından ulusalcılığın öncüsü olarak kabul edebileceğimiz Attilâ İlhan'ın gözünde ulusalcılar; yukarıdaki algının tam aksine, bütün ideolojik tutumlarından, tarihsel ön yargılarından sıyrılarak, “karşı ideoloji” mensubuyla bile “memleket meseleleri” için, “emperyalizme karşı mücadele” için bir araya gelebilen, bir “dip dalgası” gibi gelişebilen²⁵¹ emekçi, yurtsever Türk vatandaşlarını tanımlamaktadır.²⁵²

---

²⁵¹Attilâ İlhan, Türkiye’de “ulusalcı dip dalga”nın gelişmesi ve giderek artan şekilde büyümesiyle ilgili şöyle bir tespit yapmaktadır: “Anadolu’dan beliren ‘ulusallaşma’, gittikçe daha büyük bir ‘dip dalgası’ halinde yükseldikçe, ‘Beyaz Türkleri’ dehşete düşürmektedir. En ilginç yanı bu dalgayı -aşırı sağdan aşırı sola- ülkesini seven her gencin, aynı safta - Avrasya platformunda- bir araya gelerek oluşturması...” Attilâ İlhan, “...’Görgü Tanığı’ ve Önemli ‘Tespiti’...”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 01.02.2004.

²⁵²Attilâ İlhan’ın “birleştirici” ulusalcılık anlayışının her halde en anlamlı ve çarpıcı halini onun cenaze töreni sırasında görmek mümkündür. Türkiye’deki en kalabalık cenaze törenlerinden birisi olarak tarihe geçen bu cenaze töreni, sadece törene gelenlerin sayısı açısından değil, belki ondan daha da önemlisi gelenlerin niteliği, farklılığı açısından önem kazanmıştı. Ünlü edebiyatçı Selim İleri, İlhan’ın cenaze törenini bu açıdan da önemseyerek şöyle tasvir etmiştir: “Attilâ İlhan’ın cenazesi çok birleştiriciydi. Kaç şairin arkasından o denli bir kalabalık toplanır. Orada tüm eğilimler vardı. MHP’lisi de vardı, askerler de, solcular da, aşıklar da... O cenaze benim için ümit sahnelerinden birisiydi. Kutuplaşma ve bölünme endişesi yaşanan bir ülke için Attilâ İlhan’ın cenaze sahnesi bir umuttu.” Buket Aşçı, “Selim İleri ile Röportaj”, **Vatan Gazetesi**, 09.08.2009.

SONUÇ

Attilâ İlhan'ın temel siyasal yaklaşımlarının ve siyasal çözümlerinin -onun Türk siyasal hayatı içerisinde şekillenen hayat hikayesi ve oldukça etkili izler bıraktığı edebiyat eserleri de dikkate alınarak- ele alındığı bu çalışma, her şeyden önce bir “siyasal düşünce tarihi” çalışması olmuştur. İlhan'ın, hemen her toplumsal/siyasal konuda fikir ürettiği onlarca kitabı, yüzlerce denemesi ve söyleşileri vardır. İlhan, bu çalışmalarının önemli bir kısmında herhangi bir olayı veya olguyu incelemiş ve gözlemlerini aktarmıştır. Elbette İlhan'ın bu toplumsal/siyasal gözlemlerini ve çözümlerini tespit etmenin de onun siyasi düşüncesini anlamada ve değerlendirmede önemli bir katkısı olacaktır. Ancak, konunun sınırları açısından bu çalışmada İlhan'ın daha çok kendi siyasal ve ideolojik yaklaşımlarını açık olarak belirlediği, yani kendi siyasal düşüncesini doğrudan veya dolaylı olarak tanımladığı metinler baz alınarak -İlhan'ın siyasi düşüncesinin ana unsurlarını içeren- bir tarihsel değerlendirme, siyasal düşünce çözümlemesi yapılmıştır. Bütün bu değerlendirmelerden çıkarılan sonuçlara göre İlhan'ın Türk siyasal düşünce tarihi içerisinde oldukça özgün bir yeri olduğunu, yeni siyasi yaklaşımları siyaset literatürüne kazandırmış olduğunu ve Türk İnkılabı ile ilgili olarak farklı, özgün bir “tarihsel bakış” ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Yine İlhan, güncel politik tartışmalar içerisinde anlam bütünlüğü ortadan kaldırılmış, subjektif ideolojik değerlendirmeler söz konusu olduğu için ne olduğu tam anlaşılabilen bazı güncel siyasal(ulusalcılık gibi) ve/veya tarihsel kavramlar(Kemalizm gibi) üzerinde -benimsediği metodolojisi çerçevesinde- epeyce yoğunlaşmış, nesnel-realist bir yaklaşım sergilemeye çalışarak güncel siyasetin de daha anlaşılır kılınmasını sağlayacak bir siyasal düşünce birikimi ortaya çıkarmıştır.

Attilâ İlhan'ın, Türk siyasal düşünce tarihi içerisinde ortaya koyduğu yeni bakış açıları, siyasal hayatta etkili olduğu siyasi tartışmalarını ve tarihsel çözümlerini dikkate alarak “Kemalizm”, “Demokrasi”, “Sosyalizm” ve “Ulusalcılık” şeklinde sınıflandırılabilir olan özgün düşüncelerini aşağıdaki şekilde açıklamak mümkündür:

(1)Kemalizm: Attilâ İlhan, Kemalizm'i; Mustafa Kemal'in özgün, ulusal, realist düşünce ve uygulama biçimiyle birlikte Türk İnkılabı içerisinde şekillenen bir siyasal tarz olarak benimsemiştir. Kemalizm, onun anlayışına göre Türk milletinin aynı anda hem emperyalizme hem de saltanat düzenine karşı savaşımını içererek bütün mazlum milletlere örnek olan demokratik bir ulusal kurtuluş modelidir ve ayrıca ona göre Kemalist modelin nihai hedefi Batılılaşmak değil, çağdaşlaşmaktır. Bu açıdan İlhan, hala güncel tartışma konusu olmuş olan önemli bir ayırım yapmış ve Kemalizm'in, onun tespitine göre, Mustafa Kemal'in yolundan saptırılmış halini; totaliter, anti-demokratik ve elitist bir Batıcılık olarak da nitelediği "İnönü Atatürkçülüğü" olarak adlandırmıştır. Ona göre Mustafa Kemal'in hakim olduğu Cumhuriyet'in ilk dönemi, yeni bir rejimi inşa etmenin doğal sonucu olarak, otoriter bir siyasal sistem olsa da bu otoriterlik geçiciydi ve asla totaliterliğe dönüşme amacını taşııyordu. Tam aksine, gerçek Kemalizm, halkçılığının da gereği olarak, çok partili demokratik sistemi amaçlayan bir siyasi tarzıdır. Üstelik İlhan'a göre, bu siyaset tarzı, halkın değerlerini dışlayan Batıcı bir "kültür devrim"ini Atatürkçülük olarak nitelermeye çalışanların elitist tarzından tamamen farklıdır; Türk halkının tarihsel değerleriyle barışıktır. Ona göre Kemalizm, Batı'nın laik aydınlanmacı, bilimsel düşüncesinden ve evrensel hukuktan beslenen ancak, kökü Anadolu topraklarında ve yüzü "mazlum Doğu"ya dönük olan anti-emperyalist bir düşüncedir. Ayrıca İlhan, Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünce doğrultusundan çok daha büyük bir sapma olarak nitelendirdiği, 12 Eylül 1980 Darbesiyle birlikte Türk siyasal hayatında iyice tartışılmaya başlanan, onun tanımlamalarıyla "darbeci"/"sağcı" Atatürkçülüğü de tamamen "Atatürk karşıtı" bir çizgi olarak değerlendirmiş ve özellikle 12 Eylül dönemindeki baskıcı uygulamaların "Atatürkçülük" adıyla yürütülmesini şiddetle eleştirmiştir.

(2) Sosyalizm: Attilâ İlhan'ın siyasi düşüncesinin temelini oluşturan ideolojisi ve dünya görüşü sosyalizmdir. Ancak, onun sosyalizm anlayışı da, Türkiye'deki genel sosyalist düşünce veya sosyalist algılamaya içerisinde önemli bir farklılık, özgünlük arz etmektedir. İlhan, işçi sınıfının ve genel olarak emekçilerin köleleşmesini, halkın yoksullaşmasını önleyecek kamusal bir iktisadi düzen önermekle birlikte bunu gerçekleştirmek üzere demokratik, "özyönetimci" bir

mekanizma arayışında olmuş, her türlü totaliterliğe karşı parlamenter demokrasiyi, insan hak ve özgürlüklerini savunan, ayrıca toplumun kültürüne/tarihine yabancılaşmamış, dünyadaki bütün mazlumların birlikteliği fikrini ön planda tutan; anti-emperyalist, ulusalcı, özgürlükçü, insanîyetçi bir sosyalizm anlayışını benimsemiştir. İlhan, 1960'lı yıllardan beri ısrarla savunduğu, tartışmaya açtığı, geliştirdiği Türkiye'ye özgü sol düşünce tarzını yaşamının son yıllarında (1998'den sonra) "ulusal sol" olarak adlandırmıştır. Kendisinin de içerisinde olduğunu düşündüğü Türk ulusal sol siyasi düşüncesini İlhan, her şeyden önce Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ulusal kurtuluşçu fikri planına ve ulusal demokratik devrimciliğine oturtmuştur. Ama O, ulusal solun Türkiye'deki/Türkiye'de etki yaratan tarihsel çizgisi içerisinde Gazi'nin yanında Sultan Galiyev'i, Mustafa Suphi'yi, Şevket Süreyya'yı ve Mehmet Ali Aybar'ı da eklemiştir.

(3) Demokrasi: Attilâ İlhan, bütün kurum ve kurallarıyla demokratik rejimi benimseyen bir düşünceye sahiptir. Ancak, o kendi demokrasi anlayışını, globalleşme sürecinde şekillenen liberal-muhafazakar kapitalist demokrasilerden de ayırmaya özen göstermiştir. Ona göre kapitalizmin sınırları içerisinde kalan mevcut "globalleşmeci demokrasi" sınırlı bir demokrasidir ve kapitalizmin çıkarları doğrultusunda totaliter bir zihniyeti de her zaman içerisinde barındırır. Bu açıdan globalleşme sürecinde liberallerin demokratik anlayışlarının çelişkilerini, özellikle Avrupa ve ABD hegemonyasından, Batı sisteminin desteklediği totaliter/faşizan/monarşist ülkelerden örnekler vererek (Irak, Suudi rejimleri, desteklenen Güney Amerika cunta rejimleri vs.) ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca, "Marksist Hümanist" Frankfurt Okulu çevresinin de etkisinde olan İlhan; günümüzde, insanlık değerlerini yok eden tüketim toplumunun "demokrasi" görünümlü "totaliter" mantığını da eleştirmiştir. Buna mukabil, İlhan, klasik liberal demokratik rejimlerin de temel özelliği olan parlamenter sistemi, temel demokratik toplum özelliklerini ve siyasi partiler rejimini aynen benimsemiştir. Ancak onun düşüncesine göre kapitalist toplumlara da demokratik özellikleri, demokratik kurumları ve demokratik kontrol mekanizmalarını kazandıran etmen işçi sınıfının gücü ve sendikal hareketler olduğu için "sendikal hak ve özgürlükler" in olmadığı bir toplumsal düzende asgari demokrasi bile olamaz. İlhan'ın demokrasi anlayışını şöyle

özetlemek mümkündür: Halk hakimiyetini her şeyden önce tutan; toplumsal yaşam içerisinde yaptırım gücü(grev) olan yegane toplumsal sınıfın, yani işçi sınıfının örgütlü gücünün(sendikalar) ve siyasi temsiliyetinin(sol partiler) etkin olmadığı bir demokrasinin eksik demokrasi olacağını savunan; demokrasinin cumhuriyetin tamamlayıcı gücü olması gerektiğini düşünen; hangi düşünce adına yapıyor olursa olsun her türlü askeri müdahaleyi ve darbeyi ve her türlü bürokratik totalitarizmi demokratik rejimlerin ve bireysel özgürlüklerin önündeki en büyük tehlike olarak gören; bununla birlikte mevcut sivil toplumcu liberal demokratik rejimlerin de, kapitalist tüketim toplumu sürecinde, başka bir şekilde sermaye tahakkümünü ve totalitarizmi kurumsallaştırdığını, aslında küreselleşmeci demokrasi anlayışının da göz boyamadan ibaret olduğunu belirten bir demokrasi algılaması.

(4) Ulusalçılık: Türk siyasal hayatında ulusalçılık, 1990’lı yıllara kadar, “milliyetçilik” teriminin “öztürkçe” karşılığı olarak kullanılmaktaydı. Bu tabir, daha çok sol düşünceden gelen aydınların “milliyetçilik” karşılığı olarak, onun yerine onu biraz daha “ılımlılaştırarak” kullandıkları bir tabir/terim olsa da siyaset bilimi anlamında genel olarak milliyetçilik düşüncesinden ayrı bir düşünce ifade etmiyordu. Bütün bu süreçte ulusalçılık bir siyasi hareket olarak belirginleşmemiş, sadece ulusal duyarlılıkları tarif etme konusundaki bir terimsel ayrılığı ifade etmişti. Ancak, Sovyet sisteminin yıkıldığı ve bu çerçevede Türkiye’de soğuk savaş döneminden kalma siyasal ayrışmanın anlamını yitirdiği, sosyalizm ve milliyetçiliğin dönüşmeye başladığı bir dönemde, 1990’lı yılların ikinci yarısından başlayarak, özellikle bir kısım solcu ve milliyetçinin “anti-emperyalist bir cephe” fikrinde bir araya gelmesiyle kitleselleşmeye başlayan ulusalçılık düşüncesi, milliyetçilikten ayrı bir siyasal düşünce olarak Türk siyasal hayatına yerleşmeye başlamıştır. İlhan’a göre ulusalçılık, Türkiye’deki anti-emperyalist bütün siyasi hareketlerin (Türkçülük, İslamcılık, Sosyalizm, hatta ulusal burjuvazinin temsilcisi olan liberalizmin) ortak paydasıdır. Bu anlamda İlhan’a göre ulusalçılık, 2000’li yılların başlarındaki güncel siyasal tartışmalarda algılandığı gibi, başlı başına bir siyasi düşünce/ideoloji değil, anti-emperyalizm temelinde sağ-sol ayrımına bakmaksızın “yurtsever” siyasal ittifakları öneren ve “tam bağımsızlık” idealine odaklanan konjonktürel bir siyasi

akımdır. İşte bu bağlamda rahatlıkla söylenilebilir ki; bu yeni akımın entelektüel öncüsü de İlhan olmuştur.

Attilâ İlhan, ulusalcılık tartışmaları çerçevesinde son dönemlerde çokça tartışılan Sultan Galiyev ve Galiyevciliği de Türkiye'nin gündemine taşıyan aydınlardan birisi olmuştur. İlhan, Galiyev tartışmaları üzerinden soğuk savaş döneminde karşı karşıya getirilen Türkçülerle sosyalistleri anti-emperyalizm çerçevesinde birleştirebilme zeminini hayatının sonuna kadar oluşturmaya çalışmıştır. Cumhuriyet gazetesindeki köşesini, Sultan Galiyev ve ulusal sol tartışmalarının entelektüel merkezlerinden birisi haline dönüştüren İlhan, Sultan Galiyev'in düşüncelerini ve Galiyevciliği, Mustafa Kemal ve Kemalizm ile aynı düşünce platformu içerisinde değerlendiriyor ve Türkiye'deki anti-emperyalist birleşme cephesinin teorik zemini olarak önemişiyordu. Ona göre milliyetçiler/Türkçüler/Kemalistler ve sosyalistler/solcular bu tarihsel zeminde tartışmalı ve düşüncelerinin asli köklerine inmeliydiler. Ama bunu yaparken mutlaka soğuk savaş döneminde içlerine aldıkları nihayetinde Amerikan emperyalizmine hizmet eden anti-komünist saplantılardan, Sovyetçi anti-milliyetçi saplantılardan, faşizmden ve kozmopolitizmden de sıyrılarak beyinlerini ve vicdanlarını özgürleştirebilmeliydiler. İlhan'a göre hem Türkçüler hem de sosyalistler Türkiye'deki soğuk savaşın kutuplaştırıcı havasından sıyrılıp tarihsel olarak daha gerilere, soğuk savaş öncesine gittiklerinde her iki fikir mensubunun düşünce kökeni olarak çok da ayrı gayrı olmadıklarını göreceklerdi. Zira İlhan'ın en çok tartışma yaratan polemiklerinde belirttiği gibi; ilk Türkçüler solcuydu, ilk sosyalistler de Türkçü... O halde Türk halkının en fazla birliktelik içerisinde olması gereken mevcut küresel ve bölgesel kaos ortamında neden asıl hedef dururken (emperyalist kapitalizm) birbirlerine kırdırılıyordu bu düşüncenin mensupları, neden birbirlerini düşman olarak görüyorlardı, neden birbirlerini anlamaya çalışmıyorlardı? İlhan'ın kafası hep bu sorularla meşgul idi ve bu soruları tartışmaya açtı, köşesinde uzun uzadıya yazdı. "Türkçü- Devrimci diyalogu" denen entelektüel ideolojik iletişim de bu süreçte başlamıştı. Öncülük ettiği bu "ideolojik iletişim" içerisine anti-emperyalist/anti-kapitalist İslamcılarını da katmaya çalışan İlhan, birbirlerinden farklı siyasi gelenekten gelen aydınların ve halkın anti-emperyalist bir platformda bir araya

gelmelerini ulusalcılığın somut yansıması olarak değerlendiriyordu.¹ Nitekim İlhan'ın cenaze töreni, birbirinden çok farklı siyasi düşünce mensuplarını bir araya toplamasıyla bu yansımalarından birisini gösteriyordu.

Attilâ İlhan'ın ulusalcılığı, din ve laiklik konusunda da -genel olarak güncel politika çerçevesinde- ulusalcılığa atfedilen “din karşıtlığı” gibi yakıştırmalardan oldukça farklı olmuştur. Bu çalışmamızda yeni bir siyasi akım olarak ulusalcılığın teorik öncüsü kabul ettiğimiz İlhan, feodal/ümme kültür sentezine karşı, -bu şekildeki “eski” kültürü de kapsayacak ve onu aşacak şekilde- demokrat, ulusal ve laik “çağdaş” millet kültürünü/ulusal sentezi savunarak ulusalcılığının kültürel temellerini ortaya koymuştur. Türkiye’de “Şeriat’ın siyasi iktidar olmasına, devleti ele geçirmesine, tahakkümüne direnmek” olarak anladığı Laiklik ilkesini ulusalcılığın “olmazsa olmaz” unsuru olarak kabul eden İlhan, buna mukabil; laiklik ilkesinin Türkiye’deki bazı “ilerici” aydınlar tarafından algılanış biçimini de eleştirmiş ve bu aydınların laikliğe aykırı olarak nitelendirdiği, dinsel inanışlara karşı “yasakçı” tutumlarını “totaliter laiklik” olarak adlandırmıştır. Oysa İlhan, diyalektik dünya görüşünün doğal sonucu olarak, dine dayalı her dünya görüşüyle -bu görüşün mensuplarına yasak getirmeden- yasalar çerçevesinde, sonuna kadar mücadele etmeyi gerektiren “demokratik laiklik”ten yanadır.²

Attilâ İlhan, “ulusalcı dış politika” çerçevesinde ABD ve AB gibi bölgesel/küresel güçlerin “emperyal sistemi”nden uzaklaşılması gerektiğini ve doğal kaynaklar zengini Avrasya coğrafyası üzerinde ciddi stratejik siyasal-iktisadi hesapları olan bu küresel “Batı Sistemi”ne karşı “Avrasya Avrasyalılarıdır” ilkesine dayalı olarak “Avrasya Birliği” tasarımının gündeme getirilmesini, hayata geçirilmesini ısrarla savunmuştur. Bu şekildeki Avrasya merkezli görüşlerini, Sovyetler Birliği’nin dağıldığı ve Avrasya coğrafyasında yeni bağımsız devletlerin

¹Attilâ İlhan’a göre; Gazi Mustafa Kemal Paşa döneminde de günümüzedekine benzer bir konjonktür yaşanıyordu. İlhan’a göre Kurtuluş Savaşı sırasında da (tıpkı günümüzdeki gibi) “İslamcı kesimden de, Türkçüler arasından da, komünistler’de de; daima ‘hürriyet’ ve ‘istiklal’ yandaşı ulusalcılar mevcut olmuş; buna mukabil, diğer bazıları, Anadolu yarımadasındaki yaşantının, ancak, ‘sistem’in olmazsa olmaz bir cüz’ü haline dönüşürsek, yaşanabileceğini savunmuştur.” Attilâ İlhan, “‘Gün’, O ‘Gün’ Olmasın?!..”, **Bir Millet Uyanıyor**(Yöneten: Attilâ İlhan), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s.30.

²Attilâ İlhan, **Hangi Laiklik**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s.245.

birer birer kurulmaya başlandığı 1990'lı yılların başından beri gündeme taşıyan İlhan'ı, bu yüzden Türkiye'de Avrasyacı düşüncenin öncüsü olarak kabul eden görüşlere de sıklıkla rastlanmaktadır. Aslında, İlhan'ı –siyasal düşüncesinde güçlü bir Avrasya ufku barındırmakla birlikte- Rusya'daki Avrasyacı düşünce hareketinde olduğu gibi ideolojik anlamda “Avrasyacı” olarak nitelendirmek de doğru değildir. İlhan'ı, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra tek kutuplu(ABD-Batı Bloku) emperyal-küresel sistemini Dünya'nın tamamına hakim kılmaya çalışan emperyal “Batı Kutbu”na karşı tarihsel, kültürel, coğrafi ve iktisadi açıdan birbirleriyle uyumlu olan Avrasya ülkelerinin “Avrasya Kutbu”nu gerçekleştirmelerini öneren; yine doğal zenginlikleri ve iktisadi potansiyeli oldukça büyük olan Avrasya'daki mazlum halkların(Türk, Rus, Azeri, Çuvaş, Moğol, Gürcü, Ermeni, Başkurt, Tatar vb.) liberal ve sömürgeci, Batılı emperyalist sisteme karşı kendi üretim ve tüketim sistemlerini oluşturma doğrultusundaki “Bağımsız Avrasya” tasarımına uygun olarak³ her açıdan stratejik işbirliği içerisinde olmalarının önemini vurgulayan ve bu düşüncesini ulusalcılığının gereği olarak yaygınlaştırmaya çalışan bir “Avrasyalı Türk aydını” olarak nitelendirmek mümkündür.

---

³Attilâ İlhan, **Yıldız, Hilal ve Kalpak**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s.102-103

KAYNAKLAR

1-KİTAPLAR:

Acun, Fatma; **Yakın Dönem Tarihi Metodolojisi**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2008.

Ahmad, Feroz; **İttihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.

Ahmad, Feroz; **İttihat ve Terakki**, (Çev. Nuran Yavuz), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.

Akad, Ömer Lütfi; **Işıkla Karanlık Arasında**(Anı), İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.

Akal, Emel; **Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm**, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2002.

Akşin, Sina; **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayınları, Ankara, 1998.

Akşin, Sina(Ed.); **Çağdaş Türkiye Tarihi**, Cilt 4, Cem Yayınları, Ankara, 2007.

-----; **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Yayınları, Ankara, 2000.

Akyol, Taha; **Ama Hangi Atatürk**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2008.

Albayrak, Mustafa; **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti(1946-1960)**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004.

Aliye, Zeynep; **Mavi Adam Attilâ İlhan'la Söyleşiler**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2001.

Armaoğlu, Fahir; **Siyasi Tarihi**, SBF Yayınları, Ankara, 1973.

Aslan, Yavuz; **Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Atay, Falih Rıfkı; **Çankaya**, Bateş Yayınevi, İstanbul, 1980.

Aybar, Mehmet Ali; **Neden Sosyalizm?**, BDS Yayınları, İstanbul, 1989.

Aydemir, Şevket Süreyya; **İhtilalin Mantiği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

- ; **İnkılap ve Kadro**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990.
- Babalık, Naciye; **Türkiye Komünist Partisi'nin Sönümlenmesi**, İmge Yayınları, Ankara, 2005.
- Babeuf, Gracchus; **Devrim Yazıları**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2001.
- Behar, Büşra Ersanlı; **İktidar ve Tarih: Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu**, Afa Yayınları, İstanbul, 2000.
- Bennigsen, Alexandre - Quelquejay, Chantal; **Sultan Galiyev Üçüncü Dünyacı Devrimcinin Babası**; (Çev.Erden Akbulut-Ahmet Şensilay), Sosyalist Yayınları, İstanbul, 1995.
- Bennigsen, Alekxandre - Wimbush, S.Enders, (Çev.Bülent Tanatar); **Sultan Galiyev ve Sovyetlerde Milli Komünizm**, Anahtar Yayınları, İstanbul, 1995.
- Berkes, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.
- ; **Unutulan Yıllar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Bila, Hikmet; **CHP Tarihi(1919-1979)**, Doruk Matbaası, Ankara, 1979.
- Biryıldız, Esra; **Sinemada Akımlar**, Beta Yayınları, İstanbul, 2000.
- Bottomore, Tom; (Yayın Yönetmen), **Marksist Düşünce Sözlüğü**, (Çev.Mete Tunçay), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Bozkurt, Mahmut Esat; **Atatürk İhtilali**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995.
- Bölükbaşı, Deniz; **1 Mart Vakası: Irak Tezkeresi ve Sonrası**, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Burçak, Rifki Salim; **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş(1945-1950)**, Olgaç Yayınları, Ankara, 1979.
- Can, Kemal - Bora, Tanıl; **Devlet, Ocak, Dergah/12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket**, İletişim Yayınları, Ankara, 2004.
- Cangızbay, Kadir; **Sosyalizm ve Özyönetim**, Ütopya Yayınları, Ankara, 2003.
- Carr, Edward Hallet; **Tarih Nedir?**, (Çev.Misket Gizem Gürtürk), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Chaudet, Dider - Parmentier, Florent - Pelopidas, Benoit; **When Empire Meets Nationalism/Power Politics in the US and Russia**, ASHGATE, Burlington-USA, 2009.

Çalık, Mustafa; **MHP Hareketi/Kaynakları ve Gelişimi(1965-1980)**, Cedit Yayınları, Ankara, 1995.

Çeçen, Anıl; **Ulusal Sol**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1997.

Çelik, Yakup; **Şubat Yolcusu/Attilâ İlhan'ın Şiiri**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.

Dahl, Robert A; **Demokrasi ve Eleştirileri**, (Çev.Levent Köker), Türk Siyasal İlimler Derneği-Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

Davis, Horace B; **Sosyalizm ve Ulusallık**, (Çev. Kudret Emiroğlu), Belge Yayınları, İstanbul, 1991.

Debray, Regis; **Biz Cumhuriyeti Çok Sevdik**, BDS Yayınları, İstanbul, 1990.

d'Encausse, Helene-Schram, Stuart; **Asya'da Marksizm ve Milliyetçilik**, (Çev.Sevil Avcıoğlu-Adil Avcıoğlu), Yön Yayınları, İstanbul, 1966.

Deringil, Selim; **Denge Oyunu: 2.Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Dugin, Aleksandr; **Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım**, (Çev.Vügar İmanov), Küre Yayınları, İstanbul, 2003.

-----; **Avrasya Misyonu**, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara, 2006.

Dursun, Davut; **12 Eylül Darbesi: Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler**, Şehir Yayınları, İstanbul, 2005.

Ecevit, Bülent; **Değişen Dünya ve Türkiye**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990.

-----; **Demokratik Solda Temel Kavramlar ve Sorunlar**, Türk Matbaacılık, Ankara, 1975.

-----; **Ortanın Solu**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1974.

Egeli, Münir Hayri; **Atatürk'ten Bilinmeyen Hatıralar**, Ahmet Halit Kitapçılık, İstanbul, 1959.

Ehrenburg, İlya; **Dipten Gelen Dalga**, (Çev.Mazlum Beyhan), Evrensel Yayınları, İstanbul, 2002.

Ekinci, Necdet; **Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004.

Erdost, Muzaffer İlhan; **İkinci Yeni Yazıları**, Onur Yayınları, Ankara, 1997.

- Ergun, Doğan; **Yöntemi Bulmak**, İmge Yayınları, Ankara, 2006.
- Eroğlu, Hamza; **Türk Devrim Tarihi**, Emel Yayınları, Ankara, 1974.
- Eroğul, Cem; **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Yayınları, Ankara, 1998.
- Ertan, Temuçin Faik; **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.
- Georgeon, François; **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri(1876-1935)**,(Çev.Alev Er), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- Gorbaçov, Mihail; **Perestroika**, (Çev.Kasım Yargıcı), Güneş Yayınları, İstanbul, 1988.
- Gönlübol, Mehmet-Esmer, Ahmet Şükrü(vd.); **Olaylarla Türk Dış Politikası(1919-1965)**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.
- Gulbenkian Komisyonu, **Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor**, (Çev.Şirin Tekeli), Metis Yayınları, İstanbul, 1996.
- Güler, Birgül Ayman; **Devlette Reform Yazıları**, YAYED Yayınları, Ankara, 2005.
- Gültekin, Mehmet Bedri; **Sultan Galiyev Eleştirisi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.
- Gürses, Hasan Basri(Haz.); **Şefik Hüsnü: Yaşamı-Yazıları-Yoldaşları**, Sosyalist Yayınları, İstanbul, 1994.
- Hançerlioğlu, Orhan; **Felsefe Ansiklopedisi**, Cilt 2, Remzi Kitabevi, Ankara, 2000.
- Hanioğlu, Şükrü; **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti**, Üçdal Yayınevi, İstanbul, 1981.
- Işıklı, Alpaslan; **Kumarhane Kapitalizmi**, Otopsi Yayınları, Ankara, 2002.
- İleri, Rasih Nuri; **Atatürk ve Komünizm**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.
- İleri, Selim; **Nam- Diğer Kaptan: Attilâ İlhanı Dinledim(söyleşi)**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2002.
- İlhan, Attilâ; **Allahın Süngüleri-Reis Paşa**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2002.
- ; **Avrasya'da Dolaşan Hayalet: Sultan Galiyev**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000.

- ; **Aydınlar Savaşı**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
- ; **Batı'nın Deli Gömleği**, İş-Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.
- ; **Bıçağın Ucu**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.
- ; **Bir Sap Kırmızı Karanfil**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.
- ; **Dersaadet'te Sabah Ezanları**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- ; **Dönek Bereketi**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2002.
- ; **Duvar(Şiirler)**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.
- ; **Elde Var Hüzün(Şiirler)**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.
- ; **Faşizmin Ayak Sesleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.
- ; **Gazi Paşa**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- ; **Gerçekçilik Savaşı**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
- ; **Hangi Atatürk**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1996.
- ; **Hangi Batı**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1982.
- ; **Hangi Edebiyat**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2002.
- ; **Hangi Küreselleşme**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997.
- ; **Hangi Laiklik**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2004
- ; **Hangi Sağ**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1980.
- ; **Hangi Sol**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.
- ; **İkinci Yeni Savaşı**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
- ; **Kimi Sevsem Sensin(Şiirler)**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.
- ; **Korkunun Krallığı(Şiirler)**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.
- ; **Kurtlar Sofrası**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- ; **O Karanlıkta Biz**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988.
- ; **Sağım Solum Sobe**, Özgür Yayınevi, İstanbul, 1985.

- ; **Sırtlan Payı**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.
- ; **Sisler Bulvarı(Şiirler)**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.
- ; **Sosyalizm Asıl Şimdi**, BDS Yayınları, İstanbul, 1991.
- ; **Tutuklunun Günlüğü(Şiirler)**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.
- ; **Ufkun Arkasını Görebilmek**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 1997.
- ; **Ulusal Kültür Savaşı**, Özgür Yayınevi, İstanbul, 1986.
- ; **Yağmur Kaçağı(Şiirler)**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.
- ; **Yaraya Tuz Basmak**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1982.
- ; **Yıldız, Hilal ve Kalpak**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
- İlhan, Attilâ(Yöneten), **Bir Millet Uyanıyor**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.
- İmanov, Vügar; **Avrasyacılık: Rusya'nın Kimlik Arayışı**, Küre Yayınları, İstanbul, 2008.
- İnan, Afet; **M.Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- Kadir, A; **1938 Harp Okulu Olayı ve Nazım Hikmet**, Hilal Matbaacılık, İstanbul, 1977.
- Kakıncı, Halit; **Destansı Kuramcı Sultan Galiyev(Yorumlu Külliyyat)**, Bulut Yayınları, İstanbul, 2004.
- ; **Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliği'nde Milli Komünizm**, Bulut Yayınları, İstanbul, 2002.
- Karaca, Emin; **Unutulmuş Sosyalist: Esat Adil**, Belge Yayınları, İstanbul, 2008.
- Karpat, Kemal; **Türk Demokrasi Tarihi**, İmge Yayınları, Ankara, 2008.
- Kılınçkaya, Derviş(Ed.); **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2008.
- Kıvılcımlı, Hikmet; **Sosyalist Gazetesi Yazıları**, Diyalektik Yayınları, İstanbul, 1995.

Kocabaşoğlu, Uygur - Berge, Metin; **Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar, Kebikeç Yayınları**, Ankara, 1994.

Koçak, Cemil; **Türkiye’de Milli Şef Dönemi(1938-1945)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1966.

Köker, Levent; **Demokrasi Üzerine Yazılar**, İmge Yayınları, Ankara, 1992.

Küçükömer, İdris; **Yön ve Ant Yazıları-Cuntacılıktan Sivil Toplum**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.

-----; **Türkiye Üzerine Tartışmalar**, BağlamYayınları, İstanbul, 1994.

Kütükoğlu, Mübahat; **Tarih Araştırmalarında Usul**, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990.

Lewis, Bernard; **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

Maggee, Bryan; **Yeni Düşün Adamları**, (Çev.Ünsal Oskay), Milli Eğitim Yayınları, İstanbul, 1979.

Maintenant, Gerard; **Jakobenler**, (Çev.İsmail Yerguz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Malaparte, Curzio; **Hükümet Devirme Tekniği**, (Çev.Nihal Önal), Varlık Yayınları, İstanbul, 1966.

Mandel, Ernest; **Alternatif Olarak Troçki**, (Çev.Ayşe Köleli), Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1992.

Manisalı, Erol; **Attilâ İlhan ile 1000 Saat**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001.

Mardin, Şerif; **Jön Türklerin Siyasal Fikirleri, 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

Maynor, John W; **Republicanism İn The Modern World**, Polity Press, UK, 2003.

Moran, Berna; **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991.

Mumcu, Uğur; **12 Eylül Adaleti**, Tekin Yayınevi, Ankara, 1987.

Nazarbayev, Nursultan; **Tarihin Akışında**, (Çev.Fatma Arkan-Sersar Arıkan), Om Yayınları, İstanbul, 2000.

Öğün, Süleyman Seyfi; **Türkiye’de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1992.

-----; **Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.

Özdemir, Hikmet; **Bir Jöntürk'ün Ardından.. Doğan Avcıoğlu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000.

-----; **Sol Kemalizm**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Ökçün, A.Gündüz(Haz.); **Türkiye İktisat Kongresi**, SBF Yayınları, Ankara, 1981.

Pamuk, Sevkett; **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi**, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1988.

Parla, Taha; **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.

Perinçek, Doğu; **Avrasya Seçeneği**, Kaynak Yayınları, Ankara, 1989.

Perinçek, Mehmet; **Avrasyacılık: Türkiye'deki Teori ve Pratiği**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.

Pettit, Philip; **Cumhuriyetçilik: Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi**, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrintı Yayınları, İstanbul, 1998.

Reyhan, Hakan; **Doğunun Büyük Devrimcileri: Mollanur Vahidov ve Sultan Galiyev**, Alter Yayınları, Ankara, 2006.

Reyhan, Hakan - Şenalp, Gürsan(vd.); **Ulusal Sola Teorik Katkı**, Ulusal Dergisi Kitaplığı, Ankara, 1999

Safa, Peyami; **Türk İnkılabına Bakışlar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Sancar, Necdet; **İsmet İnönü ile Hesaplaşma**, Afşın Yayınları, Ankara, 1973.

Sander, Oral; **Siyasi Tarih**, İmge Yayınları, Ankara, 1989.

Sarmaşık, Belgin; **Attilâ İlhan: 'Açtırma Kutuyu!..' Röportajlar-1(1946-1983)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.

Sarmaşık, Belgin(der); **Edebiyat Dünyasından Attilâ İlhan'a Mektuplar**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2001.

-----; **Ulusal Siyaset Kavgası**, Derin Yayınları, İstanbul, 2005.

Savran, Sungur; **Avrasya Savaşları**, Belge Yayınları, İstanbul, 2001.

- Sayılgan, Aclan; **Soldaki Çatlaklar**, Uygur Yayınları, Ankara, 1966.
- ; **Türkiye’de Sol Hareketler**, Otağ Yayınları, İstanbul, 1973.
- ; **Sovyetlerde Eğitim ve Türk Öğrencileri**, Mars Matbaacılık, Ankara, 1967.
- Sayzek, Hakan; **Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Garip Hareketi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.
- Sever, Metin-Dizdar, Cem(Der.); **2.Cumhuriyet Tartışmaları**, Başak Yayınları, Ankara, 1993.
- Sezal, İhsan; **Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991.
- Slater, Phil; **Frankfurt Okulu/Kökeni ve Önemi**, (Çev.Ahmet Özden), BFS Yayınları, İstanbul, 1989.
- Soysal, Mümtaz; **Anayasa’nın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990.
- Söker, Gönülden E; **Attilâ İlhan’da Kültür Sorunsalı**, Bilgi Yayınları, Ankara, 2002.
- Şaylan, Gencay; **Türkiye’de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji**, V Yayınları, Ankara, 1986.
- Tekeli, İlhan-İlkin, Selim; **Kadrocuları ve Kadroyu Anlamak**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- Timur, Taner; **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Yayınları, Ankara, 2003.
- Timuroğlu, Vecihi; **Türk-İslam Sentezi**, Başak Yayınları, Ankara, 1991.
- Togan, Zeki Velidi; **Tarihte Usul**, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1969.
- Tokgöz, Erdinç; **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi(1914-2007)**, İmaj Yayınları, Ankara, 2007.
- Tosh, John; **Tarihin Peşinde**, (Çev.Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.
- Tunaya, Tarık Zafer; **Devrim Hareketleri İçerisinde Atatürk ve Atatürkçülük**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1981.

-----; **Türkiye’de Siyasi Partiler**, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Tunçay, Mete; **Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.

-----; **Türkiye’de Sol Akımlar(1908-1925)**, BDS Yayınları, İstanbul, 2000.

Turan, Ali Şeref; **Türkiye’de Yerel Seçimler**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

Turhan, Seyfettin; **Atatürk’te Konular Ansiklopedisi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.

Türkeş, Mustafa; **Kadro Hareketi: Ulusçu Sol Bir Akım**, İmge Yayınları, Ankara, 1999.

Türk Tarihinin Ana Hatları: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941 yılları arasında liselerde okutulan temel eser), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.

TÜSTAV, **TKP 1920-1921 Dönüş Belgeleri** (Çev.Yücel Demirel), TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2004.

Weisband, Edward; **2.Dünya Savaşı ve Türkiye**, (Çev.M.Ali Kayabağ), Örgün Yayınları, İstanbul, 2004.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet; **12 Eylül: Karşı Devrim**, Evrim Yayınları, İstanbul, 1990.

Yalçın, Semih; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları**, Berikan Yayınları, Ankara, 2007.

Yanardağ, Merdan; **Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi**, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1988.

Yetkin, Çetin; **Tezkere**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

Yılmaz, Mustafa; **Milli Mücadelede Yeşil Ordu**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Zileli, Gün; **Ulusalçılığın Anatomisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Zürcher, Erik Jan; **Milli Mücadelede İttihatçılık**, (Çev.Nükhet Salihoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

1951 TKP (Türkiye Komünist Partisi) Tevkifatı, BDS Yayınları, İstanbul, 2000.

2-TEZLER:

Ateş, Serap; **Nazım Hikmet'in Fikirleri, Yapıtları ve Türk Toplumsal Yapısına Katkıları(Kamu Yönetimi Açısından Bir Araştırma)**, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya, 2007.

Duran, Burhanettin; **Transformation of Islamist Political Thought in Turkey From The Empire To The Early Republic (1908-1960): Necip Fazıl Kısakürek's Political Ideas**, Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2001.

Haytoğlu, Ercan; **Milli Kalkınma Partisi ve Siyasi Hayatı**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990.

Işık, Serhat; **Attilâ İlhan ve Batı**, Ege Üniversitesi-Sos.Bil.Enst, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006.

Kırılmış, İlknur Tatar; **Türk Edebiyatında Tarihi Romanlar**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, İstanbul, 2007.

Li, Pei-Lin; **Attilâ İlhan'ın Romanlarında Doğu-Batı Meselesi**, Ankara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı, Doktora Tezi, Ankara, 2007.

Salman, Cemal; **Attilâ İlhan'da Doğu-Batı Sorunu ve Ulusal Kültür Bileşimi**, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2007.

Soydemir, Suat; **Erol Güngör ve Attilâ İlhan'da Aydın Sorunu(Sosyolojik Bir Karşılaştırma)**, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 2007.

3-MAKALELER/BİLDİRİLER/KİTAP BÖLÜMLERİ/YAZILAR/SÖYLEŞİLER:

Aça, Mehmet; “Avrasyacı Yaklaşımın Türkiye Çeşitlemeleri”, **Bağımsızlıklarının 10.Yılında Türk Cumhuriyetleri Sempozyum Kitabı**(Ed.Emine Gürsoy-Erdal Şahin), Sota Yayınları, İstanbul, 2003.

Alacakaptan, Uğur; “Demokratik Anayasa ve Ceza Kanunu'nun 141 ve 142'inci Maddeleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 22-23, Sayı: 1, Ankara, 1966.

Aliye, Zeynep; “Sevdanın ve Kavganın Yolcusu: Attilâ İlhan”, **Cumhuriyet Kitap Dergisi**, Sayı: 558, 26.10.2000.

Altan, Mehmet; “‘İkinci Cumhuriyet’ Nedir, Ne Değildir?”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı 20, Güz, 1992.

-----; “Kemalizm Ordunun Resmi İdeolojisidir...”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı 28, Mayıs-Haziran, 1994.

Alver, Köksal; “Anadoluculuk Akımı ve Hilmi Ziya Ülken”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt III, sayı 1, Haziran, 2001.

Aşçı, Buket; “Selim İleri ile Röportaj”, **Vatan Gazetesi**, 09.08.2009.

Ateş, Nevrin Yurdsever; “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ve Hükümet Programları”, **21.Yüzyıl Türk Dış Politikası**, (Ed. İdris Bal), AGAM Yayınları, Ankara, 2006.

Aydın, Suavi; “Milli Demokratik Devrim’den Ulusal Sol’a Türk Solunda Özgücü Eğilim”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı 78, Güz, 1998.

Balta, Ecehan; “Türkiye Solunda Milliyetçilik: Üç Kaynak Üç Dönemeç”, **Praksis**, Sayı 6, Bahar, 2002.

Belge, Murat; “Kemalizm ve İttihatçılık”, **Radikal Gazetesi**, 18-02-2003.

Bennigsen, Alexandre; “Sultan Galiyev-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Sömürge Devrimi”, (Çev. Yonca Anzerlioğlu), **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı 71, 2002.

Bockel, Alain; “Laiklik ve Anayasa”, **Laiklik ve Demokrasi** (Der. İbrahim Ö.Kaboğlu), İmge Yayınları, Ankara, 2001.

Boratav, Korkut; “İktisat Tarihi(1908-1980)”, **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Cem Yayınları, Ankara, 2005.

Bulut, Arslan; “Dip Dalgası, Ulusalçılık ve Attilâ İlhan”, **Jeopolitik Dergisi**, Sayı, 23, Aralık, 2005.

Celal, Metin; “Attilâ İlhan Şiirinde Bileşimler”, Attilâ İlhan, **Kimi Sevsem Sensin**, (ekler)

Coşkun, Muharrem-Çakmak, Necmettin; “Attilâ İlhan ile Söyleşi”, **Milli Gazete**, 22.03.2003.

Çalidis, Nena; “Attilâ İlhan İle Söyleşi”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 18.02.2001.

Ecevit, Bülent; “Bölge Merkezli Dış Politika”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı 3, Mart-Nisan 1995.

----- ; “Ulussevmez Yurtseverler”, **Ulusal Dergisi**, Sayı:1, Haziran-Temmuz, 1996.

Erdem, Demirhan F.; “Attilâ İlhan’ın Siyasal Düşünceleri: Ulusal Sol ve Milliyetçilik”, **Düşünen Siyaset Dergisi**, Sayı.22, Aralık, 2006.

Gültekin, Mehmet Bedri; “Galiyev: ‘Ankara’yı Elimize Alalım!’, Lenin, Stalin: ‘Ankara’yı Destekleyelim!’”, **Teori Dergisi**, Sayı, 161, Haziran, 2003.

Hocaoğlu, Durmuş; “Attilâ İlhan İle Çağdaşlaşma Üzerine Söyleşi”, **Yeni Toplum Dergisi**, Sayı:1, Mayıs-Haziran 1992.

İlhan, Attilâ; “...Akçura’nın Kehanetleri..”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 04.06.2004.

-----; “Atom Santrali Demek, Atom Bombası Demek mi?”, **Dünya Gazetesi**, 29.04.1979.

-----; “...Bir Parantez Açabilir miyiz?...””, **Cumhuriyet Gaz**, 25.04.2005.

-----; “...Devrimci Dediğin...””, **Cumhuriyet Gazetesi**, 14.02.2005.

-----; “..Dini ‘Ecnebi’ Kullanıyor!..”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 10.05.2004.

-----; “..Dine Değil; Dini, Ecnebinin Kullanmasına Karşı..”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 09.09.2005.

-----; “...Dip Dalgasının İlk Darbesi...””, **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.06.2005.

-----; “...‘Dip Dalgası’ Yükseliyor mu?..”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.07.2002.

-----; “El Silahıyla ‘Ulusal Savunma’ Olur mu”, **Dünya Gazetesi**, 10.05.1978.

-----; “Gazi’nin ‘Ulusal Solculuğu’!..”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 22.02.1999.

-----; “..Gazi’nin Nokta-i Nazarı...””, **Cumhuriyet**, 10. 01.2005.

-----; “...‘Görgü Tanığı’ ve Önemli ‘Tespiti’...””, **Cumhuriyet Gazetesi**, 01.02.2004.

-----; “‘Gün’, O ‘Gün’ Olmasın?!..”, **Bir Millet Uyanıyor**(Yöneten: Attilâ İlhan), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.

-----; “Gündemdeki Totaliterlik!..” **Cumhuriyet Gazetesi**, 02.02.2004.

- ; “Haklı Çıkan Kuşkular!..”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 12.01.2005.
- ; “...İnkılap, Tek, Anti/Emperyalist, Ulusal ve Demokratiktir...”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 27.10.2004.
- ; “..‘Kemalizm’ Aslında Nedir?..”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 18.04.2004.
- ; “Kemalist Başka, Atatürkçü Başka!..”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 15.10.2003.
- ; “‘Mazlumlar Enternasyonalı’ mi?”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 09.02.2001.
- ; “...Meğer ‘Dolar’lar ‘Cebellezi’ymiş?..”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 26.07.2004.
- ; “Milliyetçiliğin M’si”, **Dünya Gazetesi**, 08.04.1977.
- ; “Mustafa Kemal’in Devrimcilik Tutumu Üzerine”, **Atatürkçülük Nedir?**, (Haz.Yaşar Nabi), Varlık Yayınları, İstanbul, 1965.
- ; “Nam-ı Diğer, ‘Halis Acarı’!..”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 29.07.2005.
- ; “...Neden, ‘Hep ‘Böyle’ Oluyor?!..”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 05.04.2004.
- ; “Neden Öyle Olmadı Da Böyle Oldu...”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 30.03.2005.
- ; “..Ne De Demokrasi Ya!..” **Cumhuriyet Gazetesi**, 13.06.2005.
- ; “...Niye Yılana Sarıldık?..”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 15.04.2005.
- ; “...Şecaat Arzederken!..”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 22.12.2004.
- ; “Takdim”, **Bir Millet Uyanıyor**(Yön.Attilâ İlhan), Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2005.
- ; “..Tam Manasıyla, Faşizm!..”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 28.03.2005.
- ; “..TEKEL’i Savunmak, Vatani Savunmaktır!..”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 31.01.2005.
- ; “Teknikerlerin Yerini Robotlar Alacak”, **Geleceğin Solu Solun Geleceği**(Der.Metin Gülbay-Murat Ören), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1997.

- ; “..Temeli Yanlış Atıldı!..”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 31.03.2004.
- ; ‘Totaliterlik’ de Neymiş?, **Cumhuriyet Gazetesi**, 29.06.2001.
- ; “Türkçülüğün İki Türü...” **Cumhuriyet Gazetesi**, 10.01.2005.
- ; “Ulusal’a Karşı, ‘Etnik’; ‘Laik’e Karşı, ‘Dinsel’”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 24.09.1999.
- ; “..Yanlış’ın Adı, Yoksa, ‘Bush Jr.’ mi?..”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 02.02.2005.
- İlhan, Cengiz; “Yurt Milliyetçiliği”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 11.10.2009.
- İnsel, Ahmet; “İkinci Kez Kuvayi Milliye Ruhu”, **Radikal 2 Gazetesi**, 03.03.2002.
- Jay, Martin; “The Frankfurt School’s Critique Of Marxist Humanism”, **Social Research**, 39:2, Summer, 1972.
- Kaplan, Sefa; “Attilâ İlhan’la Cafe Bulvar’da(söyleşi)”, **Attilâ İlhan: ‘Söyletme Kötüyü!..’ Röportajlar-2(1983-1987)**, (Der: Belgin Sarmaşık), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.
- Kaynar, Reşat; “Atatürkçülük ve Din Adamı”, **Atatürkçülük Nedir?**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1965.
- Kılıçbeyli, Elif Hatun; “Avrasyacılık: Türkiye’de ve Rusya’da Eski Kavramlar, Yeni Yaklaşımlar”, **Türkiye ve Rusya** (Der. Gülten Kazgan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Koçak, Cemil; “Siyasal Tarih(1923-1950)”, **Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye(1908-1980)**(Ed. Sina Akşin), Cem Yayınları, İstanbul, 2005.
- Manisalı, Erol; “Şu Çılgın Türkler: Emperyalizmin Suratına İnen Bir Tokat...”, **Jeopolitik Dergisi**, Say: 23, Aralık, 2005.
- Öz, Mehmet; “Cumhuriyet Döneminde Tarih Araştırmaları”, **Cumhuriyet Türkiyesinde Bilimsel Gelişmeler Sempozyumu Kitabı**, (Ed. Bahaeddin Yediyıldız), Ankara, 2001.
- Polat, M.Salih; “Attilâ İlhan ile Söyleşi”, **NTVMSNBC**, 20.03.2003.
- Reyhan, Hakan; “Attilâ İlhan ile Avrasya Kutbu ve Siyaset Tarihi Üzerine Söyleşi”, **Ulusal Dergisi**, Sayı:4, Güz, 1997.

-----; “Attilâ İlhan ile Türk Sosyalizm Tarihi Üzerine Söyleşi”, **Ulusal Dergisi**, Sayı: 5-6, Kış/Bahar 1998.

-----; “Attilâ İlhan ile Mustafa Kemal, Kemalizm ve Türk Solu Üzerine Söyleşi”, **Ulusal Sola Teorik Katkı**(Der. Hakan Reyhan vd.), Ankara, 1999.

-----; “Türkiye’nin İlk Milliyetçi Partisi: Milli Meşrutiyet Fırkası”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Kasım-Aralık, 1995.

Sarıнай, Yusuf; “Dış Politika(1938-1995)”, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Ed.Derviş Kılınçkaya), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2008.

Soysal, Nuray; “Attilâ İlhan ile Söyleşi”, **Tempo Dergisi**, 11.10.2005.

Yavuz, Hilmi; “Attilâ İlhan’ın Ardından”, **BBC Turkish**, 14.10.2005.

Yetkin, Çetin; “Attilâ İlhan Kemalist Değildi!”, <http://www.mudafaaihukuk.com>, Erişim Tarihi: 03.01.2010.

Yıldız, Ahmet; “Attilâ İlhan ile “Parola: Vatan” Üzerine Söyleşi”, **Edebiyat ve Eleştirisi Dergisi**, Sayı:81, Mayıs-Haziran, 2005.

Yılmaz, Mustafa; “Atatürk Dönemi Emniyet Genel Müdürlüğü Raporlarında Nazi Propagandası”(Tebliğ), **VI. Uluslararası Atatürk Kongresi**, Atatürk Araştırma Merkezi(ATAM), Ankara, 12-16 Kasım 2007.

-----; "Mustafa Suphi Olayı", **Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.1, Sayı: 2, 1987.

Zileli, Gün; “Galiyev Üzerinde El Sıkışmak”, **Birikim Dergisi**, Sayı, 111-112, Temmuz/Ağustos, 1998.

4.GAZETELER

Cumhuriyet

Dünya

Hürriyet

Milliyet

Ortadoğu

Radikal

Sabah

Vatan

Yeni Çağ

5.İNTERNET KAYNAKLARI:

<http://www.egitimhane.com>. (06.11.2009)

<http://www.tilahan.net>. (24.03.2009)

<http://www.antoloji.com>. (10.05.2009)

<http://www.biyografi.net>. (09.08.2009)

6.TV PROGRAMLARI/ BELGESELLER:

Attilâ İlhan'la Zaman İçinde Yolculuk, TRT 2, 03.04.2004.

Sarmaşık, Belgin; **Büyük Yolların Haydutu: Attilâ İlhan(belgesel)**, Kanal Türk, 2005.

Attilâ İlhan'la Zaman İçinde Yolculuk, Kanal Biz, 04.03.2009.